

FELICIA - ANETA OARCEA

SPIRIDON GROZA

MONEASA

MONOGRAFIE ISTORICĂ

EDITURA GUTENBERG UNIVERS
ARAD - 2007

MONEASA

Monografie istorică

Felicia-Aneta Oarcea

Spiridon Groza

MONEASA

Monografie istorică

Editura Gutenberg Univers
Arad – 2007

Proiect editorial coordonat de Complexul Muzeal Arad și finanțat de
Consiliul Județean Arad

Coperta I și IV: Intrarea în stațiunea Moneasa.
Fotografie de la sfârșitul secolului al XIX-lea)

Referent științific: prof. univ. dr. Ioan Munteanu

Tehnoredactare: Adelina Stoenescu

Coperta: Onisim Colta

Fotografii: Florin Mărginean, Florin Hornoiu, Terentie Ioja-Groza

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
OARCEA, FELICIA-ANETA

Moneasa: monografie istorică / Felicia-Aneta
Oarcea, Spiridon Groza – Arad: Gutenberg Univers, 2007
Bibliogr.
ISBN 978-973-7776-93-8

I. Groza, Spiridon

908(498 Moneasa)

Editura Gutenberg Univers Arad –
Editură acreditată de C.N.C.S.I.S.
COD 272

Tipărit la S.C. Gutenberg S.A. Arad
Calea Victoriei 41-43
Tel.: 0257/230670; Fax: 0257/254339
E-mail: gutenberg@arad.astral.ro

Cuprins

Argument / 7

Capitolul 1

Condiții fizico-geografice

1. Așezare și căi de acces / 9
2. Elemente de geologie, hidrogeologie și relief / 10
3. Clima / 14
4. Hidrografia / 16
5. Vegetația, fauna și solurile / 18
6. Aree naturale protejate / 20
7. Resursele naturale / 20

Capitolul 2

Moneasa în curgerea veacurilor

1. Urme de locuire / 21
2. Atestarea documentară. Denumire / 22
3. De la medieval la modernitate / 24
4. Moneasa. Destin și istorie în secolele XVIII-XXI / 28

Capitolul 3

Habitat și populație

1. Evoluția vetrei satului. Habitatul / 46
2. Repertoriul de nume, supranume și locuri / 54
3. Dinamica populației / 56
4. Structura etnică a populației din Moneasa / 63
5. Mișcarea naturală a populației din Moneasa
 - 5.1 Natalitatea / 71
 - 5.2 Evoluția mortalității / 77
 - 5.3 Sporul natural / 82
 - 5.4 Starea civilă a populației / 83
 - 5.5 Nupțialitate. Căsătorii mixte
 - 5.5.1 Dinamica mariajelor / 85
 - 5.5.2 Căsătoriile mixte / 87

Capitolul 4

Tradiție. Continuitate. Progres în viața economică. Componente ale modernității

1. Perioada otomană. Evoluții și involuții economice / 106
2. Agricultură și meșteșugul casnic de la modernitate la contemporaneitate / 107
3. Meșteșuguri și unități industriale în secolele XVIII-XXI
 - 3.1 Exploatarea și prelucrarea minereului de fier și mangan / 112
 - 3.2 Cuptorul de topit fier „Jmelt” / 116
 - 3.3 Exploatarea și prelucrarea calcarelor marmoreene / 118
 - 3.4 Exploatarea calcarelor cenușii / 122
 - 3.5 Exploatarea forestieră / 123
 - 3.6 Alte indeletniciri / 129
4. Componente ale modernizării

- 4.1 Transporturile / 130
- 4.2 Iluminatul / 133
- 4.3 Serviciul poștal și de telefonie / 133
- 4.4 Serviciul medical / 135

Capitolul 5

Societate și școală

- 1. Structuri sociale. Elite intelectuale în orizontul sătesc
- 1.1 Învățători / 139
- 1.2 Clerici / 143
- 2. Tradiția școlară moneșeană / 145
- 3. Dinamica știutorilor de carte / 158

Capitolul 6

Viața confesională

- 1. Biserica Ortodoxă / 164
- 2. Biserica Romano-Catolică / 176
- 3. Biserica Baptistă / 181
- 4. Biserica Penticostală / 184

Capitolul 7

Viața și activitatea sculptorului Gheorghe Groza (1899-1930)

- 1. Formația intelectuală
- 1.1 Copilăria și adolescența / 186
- 1.2 Beiușul „deschiderea spre a fi” / 188
- 1.3 Oradea, orașul lansării artistice / 189
- 1.4 Perioada băimăreană / 191
- 1.5 Călătoriile de studiu / 192
- 2. Fragmente din corespondența sculptorului Gheorghe Groza / 207
- 3. Poarta spre nemurire
- 3.1 Interviu cu nepoata sculptorului, Florina Groza-Ziegler / 214
- 3.2 Interviu cu d-na Dobrin-Bayer / 217
- 3.3 Interviu cu Ghita Nesnera / 219

Capitolul 8

Stațiunea balneo-climaterică Moneasa / 221

Apendice „Propuneri de valorificare a potențialului turistic” / 245

În loc de încheiere

Figuri peste timp

- 1. Ioja Lazăr – „popa Lazăr” (1899-1973) / 248
- 2. Cornelia Dobre – profesoară de matematică (1923-2003) / 249
- 3. Învățătorul Nicolae Palade (1911-1997) / 251
- 4. Gheorghe (1905-1993) și Elisabeta Bărbuceanu (1902-1983) / 252
- 5. Condea Dănilă – meșter constructor (1904-1985) / 254

Bibliografie / 256

Rezumate / 266

Anexe / 277

Album

Argument

Istoria, memoria și frumusețile nu s-au împletit, în alte zone, atât de armonios ca în mica așezare Moneasa, ocrotită de Munții Codru-Moma. Curgerea vremii a lăsat urme de habitat, fie îngropate în adâncurile munților, fie scăldate în amintirile unor vremuri apuse.

Cu cât te apropii de splendidele locuri, cu atât întrebările curg în mintea fiecăruia dintre noi. Ce se află dincolo de perdeaua tăcerii naturii? Câte taine ascunde fiecare edificiu? Ce drumuri te pot conduce spre descoperirea măcar a unei file din trecut?

Cadrul natural a constituit templul primelor comunități umane. Civilizația otomană, austriacă, austro-ungară și românească, au conturat specificități regăsite într-o societate multietnică și multiconfesională, cu preocupări economice diverse. Fiecare grup și-a valorificat zestrea ocupațională, spirituală și intelectuală. Constituite în „cartiere”, concepute ca niște bariere mentale, comunitățile s-au grupat în jurul bisericii și a școlii, considerate simboluri identitare și civilizatoare.

Administrațiile diferite și-au adus aportul la modernizarea Monesei, prin introducerea tehnologiilor specifice în economie, turism. Cele mai importante investiții au fost realizate de către Wenckheim, care, la finele veacului națiunilor, a construit calea ferată, a modernizat băile, a intensificat exploatarea miniere, forestiere, de „marmură”, calcare cenușii, a susținut școala și biserica romano-catolică, a introdus iluminatul, s-a înființat un oficiu poștal, etc.

Protipendada cezaro-crăiască a preluat moda arhitecturală a epocii; elementele secesion regăsindu-se pe fațade și în interioarele vilelor, ce împodobesc parcul stațiunii.

Pasionații montaniști au fixat trasee turistice, au organizat excursii, contribuind la atragerea unor numeroși turiști.

Proiecte ambițioase au fost adoptate de conducerea localității în prima jumătate a secolului XX. Consiliul local a achiziționat un edificiu pentru primărie, un altul pentru căminul cultural, a fost modernizată instituția școlară, s-au ridicat noi stabilimente turistice, sanitare, poștale, alimentare, etc.

Postdecembrismul și moda proiectelor structurale au convins autoritățile locale să porceadă la ridicarea localității și, în special, a stațiunii la standarde europene. Chiar și vechii sau noii proprietari ai vilelor s-au angrenat în asemenea provocări turistice.

Reconstituirea unor momente delicate din viața comunității a fost posibilă datorită disponibilității localnicilor de a povesti despre ei și despre vechi prieteni. Tot ei au șters praful comunismului de pe colecțiile de documente și fotografii.

Paradoxal, dincolo de bogăția naturii și frumusețile stațiunii, Moneasa ascundea, altă dată, sărăcia localnicilor. De condiție modestă, însă dornici de a fi în pas cu noul, monesenii, recunoscuți pentru cumpătarea lor, și-au construit locuințe solide, au susținut instituția școlară și bisericească. Radiografierea condițiilor de muncă și trai ne îndeamnă să afirmăm că ei au parcurs lungul drum spre bunăstare, trecând prin neajunsuri.

Nu întâmplător le-am enunțat. Pentru că un simbol al localității este și va rămâne sculptorul Gheorghe Groza, al cărui zbucium artistic, sufletesc, mizeria și gloria, sunt înmănunchate sub genericul „Sculptorul Gheorghe Groza. Un destin frânt ?”

Vă veți întreba probabil, de ce aproape în exclusivitate, lucrarea face referiri doar la Moneasa? Răspunsul îl veți găsi, parcurgând cu atenție filele cărții. Fiecare așezare și comunitate și-a țesut propriul destin; despre comuna Moneasa (Moneasa și Rănușa), putându-se vorbi doar din a doua jumătate a veacului XX; aici regăsindu-se doar mențiuni fragmentare.

Istoria, memoria, viața, cu toate componenetele și finalitățile ei sunt rețrăite și pot fi rememorate, răsfoind albumul fotografic, ce îmbină trecutul cu prezentul.

Eforturile cunoașterii spiritului „monesean” au fost posibile grație unor oameni mărinimoși, cărora le aducem mulțumiri: lector univ. Camil Petrescu, Rodica Elena Colta, Natalia Dascăl, Claudiu Călin – care ne-a facilitat documentarea la Arhiva Diecezană Romano-Catolică Timișoara, Dorel Gureanu – cartograf, președinte Condor Club Arad.

Sugestiile bibliografice și observațiile pertinente le-a adus neobositul cercetător dr. Ioan Munteanu, profesor universitar la catedra de istorie din cadrul Universității de Vest Timișoara.

Apariția acestei cărți se datorează sprijinului conducerii Complexului Muzeal Arad, d-lui director, dr. Peter Hügel, căruia îi aducem mulțumiri.

Demersul și strădaniile sunt, desigur, perfectibile. Viitoare cercetări și studii pot îmbunătăți propunerile noastre monografice despre zona Moneasa, mai ales că, în ultima vreme, interesul pentru „perla județului Arad”, s-a accentuat.

Capitolul 1

Condiții fizico-geografice

1. Așezare și căi de acces

Localitatea Moneasa este situată în extremitatea nord-estică a județului Arad, la circa 100 km de municipiul Arad, fiind așezată la intersecția coordonatelor 22°18' longitudine estică și 46°35' latitudine nordică. Prin poziția sa geografică, limita de nord și est a comunei Moneasa corespunde cu limita administrativă a județului Arad față de județul Bihor, pentru ca față de comunele arădene limitrofe Moneasa să aibă limită comună cu Dezna (în cea mai mare parte) și Ignești (în partea de nord-vest)*.

Vatra localității se întinde pe circa 4,5 km, în lungul văii Moneasa, care se continuă spre sud, până la Dezna, prin depresiunea cu caracter intramontan, în care se găsește și localitatea Rănușa, singura localitate ce aparține de comuna Moneasa. Împreună cu extravilanul, comuna ocupă o suprafață de 4.418 ha, adică 95% din bazinul hidrografic al văii Moneasa¹. Din relatările târzii ale istoricilor desprindem că așezarea „este situată într-o vale îngustă, dar foarte atrăgătoare, care se deschide la picioarele cetății Dezna, trecând prin Ravna (Rănușa n.n.), între doi munți ...și se ntinde până la băi, fiind capătul liniei ferate înguste Sebiș-Moneasa”².

Valența balneo-climaterică a regiunii a atras și continuă să atragă numeroși turiști din țară și străinătate. Principalul punct de intrare spre Moneasa este orașul Sebiș, situat la circa 20 km în aval de stațiune. Călătorul ce pornește dinspre Arad străbate cu autoturismul localitățile Șiria – Pâncota – Ineu și Sebiș, iar de la punctul de frontieră Vârșand Chișineu Criș – Șepreuș – Șicula – Ineu și Sebiș. Accesul dinspre nord și nord-vest este facilitat de șoseaua ce traversează localitățile Oradea – Leș – Tinca – Beliu – Sebiș, iar dinspre sud-vest, cu pornire din Deva, drumul străbate jumătate din Țara Zarandului (traversând localitățile Brad – Hălmagiu – Vârfurile – Gurahonț).

Din orașele bihorene Beiuș și Ștei, adăpostite în baziul hidrografic al Crișului Negru, se poate ajunge la Moneasa pe șoseaua națională ce leagă Oradea de Brad, dar care este „părăsită” spre dreapta în localitatea Vârfurile. De asemenea, există două drumuri forestiere, care traversează

* Potrivit Hărții „Așezarea comunei Moneasa la nivelul județului Arad” (Anexe).

¹Aradul permanentă în istoria patriei, Arad, 1978, p. 11; Arhiva Școlii generale „Gheorghe Groza” Moneasa, Gheorghe Bărbuceanu, *Monografia comunei Moneasa*, mss., p. I. (în continuare A. Șc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Gh. Bărbuceanu, mss. cit.).

²Somogyi Gyula, *Arad szabad királyi város és Arad vármegye községséinek leirása*, Arad, 1913, p. 180-181.

Munții Codru-Moma. Primul dintre acestea pleacă de la Beiuș spre Moneasa urmărind Valea Tărcăiței – Culmea Dealul Mare – Tinoasa – Valea Megheșului, iar al doilea se desprinde din drumul național 76, la sud de localitatea Ștei, traversând satele Șuștiu și Ursești. Acesta din urmă urmează firul văilor Crișul Văratecului și Boroaia. Lipsa modernizărilor, face ca ultimele două trasee să fie mai greu accesibile anumitor tipuri de autoturisme. Modernizarea lor ar contribui „sine qua non” la integrarea stațiunii Moneasa în circuitul turistic al Munților Apuseni.

Pe calea ferată călătorul urmează traseul Arad – Brad cu oprire în stația Sebiș, de unde continuă spre Moneasa cu autobuz local, iar de la Oradea cu trenul Oradea – Arad cu schimbare în localitatea Sântana, de unde se ia trenul Arad – Brad cu oprire în stația Sebiș.

2. Elemente de geologie, hidrogeologie și relief

Alcătuirea petrografică și structura geologică, ca rezultate ale evoluției paleogeografice, își pun puternic amprenta asupra reliefului dintr-o regiune, aspect care justifică prezența acestei scurte analize a fundamentului geologic al regiunii Moneasa. Pentru a înțelege complexitatea elementului geologic din zona localității Moneasa, trebuie să analizăm această regiune în contextul evoluției întregului ansamblu montan Codru-Moma, asupra căruia au fost realizate numeroase cercetări³.

Bazinul Monesei este situat între cele două subunități montane Codru și Moma, care prezintă câteva elemente geologice diferite, specifice fiecărei unități și care se regăsesc în apropierea localității Moneasa.

Munților Codru Moma le corespunde un domeniu de sedimentare diferit față de cei ai Bihorului, ceea ce face ca evoluția lor să fie distinctă. În cadrul acestui domeniu au fost identificate mai multe pânze (pânzele de Codru; de Finiș; de Dieva; de Moma; de Vașcău), dispuse longitudinal, de la vest spre est. Cele din Munții Codru au o direcție nord-sud. Acestea apar într-o poziție monoclinală, cu cădere spre est, datorită granitoidului de Codru, care apare sub forma unui anticlinal la vest de linia orografică a Culmii Mari (creasta principală a Munților Codru)⁴.

În bazinul Monesei se întâlnesc pânzele de Finiș și Moma, care prezintă o alcătuire petrografică distinctă. Ele sunt separate de un plan de șariaj, afectat de numeroase decroșări, care-l plasează fie pe versantul stâng, fie pe versantul drept al văii Moneasa. La sud de bazinetul Rănușei, către Dezna, acest plan de șariaj este mascat de formațiunile andezitice, rezultate în urma manifestărilor vulcanice neogene.

³Colecția de documente a familiei Groza Spiridon din Moneasa, I. Orășanu, *Caracterizare geologică și hidrogeologică a zonei Moneasa*, mss, f. 2-3 (în continuare I. Orășanu, mss. cit.); Dorel Gureanu (coord.), *Monografia turistică montană a județului Arad*, Ed. Carmel Print, Arad, 2005, p. 31; Idem, *Harta geologică 1:200.000*, în „Foaia Brad”, 1967, f. nenr.; Idem, *Harta geologică 1:50.000*, în „Foaia Vașcău”, 1979, f. nenr.

⁴Ianovici V., *Geologia Munților Apuseni*, Ed. Academiei, 1976, p. 498.

Pânza de Finiş, care se dezvoltă, cu precădere, în versantul drept al văii Moneasa, este alcătuită, în genere, din roci sedimentare, predominant carbonatice, intens faliat și decroșate, care corespund Triasicului și Jurasicului.

Depozitele Triasicului sunt afectate de falii ce prezintă o orientare generală sud-vest-nord-est. Ele imprimă culmilor din dreapta văii Moneasa o cădere în trepte spre firul văii. Analiza petrografică a acestor depozite pun în evidență următoarea alcătuire: calcare negre cu silicifieri (de vârstă ladinian); calcare brecioase violacee și dolomite albe (de vârstă carnian); siltite și gresii calcaroase cenușii, calcare negre (de vârstă norian); respectiv calcare negre, argilite și gresii roșii și verzi (de vârstă rhaetian). Spre est, aceste depozite vin în contact cu depozitele Jurasicului, alcătuite din: calcare marmoreene negre și roșii (de vârstă jurasic inferior, acestea fiind cunoscute de localnici sau turiști și sub denumirea de „marmura de Moneasa”); și marnocalcare, gresii și siltite cu intercalații de jaspuri (de vârstă jurasic superior-neocomian).

Pânza de Moma se dezvoltă la sud și sud-est de localitatea Moneasa, precum și în bazinele văilor Rănușa, Boroaia și Valea Lungă. Vârsta acestor depozite este Permiană, pentru ca din punct de vedere petrografic să întâlnim o formațiune vulcanogen-sedimentară (alcătuită din conglomerate, gresii feldspatice și sisturi argiloase) și o formațiune bazică (alcătuită din bazalte, anamesite, dolerite spilitice). La fel ca și în cazul pânzei de Finiş, depozitele pânzei de Moma sunt puternic tectonizate, fiind afectate de numeroase falii care au permis deplasări pe verticală sau orizontală a pachetelor de rocă.

În lungul văii Moneasa întâlnim depozite cuaternare sub forma depozitelor de aluviuni, coluvii sau proluvii, identificate în lunca sau în terasele râului.

Marea varietate litologică și gradul diferit de tectonizare al depozitelor care participă la constituirea geologică a zonei Moneasa, reflectă modurile diferite de alimentare, acumulare, circulație și descărcare a apelor subterane. S-au individualizat patru tipuri de formațiuni cu caracteristici geologico-structurale și hidrogeologice. Dintre acestea menționăm succesiunile carbonatice (calcare și dolomite) cu grosime mare, intens fisurate și puternic carstificate, caracterizate printr-o circulație activă a apelor subterane; depozitele detritice consolidate paleozoice și mezozoice (gresii, conglomerate și magmatice, granitoide de Codru), caracterizate printr-o permeabilitate de fisuri; succesiunile de tip flișoid, constituite din complexe de roci cu permeabilități diverse (argile, filite, gresii, calcare). De asemenea, depozitele pleistocene, care acoperă depresiunile carstice Brătcoia și Tinoasa – Izoii, sunt alcătuite, în principal, din blocuri de gresii

cuartitice, calcare și dolomite, cu grosimi reduse. Conțin acumulări acvifere locale, care nu influențează, practic, regimul hidrografic⁵.

În perimetrul depresiunii Brătcoia, este situată cumpăna apelor subterane dintre bazinele pâraielor Finiș, afluent al Crișului Negru, și Moneasa, afluent al Crișului Alb. Privită în ansamblu, zona carstică dintre Brătcoia, Tinoasa, Tociu și Moneasa, formează un sistem carstic unic, parțial termalizat. Apele subterane au o orientare de curgere nord-sud și o descărcare predominantă din izvorul Grota Băilor.

Apele infiltrate prin ponorul de la Cabana „Gaudeamus” și ponorul Secăriște sunt dirijate, exclusiv, spre Grota Băilor, cele din platoul Tinoasa, în mare parte, spre izvoarele din Văile Răchitariu și Megheșul Sec, iar cele din dolinele, situate la sud-vest de Dealul Stanchii, sunt colectate de izvoarele pârâului Pietroasa. Calcarele marmoreene, cunoscute sub denumirea improprie de „marmură de Moneasa”, așa cum am menționat anterior, formează un alt sistem carstic alimentat, în principal, de apele infiltrate prin ponorul Văii Teia.

Consecință a răspunsului rocii față de acțiunea modelatoare a agenților externi, relieful zonei Moneasa este tipic montan, prin toate caracteristicile sale. Dacă localitatea Moneasa este situată la o altitudine de circa 283 m, cele mai mari valori le întâlnim în vârful Pâncoia (997 m). Ecartul altimetric al comunei este de 762 m*.

Valea Monesei prezintă un relief asimetric evident, cu un versant stâng abrupt, dat de culmea Zelea Neagră (care atinge altitudinea de 618 m în vârful Crețului), în lungul căreia se înscrie și cumpăna de ape față de bazinul Rănușei. În schimb, din dreapta văii „coboară” în trepte o serie de culmi, paralele și despărțite de văi înguste, cu versanți abrupti, în treimea inferioară, dar care prezintă un interfluviu rotunjit. Acestea se desprind din culmea principală a Munților Codru Moma, a cărei altitudine variază între 780 și 997 m în sectorul ce aparține de teritoriul administrativ al comunei Moneasa.

Față de vârful Izoiu (1.098 m), care domină această regiune și marchează, în același timp, extremitatea sudică a crestei principale a masivului Codru (cunoscută și sub denumirea de Culmea Mare), dar care nu intră în perimetrul teritoriului comunei Moneasa, culmile secundare fiind cu circa 600–500 m mai jos. De la vest spre est amintim câteva din aceste culmi: Butușeasca (care se continuă prin culmea Osoiu până la

⁵I. Orășanu, *mss. cit.*, f. 3-4; Dorel Gureanu (coord.), *op. cit.*, p. 40; Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruț, *Arad Monografia. Județele patriei*, Ed. Sport Turism, București, 1979, p. 16; *Aradul permanentă în istoria patriei*, p. 15; Dorel Gureanu, *Harta geologică 1:200.000*, în „Foaia Brad”, 1967, f. nenr.; Idem, *Harta geologică 1:50.000*, în „Foaia Vascău”, 1979, f. nenr.

*Este diferența dintre altitudinea maximă (a vârfului Pâncoia) și cel mai coborât punct, circa 235 m, care este întâlnit pe firul văii Moneasa, la intrarea acestuia în comuna Dezna.

ruinele cetății Dezna), Stanchinii, Dănuța, Ruscioara, Rujii, Spinului, Șipotului etc. Între văile Boroaia și Valea Lungă (situate la est de Moneasa) întâlnim două culmi secundare, care coboară tot din creasta principală, segment care face legătura dintre masivele Codru și Moma.

Relieful carstic, favorizat de prezența rocilor carbonatice pe suprafețe extinse, este relieful caracteristic pentru Moneasa, el dezvoltându-se cu precădere pe dreapta văii (în perimetrul pânzei de Finiș). După Platoul Vașcău este a doua zonă carstică principală a Munților Codru Moma.

Formele carstice de suprafață (exocarstul) sunt reprezentate prin: doline, ponoare, văi oarbe, lacuri carstice și lapiezuri pe platoul Izoi – Tocioiu – Tinoasa, abrupturi și chei în văile adiacente râului Moneasa. Cele de adâncime (endocarstul) sunt reprezentate prin peșteri și avene⁶. În deceniul 8 al secolului XX, la Moneasa se cunosc 27 de peșteri și 6 avene, totalizând o lungime de 3.578 m de galerii⁷. Ca notă informativă putem adăuga ca, încă dinainte de 1835, Lesrery Ștefan a explorat parțial peștera de pe „Muntele Megyes”⁸.

Bazinul pârâului Teia are în cuprinsul său 12 cavități. Dintre acestea amintim Peștera de la cariera de marmură, Peștera albă de la carieră, Avenul de la carieră, Peștera I de jos de carieră, Peștera II de jos de carieră, Peștera mică de jos de carieră, Peștera cu alunecări, Peștera de sub drum, Peștera Mare de la Piatra cu Lapte, Peștera I de la Piatra cu Lapte, Peștera II de la Piatra cu Lapte, Peștera III de la Piatra cu Lapte. Peștera Albă constituie cea mai importantă cavități a văii Teiului⁹.

În partea estică a abruptului, de lângă izvorul Piatra cu Lapte, se deschide gura Peșterii Mari, care, prin urmele de locuire adăpostite,

⁶Gábor Halasi, *Noi contribuții la cunoașterea carstului Monesei*, în „Buletinul cercului de speologi amatori „Liliacul”, 1978, nr. 1, p. 30 (Primele mențiuni despre peșterile din zonă au fost făcute de către geologii Pethő Gyorgy (1889) și Papp K. (1904), urmați de Czárán Gyula, care a fost preocupat de amenajarea și popularizarea frumuseților Monesei. Dacă până în anii 1960 nu s-a semnalat o cercetare amănunțită asupra endocarstului local, începând din 1968 Cercul de speologi amatori „Liliacul” din Arad a arătat o vădită preocupare pentru inventarierea și explorarea sistematică a cavității peșterilor și avenelor).

⁷*Ibidem*, p. 31 (Din numărul total al cavităților, 13, reprezentând 2915 m galerie, s-au dezvoltat în calcare triasice, iar 20, reprezentând 663 m de galerie, în calcare jurasice. Procentual, din perspectiva factorii litologici, 85% s-au dezvoltat în calcare londiniene și carniene și 15% în cele triasice).

⁸Fábián Gábor, *Arad vármegye leirása historiai geographiai és statisztikai*, vol. I, Buda, 1835, p. 75.

⁹Gábor Halasi, p. 32-33 (Intrarea Peșterii Albe, situată la 385 m altitudine în versantul stâng al Văii Teii, are o singură galerie fosilă, largă și descendentă cu câteva mici galerii și diverticole anexe. Peștera s-a dezvoltat în calcare negre liasice. Gura inițială s-a colmatat, pentru ca, în 1970, intrarea să fie deschisă artificial. În timp, ea a fost vitregită de o mare cantitate de stalactite și stalacmite, fapt ce i-a făcut pe muncitorii din carieră, în frunte cu șeful acesteia, Ioan Groza, să-i colmateze intrarea).

reprezintă un teren de cercetare pentru arheologi și paleontologi deopotrivă¹⁰.

Bazinul Valea Scăriței adăpostește câteva chei și două izbucuri.

Bazinul văii Megheșului cuprinde 13 cavități. Platoul Izoi-Tinoasa găzduiește Avenul cu Prăbușiri și Ponorul din Tinoasa; Valea Răchitarului Peștera de lângă Tinoasa, Valea Vezuroiului șase peșteri și Avenul cu Lac, Valea Megheșului Sec Peștera Megheșului Sec, iar „Dâmbul Feredeului” avenele „Feredeul Mare” și „Feredeul Mic”, apărute în diferite publicații cu numele de „Izoiul Mare” și „Izoiul Mic”. În graiul localnicilor, ultimele două sunt cunoscute sub denumirea de „Peștera Mare” și „Peștera Mică”¹¹.

Bazinul râului Băilor cuprinde Peștera cu apă de la Băi, greșit denumită Grota Urșilor. Situată în vatra stațiunii Moneasa, lângă fostul pavilion nr. 1, ea a fost explorată de mai multe ori. Inițial, speologii au pătruns doar pe o lungime de 10 m, pentru că un sifon permanent amorsat bara accesul spre profunzimile sale. În 1984, speologul Halasi Gábor a reușit să ajungă într-o sală alungită, bifurcată în două brațe. Brațul stâng se finalizează, după cca 40 m, într-un lac tip sifon, iar dreptul continuă cu încă cca. 200 m¹². În cursul anului 2006, speologii arădeni au descoperi noi galerii. Topografia peșterii este în curs de reeditare.

Administrația locală, în anul 1985, a intenționat să o valorifice în interes turistic. În acest sens a săpat o galerie laterală sifonului străbătut de apă, făcând joncțiunea cu sala alungită (grota). În prezent, din lacul subteran al peșterii, sunt alimentate cu apă Monesa și localitățile învecinate.

De asemenea, calcarele, care se extind până în partea sudică a localității Moneasa, formând versantul drept al văii, sunt cunoscute prin cele două peșteri principale: Peștera cu apă de la Stația de decantare-epurare, Peștera cu apă de la Moară¹³, care face legătura cu Peștera de la Merezărie și Peștera Uscată de la Stația de decantare-epurare.

3. Clima blândă, ferită de vânturi și geruri puternice se datorează poziției geografice, așezării în vale, cu deschidere largă spre vest și sud-

¹⁰*Ibidem*, p. 33-34. (Aici, în urma explorărilor efectuate de dr. Pethő Gyorgy au fost salvagardate resturi de *Ursus spaeleus* și *Hyena Spaelea*. Totodată, această peșteră a constituit la acea dată cea mai vestită arie de răspândire a urmelor de animale pleistocene din peșterile Munților Apuseni).

¹¹*Ibidem*, p. 35-35; Dorel Gureanu (coord.), p. 41-42.

¹²Coccean Pompei, *Peșterile României*, Ed. Dacia, București, 1995, p. 141-142; Dorel Gureanu (coord.), *op. cit.*, p. 41-42.

¹³Complexul Muzeal Arad (C.M.A.), Arhivă (A.) dos. „Raionul Gurahont”, fișa nr. 28/10 iunie 1953 (Pe malul drept al râului Moneasa, la 30 de m spre V de malul drept, în dealul Morii, în dreptul iazului de la moară, este o peșteră orizontală cu pereți de calcar, formă boltită, largă la gură de 6 m, înaltă de 4 m și lungă de 16 m, cu tavanul boltit).

vest, în calea maselor de aer vestice, care dă o nuanță de microclimat cu influențe submediteraneene, așadar un climat continental moderat.

În analiza acestui element al cadrului natural am luat în considerație, grație perioadei mai îndelungate a observațiilor meteorologice, valorile parametrilor meteorologici înregistrați la stația de observație Gurahonț,. Diferențele referitoare la valorile medii ale amintitei zone, față de Moneasa, nu sunt mari din pricina altitudinii relativ asemănătoare și a distanței mici dintre cele două localități.

Temperatura medie anuală este de 9°C. În ianuarie, luna cea mai rece, s-au înregistrat, în medie, -2°C, iar „luna lui cuptor”, iulie, 20°C. Amplitudinea termică dintre iarnă și vară nu este atât de mare, grație iernilor blânde și verilor mai puțin toride.

Tabel 1

Temperatura medie multianuală a aerului (°C) la stația meteorologică Gurahonț (1964-1980)¹⁴

Luna	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	M
T°C	-2,5	1,1	4,9	10,7	15,6	18,7	20,1	19,1	15,3	10,0	5,8	0,7	9,9

Deseori, iarna au loc inversiuni de temperatură, caracterizate prin valori scăzute în depresiune, cuprinse între -3°C și -10°C, în timp ce pe culmile înalte, la numai 300-400 m apar valori pozitive (0°C și 5°C). Explicația acestor inversiuni o găsim în caracteristicile zonelor depresionare relativ închise, în care aerul rece de pe culmi coboară, înlocuind masa de aer cald. Tocmai datorită acestor temperaturi moderate, la Moneasa se întâlnește castanul comestibil, liliacul și chiar magnolia¹⁵.

Zilele de îngheț (temp. min. ≤ 0°C) apar într-un număr de circa 250 zile/an, ele lipsind, efectiv, doar în lunile de vară. Observațiile asupra acestui parametru, arată că primul îngheț de toamnă apare în a doua sau chiar în a treia decadă a lunii octombrie, iar ultimul în a doua decadă a lunii aprilie. Cele de iarnă (temp. max. ≤ 0°C) dispar la începutul primăverii și nu mai apar decât rareori, în noiembrie. Numărul lor în timpul anului este de cca. 24 zile. Zilele de vară (temp. max. ≥ 25°C), apar din aprilie până în octombrie inclusiv, având frecvența cea mai mare în iulie și august. Cele tropicale (temp. max. ≥ 30°C) sunt frecvente, mai ales, în lunile de vară, având un număr mediu anual de cca. 33 zile.

Analiza climaterică la nivelul anotimpurilor prezintă următoarele aspecte:

- iernile sunt moderate, fără geruri puternice datorită influenței climatice vestice (oceanice) și datorită poziției geografice (într-o vale îngustă) fiind ferită astfel de invazia maselor de aer de proveniență polară

¹⁴Petru Tudoran, *Țara Zarandului. Studiu geo-ecologic*, Ed. Academiei, București, 1983, p. 67.

¹⁵Dorel Gureanu (coord.), *op. cit.*, p. 51-52; *Meleaguri arădene. Ghid turistic*, p. 96.

- primăvara, sub influența circulației vestice și extinderii dorsalelor anticiclonului Azoric peste sudul Europei, creșterea temperaturii aerului este mai accentuată. Media anotimpului este de 10,4°C apropiată de media anuală, dar întotdeauna mai mică decât a anotimpului de toamnă.

- vara, temperatura aerului nu este prea ridicată, datorită influențelor vestice și a topoclimatului specific văilor înguste. Ea este cuprinsă între 18,7°C în iunie și 20,1°C în iulie;

- toamna, mediile multianuale ale temperaturii aerului variază între 15,3° C, în septembrie și 5,8 °C în noiembrie. Această scădere de temperatură se datorează advecției aerului rece sub acțiunea dorsalei anticiclonului Euro-Asiatic.

Regimul precipitațiilor indică o medie anuală de 732 mm, cu valori mai mari în lunile mai-iulie, pentru ca cele mai mici valori să se înregistreze în intervalul lunilor februarie-martie.

Tabel 2

Valoarea medie a precipitațiilor la stația meteorologică Gurahonț (1921-1980)¹⁶

Luna	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	M
mm	50,4	43,9	43,8	58,2	88,8	92,9	74	66,3	51,3	58,9	52,6	50,9	732

Primele zile cu zăpadă se înregistrează la începutul lunii decembrie, pentru ca ultimele să se prelungească până în februarie. Astfel, numărul zilelor cu strat de zăpadă este cuprins între 40-50, acesta persistând mai mult în vale comparativ cu versanții sau culmile limitrofe, fiind ferit de razele soarelui o bună parte din zi. Grosimea medie a stratului de zăpadă este de cca. 40-50 cm, iar umiditatea atmosferică de circa 75%¹⁷.

4. Hidrografia

Apele din perimetrul localității sunt colectate de valea Moneasa. Spre exemplu Valea Lungă își are originea în locul numit „vălăe”. Acolo sunt trei izvoare, care în verile secetoase își micșorează debitul de apă. Apa cristalină străbate vale îngustă în cursul căreia din amonte spre aval alternează microdepresiuni în care valea atinge lățimi maxime de 400 m și porțiuni înguste așa-zise chei cu o lățimea de cca 100 m. Râul are o alimentare asimetrică, cu afluenți numai pe partea dreaptă, modelați în principal în depozite calcaroase. Partea stângă are un regim torențial care

¹⁶Petru Tudoran, *op. cit.*, p. 74.

¹⁷Valorile factorilor climatici au fost furnizate de Stația hidrologică Moneasa (Pentru a urmări evoluția în timp a microclimatului din zona stațiunii balneo-climaterice Moneasa, încă din 1972, a fost înființată Stația hidrologică, iar din 1974 Stația Meteo Izoi, care a fost desființată în anul 1992. Observațiile sunt continuate de Stația hidrologică din Moneasa). S-au luat în calcul și rezultatele observațiilor efectuate la stația Gurahonț.

își aduce aportul numai în perioada zilelor ploioase și cu ocazia topirii zăpezilor de pe versanți¹⁸.

Debitul mediu anual al văii principale este de cca. 1 m³/s, cel maxim a fost înregistrat în 1981, când a atins valoarea de 50 m³/s, producând cele mai mari inundații, iar cel minim de 0,15 m³/sec. Cele mai mari debite s-au înregistrat frecvent în lunile de primăvară (martie-aprilie). Un aport important de apă îl aduc afluenții¹⁹. În genere, bazinul văii Moneasa înregistrează cele mai ridicate valori ale densității rețelei hidrografice din județul Arad²⁰.

O însemnătate deosebită o dețin apele termale. Ele au fost pomenite pentru prima dată, într-un document din 1597, când satul Moneasa împreună cu izvoarele termale au fost donate lui Kornis Gaspar²¹.

Aceste izvoare fac parte din categoria apelor hipotermale (20-32°C) și subtermale (10-20°C)²².

Principalele surse naturale sunt situate pe valea Băilor, în aval de izvorul „Grota Băilor”. Cele folosite pentru tratament balnear sunt izvoarele nr. 2, 4, 5 și din sonda nr. 1, săpată în perioada 1890-1895. Sursele termale din izvoarele ce apar în amonte de fosta vilă „Nufărul”, nu sunt captate suficient, cu toate că au un debit cumulat de cca 23 l/sec. și o temperatură de 24°C. Izvoarele nr. 1 și 2 sunt folosite pentru apă potabilă-cură internă.

Aporturile de ape termale de pe pârâul Băilor parcurg o distanță de 180 m înainte ca pârâul să intre pe terenurile permieni. Valoarea medie a

¹⁸A. Șc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Gh. Bărbuceanu, *mss. cit.*, p. I. („Valea Lungă curge paralel cu linia ferată, iar în apropierea satului primește pe partea dreaptă pârâul Boroaia. Boroaia, la rândul ei, este alimentată de pârâul Vlad, care își are originea în masivul muntos Vlad, care, la rândul său, în coborâre primește pârâul „Valea Seacă”, apoi pârâul „Valea Ruji”).

¹⁹Valorile factorilor hidrologici au fost furnizate de Stația hidrologică Moneasa. (Spre exemplu, Pârâul Boroaia dă în medie 0,25 m³/sec, reprezentând 25%; Pârâul Ruja-0,20 m³/sec (20%), Pârâul Băilor-0,20 m³/sec (20%), Pârâul Meghieș-0,25 m³/sec (25%). La aceștia se mai adaugă izvoarele, torenții cu 0,10 m³/sec (10%).

²⁰Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruț, *op.cit.*, p. 24; *Aradul permanent în istoria patriei*, p. 22.

²¹Alexandru Filipașcu de Dolha și Petrova, *Istoria Maramureșului*, Ed. Gutinul, Baia Mare, 1997, p. 93 (Kornis Gaspar a deținut funcția de castelan al Hustului din 1571; s-a căsătorit cu Ileana, fiica lui Petru din Dolha, înrudit cu cele mai de seamă familii nobiliare românești.); Márki Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad király város története*, vol. II, Arad, 1895, p. 18, 165, 195-196, 198-199, 255, 259 (În urma adunării ținute la Alba Iulia de cele trei stări ale Transilvaniei, domeniul ce cuprindea printre altele și cetatea Deznei, târgul Sebiș, 47 de sate întregi, 7 puste, minele de fier și izvoarele termale au fost donate, la 24 aprilie 1595, intrând în posesia bunurilor imobile în anul 1597 lui Kornis Gaspar de Göncz-Rusca, consilier, căpitan din Huszt și comite suprem al Maramureșului).

²²Dorel Gureanu (coord.), *op. cit.*, p. 50-51; *Meleaguri arădene. Ghid turistic*, Arad, 1972, p. 96; *Aradul permanent în istoria patriei*, p. 23.

acestora este de 50 l/sec. Din ele, aproximativ 43 l/sec. nu sunt captate. De-a lungul timpului, ele au constituit obiectul de cercetare al specialiștilor. De asemenea, au fost săpate mai multe sonde pentru a stabili originea, cursul, temperatura și chimismul apelor de la Moneasa²³.

Informativ, amintim că, un rol important în prevenirea inundațiilor, l-a avut terasamentul fostei căi ferate înguste, iar în ultimii ani lucrările de regularizare ale albiei râului principal, realizate de Direcția Regională a Crișurilor, Oradea. În viitor, autoritățile intenționează construirea unui baraj (lac de acumulare) în amonte de localitate, care să servească drept loc de agrement.

5. Vegetația, fauna și solurile*

Culmile domoale – Butușeasca, Chițuleasca, Chitera, Tinoasa, Dâbul Băilor, Meghișul, Crețul etc. – ce coboară spre talvegul văii Moneasa sunt acoperite, predominant, de vegetația forestieră²⁴, care ocupă cea mai mare parte din suprafața teritoriului administrativ al comunei Moneasa, respectiv 83%.

În structura vegetației forestiere se poate identifica un strat superior, format din arbori a căror înălțime atinge 10-15 m, sub care se dezvoltă un strat arbustiv. Speciile caracteritice sunt: fagul (*Fagus silvatica*), carpenul (*Carpinus betulus*) și gorunul (*Quercus petraea*). Alături de aceste specii mai apar: jugastrul (*Acere campestre*), teiul (*Tilia tomentosa*, *Tilia cordata*), frasinul (*Fraxinus excelsior*)²⁵ etc. “Dintre speciile de tei se găsesc și soiuri unice pe Valea Megyes,... care nu sunt soiuri indigene”²⁶.

Stratul arbustiv este destul de bine evidențiat și este format din specii precum: *Evonymus verrucosa*, *Staphyllea pinnata*, *Rhamnus cathartica*, *Cornus mas*, *Cornus sanguinea*, *Hedera helix*, *Viburnum lantana*, *Ligustrum vulgare* etc. Covorul erbaceu din pădure este format din *Anemona nemorosa*, *Scilla bifolia*, *Galanthus nivalis*, *Viola montana*, *Viola odorata*, *Digitalis grandiflora*, *Melampyrum bihaliense*, *Lysimachia punctata*, *Luzula pilosa*, *Asparagus tenuifolius*, *Asparagus officinaris* etc.

La altitudini mai mari, plantate fiind de om, apar și specii de conifere, în rândul cărora predomină molidul (*Picea abies*) și mai rar bradul (*Abies pectinata*).

În arealul pășunilor și fânețelor, apărute în urma exploatarea vegetației forestiere, vegetația este formată din plante xerofite și mezofite. Cele mai întâlnite specii sunt: *Silene vulgaris*, *Pulsatilla montana*,

²³I. Orășeanu, *mss. cit.*, f. 2-7

* Harta compusă a fost înțocmită de cartograf Dorel Gureanu (Anexe).

²⁴A. Șc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Gh. Bărbuceanu, *mss. cit.*, p. I.

²⁵Dorel Gureanu (coord.), *op. cit.*, p. 51-52.

²⁶Gaál Jenő, *Arad Vármegye és Arad Szabad Királyi Város Közgazdasági, Közigazgatási és Közművelődési Allapotának Leirása*, Arad, 1898, p. 222.

Trifolium pratense, *Trifolium rubens*, *Linum flavum*, *Veronica acinifolia*, *Hypochoeris radicata*, *Aegilops cylindrica*, *Poa pratense*, *Phleum mantanum*, *Phleum pratense*, *Stipa capilata* etc. Pe versanții însoriți și pietroși s-a instalat o vegetație săracă formată din specii precum: *Agropyron intermedium*, *Allium flavum*, *Galium divaricatum*, *Galium tenuissimum*, *Carduus acanthoides*, etc.

În lungul văilor se dezvoltă și specii higrofile și hidrofile, din rândul cărora amintim: sălciile, răchitele (*Salix alba*, *Salix fragilis*, *Salix cinerea*) și plopii (*Populus alba*, *Populus nigra*).

Din rândul speciilor protejate de lege amintim ghimpele (*Ruscus aculeatus*), care este de origine mediteraneană, dar care, în pofida statutului, este recoltat de unii localnici și comercializat. Nu mai puțin important este nufărul (*Nimphaea thermalis*), care se dezvoltă pe pârâul Băilor, datorită apelor termale ce izvoresc la obârșia acestuia.

Fauna întâlnită în zona limitrofă Monesei este comună și altor areale montane cu altitudini mici și mijlocii. Lumea animalelor din păduri este variată, datorită condițiilor prielnice dezvoltării habitatelor. Dintre mamiferele întâlnite în acest etaj amintim: căprioara (*Capreolus capreolus*), lupul (*Canis lupus*), vulpea (*Canis vulpes*), iepurele (*Lepus timidus*), mistrețul (*Sus scrofa*), cerbul (*Cervus elaphus*), veverița (*Scirus vulgaris*), ariciul (*Erinaceus roumanicus*), etc.

Amfibienii sunt reprezentați prin: broasca râioasă (*Bufo viridis*), broasca de pământ (*Pelobates fuscus*) etc., iar reptilele de: șopârle (*Lacerta*), șerpi (*Natrix natrix*), etc. Dintre insecte abundă ortopterele, coleopterele, lepidopterele și dipterele.

În biotopul apelor întâlnim specii de pești ca: lipanul (*Thymallus thymallus*) și mreana (*Barbus barbus*). Pe cursul superior al Văii Moneasa, la confluența pârâurilor Boroaia și Valea Lungă există o păstrăvărie, administrată de Ocolul Silvic Sebiș.

Lumea păsărilor este reprezentată de: ciocănitoarea (*Picus virilis*), mierla (*Turdus merula*), pițigoiul (*Parus major*), cinteza (*Fringilla coelebs*), cucul (*Cuculus canorus*), etc.²⁷

Condițiile pedogenetice, asociate cu activitatea constructivă sau distructivă a omului, a favorizat existența unei variate tipologii. Principalele tipuri de soluri sunt: soluri brune-eumezobazice, care sunt întâlnite pe culmi, versanți cu diferite înclinări și expoziții, pe platouri carstice etc.; soluri brune luvice, întâlnite frecvent pe versanții mai înclinați ai văilor din zona piemontană, dar și pe cei abrupti (de regulă pe treimea lor inferioară), sub păduri de gorun sau în amestec cu carpen și fag; rendzinele sunt soluri negre, humifere, formate și evolute pe materiale rezultate din alterarea rocilor bazice și ultrabazice (calcare); solurile gleice apar, de regulă, în ariile microdepresionare cu drenaj încetinit și ape

²⁷Dorel Gureanu (coord.), *op. cit.*, p. 51-55.

freatice superficiale; solurile aluviale ocupă suprafețe mai restrânse în luncile râurilor, unde pot fi afectate și de ieșirile apei din matcă²⁸.

6. Arie naturale protejate

Demersurile constituirii unei rezervații naturale la Moneasa au fost inițiate, de către cercetători sau profesori, încă din anii '70, dar ea a fost constituită doar în 1995, în urma Hotărârii nr. 1 a Comisiei administrative pentru ocrotirea naturii de pe lângă Prefectura Județului Arad. Cu toate acestea, din motive care ne scapă, această arie naturală protejată nu a fost cuprinsă în Legea nr. 5/2000, în care sunt menționate ariile naturale protejate din perimetrul județului Arad.

Datorită caracteristicilor geologice, morfologice și topoclimatice, la care se adaugă bogăția covorului vegetal și diversitatea lumii animale, această rezervație este de factură mixtă, care protejează întregul habitat natural din vecinătatea localității Moneasa.

Această rezervație are o suprafață de 4.418 ha și este situată în bazinul superior al pârâului Moneasa. Vastitatea și varietatea speciilor ce „constituie unul dintre ultimele carsturi împădurite din Europa” se desfășoară între altitudinile de 260 m și 1.096 m (vf. Izoi). Plantarea puieților de rășinoase, precum și a celorlalte specii de plante s-a făcut spre sfârșitul secolului al XIX-lea, când a început amenajarea parcului stațiunii.

Trasarea aleilor parcului și a potecilor turistice de către nobilul de origine armeană Czárán Gyula (1847-1906), între anii 1893-1906, a consolidat practicarea turismului în împrejurimile stațiunii balneo-climaterice Moneasa²⁹.

Sălbăția locurilor, aerul puternic ionizat pozitiv, susurul izvoarelor cheamă turistul spre descoperirea încântătoarelor peisaje montanistice. Prezența acestei arie naturale protejate solicită, atât din partea localnicilor cât și din partea turiștilor, o conduită ecologică adecvată.

7. Resursele naturale sunt în primul rând importante rezerve de ape termale din stațiunea balneo-climaterică Moneasa, la care se adaugă calcarul marmorean, piatra de var, precum și întinsul parchet forestier³⁰. Despre calcarul marmorean de la Moneasa, cercetătorii scriu că din carieră „se extrage celebrul calcar roșu atât de utilizat ca piatră ornamentală”³¹.

²⁸Aradul permanentă în istoria patriei, p. 23-24; Informație orală primită prin bunăvoința d-lui prof. Sorin Furde.

²⁹Dan Demșea, *Un istoric al parcurilor și grădinilor decorative din teritoriul județului Arad (secolele XVIII-XX). Obiectivele din afara orașului Arad*, în „Ziridava XXIII”, Arad, 2003, p. 445; Dorel Gureanu (coord.), *op. cit.*, p. 54.

³⁰Aradul permanentă în istoria patriei, p. 25; Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruț, *op. cit.*, p. 29.

³¹Marcian Bleahu, *Relieful carstic*, Ed. Albatros, București, 1982, p. 263-264.

Capitolul 2

Moneasa în curgerea veacurilor

1. Urme de locuire

Săpăturile arheologice, efectuate în perimetrul localității Moneasa, au identificat urme de viață ale comunităților umane preistorice. Formele de habitat identificate în zonă s-au rezumat la adăpostul oferit de peșteri. Relieful muntos, cu o paletă restrânsă a surselor de subzistență coordona instinctual omul spre vânătoare¹.

Specialiștii au început efectuarea unor cercetări sistematice pe coasta sudică a masivului Codru Moma, numită „Piatra cu Lapte”, unde au descoperit prezența resturilor de faună cuaternară, cu deosebire de *Ursus Spaeleus*, *Canis Lupus Spaeleus*, *Hyaena Spaeleus*². De asemenea, urme ale ursului de cavernă au fost găsite în Peștera Liliecilor³.

În arealul geografic al Monesei, comunitățile umane au dezvoltat un tip de civilizație neolitică. Caracteristicile culturii Coțofeni – întâlnite, cu precădere, în zonele muntoase, greu accesibile – au fost identificate prin săpăturile arheologice începute, în anul 1910, de către prof. Dömötör Lászlo și reluate, după 15 ani, de profesorul Márton Roska în câteva peșteri aflate în apropierea comunei Moneasa, numite în graiul localnicilor „hoance”.

Repertoriul „siturilor” arheologice a inventariat unelte de cremene și oase de *Ursus Spaeleus*, fragmente ceramice aparținând culturii Coțofeni din peștera „Hoanca Coului”⁴ de pe Dealul Coului, fragmente ceramice și două cești cu toartă supraînălțată, descoperite de prof. Marton Roska, în

¹Aradul *permanența în istoria patriei*, p. 42; Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruț, *op. cit.*, p. 45-47.

²*Repertoriu arheologic al Mureșului Inferior* (în continuare *Repertoriul arheologic*), *Județul Arad*, Ed. Orizonturi Universitare, Timișoara, 1999, p. 84.

³G. Iuga, *Prezența lui Ursus spaeleus roseum în Peștera Liliecilor de la Moneasa*, în „Armonii naturale”, III, Ed. Trinom, Arad, 2000, p. 316-331.

⁴C.M.A., Arhivă dos. „Raionul Gurahonț”, fișa nr. 29/10 iunie 1953 (Peștera se află spre SE de calea ferată și râul Moneasa vizavi de Cooperativa și Școla elementară Moneasa pe coasta dealului la cca. 300 m. Este o peșteră orizontală în deal cu pereți din piatră de marmură roșie și calcar. Are formă boltită, are o lărgime de 3 m, înălțime de 4 m și o lungime de 15 m, cu tavanul boltii. În fața ei este o avalanșă de pietre; s-au făcut săpături și s-au găsit cioburi, pietre cioplite și ceramică. Cercetările au fost efectuate de Institutul de la București.); *Monitorul Oficial al României (M. O. Rom.)*, Partea I, București 2004, an XVII, nr. 646/16 iulie, p. 61 (cod: AR-I-s-A-00444, Complexul de Peșteri de la “Hoanca Coului”, sat Moneasa, comuna Moneasa, Complexul de Peșteri de la „Hoanca Coului”, Izoi, paleolitic; cod: AR-I-m-A-00444.01 Așezări, sat Moneasa, comuna Moneasa, Complexul de peșteri de la „Hoanca Coului”, Izoi, neolitic; cod: AR-I-m-A-00444.02, Așezări, sat Moneasa, comuna Moneasa, Complexul de peșteri de la „Hoanca Coului”, Izoi, paleolitic.).

trei peșteri de la „Piatra Mare”⁵. Tipurile ceramice corespund prin caracteristicile lor, respectiv forme și motive ornamentice, culturii Coțofeni, cultură specifică epocii de tranziție neolitic-epoca bronzului. Întregul materialul arheologic se păstrează la Complexul Muzeal Arad, o parte fiind valorificat în expoziție⁶. Viața materială și spirituală, cu relații economico-sociale specifice, au încadrat localitatea Moneasa în spațiul larg al vechilor civilizații⁷.

2. Atestarea documentară. Denumire

Menționată ca localitate integrată în vastul teritoriu al cetății și domeniului Dezna, Moneasa și-a croit o istorie distinctă, grație poziției geografice, a izvoarelor termale, bogățiilor solului și subsolului.

Tradiția spune că numele localității își are originea de la cuvântul turcesc „monea”, care tradus ar însemna „baie” („loc de scăldat”). În timp, s-a adăugat sufixul „sa”, numele localității fiind cel de *Moneasa*. O altă versiune susține că denumirea derivă de la apa ce străbate mijlocul satului. În anotimpurile ploioase, Valea Monesei își revărsa mânia puhoaielor de apă peste întreaga așezare, căpătând în graiul localnicilor supranumele de „Mânioasa”⁸.

Numeroase toponime caracteristice localităților românești, în secolele XIII-XV, au fost compuse dintr-un omonim curat românesc și cuvintele *háza* (= casa) sau *falva* (= sat), modalitate de scriere valabilă și pentru Moneasa⁹.

Deseori, în documente, mai ales în cele maghiare, apare sub denumirea de „Menyháza”. Prima atestare documentară și de scriere, în această formă, datează din anul 1561, însă autorul nu oferă informații suplimentare despre așezarea integrată domeniului și cetății Dezna¹⁰. În diploma acordată de principele Sigismund Bathory lui Kornis Gaspar, la Alba Iulia, în 24 aprilie 1597, au fost amintite izvoarele termale și minele de fier de la Monyasza¹¹.

De-a lungul vremii s-au semnalat și alte modalități de scriere a denumirii localității. Menționăm că, în anul 1619, așezarea purta numele

⁵*Repertoriu arheologic...*, p. 84; Lazăr Nichi, *Importanța săpăturilor arheologice în județul nostru*, în „Hotarul”, V, nr. 1-2/I-II, Arad, 1938, p. 42.

⁶P. Roman, *Cultura Coțofeni*, București, 1976, p. 83.

⁷*Aradul permanentă în istoria patriei*, p. 47.

⁸A. Șc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Gh. Bărbuceanu, *mss. cit.*, P. II.

⁹Andrei Caciora, Eugen Glück, *Cnezate și voivodate românești arădene*, „Studii privind istoria Aradului”, Ed. Politică, București, 1980, p. 155.

¹⁰Alexandru Roz, Kovach Géza, *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, Ed. Universității de Vest „Vasile Goldiș”, Arad, 1997, p. 165-166; Kozma Pál, *Zaránd vármegye földrajzi, statisztikai és történeti leirása*, Cluj-Napoca, 1848, p. 13-33.

¹¹ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Arad (în continuare D.J.A.N.A.), *Márki Sándor, Fond personal (F. pers.)*, f. 38-39; Márki Sándor, *op. cit.*, p. 165.

de „Moneassa”¹², în 1774 Monyasza¹³, pentru ca în 1828 și 1851 să o găsim consemnată Monyaza sau Monyasza¹⁴.

La începutul veacului XX, respectiv în 1913, terminologia maghiară conduce la translatarea cuvântului Menyháza prin „*loc de salvare, însănătoșire*”¹⁵.

Unii istorici maghiari¹⁶ au considerat Moneasa ca pe o veche așezare maghiară. Am putea înțelege că, în scrierile lor, fac referiri doar la stațiunea Moneasa, care a fost administrată de proprietari de origine maghiară și (sau) germană. Populația românească a lucrat, în special, la exploatările forestiere și, mai puțin, la cele miniere. În plus diferențele dintre localnici și stăpânii băilor poate fi desprinsă din memoratele locale. Dacă în contemporaneitate parcul stațiunii Moneasa este la dispoziția oricui, în modernitatea doar „domnii” se plimbau prin parc, localnicii având traseul bine stabilit, cel de lângă șoseaua actuală, care șerpuiește pe lângă parcul stațiunii¹⁷. Recensământurile oficiale și eclesiastice, efectuate în secolele XVIII–XXI ne indică localitatea Moneasa ca pe o veche așezare românească.

Diversitate etno-confesională a Monesei, dobândită de-a lungul timpului, nu a schimbat preponderența populației românești, care a conviețuit alături de germani, maghiari, slovaci, evrei¹⁸. Un argument în plus asupra preponderenței românilor îl constituie „Schematismele Bisericii

¹²Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX, București, 1929-1939, p. 200.

¹³În documentul intitulat *Catastrum locorum populosorum regni Hungariae 1774 concinnatum* („Lista locurilor populate ale Regatului Ungariei în 1774”), la poziția 5.065 (D.J.A.N.A., *Colecția manuscrise*, nr. 109, f. 255).

¹⁴Nagy Ludovicus, *Notice politico-geografico-statistique inclyti regni Hungariae partiumque eidem adnexarum tomus primus*, vol I, Buda, 1828, p. 31; Archivum Dioecesanum Rom.-Cat. Timisorensis (în continuare A.D.Rom.-Cat.T.), F. *Colecția de schematismes* (în continuare C. Sch.), *Catalogus venerabilis cleri Dioecesis Csanadiensis pro anno 1810*, Szegedin, 1810, p. 23; *Ibidem*, 1828, p. 44-45.

¹⁵I.D. Suci, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, București, Ed. Academiei, 1967, vol. I, p. 406; Alexandru Roz, Kovach Géza, *op. cit.*, p. 165-166; Fényes Elek, *Magyarország Geographiai Szótára*, III, Pesten, 1851, p. 115; D.J.A.N.A., *Colecția manuscrise*, nr. 109, f. 255; Silvestru Moldovan, Nicolae Togan, *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune românească din Ungaria*, Sibiu, 1900, p. 147; Idem, *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune românească din Ungaria*, Ed. Asociațiunii, Sibiu, 1919, p. 117.

¹⁶Somogy Gyula, *op. cit.*, p. 180-181.

¹⁷Informație orală primită prin bunăvoința d-nei Maria Groza („a lu văru Haiu”), locuitoare din Moneasa.

¹⁸Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880, Transilvania*, Ed. Staff, București, 1997, p. 38-39; Idem, *Recensământul din 1900, Transilvania*, Ed. Staff, București, 1999, p. 90-93; Idem, *Recensământul din 1910, Transilvania*, Ed. Staff, București, 1999, p. 80-83.

Romano-Catolice”, care prezintă detaliat structura confesională a populației¹⁹.

Preponderența românilor a fost susținută și de numeroasele toponime românești. În diferite părți ale localității am putut găsi denumiri de asemenea locuri, păstrate și perpetuate din generație în generație în graiul popular. Dintre acestea putem aminti: „Izoi” („Iso”), „Ciopoi” (coama de deal cu izvor), „Câmpul Nirești” (podîș), „Pancoi” (vârf de munte), „Fântâna lui Vlad” (izvor de munte), „Băile nemților” (mina părăsită), „Cristeasca” (la moară), „Butușasca”, „Corbu”, „Cristapasca” (arătură)²⁰, „Podu lu Țurca”, „Pietroasa”, „pă părau lu Oloi”, „Valea Lungă”²¹ etc.

3. De la medieval la modernitate

Izvoarele istorice au certificat împletirea istoriei localității Moneasa, în perioada medievală, cu domeniul și cetatea Deznei. Aceasta ne obligă să coborâm în timp, pentru a prezenta un istoric al domeniului și cetății Dezna²².

Potrivit documentelor vremii, încă din 1318, cetatea și domeniul au aparținut regalității maghiare cu unele intermitențe, apoi vreme de aproape două veacuri, familiei nobiliare Losonczy²³. Revenind la cronologia evenimentelor, peste aproximativ două decenii, respectiv în anul 1347, cetatea Deznei a fost menționată, alături de cea a Pâncotei, în titulatura castelanului „*Magister Franciscus Castelanus de Pankota et de Desnye*”²⁴.

După 40 de ani, o bună parte din comitatul Zărand a fost înglobată uriașului domeniu al familiei Losonczy prin donație regală, făcută de regele Sigismund la 11 februarie 1387²⁵, ce cuprindea și Pâncota, Ineu și Dezna, de ultimul domeniu au aparținut 80 de sate. Aceste bunuri au ajuns să fie administrate din 1472 de comandantul cetății Ineului²⁶. În tot acest timp, și-a păstrat autoritatea administrativ-teritorială până când garnizoanele turcești au organizat și administrat pașalâcul de Buda²⁷.

¹⁹A.D.Rom.-Cat.T., C. Sch., Catalogus venerabilis cleri dioecesis csanadiensis pro anno 1824, Szegedin, p. 44-45; *Ibidem*, 1827-1828, p. 44-45; *Ibidem*, 1832, p. 32-33; *Ibidem*, 1834, p. 32-33; Idem, 1837, Temesvári, 1837, p. 97-98; *Ibidem*, 1839, p. 82-83; *Ibidem*, 1847, p. 77-78; *Ibidem*, 1848, p. 83-84.

²⁰Somogy Gyula, *op. cit.*, p. 180-181.

²¹Informație orală obținută prin bunăvoința d-nei Brândușa Voian, localnică din Moneasa, în vârsta de 70 de ani.

²²Márki Sándor, *op. cit.*, p. 224.

²³Cornelia Bodea, *Cetatea Deznei*, în „Hotarul”, II, Arad, 1937, p. 44; Adrian Andrei Rusu, George Pascu Hurezan, *Cetăți medievale din județul Arad*, Arad, 1999, p. 47; Márki Sándor, *op. cit.*, vol. I, p. 227.

²⁴Cornelia Bodea, *art. cit.*, p. 44.

²⁵*Ibidem*, p. 45.

²⁶Márki Sándor, *op. cit.*, vol. I, p. 393.

²⁷Kozma Pál, *op. cit.*, p. 11.

Anarhia feudală de la sfârșitul secolului al XV-lea a fost agravată și de neînțelegerile dintre familiile nobiliare Losonczy și Banffy, înrudite între ele. Diferențele de ordin administrativ au afectat puternic satele românești din acest ținut, așa cum arată un document datat la 20 martie 1475. Câțiva ani mai târziu, respectiv în 1516, Dezna și satele aparținătoare s-au aflat în posesia văduvei Losonczy Ștefan²⁸.

După înfrângerea armatei feudale maghiare la Mohacs, în 1526, s-au declanșat războaiele dintre Ioan Zapolya, sprijinit de turci, și conducătorul armatei imperiale, Ferdinand de Habsburg. Printre cetățile puternice de pe valea Crișului Alb a fost amintită și Dezna, care a trecut sub protecția lui Zapolya²⁹. Ales rege al Ungariei, Zapolya și-a instalat stăpânirea și în comitatul Arad. A deținut titulatura de rege până în 1540, când a murit.

Întrucât nobilimea germanofilă a ales ca rege al Ungariei pe Ferdinand de Habsburg, războaiele dintre cei doi au continuat. Zapolya, simțindu-se slab, a recurs la sprijinul turcilor, recunoscând suzeranitatea sultanului Suleiman al II-lea. Cu ajutorul acestora a reușit să-și păstreze stăpânirea asupra Transilvaniei, Crișanei și Banatului. Încheierea păcii de la Oradea cu Habsburgii a aplanat conflictele dintre cei doi претенdenți la tron .

Cucerirea Budei de către turci, în 1541, și transformarea ei în pașalâc, a influențat statutul politic al Transilvaniei, care devine principat autonom sub suzeranitate turcească. În urma luptelor dintre otomani și imperialii, conduși de generalul Castaldo, care au reușit să pătrundă pe Valea Mureșului și în Banat, o mare parte a județului Arad a ajuns, temporar, sub ocupație habsburgică. Turcii au reluat ofensiva, în 1551, reușind să cucerească unele cetăți de pe Valea Mureșului. Totuși, sprijinite de domnitorii români, de secui, de mercenari germani și spanioli, flotele transilvane ale lui Martinuzzi și cele imperiale ale lui Castaldo au înfrânt garnizoanele turcești³⁰.

După căderea cetății Timișoarei, turcii au recucerit o serie de cetăți, printre care și cetatea Deznei. Suleiman al II-lea a lăsat-o în stăpânirea principelui Ioan Sigismund, fiul lui Zapolya, care a donat-o, în 1567, lui Gheorghe Bebek. Astfel, cetatea a ajuns sub dublă stăpânire: transilvăneană și otomană, din partea turcească fiind controlată de begul din Ineu³¹, prin intermediul ostașilor turci cuprinși în conscripția lui Halul, respectiv a lui Moharem Cselebi³². Metodele de stăpânire otomane asupra localităților, situate în jurul Deznei, au stârnit numeroase nemulțumiri ale

²⁸Aradul permanentă în istoria patriei, p. 129; Cornelia Bodea, *art. cit.*, p. 46; Somogyi Gyula, *op. cit.*, p. 123.

²⁹Aradul permanentă în istoria patriei, p. 128-129.

³⁰*Ibidem*, p. 137-138.

³¹Somogy Gyula, *op. cit.*, p. 123; *Timișoara 700. Pagini din trecut și de azi*, Timișoara, 1969, p. 55-59.

³²Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 4.

creștinilor³³. Spre exemplu, la 25 martie 1590, principele Sigismund a înaintat un protest pașei de Timișoara, în care a arătat că, încă de la începutul ocupației turcești regiunea a plătit tribut în două părți, turcilor și nobilului proprietar.

Stăpânirea otomană în zonă nu a durat mult³⁴, pentru că, în anul 1593, a avut loc o schimbare a politicii externe a principelui Sigismund Báthory, care a încercat să încheie o alianță cu habsburgii. Toți care s-au opus acestei politici au fost pedepsiți cu confiscarea averii. În această situație s-a găsit și Kendy Francisc, proprietarul cetății Dezna. Considerat trădător de către Sigismund Bathory i s-au confiscat averile, soția și copii. Acuzațiile aduse făceau referire la intențiile lui Kendy Francisc de a-l detrona și exila pe principele transilvănean.

În urma adunării ținute la Alba Iulia de cele trei stări ale Transilvaniei, domeniul ce cuprindea printre altele și cetatea Deznei, târgul Sebiș, 47 de sate întregi, 7 puste, minele de fier și izvoarele termale de la Moneasa au fost donate, la 24 aprilie 1595, lui Kornis Gaspar de Göncz-Rusca, consilier, căpitan din Huszt și comite suprem al Maramureșului. Acesta a intrat în posesia bunurilor imobile în anul 1597³⁵.

A susținut diplomatic și militar planurile lui Mihai Viteazul, de a anexa Transilvania, comitatele Bihor, Solnocul de Mijloc, Maramureșul, Zărandul și Crișana cu toate cetățile aparținătoare, precum și de a reintra în posesia cetăților Felnac, Cenad și Timișoara. În acest sens i-a pus l-a dispoziție câțiva dintre oamenii lui credincioși pentru a pleca spre Austria și a duce tratative cu împăratul Rudolf II³⁶.

Alianța, încheiată de domnul transilvănean cu împăratul Rudolf al II-lea, i-a permis să reia ofensiva împotriva turcilor, care, fiind înfrânți, au acceptat condițiile impuse și au părăsi cetatea Ineului, la 22 octombrie 1595³⁷, precum și teritoriile stăpânite de ei. În timpul domniei lui Mihai Viteazul, pentru o scurtă perioadă, s-a pus capăt stăpânirii otomane. Victoriile domnitorului muntean împotriva turcilor au dus la eliberarea cetăților arădene de sub ocupația otomană, trecând, după victoria de la Șelimber, sub conducerea lui Mihai Viteazul.

Gaspar Kornis, unul dintre căpitani care au luptat alături de Mihai Viteazul în bătălia de la Șelimbăr, reprezentant al Aradului în Sfatul din Transilvania, a primit în semn de prețuire pentru serviciile militare cetatea și domeniul Deznei. După înfrângerea de la Mirăslău, Mihai Viteazul a luat drumul pribegiei, trecând prin părțile Aradului, mai precis la Ineu unde a

³³*Ibidem*, p. 161.

³⁴*Ibidem*, p. 14.

³⁵Fábián Gábor, *op. cit.*, p. 223-228; Alexandru Filipașcu de Dolha și Petrova, *op. cit.*, p. 93; Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 18, 165, 195-196, 198-199, 255; Somogy Gyula, *op. cit.*, p. 123.

³⁶Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 33.

³⁷*Aradul permanentă în istoria patriei*, p. 142.

găsit adăpost datorită lui Kornis Gaspar³⁸. Istoricii maramureșeni afirmă că, în lupta de la Gorăslău, Kornis Gaspar a luptat alături de Báthory, pentru că, între timp, Mihai Viteazul s-a împăcat cu generalul Basta, care-i ocupase posesiunile. În timpul bătăliei a încercat să fugă de pe câmpul de luptă, dar a fost prins și ucis de o ceată de ostași de-ai lui Mihai³⁹. În monografiile arădene a fost amintit, în continuare, Kornis Kaspar, care după cum vom vedea în cele ce urmează a fost grațiat, reprimind vechile posesiuni.

Amenințările otomane l-au determinat pe principele Transilvaniei să ia măsuri de întărire a unor cetăți. Astfel, locuitorii din jurul cetății Dezna, la 8 august 1608, au fost scutiți de orice robotă, cu excepția muncilor de întărire a cetății, considerată un punct important de apărare a fortăreței Ineului⁴⁰.

În noile împrejurări, Dieta, din 15 mai 1612, a hotărât ca domeniul și cetatea Deznei să fie administrate de Kerestesy Paul de Nagymegyer și de soția acestuia Nemes Dorotea. Noul proprietar a intrat în posesia acestor bunuri la 27 martie 1613. Acesta a îndeplinit, din data de 22 octombrie 1612, și funcția de ban al Lugojului și Caransebeșului.

Principele Gabriel Bethlen l-a considerat trădător pe omul lui Báthory, deoarece a refuzat să execute ordinul de predare a cetății Lipovei turcilor. În împrejurările date, principele transilvănean a restituit lui Kornis Gaspar, care fusese grațiat în urma hotărârii Dietei din 23 februarie-6 martie, vechile posesiuni, distruse, printre care și Moneasa. Protestele lui Kerestesy Paul de Nagymegyer și, apoi, ale fiului său Francisc, împotriva deciziei de depozitare au fost zadarnice.

Prin moștenire și pe baza diplomei princiare, la 1 noiembrie 1633, cetatea Deznei, împreună cu 39 de sate aparținătoare, 2 bunuri parțiale și 6 puste, au intrat, apoi, în posesia lui Kornis Sigismund, fiul lui Kornis Gaspar, comitele suprem al Zărandului și Bihorului. În timpul administrației domeniiale a lui Kornis Sigismund, turcii au încasat, în zonă, pe lângă impozitul obișnuit și taxe pe căruțe și luntre.

Jafurile turcești din 1634 l-au determinat pe principele transilvănean, Gheorghe Rákoczi I, să ordone căpitanilor cetății distrugerea bandelor turcești. După moartea lui Kornis Sigismund, survenită la 3 noiembrie 1648, neavând urmași pe linie directă, bunurile au fost moștenite de nepotul său, Kornis Francisc. El a fost acuzat de municipalitatea comitatului Zărand că a neglijat menținerea ordinii publice în jurul Deznei; ceea ce face ca, în 1651, să fie depozitat de bunurile moștenite. Până în

³⁸Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruț, *op. cit.*, p. 50-51.

³⁹Alexandru Filipașcu de Dolha și Petrova, *op. cit.*, p. 93.

⁴⁰Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 54.

1655, Kerestesy Paul și-a manifestat pretențiile asupra cetății Dezna, ca o veche posesiune⁴¹.

Măsurile de întărire a cetății Dezna au continuat și în timpul principelui Gheorghe Rákoczy II. În 1657, râvnind la tronul Poloniei, Gheorghe Rákoczy II a pornit război împotriva acestei țări. Profitând de situația creată, turcii au declanșat un război din care au ieșit victorioși, instaurând un regim de dominație mai aspru decât înainte⁴². În anul următor, la 8 octombrie, principele l-a numit pe Veér Gheorghe căpitan al cetății Deznei, unde nobilul Kornis Francisc, cu puținii oameni rămași, n-a mai putut face față raidurilor turcești. Cu toate măsurile organizatorice de apărare, turcii deja au pătruns dinspre Beiuș⁴³. Fortăreața a căzut în mâinile lor, după ce garnizoana a predat-o cu condiția de a-i lăsa să plece. Din lista localităților cucerite, trimisă de pașa Hasin, noului comandant al cetății Ineului, reiese că un număr de 40-60 de sate au intrat în posesia turcilor. Pustiitorul război a afectat structura demografică și implicit evoluția economico-socială a zonei. O mare parte a populației a părăsit domeniul⁴⁴.

Îngrijorați de noua situație, autoritățile transivănene au întreprins demersuri diplomatice, adresându-se Porții Otomane cu rugămintea de a reface satele distruse. Eforturile au fost zadarnice. În răutățirea siguranței populației, jafurilor și răpirilor de copii, l-au îngrijorat pe principele transilvănean, Apaffy, care a întrepris o vizită personală la Constantinopol pentru a reclama jafurile din țara Zărandului. Marele vizir Ibrahim a ordonat o anchetă, în urma căreia unii spahii au fost pedepsiți⁴⁵.

Reluarea conflictelor militare a generat din nou insecuritatea, afectând „sine qua non” evoluția economico-socială. În aceste condiții locuitorii și-au căutat un teritoriu sigur, în care să-și continue viața cotidiană. Acest lucru a contribuit, probabil, la afirmația făcută de istoricii maghiari, că Moneasa ar fi fost o așezare părăsită de populația majoritar maghiară.

4. Moneasa. Destin și istorie în secolele XVIII-XXI

Nenumăratele războaie autro-turce s-au încheiat cu pacea de la Karlowitz, în urma căreia Aradul și zona Mureșului au trecut sub stăpânirea austriecilor, în timp ce partea de la sud a Mureșului a rămas sub ocupație turcească.

Conform planului generalului Stahremberg, din 29 august 1699, în iunie 1701, s-au stabilit pe Mureș primele unități grănicerești, cu centrul la

⁴¹Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 55-56, 59, 165, 196, 198-199, 264; D.J.A.N.A., *Márki Sándor, F. pers.*, f. 69, 82; Somogy Gyula, *op. cit.*, p. 123.

⁴²Aradul permanentă în istoria patriei, p. 148.

⁴³Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 114.

⁴⁴Aradul permanentă în istoria patriei, p. 149; Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 198-199.

⁴⁵Fábián Gábor, *op. cit.*, p. 13-15.

Arad. Nobilimea a primit cu ostilitate așezarea grănicerilor. În mai 1702, Consiliul de Război a hotărât repartizarea lor. Printre centre s-a numărat și Dezna, ca o regiune mărginașă. Datorită avantajelor de care urmau să se bucure, foarte mulți țărani s-au înrolat în aceste unități grănicerești. Nemulțumită, nobilimea a căutat să-i transforme în iobagi⁴⁶. Tensiunile au degenerat în conflicte sociale, care au afectat relațiile economico-sociale și stabilitatea politică a zonei.

Teritoriile cucerite, respectiv comitatele Arad și Zărand, au fost considerate „achiziții noi” și, în consecință, au devenit proprietăți ale Erariului. Pentru o mai bună administrare, prin diplomele din 27 octombrie 1726 și din 11 februarie 1732, cele două plăși ale comitatului Zărand, au fost donate aproape în întregime, ducelui italian, Rinaldo de Modena, în semn de recunoștință și cu scopul de a duce o politică „populaționistă” în teritoriile ocupate⁴⁷. Donația a constat în 122 de sate și 82 de puste. Domeniul și cetatea Deznei au intrat în posesia acestuia, în 1732, ca teritorii distruse de turci⁴⁸.

Anarhia feudală trebuia înlăturată printr-o politică reformistă de tip iluminist care să contribuie la bunăstarea supușilor. Rațiunile politici de stat cu condus la elaborarea unor acte legislative, prin care modelul iluminismului austriac în domeniul administrativ, economic, social și politic urma să fie implementat în teritoriile nou cucerite. Legislația în domeniul administrativ a vizat, spre exemplu, reînființarea în 1741 a comitatului Arad. În cadrul Adunării generale a municipalității comitatului Arad, desfășurată în târgul Zărand, la 26 septembrie 1744, Consiliului Locotenențial Regal Maghiar a hotărât alipirea plășilor Ineu și Zărand, care au făcut parte din comitatul Zărand, la comitatul Arad. Decizia a intrat în vigoare începând cu 2 octombrie 1744⁴⁹.

Relativa stare de siguranță din timpul stăpânirii austriece, coroborată cu măsurile legislative modernizatoare ale reformismului luminist, au necesitat introducerea obligativității conscrierii populației. Spre exemplu, conscripția din 1747 a menționat prezența a cinci familii de români, veniți din comitatul Bihor. Analiza datelor furnizate relevă statutul social și situația materială a locuitorilor⁵⁰.

În plan extern, după încheierea războaielor austro-prusace, prin pacea de la Achen, din 25 noiembrie 1748, Erariul a redat, la 1 februarie 1749, bunurile imobile anterioare ducelui de Modena⁵¹. Ulterior, respectiv

⁴⁶Aradul permanentă în istoria patriei, p. 155-156.

⁴⁷Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 304; Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Ed. Facla, Timișoara, 1986, p. 31.

⁴⁸Somogy Gyula, *op. cit.*, p. 123.

⁴⁹Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 82, 324, 358.

⁵⁰Gheorghe Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940, Anexe, p. 219.

⁵¹Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 367.

la 17 martie 1773, fiindcă acesta nu le-a putut administra eficient, Erariul a donat domeniul Zărandului comitelui suprem al Aradului, contelui Fekete Gheorghe de Galandha⁵². Ducele Rinaldo de Modena a cerut, în 1787, să-i fie schimbate posesiunile din Ungaria cu bunurile situate în Italia.

Întinsul domeniu al ducelui de Modena a fost parcelat și vândut de către Administrația domeniilor erariale⁵³, unor nobili maghiari și austrieci, interesați în exploatarea resurselor naturale din zonă. Eficientizarea exploatărilor a fost susținută de rațiunea colonizărilor cu populație specializată, pentru a acoperii deficitul forței de muncă.

Veacul al XIX-lea a adus numeroase schimbări în evoluția comitatului Arad, care s-au răsfrânt și asupra evoluției istorice, economice, politice și sociale a localității Moneasa. Familii nobiliare, venite la începutul veacului aminorit, au achiziționat întinse teritorii din comitatul Arad. Baronul Névery Alexa de Gyula-Vârșand, împreună cu fratele său, Iosif, au cumpărat mai multe posesiuni erariale în Banat. În anul 1804, satul Moneasa a ajuns și el în proprietatea familiei Névery*, prin mărturisire ereditară, de la Szotoviky Francisc⁵⁴.

După moartea lui Carol, fiul lui Iosif Névery, un nepot al acestuia, Alexandru a ajuns proprietar al Monesei. La scurt timp, respectiv în anul 1847, a vândut întregul domeniu, cu suma de 800.000 fl contelui Waldstein Wartemberg Cristian (1794-1858)⁵⁵. Fiul moștenitor al contelui, Waldstein Ernest-Francisc, a vândut, la rândul său, în 1 iulie 1891, posesiunile soției contelui Friedrich Wenckheim, Cristina, cu suma de 1.000.000 fl⁵⁶. Domeniul – cu o suprafață totală de 32.933 jugăre cadastrale (jug. cad.), din care 5.335 jug. cad. formau terenul arabil, 27.367 jug. cad. pădure și 227 jug. cad. erau neproductive – avea 11.323 de suflete, cuprinzând 21 de comune. Impozitul anual stabilit s-a ridicat la 3.679 fl și 9 cr⁵⁷. Pentru o mai bună administrare și exploatare a resurselor naturale ale domeniului, contele Wenckheim Frideric a construit calea ferată îngustă Sebiș – Moneasa cu suma de 300.000 fl. Aproximativ aceeași sumă a investit-o în fabrica de topit fier de la Sebiș, în cuptoarele de ars calcar și în dezvoltarea stațiunii balneare⁵⁸.

Modernizările și interesul economic, lărgit de potențialul turistic au contribuit la ridicarea prestigiului localității Moneasa. Spre exemplu, la finele secolului XIX, aici au fost organizate adunări generale ale reuniunilor

⁵²*Ibidem*, p. 381.

⁵³*Ibidem*, p. 375; Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 171-172.

*În cimitirul catolic din Moneasa se găsește o piatră funerară, care atestă prezența familiei Névery în localitate. Fotografia este cuprinsă în această lucrare. (IL. 21)

⁵⁴Fábián Gábor, *op. cit.*, p. 75.

⁵⁵Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 690; Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 171-172.

⁵⁶Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 718.

⁵⁷Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 171-172.

⁵⁸Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 718.

învățătoresți sau întruniri declarative despre acțiunile mișcării naționale a românilor din Imperiul Austro-Ungar.

Crearea condițiilor de dezvoltare economică a contribuit la ridicarea nivelului de viață și la susținerea ideilor naționale românești. Politica autorităților austro-ungare a contribuit la activizarea conștiinței naționale. Spre exemplu, la Moneasa a avut loc o adunare a locuitorilor pregătită de către I. Russu-Șirianu, care a susținut cauza memorandiștilor⁵⁹. De asemenea, instituțiile culturale arădene prin intermediul „Reuniunii învățătorilor arădeni” au organizat, la sfârșitul secolului al XIX-lea, adunarea generală a învățătorilor⁶⁰.

Cursul istoriei a plămădit în mica localitate arădeană, aparținătoare de plasa Sebiș⁶¹, pulsul evenimential zbuciumat al secolului XX. Primul Război Mondial, înfăptuirea Marii Uniri, precum și regimurile politice, au schimbat, în mare parte, destinul și viețile monesenilor.

Oameni săraci și fără prea multă pregătire au fost nevoiți să îndure ororile celor două războaie mondiale. Au fost încartiruiți la ordinul autorităților maghiare (și) sau românești și duși pe front. Memoria lor au transmis-o urmașilor, iar supraviețuitorii s-au constituit, ulterior, într-o asociație a veteranilor. Câteva fotografii, păstrate în colecția personală a familiei Groza-Ziegler din Moneasa, redau acele timpuri. Sculptorul Gheorghe Groza a participat el însuși la Primul Război Mondial, fiind înrolat alături de tatăl său, Florian, și fratele mai mare, Ioan. Ultimul dintre ei a murit pe front⁶².

Soldații moneseni căzuți la datorie au fost: Bortiş Solomon, Brad Ioan, Brad Teodor, Ciupertea Ilie, Ciupertea Alexandru, Coșa Terentie, Coșa Sinesie, Dragoș Alexandru, Dronca Mihai, Dronca Vasile, Groza Miron, Groza I. Nuțu, Groza Ilarie, Groza Ioan, Groza Alexandru, Hopârda David, Lingurar Ilica, Lingurar Ioan, Miclea Traian, Macarie I. Neșu, Moț Florea, Papai Ion, Porșoară Alexandru, Pérko Francisc, Perța Mihai, Roman Ioan, Șodinca Ștefan, Șodinca Ilarie, Toader Mihai, Voian Ioan⁶³.

Viața grea de după război, sărăcia lucie, sistarea activității de exploatare la carierele de piatră și marmură au aruncat mare parte dintre familiile monesenilor la limita supraviețuirii. Pentru a se putea întreține, numeroase familii au plecat la cariera de marmură de la Bucova (jud. Hunedoara). Printre ei s-a aflat și sculptorul Gheorghe Groza, pe atunci adolescent, împreună cu tatăl Florian, mama Ana și fratele mai mic, Florian⁶⁴. Copiii monesenilor, precum Ida Pérko⁶⁵, fiica mai mică a lui

⁵⁹Aradul permanentă în istoria patriei, p. 321.

⁶⁰*Ibidem*, p. 360.

⁶¹Somogy Gyula, *op. cit.*, p. 180-181.

⁶²Horia Medeleanu, *Artiști plastici arădeni*, Arad, 1973, p. 26.

⁶³A. Șc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Nicolae Palade, *Lista eroilor, căzuți în Primul Război Mondial*, mss., f. nenr.

⁶⁴Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 26.

Ferencz Pérko, orfană de război, a primit un carnet de orfană (IL. 26) și ajutor bănesc lunar din partea Ministerului Sănătății și Ocrotirii Sociale⁶⁵.

Schimbările intervenite după Unirea din 1918 au afectat structura demografică și a proprietății. Chestiunea optanților a obligat proprietarii întinselor domenii să-și reorienteze oportunitățile.

Conjunctura internațională creată a împins desfășurarea negocierilor cu Statul român spre renunțarea la vechile posesiuni a unui număr mare de proprietari. Printre ei s-au aflat și urmașii contelui Wenckheim.

Demersul a deschis drumul spre înfăptuirea reformei agrare, administrative, economică, fiscală, etc.

Aplicarea reformei agrare din 1921 a îmbunătățit situația materială a unui număr mare de moneseni. Abia după încheierea contractului de vânzare-cumpărare, în anul 1922, între domeniul văduvei Wenckheim din Sebiș și compozitoratul urbarial local, s-a aprobat hotărârea Regiunii Silvice Lipova din Județul Arad⁶⁷ ca suprafața teritorial administrativă a Monesei să treacă în administrația fondului forestier Moneasa. Pe urmă s-a trecut a parcelarea pământurilor și la împrumutarea unor săteni.

Prezentăm în continuare familiile beneficiare a unor suprafețe agricole, grupate generic în „colonii”:

Din **Colonia Dr. Groza** (cartierul Jmelț) au fost împrumutate Horga Carolina, Ilieș Alexandru, Miclea Adam – expropriat în favoarea lui Gărdău Ștefan, Ilieș Gavrilă – expropriat în favoarea lui Gărdău Ștefan, Noiga Ștefan, Crișan Ioan – expropriat în favoarea lui Ionciuc Nicolae, Ancuța Petru, Papai Feri, Gavra Marcu – expropriat pe seama lui Groza Mihai, care l-a vândut; Forcău Ioan, Miclea Zaharia, Broanda Șandru, Mariș Roman – expropriat pe seama lui Mariș Petru, Beldea Vasile, Șodincea Silvan – expropriat pe seama lui Ardelean Ioan, care l-a vândut cu contract; Varga Iosif, Witt Ana, Hopârda Pepi, Ilieș Mihai (cantonier la CA.P.S. Sebiș), Bun Ioan, Posa Nicolae, Groza Florian, Brondău Ștefan (cantonier la CA.P.S.), Kulic Terezia, Druia Pavel, Vanci Simion, Kusovsky Costan, Boic Ludovic (Lajos), Ilieș Ioan – expropriat pe seama lui Ilieș Gavrilă; Macovei Ioan, Dulin Antoniu (pădurar CA.P.S.), Barabas (Hess) Iuliana⁶⁸.

Colonia Georgescu („Grădina Mare”) a fost formată din următorii împrumutate: Groza Sofia, Tipei Gheorghe, Cator Moise, Dragoș Gligor și Brad Mărioară, Coșa Terentie, Șodincea Solomon, Voian Persida, Groza

⁶⁵Despre Ida Pérko și familia sa am făcut referiri în capitolul trei, „Habitat și Populație”.

⁶⁶Colecția de documente a familiei Groza-Ziegler din Moneasa, *Carnet de identitate al orfanei de război al Idei Pérko*.

⁶⁷D.J.A.N.A., *Fond Prefectura Județului Arad (F.P.J.A.)*, dos. 31/1922, f. nenr.

⁶⁸Arhivele Primăriei Moneasa (în continuare A.P.M.), *Hotărârea nr. 70/1921 a Judecătoriei rurale Buteni*, f. neinv.

Maria (Brad Cristina), Tămășdan Octavian, Titeldorf Edmund, Soția lui Stanomir Ioan-Dragoș Melania, Groza Florian, Boșcai Ioan, Zoler Iuliu, Kulic Francisc, Șodinca Ilarie, Gal Vilma (Ghedeon), Posa Mihai, Popa Alexandru, Condea Pavel, Barna Pavel, Șodinca Ioan, Groza Samuilă, Condea Traian, Groza Solomon, Nedeczky Carol, Neamțu Ștefan, Kaufman Adalbert, Groza Ana, Condea Vasile, Dronca Terentie, Groza Florian (colonelul), Condea Ilarie, Brad Vasile (Vesellie). Au mai fost împrorietăriți în urma reformei agrare din 1921 pe baza hotărârii din 19.11.1925, nr. 70 a Judecătorei de Ocol Buteni și Groza Ilarie, Sabău Marișca, Docoli Petru, Barna Simion, Crișan Ștefan, Schmidt Nicolae, Varga Mihai⁶⁹.

Programul de reforme interbelic a cuprins și reorganizarea administrativă. Potrivit împărțirii administrative a României, Moneasa a intrat în categoria comunelor rurale, integrate plasei Sebiș, care cuprindea 49 de comune rurale. La rândul ei, plasa Sebiș, a fost împărțită în secretariate comunale și secretariate cercuale. Moneasa, cu o suprafață de 7.445 jug., a făcut parte din secretariatul cercual Dezna⁷⁰.

În intervalul 1929-1945, conducerea administrativă a localității Moneasa a manifestat un interes constant pentru modernizarea și exploatarea resurselor naturale. În acest sens au aprobat diverse concesiuni firmelor sau persoanelor particulare, uneori chiar monesienilor înstăriți, contra unui impozit. Măsurile au avut menirea de a asigura administrarea și exploatarea eficientă a potențialului economic. Localnicii au format forța de muncă la exploatarea forestiere, de marmură, miniere, precum și la serviciile turistice ale stațiunii Moneasa. Din tabelul următor pot fi desprinse numele persoanelor cărora le-a fost încredințat un mandat în Consiliul local în perioada 1929-1945⁷¹. Timp de patru ani, respectiv 1929-1933, funcția de primar a fost ocupată de Dragoș Florea, iar din 1934 și până în 1944 de către Condea Pavel; am considerat oportun să anexăm o fotografie a familiei sale*. (IL. 28)

⁶⁹*Ibidem*

⁷⁰Biblioteca D.J.A.N.A. (în continuare B.D.J.A.N.A.), nr. inv. 7122, *Împărțirea administrativă a României însoțită de legea pentru unificare administrativă*, București, 1926, p. 10; George Alexianu, *Repertoriul general alfabetic al tuturor codurilor, legilor, decretelor-legi, convențiunilor, decrete, regulamente, etc. 1 ianuarie 1860-1 ianuarie 1940*, A-L, București, 1940, p. 14; B.J.A.N.A., nr. inv. 220, Mon. Of. din 10 X 1925, p. 11270; C. Martinovici, N. Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, 1921, p. 11, 167.

⁷¹A.P.M., *Registrul deliberărilor consiliului comunal 1929-1932*, p. 3-157; Idem, *Deciziuni pentru consiliu 1936-1937*, f. 4-149; Idem, *Condica pentru ședințe a Consiliului comunal Moneasa 1933-1936*, f. 7-149; Idem, *Comitetul agricol. Registrul de procese verbale pe anul 1944-1945*, p. 1-117.

*Colecția de fotografii a familiei fostului primar Condea Pavel; fotografie cu membrii familiei (De la stânga la dreapta: membrii familiei: fiul Condea Ioan (Nuțu) – preot, soția primarului Condea Florinca, fiica Condea Cristina căsătorită Pop, primarul Condea Pavel și ginerele Pop Viorel).

Administrația localității între 1929-1945

Nr. crt.	Anul	Primar	Consilier	Notar	Comisie interimară
1.	1929	Dragoș Florea	Groza Gavrilă, Groza Simion, Carpine Ioan, Barna Simion, Condea Ilarie, Ciupertea Ioan (Nuțu) ⁷² , Brad Vasile, Groza Ioan	Ludovic Plugar	-
2.	1930		Condea Ilarie, Șodinca Pavel, Groza Simion, Condea Gheorghe, Groza Ivanti, Brad Ilarie (de pe pă râul țiganilor), Posa Dănilă, Groza Florian (pocăitu), Condea Pavel (ajutor de primar 11 septembrie 1930)		Groza Pavel
3.	1931		Condea Pavel, Condea Ilarie, Groza Simion, Groza Vanti, Posa Dănilă, Groza Florian, Condea Gheorghe, Brad Ilarie, Șodinca Pavel	Ludovic Plugar, Valeriu Calaja	-
4.	1932		Șodinca Pavel, Condea Gheorghe, Condea Ilarie, Groza Simion, Brad Ilarie, Groza Ivanti, Posa Dănilă, Groza Florian, Condea Pavel	Valeriu Calaja	
5.	1933		Condea Ilarie, Șodinca Mihai, Bortiş Gligor, Miclea Aurel, Groza Ioan, Brad Ghenadie	Valeriu Coloja, Octavian Cușar	
6.	1934	Condea Pavel	Șodinca Mihai, Miclea Aurel, Groza Florian, Ciupertea Ioan	Octavian Cușar	
7.	1935		Șodinca Mihai, Miclea Aurel, Carpine Ioan, Dragoș Florea, Groza Terentie, Dragoș Mihai, Bortiş Gligor, Zöller Iuliu, Groza Gavrilă, Marcu Vasile, Bărbuceanu Gheorghe		
8.	1936		Șodinca Mihai, Miclea Aurel, Carpine Ioan, Dragoș Florea, Groza Terentie, Dragoș Mihai, Bortiş Gligor, Zöller Iuliu, Groza Gavrilă, Marcu Vasile, Bărbuceanu Gheorghe		
9.	1937-1944		Dragoș Florea, Bortiş Gligor, Groza Terentie (ajutor de primar), Șodinca Mihai, Groza Găvrilă, Brad Vasile, Groza Simion, Condea Ilarie		
10.	1945	Șodinca Ioan	Iakob Terentie (ajutor de primar), Ioja Lazăr (preot), Titteldorf Eduard (brigader silvic), Palade Nicolae (învățător), etc.	Iustin Eugen Popa	

Sursa: A.P.M., *Registrul deliberărilor consiliului comunal 1929-1932; Ibidem, 1933-1939; Ibidem, 1940-1945*

Al II-lea Război Mondial a dus importante schimbări în evoluția economico-socială și politică a Monesei. Lista celor mobilizați cuprinde doar persoanele care au primit ajutor de concentrare. Parțialitatea documentului

⁷²Idem, *Registrul deliberărilor consiliului comunal 1929-1932*, Proces verbal nr. 8/23.V.1929, p. 3 (În 1929, pădurarul Ioan Ciupertea a fost îndepărtat din funcție, fiind înlocuit de Draghici Terente).

nu permite obținerea numărului tuturor persoanelor mobilizate pe fronturile europene. Acordarea ajutoarelor de concentrare s-a făcut după anumite criterii, și anume situația materială și familială. Spre exemplu cei care mai aveau membrii din familie mobilizați pe front⁷³, părinți tineri⁷⁴ sau „nu îndeplinesc instrucțiunile”⁷⁵ nu primeau ajutoare bănești.

Statistica analitică a participanților, care s-au bucurat de ajutoare de concentrare, indică un număr de 71 de persoane. Repartiția pe anii de concentrare a celor care au primit soldă ne relevă 6 persoane beneficiare, în intervalul 1942-1945, (Anexe, Tabelul 1), 12 între 1942-1944 (Anexe, Tabelul 2), 9 între 1943 -1944 (Anexe, Tabelul 3), 11 între 1943-1945 (Anexe, Tabelul 4), 18 în 1944 (Anexe, Tabelul 5), 9 între anii 1944-1945 (Anexe, Tabelul 6), 4 între 1945-1946, 1 în 1945 și 1 persoană în 1946 (Anexe, Tabelul 7). O altă categorie de mobilizați au fost cei care au primit ajutoare pe un singur an. Numărul acestora ridicându-se la 2 persoane în 1943, 10 în 1944 și 1 în 1946. O ultimă categorie au fost cei care nu s-au bucurat de nici un ajutor bănesc⁷⁶.

Într-o rubrică separată, aceeași sursă documentară, a consemnat anul și data concentrării și desconcentrării (de) pe front. Mai putem menționa că unele dintre persoane au fost declarate dispărute, fie au murit pe front sau au căzut prizonieri. Spre exemplu, Brad Aurel a fost declarat dispărut, Brad Ioan a căzut prizonier în Rusia și s-a întors în 1945 cu Divizia de voluntari din Rusia⁷⁷, Condea Pavel a căzut prizonier în Rusia în noiembrie 1944 și a revenit în România în anul 1946⁷⁸, Brad Aurel a „cerut drepturi tranzitorii” și apoi a fost declarat dispărut⁷⁹, pentru că a căzut prizonier în Rusia⁸⁰. Din păcate, situația statistică prezentată nu reflectă o oglindă clară a tuturor participanților la al Doilea Război Mondial, așa cum am amintit deja.

Monesenii care și-au pierdut viața pe fronturile europene au fost: Bortiş Aurel, Condea Aurel, Coșa Ioan, Groza Terentie, Groza Mihai, Groza Spiridon, Kusovski Ladislau, Scrofan Tănase, Șodincea Terentie, Szűcs Peri⁸¹.

⁷³Idem, *Evidența ajutoarelor de concentrare 1943-1946*, p. 1.

⁷⁴*Ibidem*, p. 31.

⁷⁵*Ibidem*, p. 21.

⁷⁶*Ibidem*, p. 1-46.

⁷⁷*Ibidem*, p. 8; Informație orală obținută prin bunăvoința prof. Spiridon Groza, din Moneasa.

⁷⁸Informație orală obținută prin bunăvoința prof. Spiridon Groza, din Moneasa.

⁷⁹A.P.M., *Evidența ajutoarelor de concentrare 1943-1946*, p. 4.

⁸⁰Informație orală obținută prin bunăvoința prof. Spiridon Groza, din Moneasa.

⁸¹A. Șc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Nicolae Palade, *Lista eroilor căzuți în al Doilea Război Mondial*, mss., f. nenr.

Învățătorul N. Palade din Moneasa, fost director al școlii, a propus „să se facă mausoleu de marmoră, în memoria celor dispăruți, în cimitirul creștin ortodox din Moneasa cât mai urgent posibil”⁸².

Actele Prefecturii arădene au menționat că în localitatea Moneasa, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, au fost înregistrați 4 invalizi, 4 văduve și doi orfani de război⁸³.

Memoria bătrânilor moneseni desfășoară crâmpoșele din evenimențialul acelor vremuri. Unii dintre săteni povestesc cum armatele române au venit dinspre Bihor în frunte cu „un milițan Cosma”. Încremenite în mentalul colectiv, momentele șocante, petrecute în familia unei localnice de 81 de ani se desprind ușor din relatarea „Și-atuncea el o luat trei căruțe și le-o dus. Și-or încărcat hainele, mobila și-or plecat cu căruța baci Zaharie, baci Feri și unchiul Szánto. Aceștia doi au fost unguri”. Cosma „o vrut să-i ducă să-i prăpădească. E da voia lui D-zeu n-o fost așa. Or fost lupte și bombe și ... cumvate s-o despărțit și ei or fugit acasă”.

Un alt episod consumat este cel legat de „unchioaia Țili”, de etnie germană, rămasă în Moneasa după 1918. Pentru că nu a putut pleca, s-a căsătorit cu cel mai sărac om din Moneasa, care era rudă cu interviuata noastră. „Ăsta, Cosma, o zâs către unchioaia Țili: Și-amu ești nemțoaică ? – că pă bărbatu-su l-o luat și l-o dus. O vrut să-l ducă în Regat și să rămână p-acolo”⁸⁴. Neliniștea și groaza au fost amorsate de intrarea treptată în normalitatea cotidianului.

În timpul ostilităților militare, întreaga stațiune a intrat în carantină, fiind aduși răniți, printre care numeroși greci. Întregul perimetru al stațiunii a fost împrejmuit cu un gard de scânduri⁸⁵. După finalizarea ostilităților, unii greci s-au căsătorit cu femei din Moneasa, întemeindu-și familii.

Sărăcia și lipsurile de după război au impus autorităților luarea unor măsuri pentru ajutorarea familiilor nevoiașе și pentru refacerea localității. Moneasa a intrat într-un proces de reorganizare. A fost construit un pod din bugetul comunei pe anii financiari 1942/43, 1943/44, 1944/45, care a costat 10.000 lei⁸⁶. În anul financiar 1943/44 s-a prevăzut terminarea casei culturale, în care scop a fost alocată suma de 10.000 lei⁸⁷; pentru repararea drumului Sebiș – Moneasa au fost alocate câte 30.000 lei în anii 1942/43 și 1943/44 și câte 15.000 lei pentru drumurile comunale, 10.000 lei pe anul

⁸²*Ibidem*

⁸³D.J.A.N.A., *F. P.J.A., Acte aditive*, dos. 7400/1944, f. 46-50.

⁸⁴Interviu cu Eva Szabo, locuitoare din Moneasa, născută în anul 1926.

⁸⁵Informație orală obținută prin bunăvoința lui Groza Terentie, fost funcționar al Băilor Moneasa, actualmente pensionar, născut în 1935.

⁸⁶*Planul real de activitate al prefecturii județului Arad pe anii bugetari 1942/43, 1943/44, 1944/45*, vol. I, Imprimeria județului Arad, Arad, 1942, p. 48-49.

⁸⁷*Ibidem*, p. 64-65.

financiar 1944/45 pentru repararea a trei poduri⁸⁸, 5.000 lei în 1942/43 pentru repararea a două fântâni⁸⁹.

Din bugetul comunei Moneasa au fost procurate animale de reproducție cu sumele de 4.000 lei (1942/43), 6.000 lei (1943/44) și 35.000 lei (1944/45)⁹⁰. S-a prevăzut și înzestrarea cantinei școlare cu sumele de 5.500 lei (1942/43), 5.000 lei (1943/44 și 1944/45), îngrădirea cimitirului uman și de animale (10.000 lei în 1942/43 și 5.000 lei în 1943/44)⁹¹, iar prin muncă în folosul obștesc trebuiau adunate flori și plante medicinale⁹².

Salariații publici au primit o indemnizație de scumpete în baza dispozițiilor consiliului de miniștri nr. 1288 din Ședința de la 2 octombrie 1945, publicat în Monitorul Oficial nr. 225/1945, cu începere de la 1 octombrie 1945. În acest sens s-a recurs la modificarea bugetului administrației generale a comunei. S-a creat, cu acceptul Consiliului politic, Consiliului de colaborare și a obștii satești, fondul necesar pentru continuarea construcției Casei culturale din Moneasa care are venitul disponibil pe acest an financiar din contravaloarea traverselor furnizate de comuna Moneasa pe seama regiei CFR București (3.000.000 lei, sumă în curs de încasare și în limita căreia se vor stabili celelalte cheltuieli). Un alt fond a fost cel de cumpărare a „Curiei” (clădirea Casei Pădurilor Statului (C.A.P.S.) pentru primărie, care se va obține prin licitarea unui parchet suplimentar, care a fost aprobat de Ministerul Agriculturii și Domeniilor.

De asemenea, s-a avut în vedere majorarea veniturilor la cotele adiționale, impozitele pe servitori, ferăstrău, vizitatori, hoteluri, taxe comunale, certificate comnale, bilete de vite, biroul populației, curățarea coșurilor, arendarea cârciumelor, bunurilor comunale, exploatarea pădurii comunale, Băilor Moneasa, rata morii, recuperarea dobânzilor întârziate, subvenția Ministerului de Interne, telefoane și reduceri la asigurarea averii comunale, serbări naționale, servicii pompe și cărăușie, fond de credite.

Partea referitoare la majorările de cheltuieli a prevăzut majorarea salariului personalului aditiv, al casierului comunal, indemnizația de transport a notarului, cheltuieli de deplasare oficială, o indemnizație pentru chiria notarului, salariul moașei comunale, furnituri de cancelarie, abonament la publicații, taxe poștale, firme, drapele, susținerea școlii, salariul pădurariului, împăduriri, însămânțări, cărăușia comunală, postul de jandarmi, taxa de vizitatori, etc⁹³. Au fost stabilite noi cheltuieli, precum cea a exploatării Băilor Moneasa; au fost înființate noi fonduri, cel pentru Casa culturală Moneasa, cumpărarea primăriei, executarea lucrărilor, pază

⁸⁸*Ibidem*, p. 70-75.

⁸⁹*Ibidem*, p. 80-81.

⁹⁰*Ibidem*, p. 90-91.

⁹¹*Ibidem*, p. 100-103.

⁹²*Ibidem*, p. 110-111.

⁹³D.J.A.N.A., *F.P.J.A., Acte administrative*, dos. 114/1946, f. 2.

de comună, taxe zootehnice, echipamentul quarzilor comunale; majorarea cheltuielilor la paza de zi și noapte în comună etc. Proiectul a fost parafat de primarul Ioan Șodincea și notarul comunal Iustin Eugen Popa⁹⁴. Apoi, bugetul, propunerile au fost afișate și aprobate de locuitorii din Moneasa⁹⁵ și trimise Prefecturii județului Arad⁹⁶.

În anul 1947, la 7 aprilie, Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat București, a înaintat un ordin telegrafic prin care s-a cerut întocmirea unui tabel nominal cu toți primarii comunelor rurale din plasa Gurahonț. Câteva zile mai târziu prefectul inspector administrativ, dr. Aristide Gafencu, menționa ca primar în Moneasa pe Șodincea Ioan, în vârstă de 52 ani, de profesie agricultor, căsătorit, cu un copil, o casă și 9 iug. de pământ și din punct de vedere politic a făcut parte din Partidul Social Democrat⁹⁷.

Funcția de primar a fost îndeplinită, pentru o scurtă perioadă, de colonelul în rezervă Florian Groza (1947-1948), fiind urmat de Șodincea Mihai (1948-1951), Groza Alexandru (1952-1953), Șodincea Mihai (1953-1960), Dănilă Groza (1 septembrie 1960⁹⁸-12 noiembrie 1979), Beniuc Teodor (1979-1983), Tudor Maria (1983-1987), Gavrilă Cornel (1987-1989), Ioja Constantin (11 octombrie 1989-21 decembrie 1989), Groza Spiridon, președintele Consiliului Provisoriu de Uniune Națională (22 decembrie 1989-1 martie 1990).

În a doua jumătate a secolului XX, în urma unor demersuri îndelungate, clădirea CA.P.S. (Casei Pădurilor Statului) va constitui sediul primăriei. (IL. 30) Spicuim scurtul istoric al destinației actualei primării. Edificiul a fost construit încă din secolul al XIX-lea de către proprietarul Névery Alexa de Gyula-Vârșand. În acea vreme a fost folosit ca și casă de locuit. După aceea „Curia” a intrat în posesia CA.P.S⁹⁹.

Tot în a doua jumătate a veacului amintit a fost finalizată construirea Casei Culturale. (IL. 29)

Refacerea și modernizarea localității a fost presărată cu întreruperi ale curgerii normale a cotidianului. Monesenii relatează, când sunt întrebați, istorii, din umbra memoriei, despre rezistența anticomunistă¹⁰⁰.

⁹⁴*Ibidem*, f. 3-4.

⁹⁵*Ibidem*, f. 5-9.

⁹⁶Idem, dos. 53/1947, f. 2-7.

⁹⁷Idem, dos. 68/1948, f. 1, 8.

⁹⁸A fost numit prin decizia nr. 280/1960 și schimbat prin decizia nr. 138/1979 (Colecția de documente și fotografii a familiei Dan Groza)

⁹⁹A. Șc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Gh. Bărbuceanu, *mss. cit.*, p. III.

¹⁰⁰Felicia-Aneta Oarcea, *Istории din umbra memoriei. Despre rezistența anticomunistă în localitățile Almaș și Moneasa din județul Arad*, în „Rezistență anticomunistă. Cecetare științifică și valorificare muzeală”, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2006, p. 245-255.

Procesul de comunizare, manifestat și prin colectivizarea agriculturii a afectat toate comunitățile sătești din zona arădeană, aceste alterări ale vieții și conștiințelor fiind înregistrate cu grijă de memoriile locale. Dincolo de rezistența unor săteni la procesul de colectivizare, un alt subiect supus abordării a fost statutul legionarilor părtași la evenimente.

Recuperarea, într-o oarecare măsură, a memoriei locale s-a derulat sub forma interviurilor, cu unele persoane care au fost mai mult sau mai puțin implicate în rezistența anticomunistă, dar care au păstrat vie amintirea acelor vremuri. Contemporaneitatea evenimentelor permite o analiză oarecum detașată a interviuaților prin prisma penetrării analitico-subiective a unor realități, mărturisite abia după 1989.

Politica de asimilare a identităților individuale în identități colective a căpătat, în perioada comunistă, o notă caracteristică, promovată de stat. Tocmai de aceea utopia societății egalitariste a manipulat cadrele activiste ale partidului, care au pus în aplicare teoriile comuniste.

Din memorate am putut reconstitui politica de discriminare practică de activiștii partidului comunist. Locuitorii din Moneasa, oameni modești, care nu dețineau prea mult pământ, nu au avut parte de intense represiuni ale aparatului comunist, spre deosebire de sătenii din Șepreuş, Chisindia, Almaş, etc. Cele câteva familii mai înstărite: „Groza Simion, Văru Oanu, taică-su, Condea (tata fostului primar), baci Țalie (Vasile Groza), Condea Lazăr (fost secretar și contabil)”¹⁰¹ au suferit presiuni din partea comuniștilor, dar acestea s-au limitat la creșterea cotelor, care „...trebuiau să /le/ dea în funcție de suprafața de teren cultivată, de cotele de grâu, porumb și, inclusiv, fasole, precum și alte produse. Recoltele erau destul de mici. Și atunci erau situații în care familiile nu mai rămâneau decât cu cereale de calitate a treia. La batoză erau un fel de separatoare unde curgea calitatea I, II, III. Îi luau toată cantitatea dacă nu aveau producția pe suprafață cerută de ei”¹⁰².

Toate aceste măsuri au adus locuitorii la limita supraviețuirii.

Unii au povestit cum au tăiat alături de bunicile lor „blana de pe cojoc, ca să dea cota cerută; ... și așa o terminat Moneasa și cu oile și cu caprele. Deci comunizarea o distrus tot”¹⁰³. Alții povestesc cum „nană Nița” și alte femei s-au opus confiscării cerealelor cu care obișnuiau să meargă la piața din Sebiș, pentru a le vinde, spre a-și întreține familia¹⁰⁴.

Controlul, insecuritatea s-au răsfrânt asupra celor câteva familii de intelectuali. Familia colonelului Florian Groza a fost una dintre cele

¹⁰¹Interviu cu prof. Spiridon Groza din Moneasa.

¹⁰²*Ibidem*

¹⁰³Interviu cu Florina Groza-Ziegler, nepoata sculptorului Gh. Groza, din Moneasa.

¹⁰⁴Interviu cu Ioja Cristina și G.M., locuitori din Moneasa.

rămase¹⁰⁵, încadrată în sintagma „pete la dosar”, pentru că d-na Ida Groza nu avea origine sănătoasă, iar colonelul a făcut parte din armata fostului regim¹⁰⁶. „Ofițer de profesie din Wehrmacht (din armata germană, nu din trupele SS, care erau poliția politică și împotriva cărora au organizat un puci, nereușit) nu a făcut politică, a fost decorat cu ordinul Crucea de fier. «Mergem înainte» era lozinca lor, pentru a nu cădea în mâinile comuniștilor... iar după pensie, 1956-1957, l-au debarcat cu gradul de colonel¹⁰⁷, iar mama era învățătoare. Am suferit din cauza originii mamei, care era jumătate nemțoaică, jumătate croată, iar despre tata se știa tot. Și de Crucea de Fier să nu-ți mai povestesc”¹⁰⁸.

În familia colonelului Florian Groza domnea o permanentă insecuritate. Tratamentul aplicat familiilor cunoscuților săi l-a determinat să se reîntoarcă în Moneasa, care a fost mult mai ferită de atrocitățile regimului dictatorial. Având totuși o origine sănătoasă, agreată de comuniști, colonelul Groza, fiu de țărani, a fost solicitat în continuare atât în calitate de intelectual, cât și de profesionist în armată, cu toate că a existat o perioadă de izolare. „Și când l-or dat afară nu putea să lucreze decât 4 ore cu brațele. Tata avea 4 luni pe an drept de muncă, iar mama a făcut cursuri de recalificare ca să ne poată întreține”¹⁰⁹.

Celor două fete ale familiei colonelului Florian Groza li s-a aplicat tratamentul discriminatoriu ca tuturor copiilor de intelectuali. S-ar putea crede că s-a încercat o soluție de compromis, în privința Mariane Groza, fiica mai mare a colonelului. „... Și ce-o fost mai interesant, că soră-mea era în clasa a X-a, că atunci se făceau 10 clase, că aveau nevoie de intelectuali, că pă toți i-o terminat. ...eram un fel de paria, eram copii de intelectuali. Și nu aveam voie decât dosarul să ni-l punem, 10%, din care intrai sau nu intrai, restul muncitori și țărani. Ăștia aveau prioritate”¹¹⁰.

Ca mai în toate localitățile arădene, și în Moneasa a existat un cuib de legionari, care după ce s-au întors din război, nu au predat armele dobândite autorităților comuniste. Unul dintre ei a fost Brad Vasile,

¹⁰⁵Interviu cu Nesnera Ghita, cuscra baronului Andreny, născută în 1906, actualmente stabilită în Germania; Interviu cu Maria Frankl, profesoară de sport în Arad, actualmente pensionară, vârsta 65; Familiile de baroni, care au fost proprietarii stațiunii, au plecat fie după Marea Unire, cum a fost familia baronului Weinckheim, fie li s-au naționalizat vilele și proprietățile deținute în stațiunea Moneasa (ex. familiile Andreny, Zubor, Czárán Gyula etc.).

¹⁰⁶Marius Oprea (coord.), *Securiștii partidului. Serviciul de Cadre al P.C.R. ca poliție politică*, Ed. Polirom, București, 2002, p. 48.

¹⁰⁷În timpul războiului – relatează doamna Florina Groza Ziegler – ofițerul Florian Groza a fost apreciat de un general german de la care „...a primit și crucea de fier. Încă am în poze pentru ce-o primit Crucea de Fier, or fost dezamorsări... și chiar atunci era generalul von... și el l-a decorat”.

¹⁰⁸Interviu cu Florina Groza-Ziegler din Moneasa.

¹⁰⁹*Ibidem*

¹¹⁰*Ibidem*

conducătorul organizației legionare din Moneasa, care a fost condamnat în 1938, apoi, în 1949, cu grupul „Gligor Cantemir”, la 5 ani de închisoare, pe care i-a executat la: Arad, Timișoara, Aiud, Gherla, în anii 1948-1954¹¹¹. „Brad Văsălie, așa ca o paranteză, îi zicea familia „Bună ziua”, că el după ce-o venit de pe front în Primul Război Mondial o salutat „Bună ziua”. Și care Brad Văsălie ? – a lu „Bună ziua” – asta era porecla. Când or venit legionarii la putere, el a intrat în partidul legionarilor, dar acum nu știu oficial sau neoficial. Dar toată lumea știa de el că-i legionar. Tata¹¹² ce spunea ? – că el probabil o intrat în „legione romane” care ar fi fost o legiune din Primul Război Mondial, cu care or ajuns până nu știu pă unde cu războiul în partea Rusiei și i-au adus pă toți care or venit înapoi în țară sub denumirea de legiune romană. Poate că el nici n-o știut doctrina legionarilor. Când o auzit de legionari s-o gândit la camarazii lui din Războiul Mondial. Nu știa tata în ce măsură avea el doctrina legionară. Dar în orice caz el o fost legionar. Și știa de culoarea verde a legionarilor, pentru care avea un cult. Când intra în birt făcea politică naționalistă, care pușca cu politica legionară, dar fără să fie propriu-zis îndoctrinat cu politica lui Codreanu, să zicem. Când or venit comuniștii, ei – participanții la război – or avut arme și le-au ascuns. Unde ? – încă nu știu unde. Pă bătrân l-o luat imediat după 23 august 1944. Iar bătrânul o ieșit afară. După un timp i-o dat drumul și iară i-o umblat gura, din punctul lor de vedere. Adică, pentru ce l-or închis?, că asta iară tata îmi povestea, că ar fi spus în birt – ști că erau oameni care aveau un talent deosebit la bârfit – că Bradu-i verde până moare. Pă el îl chema Brad și o făcut un joc de cuvinte care i-o fost nefast. Și iară l-or luat dimineața și iară o făcut pușcărie”.

Familia sa a avut, de asemenea, de suferit. Cei „doi băieți, ... D. și ... V. ... copiii, care erau adolescenți au îndurat niște bătăi urâte. Culmea-i că nici nu știau unde are tată-su ascunse armele. Nu se știe, al doilea o știut sau n-o știut! Pă V. l-or închis”¹¹³. Fiul său mai mare, B. V., născut la 23.03.1922, a fost condamnat de Tribunalul Militar Timișoara la 3 ani de închisoare, pentru nedenunțare tatălui său. I-a executat între anii 1949–1952¹¹⁴.

După torturile la care au fost supuși, le-a fost naționalizată casa „... polițistul locuia în casa lor, pentru că n-avea unde să locuiască iar ei stăteau cu chirie la stat. Deci efectiv li s-o luat locuința în ideea că bătrânul o fost legionar”.

¹¹¹Corneliu Cornea, *Jurnalul detenției politice în județul Arad 1945–1989*, Ed. Mirador, Arad, 2000, p. 28.

¹¹²Colonelul Groza Florian, din Moneasa, tatăl Florinei Groza-Ziegler și al Marianei Groza, căsătorită Pálffy.

¹¹³Interviu cu Florina Groza-Ziegler, din Moneasa; Interviu cu G.M. locuitor din Moneasa, născut în 1924.

¹¹⁴Corneliu Cornea, *op. cit.*, p. 28.

Suferințele îndurate de membrii familiei lui Brad Vasile, pentru convingeri politice, au fost povestite mai târziu de fiul cel mare, B. V., interlocutoarei noastre: „Odată m-am întâlnit cu baci V. pă stradă, venea cu un sac de grâu și am vorbit. Și el spunea, ..., cât de tare îl dor picioarele pentru că l-or ținut în beci cu apă înghețată în jurul picioarelor, și câtă bătaie o mâncat și ce-o fost. Și el se considera nevinovat, că el n-o făcut politică, eventual o vrut să-l ajute pe tată-su”¹¹⁵.

Același lucru l-au relatat despre B. V., și alți localnici, care adaugă faptul că a fost arestat „pentru că nu au spus că armele erau ascunse în căpița cu fân. /Unul dintre copii/... când a ajuns la „podu lu Țurca” ar fi spus că știe unde erau armele, dar era prea târziu. A fost dus la „Canal” și nu s-a mai știut nimic de el”. Bătrânul, supus torturilor, a fost obligat să deseneze locul unde a ascuns armele. Ancheta securiștilor, veniți cu schița căpițelor în mână, amenințările și bătăile îndurate de mebrii familiei s-a finalizat cu găsirea și confiscarea armelor¹¹⁶.

Între relatările intervievaților apar completări, dar și contradicții. În primul memorat informația despre locul ascunderii armelor nu a fost cunoscut, în timp ce, în celelalte, interlocutorii cunoșteau mai multe detalii. Se certifică istoric faptul că, doar unul dintre copii familiei Brad a fost arestat, pentru că celălalt nu apare consemnat pe lista celor care au suferit detenția comunistă în județul Arad, publicată de Corneliu Cornea¹¹⁷.

Mulți dintre locuitorii Monesei au pactizat cu mișcarea legionară. Se întâlneau deseori în casa unuia dintre ei, unde discutau probleme organizatorice, însă marea lor majoritate nu au fost suferit detenția comunistă¹¹⁸.

De multe ori poliția comunistă controla inopinat locuitorii, despre care s-a zvonit că simpatizează cu legionarii „de tata întreba în fiecare sară dacă-i acasă”¹¹⁹.

Ioja Sinesie, fratele preotului Lazăr Ioja din Moneasa¹²⁰ a îmbrățișat această doctrina, iar după venirea comuniștilor la putere a fost arestat. În timpul detenției din închisoarea comunistă Văcărești s-a stins din viață, în anul 1950, la vârsta de 42 de ani¹²¹. Bătrânii satului povestesc cum într-o zi de duminică, ziua în amiaza mare, a fost ridicat „popa Lazăr” și „dus cu duba”, deoarece s-a crezut că și el a pactizat cu mișcarea legionară.

¹¹⁵Interviu cu Florina Groza-Ziegler, din Moneasa; Interviu cu G.M., locuitor din Moneasa, născut în 1924.

¹¹⁶Interviu cu Groza Spiridon, din Moneasa; Interviu cu G.M., locuitor din Moneasa, născut în 1924; Interviu cu G.M., locuitor din Moneasa, născut în 1926.

¹¹⁷Corneliu Cornea, *op. cit.*, p. 28.

¹¹⁸Interviu cu Groza Terentie, din Moneasa, fost funcționar la Băile Moneasa, actualmente pensionar, născut în 20 mai 1935.

¹¹⁹Interviu cu Ioja Cristina, locuitor din Moneasa, născută în 1935.

¹²⁰A fost preot într-o localitate de lângă Gurahonț.

¹²¹Corneliu Cornea, *op. cit.*, p. 62, 125; Interviu cu Groza Terentie, din Moneasa.

Monesenii își aduc aminte că, după jumătate de an, s-a reîntors reluându-și activitatea preoțească. Însă chinurile din timpul detenției l-au îmbătrânit cu 10 ani¹²².

O altă filă din istoria zbuciumată a localității descrie cronica baronilor perioadei cezaro-crăiești, rămași pe vechile posesiuni. Membrii familiei Andreny, proprietari ai unei vile și a parcului de vânătoare, au fost apreciați de localnici. Pe d-na Andreny „Andrenyioaie bătrâna”, memoria locală o portretizează ca pe „o femeie cumsecade... căci Andrenyioaie ne ajuta”. Soții au avut „doi feciori” și după venirea comuniștilor la putere „să luare vilele de la ii... și îi dusă ră pă la Arad și auzăi c-or... , săracii de ii, cărat gunoaie și tare rău or ajuns”¹²³. Nu au fost deportați „... n-or făcut canalul, dar le-or luat tot. Bătrânul ducea cu ștraful nisip de la Mureș la oameni... d-na Andrenyi vindea lucruri, care o reușit să le salveze la piața de vechituri. Și cei doi băieți, Lisle o fugit... în Elveția... el o scăpat. Unul dintre ei, nu mai știu care, or fugit la Moneasa. Acolo ei aveau o cabană, pă Valea Lungă era o casă a pădurarului. Acolo s-o gândit să se salveze. Avea 16-17 ani p-atuncea... și praf l-or făcut. Și-n urma calului l-or cărat până la Gurahonț”. Bătrânii relatează „... că Buți era taximetrist, iar celălalt electrician. Buți era mult prea elegant pentru a fi taximetrist, știa limbi străine și a deranjat”, prin vestimentație și inteligență, cadrele comuniste. În consecință „... l-or pus pă salubritate. Când îl vedeai pă Buți în pantalon alb, la cravată că se dădea jos ca șofer la salubritate ?! ... Și Thomas era elecrician la frigorifer”.

Oameni cunoscuți, de condiție nobilă, „cu pete la dosar”, nu puteau întreține o conversație pentru a nu fi bănuți de securitate. Demnitatea și respectul au depășit barierele comuniste ale tăcerii, căci „... Tata¹²⁴ era om de serviciu la curățenie... și când să-ntâlneau /cu membrii familiei Andrenyi/ – povestea tata, ne făceam eventual cu ochiul ca să nu știe lumea că ne cunoaștem”¹²⁵.

Instaurarea regimului comunist a curmat cursul normal al vieții cotidiene, cu relațiile și prietenii de odinioară. A împărțit comunitatea. Urmașii vechilor familii nobiliare, la întoarcere în țară, după 1990, și-au căutat prietenii și cunoscuții de odinioară din Moneasa, reîntâlnirile trezind amintiri plăcute.

Ne reîntorcem, însă, la modernizările din a doua jumătate a secolului XX. Din punct de vedere teritorial-administrativ, odată cu împărțirea administrativă din 1965 a României (Anexă la Legea 3/1960), Moneasa a fost desemnată comună, cu o singură localitate inclusă, respectiv Rănușa.

¹²²Interviu cu G. M., locuitoare din Moneasa, născută în 1926.

¹²³Interviu cu d-na Szabo Eva, locuitoare din Moneasa, născută în 1926.

¹²⁴Este vorba de tatăl Florinei Groza-Ziegler, nepoata sculptorului Gheorghe Groza.

¹²⁵Interviu cu d-na Florina Groza-Ziegler, nepoata sculptorului Gheorghe Groza.

Comuna Moneasa a făcut parte din Raionul Gurahonț, Regiunea Crișana¹²⁶. În timpul administrației Regiunii Crișana a fost edificată o unitate pentru pompieri, s-a asfaltat șoseaua D.J. 792, etc. Perioada imediat următoare a fost caracterizată de o grijă deosebită a statului pentru îmbunătățirea asistenței medicale. Prin legi și fonduri alocate s-a vizat construirea în fiecare comună a unui dispensar medical, cu personal calificat, medici și asistente medicale¹²⁷.

În intervalul 1970-1972, cu sprijinul locuitorilor din Moneasa, a fost construit dispensarul medical și casa pentru personalul medical¹²⁸. Primarul Dănilă Groza, susținut de directorul de la cariera de marmură, Ioan Groza, de directorul Stațiunii Moneasa, Brad Aurel, de localnici și autoritățile județene, a amenajat drumurile comunale și șoseaua județeană. Deschiderea unei cooperative alimentare a înlesnit aprovizionarea monesenilor. S-au creat noi locuri de muncă, mare parte din localnici au fost angajații stațiunii Moneasa. A fost perioada în care s-au construit noi spații de cazare și agrement, precum tabăra (IL. 19), ceea ce a necesitat o importantă forță de muncă.

Ca semn de prosperitate, din deceniul șapte al secolului XX, a fost organizat „Festivalul cântecului, portului și jocului popular din Țara Zărandului”¹²⁹, care se desfășoară, de atunci, în luna august, a fiecărui an.

În perioada postdecembristă, Stațiunea Moneasa a fost falimentară, ceea ce a dus ca un număr mare de moneseni, angajați aici, să migreze la orașe în căutarea unui loc de muncă sau peste hotare, în Spania, Germania, Italia, America, etc.

Autoritățile locale și primarii, Galea Sorin (1 martie 1990-7 august 1990), Condea Terentie (8 august 1990-până în prezent), au început modernizarea localității și stațiunii Moneasa. Câștigarea unui fond Phare de 4 milioane de euro, în 2004, vizează refacerea infrastructurii, deschiderea unui punct de informare turistică în stațiune, amenajarea unei baze sportive, introducerea canalizării și modernizarea șoselelor. Toate lucrările de modernizare vor fi executate de compania austriacă Strabag Ingo Shoebe¹³⁰.

De asemenea, Consiliul Județean Arad, intenționează să sprijine investiția de amenajare a drumului ce leagă stațiunea Moneasa de Beiuș

¹²⁶Împărțirea administrativă din 1965 a RPR, *Anexă la Legea 3/1960*, București, 1965, p. 113.

¹²⁷Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruț, *op. cit.*, p. 164, 235.

¹²⁸Colecția de documente a familiei Groza Dănilă, *Dănilă Groza, autobiografie*, mss, f. 4.

¹²⁹*Aradul permanentă în istoria patriei*, p. 765.

¹³⁰Doru Sava, *Proiectul Moneasa*, în „Adevărul”, 15 mai, Arad, 2006, p. 8.

(județul Bihor). Amenajarea fostului drum forestier întâmpină, însă, dificultăți de ordin financiar și atitudinal¹³¹.

Curgerea istoriei localității Moneasa, de la primele urme de viață până la invențiile și tehnologia postmodernă, deschide evenimentialul, cotidianul și parțialitatea unor vremuri apune sau a unui viitor prosper. Reconstituirea istorică, fără a fi exhaustivă, oferă o identitate temporară aparte sau în anumite momente banală, care lasă curiozitatea să puceadă la jocul dur al inițiaticului timid sau crud al realităților civilizatoare. Te împotmolești în amănunte sau intri într-un nebulos al banalității cotidianului istoric, visezi sau critici vehement, niciodată trendul vremurilor și al scrierilor istorice nu este același. Oameni și fapte, evoluții și involuții, pierderea și recăpătarea identităților uitate sunt reînviolate sub genericul „Moneasa în curgerea vremurilor”.

¹³¹Marcel Istrate, *Vila Nufărul. De la ruină la spa&wellnes*, în „Info Moneasa”, an II, nr. 2/martie, Arad, 2007, p. 9.

Capitolul 3

Habitat și populație

1. Evoluția vetrei satului. Habitatul

Istoria configurației vetrei satului (intravilanului) a suferit schimbări importante, evoluând de la tipul de așezare risipită, montană, formată din mai multe gospodării – locuințe despărțite de terenuri agricole sau păduri, amplasate în apropierea surselor de apă potabilă – la cel relativ compact, în care casele sunt înșirate de-a lungul albiei râului și a principalelor căi de acces.

Coborâm în timp.

De la prima atestare documentară a Monesei și până la începutul secolului al XVIII-lea, documentele nu fac referiri la habitat și populație. Odată cu primele conscripții de populație, din vremea austrieilor, s-au putut semna câteva nuclee de vetre așezate izolat, locuite de familii de țărani. Schița 1 (Anexe)¹ ajută la localizarea celor cinci vetre. Menționăm *Vatra Grozeștilor de pe Delani*, așezată pe versantul drept al văii principale; *Vatra Grozeștilor de pe Delani*, așezată vizavi de prima, dar pe versantul stâng al văii principale; *Vatra Ciuperceștilor*, amplasată pe pârâul „lui Bochinaș”; *Vatra Șodinceștilor* pe pârâul „Pietroasa”; *Vatra Condeștilor*, amplasată pe versantul stâng al văii principale la ieșirea actuală din localitate. Trebuie precizat faptul că istoricul Somogy Gyula pomenește pe Condești, iar Gheorghe Ciuhandu amintește de Crișan. *Vatra Crișenilor* a fost localizată în apropierea celei a *Grozeștilor*.

Comunitățile de români statornicite și-au extins aria de locuire. Au fost defrișate pădurile și au fost amenajate terenuri agricole, ce s-au extins pe ambii versanți ai văii principale.

Politica economico-demografică a autorităților habsburgice, din a doua jumătate a secolului XVIII-lea și prima jumătate a secolului XIX, a urmărit exploatarea bogățiilor naturale, însă cu forță de muncă, adusă din Imperiu. Așadar, exploatarea și prelucrarea minereului de fier și mangan a necesitat colonizarea unor muncitori specializați pentru asigurarea rentabilității economice². Contractualiștii de diferite etnii (austrieci, slovaci, maghiari, polonezi) au format o colonie, în care și-au construit case, începând de la terenul de fotbal actual (viitoarea bază sportivă) spre amonte până la edificiul Primăriei. În partea dreaptă, s-a pus în funcțiune „furnalul pentru topit minereu” și o forjă (laminor) de prelucrat fierul, iar

¹A.P.M., dos. *Evoluția vetrei satului*, F. neinv. (Schița a fost concepută de prof. Spiridon Groza și cartografiată de către președintele Condor-Club Arad, Dorel Gureanu).

²Ștefan Marinescu, *Colonizările din a doua jumătate a secolului al XIX-lea pe teritoriul fostului comitat Arad*, în „Ziridava” XIX-XX, Arad, 1996, p. 201-202.

un alt laminor a fost construit pe locul unde actualmente este casa familiei Toader Aurica. Noii veniți aveau să întemeieze un nou „cartier” maghiar și german. Ei au format o comunitate compactă, ce și-a promovat destoinicia și și-au stabilit sistemele de comunicare din interiorul grupului, sistemele de rudeni, de vecinătate³.

Dacă meșteșugul mineritului revenea aproape în exclusivitate noilor veniți, muncile la pădure erau efectuate, în mare parte de români, ale căror rânduri au fost întărite de populația sezonieră și sau stabilă din localitățile învecinate, Neagra, Slatina, Laz etc. Unii din cei veniți s-au căsătorit întemeindu-și familii, alții, pentru a nu-și părăsi familiile se reîntorceau sau veneau împreună cu acestea. Semnalăm câteva nume. Familiile Dragoș au venit din Slatina de Criș și Neagra, Dronca din Neagra, Voian și Miclea din satul Nădălbești, iar Bortiş, Brad, Draghici, Gavra au migrat din satele învecinate cu județul Bihor⁴.

Construcția unui nou cuptor de topit minereul de fier, cu o capacitate mai mare, cât și a unei noi forje, a impulsionat noi colonizări cu populație specializată adusă din Imperiu. Aceștia au format așa-zisa colonie Jmelt, situată în amonte de băi. Pentru noii veniți, 28 de familii, proprietarul domeniului a construit 14 case de locuit, fiecare casă având două camere și o bucătărie comună⁵.

Când proprietar al domeniului a devenit contele Wenckheim, s-a extins perimetrul stațiunii, începând de la ieșirea din Valea izvoarelor termale, unde Băile aveau până atunci o singură construcție, în aval până la pod „lu Țurca” – intrarea actuală în perimetru stațiunii⁶.

Dintr-o frumoasă descriere teritorial-administrativă, elaborată în deceniul doi al secolului XX, desprindem că Moneasa avea o suprafață de 7.445 jug. cad. și era formată din două părți: satul propriu-zis, care mai târziu a devenit comună, „situat mai spre sud, în partea deschisă a văii, și din stațiunea balneară, care s-a aflat în partea cea mai îngustă a văii... Valea este tăiată de un pârâu; în timp ce un alt pârâu curge dinspre stațiune”.

O vedere de ansamblu asupra organizării vetrei satului contribuie la depistarea evoluției de la satul de munte răsfirat la străzile drepte croite de-a lungul văii Moneasa. Artera rutieră principală, „Strada Principală”, și-a păstrat denumirea și în secolul nostru. Drumul continuă cu Strada Băii, care se pierdea treptat în peisajele pitorești ale stațiunii. Cel care a vizitat aceste locuri, străbătând Valea Lungă, putea să admire peisajele

³Elena Rodica Colta, *Maghiarii din Ghioroc*, Ed. Fundației pentru studii europene, Cluj-Napoca, 2005, p. 59-60.

⁴D.J.A.N.A., *Colecția Registre Stare Civilă (C.R.S.C.), Oficiul Parohial Ortodox Moneasa (Of. P. O. M.)*, R. 2, f. 1-18.

⁵Informație orală obținută prin bunăvoința d-lui Ioan Groza, fostul șef al carierei de marmură din Moneasa.

⁶A. P. M., dos. *Evoluția vetrei satului*, F. neinv.

încântătoare, cariere de piatră și de marmură, precum și calea ferată îngustă Sebiș – Moneasa. După stațiune, într-un loc mai larg, se găsea o topitorie de fier. Astăzi nu se mai află decât ruinele cuptorului de topit fier, care stă ca un martor viu al acelor vremuri.

Stațiunea a început să prindă viață odată cu construirea primelor vile frumoase și moderne de către familiile Wenckheim, Mayer, Paradeyser, Andrenyi și cea Căilor ferate Arad – Cenad⁷.

În primele decenii ale secolului XX, între vatra veche a satului și cea a stațiunii, spațiul, numit în graiul localnicilor „Grădină Mare”, a fost nelocuit. Este dovada că, de-a lungul timpului, fiecare comunitate și-a conservat propriul sistem de valori, creându-se granițe mentale. Mutațiile la nivelul mentalităților pot fi verificate fie prin căsătorii mixte, fie prin imaginea străinului binevoitor, etc.

Cronologia istorică consemnează schimbări vizibile, în evoluția vetrei satului, influențate de legislația de după Unirea din 1918. „Grădina Mare”, un soi de grădină zoologică a baronului, sediul administrativ, brigada silvică, biserica romano-catolică, deci „cartierul” maghiar și german, a trecut în proprietatea localității, fiind parcelată și dată pentru locuri de casă celor 40 de familii ale veteranilor de război și urmașilor celor căzuți, conform stipulațiilor Legii de reformă agrară din 1921. Printre cei împroprietăriți s-a aflat și tatăl vitreg al artistului Gheorghe Groza, Florian Groza, care l-a întâbulat, după spusele localnicilor⁸, pe numele artistului⁹.

Vatra localității Moneasa a devenit aproape compactă, în a doua jumătate a secolului XX. O singură porțiune, cea dintre stațiune și cartierul Jmelț, cuprinsă între Valea Băilor și Lacul de agrement, a rămas fără edificii. Deceniul opt al secolului XX a fost marcat de intense lucrări edilitare. Au fost construite Complexul Comercial Restaurantul Izvorul Rece, Hotelul Parc, Hotelul Moneasa cu noua bază de tratament, Hotelul „Codru Moma”.

Cartierul Jmelț, în ultimele decenii ale secolului XX, s-a extins prin erijarea a două blocuri de locuințe, a taberei de elevi și caselor de locuit pe partea stângă a șoselei, case de vacanță (vile) și cabane, după direcția de mers spre amonte către cariera de marmură¹⁰.

O componentă importantă a evoluției habitatului localității Moneasa, spre sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, o constituie schimbarea aspectului arhitectural al gospodăriilor și caselor. Gospodăriile țărănești de la finele veacului XIX reprezentau spațiul locuibil și

⁷Somogy Gyula, *op. cit.*, p. 180-181.

⁸Interviu cu nepoata sculptorului Gheorghe Groza, Florina Groza-Ziegler.

⁹A. P. M., *Hotărârea nr. 70/1921 a Judecătoriei rurale Buteni*.

¹⁰Colecția de documente a familiei Groza Dănilă, *Autobiografie Dănilă Groza*, mss. f. 3-4; Aurel Ardelean, *Trasee turistice județene*, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2002, p. 134.

ocupational al familiilor. Împrejmuite și bine delimitate, ofereau siguranță, străinul având acces doar pe poartă¹¹.

Modernizările întreprinse de Wenckheim, prin construirea căii ferate, a creat pericolul incendierii caselor și anexelor gospodărești, acoperite cu paie și șindrilă, datorită scânteile emanate de coșul locomotivei. Pentru a evita o asemenea catastrofă, contele a sprijinit localnicii să-și înlocuiască acoperișurile din paie cu cele din țiglă. Peste timp un asemenea model de casă se mai poate vedea astăzi în Moneasa la numărul 31. (IL. 31)

Analiza statistică a datelor furnizate de recensământurile din 1900 și 1910 indică înmulțirea numărului caselor construite din material trainic. La început locuințele din sat erau puține și mici. Numărul încăperilor, de cele mai multe ori, s-a rezumat la două, chiar dacă numărul membrilor dintr-o familie era numeros. Treptat, s-a renunțat la tradiționalele materiale de construcție, fiind utilizate cele mai noi, mai puțin costisitoare și rezistete. Spre exemplu, acoperișul din șindrilă și scânduri a fost înlocuit cu cel din țiglă¹².

Arhitectura caselor a variat de la o zonă la alta mai ales în ceea ce privește materialul de construcție. Cercetătorii au identificat trei tipuri de zone: a lemnului, a pământului și a pietrei¹³.

Tabel 1

Materialul de construcție al caselor și acoperișurilor în anul 1900

Material de construcție a caselor					Materialul de construcție al acoperișului			Total
Nr.	Din piatră/cărămidă	Din piatră și pământ	Din chirpici/pământ	Din lemn /alt material	Cu acoperiș din țiglă	Cu acoperiș din șindrilă	Cu acoperiș din stuf/paie	
	7	-	1	104	6	105	1	112
%	6,25	-	0,89	92,85	5,35	93,75	0,89	100

Sursa: Magyar Statistkai Közlemények. A magyar korona országainak 1900, vol. I, Budapesta, 1902

Întinsele păduri ale Monesei au facilitat utilizarea pe scară largă a materialul lemnos la amenajarea și edificarea gospodăriilor. Spre exemplu, potrivit Tabelului 1, din totalul celor 112 case, 104, respectiv 92,85% erau din lemn și 7, respectiv 6,25% din piatră sau cărămidă. Predomina

¹¹Ioan Toșa, *Casa în satul românesc de la începutul secolului XX*, Ed. Supergraph, Cluj-Napoca, 2002, p. 46.

¹²Ioan Munteanu, *Banatul Istoric. 1867-1918. Așezările. Populația*, vol. I, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2006, p. 200; Nicolae Săcară, *Studii de etnografie bănățeană*, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2005, p. 166.

¹³Ioan Toșa, *op. cit.*, p. 82.

acoperișul din șindrilă, regăsindu-se la un număr de 105 case (93,75%). Doar 6 aveau acoperișuri din țiglă, reprezentând 5,35%¹⁴.

Schimbarea aspectului și structurii caselor a depins în mare parte de posibilitățile financiare ale membrilor comunității. Oricum, am putut observa folosirea cu precădere a materialului lemnos, fundației de piatră și acoperișului din șindrilă sau scândură. Comparând informațiile cifrice ale statisticilor din 1900 și 1910, remarcăm pe de-o parte că, într-un interval de 10 ani, au fost ridicate 25 de case, iar pe de altă parte soliditatea construcțiilor ne conduce spre aprecierea unei relative stări de liniște și bunăstare.

Potrivit datelor cuprinse în Tabelul 2, structura celor 137 edificii era diferită. Predomina materialul lemnos la 109 gospodării, reprezentând 79,56%, iar 21 erau din piatră, respectiv 15,32%. Era preferat acoperișul din șindrilă, ce deținea un procent de 55,47%, urmat de cel din țiglă (43,79%). Întâlnim un singur acoperiș de paie (0,72%)¹⁵.

Tabelul 2

Materialul de construcție al caselor și acoperișurilor în anul 1910

Material de construcție a caselor					Materialul de construcție al acoperișului			Total
Nr.	Din piatră/cărămidă	Din piatră și pământ	Din chirpici/pământ	Din lemn /alt material	Cu acoperiș din țiglă	Cu acoperiș din șindrilă	Cu acoperiș din stof/paie	
	21	7	-	109	60	76	1	137
%	15,32	5,10	-	79,56	43,79	55,47	0,72	100

Sursa: Magyar Statistkai Közlemények. Uj sorazat. A magyar korona országainak 1910, vol. 42, Budapesta, 1912

Imaginea asupra habitatului oferită de statisticile oficiale din 1900 și 1910 caracterizează o comunitate mică, în care casele din chirpici nu au constituit o modă, mai ales că materialul disponibil – rezistent și ieftin – a fost lemnul. O afirmație constantă au cunoscut casele din piatră și cărămidă, a căror procent a crescut de la 6,25%, în 1900 la 15,32%, în 1910.

Localnicii au început să-și confecționeze acoperișuri din țiglă, fapt susținut de veritabila explozie procentuală, de la 5,25% în 1900 la 43,79% în 1910.

Arhitectura caselor țărănești s-a încadrat în noul trend de la începutul veacului XX, la care se adaugă, în perioada următoare, o revizuire a modului de compartimentare și amplasament.

Materialul fundației a rămas tot piatră. La zidirea casei, pe lângă cărămida nearsă (termenul popular folosit este cel de „văiugă”), s-a folosit și lemn. Localnicii o confecționau din argilă amestecată cu paie, frământată și

¹⁴Magyar Statistkai Közlemények. A magyar korona országainak 1900, vol. I, (în continuare M.S.K., 1900, vol. I) Budapesta, 1902, p. 334-335.

¹⁵Magyar Statistkai Közlemények. Uj sorazat. A magyar korona országainak 1910, vol. 42, (în continuare M.S.K., 1910, vol. 42), Budapesta, 1912, p. 334-335.

turnată în matrițe, după care se punea la uscat. Lemnul a continuat să fie folosit la căptușirea pereților, însă nu s-a mai folosit sistemul de creștătură la colțuri, ci stâlpii din lemn, numiți „sașii”. Încetul cu încetul s-a renunțat la acest sistem, utilizându-se cărămida arsă „casele înainte se făceau din pământ bătut iar acum se fac din cărămidă arsă”¹⁶.

O noutate în modul de compartimentare a locuințelor a fost amenajarea unui spațiu pentru cămara, pe lângă cele 2 sau 3 camere de locuit. Unele case la intrarea în bucătărie aveau o mică prispă sau talpă cum o numeau, astăzi terasă, care era amenajată prin reducerea lățimii bucătăriei cu un metru. Camerele aveau ferestrele mici, distribuite două la sobă (dormitor) și una la tindă¹⁷. Interiorul încăperii era tencuit cu un strat de argilă peste care se aplica var. Exteriorul locuințelor, de obicei, nu avea tencuială.

Treptat, dimensiunile ferestrelor au fost mărite, încăperile devin mai luminate, iar ușile prevăzute cu geamuri. Pereții exteriori ai caselor au fost tencuiți, iar fațada ornamentată sau gravată cu anul construcției. Peste pereți, în genere, se puneau grinzi acoperite cu lemn cioplit.

Majoritatea covârșitoare a localnicilor foloseau încă acoperișul din lemn, peste care se fixa un strat gros de paie. Peste așa-zisul pod, care acoperea încăperile, se mai aplica un strat de argilă preparată la fel ca pardoseala camerelor.

Alături de casa-locuință, despărțită de curte, exista o a doua construcție cu o încăpere destinată bucătăriei, urmată de o cămară și un grajd. A treia anexă gospodărească a fost amplasată între curte și grădină. Era formată dintr-un compartiment pentru căruțe (colna), iar un altul pentru uneltele gospodărești. De obicei, în spatele grădinii, erau amplasate cotețele pentru porci și păsări. În față, curtea este închisă cu o poartă, acoperită la gospodăriile mai înstărite

Anexele erau construite tot din piatră și lemn, dimensiunile lor variind în funcție de numărul de animale. Ele erau împrejmuite cu un gard de nuiele (ramuri) de salcie sau tufe de alun, iar curtea cu construcțiile era delimitată de grădină tot printr-un gard.

Conform recensământului din 1941, numărul clădirilor s-a ridicat la 202, iar al gospodăriilor la 186¹⁸.

Din deceniul șase al secolului XX, localitatea Moneasa intră într-un proces de urbanizare, caracterizat prin schimbarea arhitecturală a caselor. Proiectul a ținut cont de doleanțele beneficiarului. Acum locuințele au câte unul sau două dormitoare, o sufragerie, o bucătărie, cămară, baie și antreu.

Ca materiale de construcție, pe lângă cele tradiționale, au fost utilizate cimentul și cărămida. Se renovează vechile case, unele gospodării

¹⁶Ioan Toșa, *op. cit.*, p. 70, 113.

¹⁷*Ibidem*, p. 70, 155, 176.

¹⁸Traian Rotariu (coord.), *Recensământului din 1941. Transilvania*, p. 41.

luând modelul sășesc din Transilvania cu poarta de la intrarea în curte sub același acoperiș cu casa. Curtea are două așa-zise utilități și spații, fiind despărțite prin anexe gospodărești sau grajd. Prima, de la intrarea în gospodărie, este prevăzută cu spații verzi și flori, iar cea de-a doua, destinată păsărilor și celorlalte animale din gospodărie, ocupând o suprafață mai restrânsă din cea a grădinii.

Potrivit datelor recensământului din 15 martie 1966*, numărul locuințelor și unităților locuite din necesitate, s-a cifrat la 235 pentru localitatea Moneasa. Localitatea Rănușa avea 116 locuințe. În total comuna Moneasa avea 351 locuințe. Ne referin, de data acesta la Moneasa. Cele 235 gospodării aveau 377 camere de locuit, cu o suprafață de 6.086 mp. și găzduiau 785 suflete. Fiecare gospodărie era compusă, în medie, din câte 3 persoane¹⁹.

Datele recensământului din 5 ianuarie 1977, prezintă statistica clădirilor, locuințelor și gospodăriilor, la nivelul comunei Moneasa. Conform acestuia existau 345 de gospodării, locuite de 1.226 persoane. Dintre acestea 232 erau alcătuite dintr-un singur nucleu familial și locuite de 793 persoane; 63 din două nuclee familiale și 347 persoane; doar 3 din trei nuclee familiale sau peste, totalizând un număr de 27 persoane. Semnalăm, de asemenea, 47 de gospodării nefamiliale, locuite de 59 de persoane. Dintre ele, 35 erau alcătuite dintr-o singură persoană și 12 din două sau mai multe persoane, aparținând celor 24 de suflete²⁰.

Unii moneseni cu posibilități financiare mai bune și-au construit case solide cu două nivele. Electrificarea, alimentarea cu apă potabilă și canalizarea fac să crească treptat și gradul de confort. Modernizările le-au permis practicarea agroturismului mai ales în lunile de vară, când stațiunea devine foarte aglomerată.

O altă formă de habitat o constituiau așezările sezoniere. „Colibele” (IL. 32). Erau folosite ca locuințe provizorii, mai ales de către muncitorii, angrenați în exploatarea forestieră. Construite din lemn despicat, acoperite cu mușchi, frunze și pământ, aveau rolul unui adăpost, conceput în așa fel încât să nu pătrundă apa ploilor și zăpezilor²¹.

Cuprindea trei compartimente: compartimentul pentru vatra focului, destinat preparării hranei și încălzirii, dormitorul și magazia de alimente.

*Începând cu recensământul din 1966 datele statistice fac referiri la comuna Moneasa, cu localitățile Moneasa și Rănușa. Așadar, în continuare, expunem datele statistice despre comuna Moneasa.

¹⁹Direcția de statistică a județului Arad (în continuare D.S.J.A.), *Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966*, vol. XI, partea a doua-locuințe ocupate, uz intern, Direcția Centrală de Statistică, 1970, p. 427.

²⁰Idem, *Recensământul populației și al locuințelor din 5 ianuarie 1977. Clădiri, locuințe, gospodării*, vol. III, Direcția generală de Statistică, București, 1981, p. 600-601.

²¹Ioan Toșa, *op. cit.*, p. 31.

Focul se aprindea cu amnarul, care prin lovirea unei bucăți de cremene producea scânteii ce aprindea iasca (un burete de lemn) și era întreținut prin acoperirea jarului cu cenușă. În așa-zisul dormitor, pe vatră se puneau frunze uscate peste care se așeza o pătură din lână. Locul „colibelor” a fost luat, în veacul XX, de „cabane”, spațiile pentru odihnă pe timp de noapte.

Potrivit recensământului din anul 2002, numărul total al gospodăriile s-a ridicat la 489. Dintre acestea, 353 (72,18%) erau locuite de 1.056 suflete. În total dețin 1.429 camere locuibile, cu o suprafață de 21.917 m². 369 (75,46%) reprezintă numărul locuințelor permanente, iar 120 (24,53%) sunt sezoniere.

În ceea ce privește forma de proprietate, menționăm că 479 (97,95%) sunt private, 9 (1,84%) de stat și una (0,20%) aparține Bisericii Ortodoxe, respectiv casa parohială. După forma de proprietate și dotări, din numărul locuințelor permanente și sezoniere 356 (72,80%) au apă în locuință, 165 (33,74%) canalizare din rețea, 177 (36,19%) canalizare sistem propriu, 481 (98,36%) instalație electrică, 3 (0,61%) termoficare, 71 (14,51%) centrală termică, 310 (63,39%) baie în locuință, 10 (2,04%) baie în afara locuinței, 447 (91,41%) bucătărie în locuință, 31 (6,33%) bucătărie în afara locuinței.

Din numărul locuințelor permanente și sezoniere cu forma de proprietate privată, 347 (70,96%) au în dotare apă în locuință, 157 (32,10%) canalizare din rețea, 176 (35,99%) canalizare sistem propriu, 472 (96,52%) instalație electrică, 3 (0,61%) termoficare, 70 (14,31%) centrală termică, 301 (61,55%) baie în locuință, 10 (2,04%) baie în afara locuinței, 437 (89,36%) bucătărie în locuință, 31 (6,33%) bucătărie în afara locuinței. Din cele ce aparțin statului, 9 (1,84%) au apă în locuință, 8 (1,63%) canalizare din rețea, 1 (0,20%) canalizare în sistem propriu, 8 (1,63%) instalație electrică, 1 (0,20%) centrală termică, 9 (1,84%) baie în locuință, 9 (1,84%) bucătărie în locuință²².

Dincolo de evoluțiile certe evidențiate în modul de construire, de spațiere, de confort, casele au fost dispuse în cadrul unei rețele de căi de comunicație, grupate în vetre sau „cartiere”. Cercetătorii au definit așezările ca fiind niște categorii istorice cu o evoluție organică, influențate de factori economici, sociali, politici.

Elementele așezărilor, toponimia, gospodăriile, teritoriul și căile de comunicație²³, se regăsesc într-un mod fericit păstrate sau împróspețite în mica așezare edificată pe lângă Valea Monesei, unde s-au creat solidarități sociale și tradiții, regăsite în numele de familii și porecle.

2. Repertoriul de nume, supranume și locuri

Numele de familie dintr-o localitate își aduc o importantă contribuție în depistarea prezenței etnice diversificate. În Moneasa, se atestă atât o

²²D.S.J.A., *Recensământul populației și al locuințelor 2002* (format electronic).

²³Ioan Toșa, *op. cit.*, p. 31.

prezența românească, cât și a altor naționalități, când acestea există. Localitatea are o structură multiethnică și multiconfesională.

Acesta este unul dintre motivele care ne-au determinat să urmărim familiile din Moneasa.

Primele nume de familie, atestate în conscripția din 1746, au fost Groza, Șodincă, Ciupertea, Crișan (și) sau Condea. La acestea s-au adăugat în timp altele noi precum: Dronca, Dragoș, Brad, Miclea, Ardelean, Covaci, Popovici, Palade etc.²⁴

Originea lor interesează în egală măsură, pentru a afla locurile de unde au venit. Reconstituirea vizează apoi analiza numelor de botez, supranumele, porecla.

Familiile Groza, stabilite în Moneasa, își au originea numelui de la localitatea Grozafalva, atestată de pe vremea turcilor, respectiv în anul 1427. Această localitate s-a aflat în apropierea satului Măgulicea din comuna Vârfurile. Se pare că, așezarea ar fi dispărut în urma unui incendiu devastator, fiind nevoiți să o părăsească. Ei s-au reșezat ulterior în sate precum Criscior și Moneasa. De altfel, în epocă au fost cunoscute raidurile distructive ale turcilor.

Potrivit datelor furnizate de conscripția din 1746, cele două familii de Groza au fost Ieremia și Toma, regăsite în toponimia Monesei sub denumirea „Câmpul lui Irimie”, „Câmpul Tomii” și fâneața „Grozău”. Urbariul din 1771 a consemnat șapte familii Groza: Groza Irimie, Groza Ioan, Groza Todor, Groza Marinca, Groza Toader, Groza Crăciun și Groza Ilie²⁵.

O alta, familia Condea, a fost obligată să părăsească satul Controto, situat la nord de localitatea Șilindia. De la denumirea lui ar deriva Condea. După 1867, în Moneasa, s-au stabilit alți putători ai acestui nume, veniți din Rănușa sau din Nădălbești, în jurul anului 1878.

Amintim în continuare nume de familii precum Sângeorzan, originar din Sângiorz, care s-au stabilit în Moneasa la finele veacului al XIX-lea. Alte familii au venit din Rănușa (ex. familia Codruț, nume derivat de la substantivul codru), Vătran (= substantivul vatră), din Zimand, Țigan din Țigănești (județul Bihor), Păiușan din satul Păiușeni de lângă comuna Chisindia (județul Arad), Ciupertea (derivat de la substantivul ciupercă), nume vechi de familie, venită ca și „Grozeștii” din comitatul Bihor în secolul al XVIII. Urbariul din 1771 a consemnat 6 familii purtătoare a acestui nume; Carpine (derivă de la arborele carpen) este originară din Slatina de

²⁴Nume au fost extrase din Registrele parohiale ale bisericii ortodoxe din Moneasa din secolul al XIX-lea.

²⁵Viorica Goicu, *Nume de persoane din Țara Zărandului*, Ed. Amphora, Timișoara, 1996, p. 32.

Criș și s-a stabilit în Moneasa prin căsătorie în veacul al XIX-lea²⁶; familiile cu numele Brad (nume de conifer) au venit din Rănușa²⁷.

O altă identificare, în sânul comunității, a grupat nume din spectrul ocupațional. Așa s-au constituit Inășel (inos = meseriaș, venit prin căsătorie din Slatina de Criș – județul Arad), Cociș, sinonim căruțaș, vizitiu (județul Mureș), Grădinaru (județul Tulcea), Pop (de la funcția de preot; originar din Slatina de Criș – venit prin căsătorie), Lingurar (confectioner de linguri).

Numele de botez, moștenite din generație în generație, s-au perpetuat, regăsindu-se în rezonanța cuvântului Avram, Călin, Florea (județul Prahova), Ioan, Ilieș, Marian (Berechiu – județul Arad), Moise (venit din județul Bihor), Mihăilă, Pavel (Galați – Moldova), Toader (localitatea Minead – județul Arad), Toderăș (județul Alba), Miron (din Moldova), Dan (Dezna – județul Arad), sau nume biblice, precum Avram, David (valea Arieșului)²⁸.

Dar ca și în alte locuri și aici membrii comunității se cunosc între ei prin supranume sau porecle, element ce atestă o dată în plus statornicia prezenței românești în localitate. Supranumele sau porecla este un nume dat de către sat, în genere, fiecărei persoane sau familii în parte. Prin intermediul acestora membrii comunității promovează o modalitate de recunoaștere și diferențiere.

Uneori persoana primea porecla încă din copilărie, alteori o moștenea de la familie; cea a neamului transmițându-se fiecăruia dintre membrii în forma „a lu”. Alteori, se aveau în vedere fie anumite trăsături fizice sau morale diferențiatore, fie legate de anumite întâmplări din trecut sau chiar ocupații etc. Cu toate că, de cele mai multe ori, porecla a fost dată în batjocură, cu vremea, această semnificație s-a diminuat.

Nume de familii care au la origine porecle sunt: Creț (provine de la aspectul părului, originar din Bihor și stabilit recent în Moneasa), Coroi (provine de la cioară, originar din Bihor, stabilit în Moneasa de la Hălmăgel prin căsătorie), Jidoi (provine de la jidov = evreu, venit prin căsătorie din Slatina de Criș), Mișcoi (s-a stabilit prin căsătorie de la Beliu), Cârje (provine de la cuvântul cârjă, termen popular pentru baston, venit la Moneasa prin căsătorie).

Alături de nume cu rezonanță românească, în secolul al XIX-lea în localitate apar înregistrate familii maghiare și germane: Gedeon, Zöller, Szűcs, Névery, Csiki, Ballauer, Borsy, Szabo, Erdösi, Nedeszki, Balint, Súlrobb²⁹.

Bătrânii satului povestesc, când sunt întrebați, cu mult umor, despre persoanele poreclite. Amnitim pe cei *a lu* „Pripastru”, „Păvăloi”, „Dodu”,

²⁶*Ibidem*, p. 58-84.

²⁷D.J.A.N.A. C.R.S.C., *Of. P. O. M.*, R.2/1853-1934, p. 2.

²⁸Viorica Goicu, *op. cit.*, p. 85-122.

²⁹Numele maghiare și germane au fost transcrise de pe crucile din cimitirul catolic.

„Lătocu”, „Bibola”, „Ghiloaie”, „Pușcu”, „Dafu”, „Cocodi”, „Bologa”, „Birtașu”, „Paciu”, „Iada”, „Ciupelea”, „Papă Lapte”, „Țăganu”, „Coca Friti”, „Hulpiță”, „Macarie”, „Moraru”, „Bucea”, „Vântoi”, „Mutu”, „Pălișcău”, etc³⁰.

Ne vom opri succint și asupra prenumele masculine, precum Avram, Andrei, Crăciun, Constantin, Dumitru, Florea, Găvrilă, Gheorghe, Ioan, Ilie, Iosif, Lazăr, Marcu, Mihai, Nicolae, Pavel, Petru, Simion, Ștefan, Toma, Vasile, Spiridon, etc. și asupra celor feminine Ana, Elena, Floare, Maria, Magdalena, Paraschiva, Sofia, etc. Acestea s-au păstrat din generație în generație, atribuindu-le urmașilor în amintirea celor dispăruți.

Au fost utilizate diminutive de prenume precum: Avram = Avrămuț, Avramescu; Constantin = Costea, Costică, Costel; Dumitru = Mitru, Mitrea; Ecaterina = Cățița; Elena = Ileana, Lena, Leana, Lenuța, Lina, Ilica, Lili, Iloca; Elisabeta = Saveta, Veta; Gheorghe = Gheorghită, Ghiță, George, Gică, Gheorghina, Georgeta; Ion = Ioan, Ionel, Ionică, Ionuț, Iancu, Onuț, Nelu, Nica, Nuțu, Ioniță; Maria = Mărie, Măria, Mărioara, Mioara, Miorica; Mihai = Mihăiță, Mihail, Mihăilă, Mișu, Mihaela; Nicoalae = Nicolită, Nicoară, Nicu, Nicușor, Lae, Niculae, Nicoleta, Nicolita; Teodor = Tudor, Teodor, Tudorel, Dorel, Doru, Toderăș, Teodora; Vasile = Veselia, Lie, Lia³¹.

Solidaritatea și tradițiile, apropierea din sânul comunității sătești cu un orizont mental mai închistat față de alterările cotidianului urbanistic, reconstituie, totuși, pulsul unei populații deschisă modernizărilor, dar, totodată, cu adânci poziții tradiționaliste. Rezonanța numelor conduce la impunerea unor mărci identitare pentru fiecare comunitate în parte. Depărtarea sau apropierea de civilizație au croit tiparele unei lumi adânc înfiptă în specificitățile locale. Generații la rând au purtat și poartă pecetea istoriei comunității, cu numele, porecla și faima de a te fi născut „monesan”.

3. Dinamica populației

Evoluția istorico-demografică a comitatului Arad și a localităților componente a înregistrat deosebiri esențiale față de Principatul Transilvaniei. Aici, consecințele ocupației turcești au fost mult mai grave³². Coordonatele politicii demografice, evoluția demografică, momentele cruciale – nașterea, căsătoria, moartea – abaterile de la conduita morală standard impusă de mentalul eclesiastic și colectiv, precum și arborele genealogic al familiilor recensate, în Moneasa, la 1746, alcătuiesc aria preocupărilor analizei propuse în continuare.

³⁰Informație orală primită prin bunăvoința d-nei Brândușa Voian, 69 ani, din localitatea Moneasa.

³¹Al. Graur, *Nume de persoane*, București, 1965, p. 67.

³²Kováč Géza, *Structura internă și dezvoltarea proprietăților în comunele din comitatul Arad după reglementarea urbană din 1771 până în anul revoluționar 1848* (în continuare *Structura internă și dezvoltarea proprietăților...*), în „Populație și Societate. Studii de demografie istorică”, vol. II, Cluj, 1972, p. 129.

Un alt aspect a fost cel referitor la disputa pentru întâietatea etnică. Subiectul a preocupat, în genere, istoriografia maghiară a veacului al XIX-lea și primele decenii ale următorului. Fără a fi părținitori, vom recurge la despoierea conscripțiilor, recensămintelor, schematismelor romano-catolice, care oferă o situația statistică etno-confesională și confesională a locuitorilor din Moneasa. O explicație, credem noi, plauzibilă, a fost expusă în capitolul anterior.

Reluăm, în cele ce urmează, doar informațiile care contribuie la abordarea studiului propus. Reamintim că istoricii maghiari, au susținut că, sub ocupație turcească, populația veche, maghiară, din localitatea Moneasa a dispărut, iar după eliberarea zonei, în 1693, satul a rămas pustiu până pe la începutul secolului al XVIII-lea, când a fost repopulat, cu familii românești venite din comitatul Bihor. Conscriptiional, familiile consemnate au fost Groza, Șodinca, Ciupertea, Conde³³.

Perspectiva analitică ne conduce spre cunoașterea coordonatelor „politicii populaționiste”*, promovată de iluminismul austriac, care a introdus obligativitatea conscrierii populației și registrele de stare civilă către finele veacului XVIII.

Erariul și apoi prințul de Modena, după luarea în administrație a uriașului domeniu al comitatului Arad, în anul 1732³⁴, au recensat populația, în scopul cunoașterii numărului noilor supuși și a situației lor sociale. Conscriptiile din 1715 și 1720 au atestat 5 familii și respectiv 6 în localitatea Moneasa. Prezența acestora a fost confirmată, ulterior de conscripția din anul 1742³⁵.

După unii cercetători, analiza comparativă a conscripțiilor din prima jumătate a secolului al XVIII-lea a scos în evidență inexactitatea datelor, pentru că sporul demografic a fost triplu față de cât s-ar putea accepta în condițiile economico-sociale ale secolului amintit. Accepțiunea veridicității datelor s-ar aplica doar dacă ar fi existat certitudinea unor imigrări masive³⁶. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au fost întocmite diverse conscripții, „conscriptio dicalis”. Un exemplu a fost cea din anii 1743-1752, publicată de Gheorghe Ciuhandu³⁷. Conscriptia din 1746 cuprinde informații referitoare la numărul capilor de familie, Krisan Iuan, Groza Ieremia, Groza Toma, Csupertye Nikora, Șodinka Mihaly³⁸ și mențiuni referitoare la statutul lor socio-profesional.

³³Somogy Gyula, *op.cit.*, p. 180-181.

*Sintagma a fost preluată de la rector prof. univ. dr. Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc...*

³⁴Kovách Géza, *Structura internă și dezvoltarea proprietăților...*, p. 129.

³⁵Alexandru Roz, Kovách Géza, *op. cit.*, p. 165-166.

³⁶Kovách Géza, *Structura internă și dezvoltarea proprietăților...*, p. 131.

³⁷Idem, *Conscriptia satelor arădene în 1828*, în „Ziridava” XV-XVI, Arad, 1987, p. 106.

³⁸Gheorghe Ciuhandu, *op. cit.*, p. 219.

În deceniul opt al secolului al XVIII-lea, respectiv în anii 1771-1772, s-a organizat un nou recensământ, ale cărui cifre pot fi acceptate ca reale. Numărul populației a crescut la 25 de familii. Situația socială a acestora este cea de jeleri cu casă³⁹. Capii celor 25 de familii erau Kondye Mihály, Kondye Kracsun, Macz Mikula, Groza Irimie, Groza Iuon, Groza Todor, Groza Marinka, Groza Todyer, Groza Kracsun, Groza Ilie, Csupertye Ilie, Csupertye Petru, Csupertye Mihály, Csupertye Vlad, Csupertye Iuon, Csupertye Iovan, Sodinka Iuon, Sodinka On, Sodinka Todyer, Sodinka Mihály, Sodinka Toma, Sodinka Iuon, Sodinka Medre, Dan Iuon⁴⁰.

Debutul „secolului naționalităților” a fost prins în discuții aprinse, referitoare la realizarea unei conscripții generale în imperiu. Palatinul a elaborat, în cele din urmă, un îndrumător general și unul suplimentar la propunerea Comisie pe țară, „Regnicolaris Deputatio”⁴¹. Dieta din 1825-1827 a hotărât efectuarea unei conscripții generale în baza art.18/1827. Comisia de conscriere și-a început activitatea la 20 martie 1828⁴². Cu acest prilej, au fost recenzate, după structura socio-profesională, 64 de familii de țărani și 3 de meșteșugari⁴³.

Menționăm, în continuare, cei 64 capi de familie recenzați: Dan Toma, Kondye Ignat, Brad Mark, Kondye Mikula, Groza Tyirila, Groza Mark, Groza Moka, Groza Ignat, Groza Todornaz, Groza Gyorge, Groza Ursz, Groza Togyer, Groza Sumedtana, Groza Veszelie, Groza Irimie, Groza Todor, Groza Ilie, Groza Jov, Szodinka Zacharie, Csupertye Pavel, Dragos Josza, Csupertye Flora, Csupertye Juon, Csupertye Jov, Csupertye Mikula, Szodinka Jov, Szodinka Petru, Szodinka Ilie, Szodinka Todyer, Szodinka Flora-J., Szodinka Ursz, Szodinka Flora-J., Groza Veszelie-S, Kovats Ferentz, Groza Petru, Groza Lupp, Schmidt Janos, Palinkas Juon, Gall Adam, Kettenhofer Franz, Lengyel Sandor, Kantzler Adam, Palinkas Milalj, Schmidt Andre, Kovats Joannes, Gorgus Joannes, Schmidt Frantz, Tobias Francz, Jere Blass, Gall Josephus, Brondatz Ant, German Onn, Bujdas Janos, Krisan Petru, Groza Mitru, Boskaj Pavel, Purkar Ilie, Besan Todor, Sodinka Veszelie, Hopurda Toder, Mikie Illia, Korak Henricus, Schmidt Josi, Kantiler Doru⁴⁴.

În aceeași perioadă, istoricii au consemnat 369 de suflete⁴⁵ pentru ca, în anul 1835, numărul locuitorilor din Moneasa să atingă cifra de 490⁴⁶.

³⁹Kovách Géza, *Structura internă și dezvoltarea proprietăților...*, p. 140, 159, 161.

⁴⁰D.J.A.N.A., F.P.J.A., *Conscripții urbariale. Moneasa*, dos. 111, p. 25-26.

⁴¹Kovách Géza, *Conscripția satelor arădene în 1828*, p. 106.

⁴²Corneliu Pădulean, *Izvoare demografice referitoare la comitatul Arad în secolul al XIX-lea*, în „Teologia”, V, nr. 3-4, Arad, 2001, p. 84-90.

⁴³Alexandru Roz, Kovách Géza, *op. cit.*, p. 165-166; Fenyés Elék, *op. cit.*, p. 115.

⁴⁴Martha Remer Conon, *Germans & Hungarian 1828, Hungarian Land Census Arad county*, 1998, Las Vegas, p. 98-99.

⁴⁵Fenyés Elék, *op. cit.*, p. 115.

Dinamica demografică a fost influențată „sine qua non”, în veacul al XIX-lea, de colonizările cu populație de diferite etnii și confesiuni. Ele au fost efectuate pe două căi: particulară, de către moșieri, și oficială, de către stat. Dintre inițiativele particulare întreprinse în zonă de nobilii proprietari, menționăm pe cele efectuate de arendașul Rosthorn, care a colonizat 10-140 familii de boiemieni, pe întreg domeniul, între anii 1847-1857. Alături de ei au fost aduși muncitori din Austria, în scopul construirii topitoriilor de tip Jmelt⁴⁷ de la Moneasa și din alte centre ale întinsului domeniu. Putem aminti că, raportul întocmit de Consiliul Locotenențial cezaro-crăiesc departamental Oradea Mare, datat la 22 decembrie 1855, oferă informații referitoare la aceste colonizări. În document s-au menționat facilitățile de care s-au bucurau coloniștii încă din timpul împăratului Iosif al II-lea. Fiecărui i s-a asigurat un loc de casă cu două jugăre de pământ sau mijloace de aprovizionare după prețurile curente de pe piață în schimbul acordării unor despăgubiri sau bani pentru procurarea materialelor de construcție necesare sau în natură contra prețului fixat de proprietar⁴⁸. Aplicabilitatea privilegiilor a variat în funcție de suprafețele oferite de intravilanul așezării.

Oficial, prin Legea 5 din 1894, s-a nuanțat scopul politic al colonizărilor, mai ales prin acordarea unor înlesniri la achitarea prețului suprafețelor de pământ⁴⁹. Cert este că, la Moneasa, coloniștii s-au grupat, în genere, în cartierul „Jmelt”.

Recensământurile efectuate de autoritățile austriece și austro-ungare, în anii 1857, 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, au înregistrat un număr de 488, 505, 574, 604, 644, 658, 772 locuitori⁵⁰ în ordinea anilor enumerați. De asemenea, în perioada dualismului austro-ungar, un loc important în analiza demografică îl dețin registrele parohiale⁵¹ ale Bisericii Ortodoxe și Romano-Catolice, completate de cele existente la arhiva Primăriei din Moneasa și de cele ale Bisericii Ortodoxe.

Dinamica demografică în intervalul 1857-1890 a evidențiat o creștere aproape constantă a populației din localitatea Moneasa⁵², așa cum reiese din Tabelul 3.

⁴⁶Corneliu Pădurean, *art. cit.*, p. 84-90; Fábian Gábor, *op. cit.*, p. 75; Isaia Tolan, *Ungurii din ținutul Aradului*, în „Hotarul”, an I, nr. 6/octombrie, Arad, 1933, p. 18.

⁴⁷Gaal Jenő, *op. cit.*, p. 233; Ștefan Marinescu, *art. cit.*, p. 201-202.

⁴⁸Ștefan Marinescu, *art. cit.*, p. 201-202.

⁴⁹Ioan Munteanu, , *op. cit.*, p. 134.

⁵⁰Corneliu Pădurean, *Populația comitatului Arad în secolul al XIX-lea*, Ed. Universității „Aurel Vlaicu” Arad, Arad, 2003, p. 318; *M.S.K.*, 1910, vol. 42, p. 334-334.

⁵¹Liviu Moldovan, *Registre parohiale de stare civilă, izvoare de date demografice*, în „Populație și societate”, vol. II, Cluj, 1972, p. 41.

⁵²Corneliu Pădurean, *art. cit.*, p. 84-90 (Legea recensământurilor din 20 martie 1867 a a fixat ca dată e conscriere a populației ziua de 31 octombrie). Alexandru Roz, Kovách Géza, *op. cit.*, p. 165-166; *M.S.K.*, 1910, vol. 42, p. 334-335.

Tabel 3**Dinamica demografică în a doua jumătate a sec. XIX**

Nr. locuitorilor				Sporul natural		
1857	1870	1880	1890	1857-1870	1870-1880	1880-1890
502	574	604	644	+14,34 %	+5,22 %	+6,62 %

Sursa: Gaál Jenő, *Arad Vármegye és Arad Szabad Királyi Város, Közgazdasági Közigazgatási és Közművelődési Allapotának Leirása*, Arad, 1898; Jekelfalussy József, *Magyarország Helysegnevtara*, Budapesta, 1895

În intervalul cronologic 1857-1870, analiza statistică reliefează o augmentare a populației cu 72 persoane, în următorii 10 ani (1870-1880) cu 30 persoane, iar între anii 1880-1890 cu 40 persoane⁵³.

Din păcate, din culegerile de recensământuri publicate, până în prezent, nu putem efectua o analiză demografică completă pentru anii 1880 și 1890. Ne vom referi în cele ce urmează la recensământurile din 1900, 1910, 1930, 1941, 1966, 1992 și 2002.

Recensământul din 1900 a înregistrat 658 de locuitori civili. Repartiția pe sexe indică o superioritate a sexului masculin față de cel feminin, 341 (51,82%), respectiv 317 (48,17%). Structura populației pe categorii de vârstă poate fi desprinsă din următorul tabel.

Tabel 4**Structura populației pe categorii de vârste în Moneasa (1900)**

Structura populației pe categorii de vârste								Total
Nr.	Sub 6	6-11	12-14	15-19	20-39	40-59	Peste 60	
	116	95	47	50	206	107	37	658
%	17,62	14,43	7,14	7,59	31,30	16,26	5,62	100

Sursa: *Magyar Statistikai Közlemények. A magyar korona országainak 1900*, vol. I, Budapest, 1902, p. 334

Analiza datelor statistice conduce la afirmația că populația din Moneasa este una tânără, predominând procentual cei cu vârste cuprinse între 20-39 ani (31,30%), urmați de copii sub 6 ani (17,62%) și de cei cu vârste cuprinse între 6-11 ani (14,43%)⁵⁴.

Peste 10 ani, recensământul din 1910 (Tabel 5), a înregistrat 772 persoane în Moneasa. Repartiția pe sexe indică, în continuare, o superioritate a bărbaților în raport cu femeile. Spre deosebire de datele ultimului recensământ al secolului XIX, balanța între ponderea celor două sexe a început timid să se echilibreze. Bărbații reprezentau 391 persoane din populația totală, respectiv 50,64%, în timp ce femeile se cifrau la 381 persoane, respectiv 49,35%. Potrivit datelor înscrise în Tabelul 5, populația tânără și-a menținut preponderența cu un procent de 26,94%, urmată

⁵³Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 40; Jekelfalussy József, *Magyarország Helysegnevtara*, Budapesta, 1895, p. 546.

⁵⁴M.S.K., 1900, vol. I, p. 334; C.M.A., *F. Suciu*, nr. inv. 23.

îndeaproape de populația cu vârste cuprinse între 40-59 ani (18,39%) și de cea cu vârstă cuprinsă între 0-6 ani (17,87%)⁵⁵.

Tabel 5

Structura populației pe categorii de vârste (1910)

Structura populației pe categorii de vârste								Total
Nr.	Sub 6	6-11	12-14	15-19	20-39	40-59	Peste 60	
	138	109	59	67	208	142	49	772
%	17,87	14,11	7,64	8,67	26,94	18,39	6,34	100

Sursa: Magyar Statistikai Közlemények. Új sorozat. A magyar korona országainak 1910, vol. 42, Budapest, 1912

Unele surse documentare ale perioadei interbelice reiterează datele recensământului din 1910⁵⁶, altele au consemnat că, în Moneasa, au locuit 717 persoane⁵⁷.

Sub aspect numeric, populația, față de ultimul recensământ al perioadei austro-ungare, a înregistrat o scădere bruscă. Dacă se iau în calcul consemnările demografice de după unire, se remarcă o creștere timidă a acesteia potrivit datelor recensământului din 1930. Din cei 720 recenzați, repartitia pe sexe indică 353 (49,02%) bărbați și 367 (50,97%) femei⁵⁸.

Peste 11 ani s-a înregistrat o augmentare simțitoare. Potrivit datelor furnizate de recensământul din 1941 au fost recenzate 808 persoane. Repartitia pe sexe indică un număr de 397 bărbați (49,13%) și 411 (50,86%) femei⁵⁹. Remarcăm o invasare a ponderii populației pe sexe. Dacă înainte de Primul Război Mondial populația masculină a deținut supremația cifrică, după război s-a înregistrat o reprezentativitate mai mare a populației feminine. Pierderile de vieți în timpul războiului și epidemiile au afectat dinamica demografică și, implicit, repartitia pe sexe.

Conform datelor recensământului din 15 martie 1966, populația totală a comunei Moneasa a fost de 1.327 persoane, localitatea Moneasa având 884 de suflete. Ponderea bărbaților, raportată la recensământul din 1941, a crescut sensibil, ei reprezentând 485 de persoane, respectiv 54,86%. Populația feminină s-a cifrat la 399 persoane, respectiv 45,13%⁶⁰. Observăm

⁵⁵M. S. K., 1910, vol. 42, p. 334.

⁵⁶C. Martinovici, N. Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, 1921, p. 11.

⁵⁷C.M.A., *Colecția de istorie (în continuare C.I.), F. Muzeu Oraș (în continuare M. O.)*, nr. inv. 10.258, *Carte de adrese – perioadă interbelică*, p. 1904.

⁵⁸*Recensământul din 1930*, p. 9.

⁵⁹Traian Rotariu, (coord.), *Recensământul din 1941. Transilvania*, p. 41.

⁶⁰Situația statistică la nivelul comunei indică următoarea situație: populația cu vârstă cuprinsă între 0-34 ani reprezenta 646 suflete, respectiv 48,68%; între 35-60 ani 474 suflete, respectiv 35,71%; peste 60 de ani 207 suflete, respectiv 15,59% (D.S.J.A., *Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Populație*. Regiunea Crișana, vol. I, Direcția Centrală de Statistică, București, 1967, p. 44).

din nou o redresare a populației masculine în spectrul repartiției pe sexe. În localitatea Rănușă, numărul ei era de 443 persoane⁶¹.

Repartiția populației din localitatea Moneasa, pe grupe de vârstă, indică următoarea situație: 47 (5,31%) cu vârste cuprinse între 0-4 ani, 67 (7,57%) între 5-9 ani, 63 (7,12%) între 10-14 ani, 58 (6,56%) între 15-19 ani, 38 (4,29%) între 20-24 ani, 86 (9,72%) între 25-29 ani, 83 (9,38%) între 30-34 ani, 78 (8,82%) între 35-39 ani, 59 (6,67%) între 40-45 ani, 51 (5,76%) între 45-49 ani, 59 (6,67%) între 50-54, 61 (6,90%) între 55-59 ani, 63 (7,12%) între 60-64 ani, 70 (7,91%) peste 65 de ani și 1 (0,11%) cu vârstă nedeclarată⁶². Populația până în 34 ani inclusiv reprezintă 442 persoane, cu un procent de 50%, cea între 35-55 ani 308 persoane, cu un procent de 34,84%, iar peste 60 ani 15,15%. În ansamblu populația tânără era preponderentă, urmată de cea cu vârstă medie. O situație asemănătoare s-a înregistrat și în localitatea Rănușă.

În perioada postdecembristă, în anul 1992, autoritățile au recensat, în comuna Moneasa, 1.291 de suflete. Observăm o scădere a populației cu 36 de persoane față de recensământul din 1966. Din populația totală, femeile reprezentau 670 persoane, respectiv 51,89%. Repartiția pe categorii de vârstă indică următoarea situație: 228 (16,11%) între 0-14 ani, din care 114 (8,83%) femei, 789 (61,11%) între 15-59 ani, din care 405 (31,37%) femei, peste 60 de ani 274 (21,22%), dintre care 151 (11,69%) femei⁶³.

Recensământul din 2002 a recensat 1056 suflete în comuna Moneasa. Repartiția pe categorii de vârstă și sex poate fi urmărită în Tabelul 6. Raportat la totalul populației, persoanele cu vârste cuprinse între 0-34 ani reprezintă 39,58%, cele cu vârste cuprinse între 35-59 ani, 34,28%, iar cele peste 60 de ani 26,13%. Pe de altă parte putem remarca creșterea longevității. Din cele 8 persoane cu vârste de peste 85 de ani, populația feminină deține o pondere mai mare. O altă analiză conduce la aprecierea balanței populației pe sexe. Observăm că bărbații reprezintă 47,72%, respectiv un număr de 504, în timp ce femeile 52,27%, respectiv 552 suflete⁶⁴.

Observăm o scădere semnificativă în decurs de 10 ani a populației, din 1992/2002, cotată la 235 persoane. Scăderea demografică accentuată a fost influențată, în mare parte, de lipsa locurilor de muncă, a creșterii șomajului și nu în ultimul rând falimentării stațiunii. Factorul economic a contribuit la plecarea unui număr mare de moneșeni la lucru în străinătate.

⁶¹Din totalul locuitorilor din Rănușă, populația masculină reprezenta 228 (51,46%) suflete, iar cea feminină 215 (48,53%).

⁶²D.S.J.A., *Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Populație. Regiunea Crișana*, vol. I, Direcția Centrală de Statistică, București, 1967, p. 44.

⁶³Idem, *Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992, Populație. Structură demografică*, vol. I, Direcția Centrală de Statistică, București, 1994, p. 914.

⁶⁴Idem, *Recensământul populației și al locuințelor 2002* (format electronic), f. nenr.

Tabelul 6
Repartiția populației pe grupe de vârstă și sexe (2002)

Populația pe grupe de vârstă/ani						
Grupa	Total		Masculin		Feminin	
0-4	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
	40	3,78	20	1,89	20	1,89
5-9	45	4,26	23	2,17	22	2,08
10-14	64	6,06	33	3,12	31	2,93
15-19	62	5,87	28	2,65	34	3,21
20-24	48	4,54	24	2,27	24	2,27
25-29	58	5,49	29	2,74	29	2,74
30-34	101	9,56	53	5,01	48	4,54
35-39	70	6,62	33	3,12	37	3,50
40-44	79	7,48	45	4,26	34	3,21
45-49	87	8,23	43	4,07	44	4,16
50-54	70	6,62	35	3,31	35	3,31
55-59	56	5,30	25	2,35	31	2,93
60-64	72	6,81	24	2,27	48	4,54
65-69	81	7,67	42	3,97	39	3,69
70-74	57	5,39	23	2,17	34	3,21
75-79	37	3,50	12	1,13	25	2,35
80-84	21	1,98	9	0,85	12	1,13
Peste 85	8	0,75	3	0,28	5	0,47
Total	1056	100	504	100	552	100

Sursa: D.S.J.A., *Recensământul populației și al locuințelor 2002*

4. Structura etnică a populației din Moneasa

Compoziția etnică a populației, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, poate fi desprinsă din recensământurile efectuate în intervalul 1850-1910. Din considerente politico-demografice, economice și culturale, recensământurile din intervalul cronologic 1880-1910 au prezentat o creștere artificială a numărului maghiarilor. Cu toate că s-a susținut, în epocă, ideea augmentării sporului natural al maghiarilor și cea de statornicie, trebuie precizat faptul că, anumite segmente de populație, au fost supuse asimilării lingvistice. Dacă datele recensământului din 1850-1851 a înregistrat ca etnii aparte pe evrei, armeni și țigani, începând cu recensământul din 1869, acestea nu mai apar ca naționalități distincte, fiind incluși la rubrica vorbitorilor de limbă maghiară⁶⁵.

⁶⁵Ioan Bolovan, *Transilvania între revoluția de la 1848 și unirea din 1918. Contribuții demografice*, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2000, p. 193-195; Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 55.

Politica demografică, coordonată de stat, mai ales după 1867, prin crearea Oficiului Central de Statistică, a urmărit constant modificarea structurii etnice. Datelor recensământurilor efectuate de autorități în anii 1880, 1900 și 1910, cuprinse în Tabelul 7, indică următoarea structură etnică pentru Moneasa:

Tabel 7

Structura etnică a populației (1880, 1900, 1910)

An	Total	Populația după etnie															
		Magh.		Germ.		Slov.		Rom.		Ruteni		Croați		Sârbi		Alții	
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
1880	604	91	15,06	14	2,3	28	4,63	433	71,68	-	-	-	-	-	-	13	2,15
1900	658	95	14,43	9	1,36	10	1,51	541	82,21	-	-	-	-	-	-	3	0,45
1910	772	163	21,11	9	1,16	-	-	599	77,59	-	-	-	-	-	-	1	0,12

Sursa: Traian Rotariu (coord.) *Recensământul din 1880. Transilvania*, Ed. Staff, Cluj-Napoca, 1997, M.S.K., 1900, vol. I, Budapesta, 1902, M.S.K., 1910, vol. 42, Budapesta, 1912

Potrivit recensământului din 1880, românii dețineau ponderea cea mai mare, ocupând în spectrul etnic un procent de 71,68%, urmați de maghiari cu 15,06%, slovaci cu 4,63%, germani 2,31%⁶⁶. Spre deosebire de recensământul din 1880, la 1900 ponderea populației românești a crescut cu 10,53%. Celelalte naționalități au înregistrat sensibile scăderi. Spre exemplu, numărul slovacilor s-a diminuat cu 3,12%⁶⁷.

În următorii 10 ani, elementul maghiar a înregistrat o creștere de aproape 7%, cel românesc s-a diminuat cu aproape 5 procente, iar slovacii n-au mai fost recenzați⁶⁸.

Istoricii deceniului trei al secolului XX au republicat datele recensământului din 1910, când românii majoritari s-au cifrat la 580 persoane, respectiv 75,12%, urmați de 116 maghiari (15,02%), 9 germani (1,16%), 4 evrei (0,51%) și 8 de alte naționalități (1,03%)⁶⁹, putându-se remarca, cu ușurință, aproximarea cifrelor populației pe naționalități.

⁶⁶Traian Rotariu, (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, p. 39.

⁶⁷M.S.K. 1900, vol. I, p. 335.

⁶⁸Idem, 1910, vol. 42, p. 335.

⁶⁹C. Martinovici, N. Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, 1921, p. 167.

Piramida etnică, potrivit recensământului din 1930, indică o creștere a românilor în raport cu celelalte naționalități⁷⁰, după cum se poate observa din Tabelul 8.

Tabel 8

Structura etnică a populației (1930)

Români		Maghiari		Germani		Polonezi		Evrei		Total
Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	
621	86,25	78	10,83	2	0,27	1	0,13	3	0,41	720

Sursa: D.J.A.N.A., *Recensământul din 1930*

O diminuare drastică a naționalităților minoritare a înregistrat și recensământul din 1941, când, în Moneasa, au fost recenzați 725 români, respectiv 90%, urmați de 29 maghiari (4%), 19 germani (2%) și 35 de alte naționalități (4%)⁷¹.

De asemenea, datele statistice ale recensământului din 1966, referitoare la structura etnică a comunei Moneasa pot fi desprinse din Tabelul 9.

Tabel 9

Structura etnică a populației (1966)

Români		Maghiari		Slovaci		Cehi		Alte naț.		Total
Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	
1.257	94,72	57	4,29	5	0,37	7	0,52	1	0,07	1327

Sursa: D.S.J.A., *Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Populație. Regiunea Crișana*, vol. I, Direcția Centrală de Statistică, București, 1967

Remarcăm o majoritate covârșitoare românească, situată procentual la 94,72% persoane, urmată de elementul maghiar cu un procent de 4,29%⁷².

În anul 2002, tot la nivelul comunei Moneasa, românii dețineau o pondere procentuală de 97,72%. Au mai conservat multietnicitatea localității cei 18 maghiari (1,70%), 2 germani (0,18%), 1 polonez (0,09%) și o persoană de altă etnie din Uniunea Europeană (0,09%)⁷³.

Grupurile vorbitoare de limbi diferite și purtătoare a unor modele de civilizație au contribuit la crearea unei societăți multietnice. Alături de românii, maghiarii, germanii, slovaci, evreii și-au adus un aport substanțial la îmbogățirea patrimoniului spiritual moneșean. Cele două grupuri etnice majoritare, românii și maghiarii, au sprijinit instituția bisericească și școlară, respectiv confesională ortodoxă și romano-catolică maghiară-germană⁷⁴. Confesionalitatea este un indicator mult mai relevant asupra despicării structurii demografice. Complexitatea analizei conduce la

⁷⁰*Recensământul din 1930*, București, 1938, p. 4.

⁷¹Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1941. Transilvania.*, p. 41.

⁷²D.S.J.A., *Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Populație. Regiunea Crișana*, vol. I, Direcția Centrală de Statistică, București, 1967, 93.

⁷³Idem, *Recensământul populației și al locuințelor din 2002* (format electronic), f. nenr.

⁷⁴Somogyi Gyula, *op. cit.*, p. 180-181.

conceptul de multiconfesionalitate, cu manifestarea convergențelor spirituale⁷⁵.

Alături de recensământuri, schematismeale romano-catolice, prin bogăția de informații, consemnează structura confesională a populației din Moneasa. Până în 1824, ele au consemnat numeric doar catolicii. Începând cu anul amintit ele cuprind și celelalte religii.

Conform schematismelor din anii 1808-1810, 1812-1813, 1816 populația catolică a fost în continuă scădere⁷⁶. Din anul 1824, s-au înregistrat fluctuații demografice, generate de necesitățile economico-sociale ale zonei, precum și de mobilitatea profesională, caracteristică perioadei moderne. Ea se constată, la Moneasa, în special în rândul catolicilor⁷⁷.

Tabloul demografic oferit de analiza cifrelor desprinse din schematismeale catolice ale Diecezei de Cenad, cuprinse în Tabelul 10, descriu o structură confesională majoritar ortodoxă și catolică. Luteranii doar în intervalul 1839-1848 au deținut o pondere cuprinsă între 5-7 procente, pentru ca brusc până în anul 1866, când au reprezentat 0,73%, să nu mai fie recenzați.

Rareori confesiunea catolică s-a cifrat sub procentul de 20%. Menționăm în acest sens anii 1824 (17,59%), 1837 (19,23%), 1848 (17,64%), 1859 (17,21%). Remarcabil a fost anul 1855, când confesiunea catolică s-a ridicat la procentul de 36,36%⁷⁸. Ponderea relativ mare a locuitorilor de rit occidental s-a datorat unei masive colonizări, efectuată de arendașul Rosthorn, cu muncitori, aduși din Austria⁷⁹.

Istoricii maghiari au menționat pentru începutul secolului al XIX-lea o populație de 490 de suflete, dintre care 367 au fost de religie greco-orientală (ortodoxă), 116 romano-catolici și 7 reformați⁸⁰. Credem că s-a făcut referire la structura confesională a anului 1832, deoarece cifra cea mai apropiată de sursa maghiară este cifra 494, adică numărul total al populației din anul amintit anterior.

⁷⁵Victor Neuman, *Identități multiple în Europa regiunilor. Interculturalitatea Banatului*, Ed. Hestia, Timișoara, 1997, p. 7.

⁷⁶A. D. Rom.-Cat. T., C. Sch., *Catalogus venerabilis cleri dioecesis csanadiensis pro anno 1808*, Szeged, 1808, p. 19; *Ibidem*, 1810, p. 23; *Ibidem*, 1812, p. 53; *Ibidem*, 1814, p. 40-41; *Ibidem*, 1816, p. 38-39.

⁷⁷*Ibidem*, 1824, p. 44-45; *Ibidem*, 1827, p. 44-45; *Ibidem*, 1828, p. 44-45; *Ibidem*, 1832, p. 32-33; *Ibidem*, 1834, p. 32-33; *Ibidem*, 1837, p. 97-98; *Ibidem*, 1839, p. 82-83; *Ibidem*, 1847, p. 77-78; *Ibidem*, 1848, p. 83-84; *Ibidem*, 1851, p. 128-129; *Ibidem*, 1852, p. 110-111; *Ibidem*, 1854, p. 102-103; *Ibidem*, 1855, p. 102-103; *Ibidem*, 1857, p. 109-110; *Ibidem*, 1858, p. 113-114; *Ibidem*, 1859, p. 113-114; *Ibidem*, 1861, p. 58-59; *Ibidem*, 1863, p. 64; *Ibidem*, 1865, p. 45-46; *Ibidem*, 1866, p. 62; *Ibidem*, 1868, p. 62.

⁷⁸*Ibidem*, 1824, p. 44-45; *Ibidem*, 1837, p. 97-98; *Ibidem*, 1848, p. 83-84; *Ibidem*, 1859, p. 113-114.

⁷⁹Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 233.

⁸⁰Fábian Gábor, *op. cit.*, p. 75.

Tabel 10**Structura confesională a localității Moneasa între 1824-1868**

Anul	Structura confesională												Total
	Romano-catolici		Greco-catolici		Ortodocși		Luth.		Reform.		Mozaici		
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	
1824	79	17,59	-	-	352	78,39	-	-	14	3,11	4	0,89	449
1827	96	20,55	-	-	356	76,23	-	-	14	2,99	1	0,21	467
1828	100	20,87	-	-	362	75,57	-	-	17	3,54	-	-	479
1832	112	22,67	-	-	362	73,27	-	-	20	4,04	-	-	494
1834	115	22,90	-	-	366	72,90	-	-	21	4,18	-	-	502
1837	85	19,23	-	-	347	78,50	-	-	7	1,58	3	0,67	442
1839	130	23,67	-	-	380	69,21	34	6,19	5	0,91	-	-	549
1847	120	20,68	-	-	405	69,82	40	6,89	15	2,58	-	-	580
1848	120	17,64	-	-	505	74,26	40	5,88	15	2,20	-	-	680
1851	170	25,75	-	-	480	72,72	-	-	10	1,51	-	-	660
1852	173	26,09	-	-	480	7,23	-	-	10	1,50	-	-	663
1854	273	35,77	-	-	480	62,90	-	-	10	1,31	-	-	763
1855	280	36,36	-	-	480	62,33	-	-	10	1,29	-	-	770
1857	226	31,47	-	-	470	65,45	-	-	16	2,22	6	0,83	718
1858	170	25,37	-	-	480	71,64	-	-	15	2,23	5	0,74	670
1859	100	17,21	-	-	475	81,75	-	-	-	-	6	1,03	581
1861	110	21,35	-	-	384	74,56	-	-	21	4,07	-	-	515
1863	115	22,72	-	-	367	72,52	-	-	24	4,74	-	-	506
1865	125	23,67	-	-	369	69,88	-	-	27	5,11	7	1,32	528
1866	129	23,75	-	-	385	70,90	4	0,73	20	3,68	5	0,92	543
1868	131	24,53	-	-	369	69,10	-	-	30	5,61	4	0,79	534

Sursa: A. D. Rom.-Cat. T., Colecția de schematisme, *Catalogus venerabilis cleri dioecesis csanadiensis pro anno* 1824, 1827, 1828, 1832, 1834, 1837, 1839, 1847, 1848, 1851, 1852, 1854, 1855, 1857, 1858, 1859, 1861, 1863, 1865, 1866, 1868

Analiza structurii confesionale și după anul 1868 releva că ortodocșii (greco-orientalii) și-au menținut poziția dominantă în raport cu celelalte confesiuni creștine sau necreștine.

Epidemia de ciumă din 1873-1875, criza economică din 1883, Primul Război Mondial cu pierderea a numeroase vieți omenești, epidemia de gripă spaniolă, manifestată în Moneasa din 1918 și sistarea activității la cariera de marmură, etc. au influențat dinamica demografică și la nivel confesional.

Datele furnizate de schematismeale romano-catolice și cele ale recensămintelor sunt deseori diferite, așa cum vom putea constata comparând cifrele furnizate de recensământuri cu cele ale shematismelor. Ne referim în continuare la recensământurile din anii 1880, 1900 și 1910, cuprinse în Tabelul 11.

Potrivit recensământului din 1880, viața confesională a Monesei, a fost dominată de credincioșii ortodocși cu un procent de 76,15%, urmați de romano-catolici cu 19,03%.

În ansamblu celelalte confesiuni au avut o pondere foarte scăzută, mai ales că nu aveau nici lăcaș de cult. Peste 20 de ani, confesionalitățile au înregistrat ușoare evoluții sau involuții. Spre exemplu, ortodocșii au scăzut

cu peste două procente, luteranii, calvinii au înregistrat o creștere cu peste un procent⁸¹.

Tabel 11

Structura confesională (1880, 1900, 1910)

An	Total	Populația după religie															
		Ort.		Rom. - catolici		Greco-catolici		Luth.		Calvini		Unitar.		Mozaici		Alții	
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
1880	604	460	76,15	115	19,03	.	.	8	1,32	14	2,31	.	.	7	1,15	.	.
1900	658	487	74,01	125	18,99	3	0,45	16	2,43	21	3,19	.	.	6	0,91	.	.
1910	772	586	75,90	164	21,24	2	0,25	1	0,12	12	1,55	.	.	7	0,90	.	.

Sursa: Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, Ed. Staff, Cluj-Napoca, 1997, *M.S.K.*, vol. I, 1900, Budapesta, 1902, *M.S.K.*, vol. 42, 1910, Budapesta, 1912

Un document, ce datează din martie 1907, consemnează existența a 487 greco-orientali (ortodocși), 125 romano-catolici, 21 reformați, 16 luterani, 6 evrei și 4 greco-catolici⁸². Majoritatea locuitorilor din Moneasa care lucrează la minele și topitoriile de fier au fost de religie romano-catolică⁸³.

Confesionalitatea populației din Moneasa nu a înregistrat fluctuații semnificative. Dacă procentul enoriașilor ortodocși a crescut între 1900-1910 cu aproape 2%, procentual romano-catolicii au avut o creștere aproape similară. Doar calvinii au înregistrat o scădere de 1,64%⁸⁴. Menținerea supremației celor două confesiuni a fost întreținută de existența lăcașelor de cult, dar și de factorul economic.

Scăderea numerică a confesiunii catolice, altădată, numeroasă s-a datorat plecării masive a muncitorilor de la minele și exploatările forestiere după 1918, dar și punerii în aplicare a reformei agrare.

O chestiune controversată, în epocă, a fost problema optanților. Prin încheierea unor contracte între proprietarii domeniali și stat și intrarea unor întinse suprafețe sub jurisdicția statului, lipsa unei strategii imediate și a susținerii comunității catolice din partea statului, etc. au generat instabilități în sânul ei. Știut fiind faptul că monesenii aveau o putere

⁸¹*M.S.K.*, 1900, vol. I, p. 335.

⁸²D.J.A.N.A., *Schematismus cleri dioecesis csanadiensis pro anno 1907*, Timișoara, 1907, p. 53.

⁸³Idem, *C.R.S.C.*, *Registrul botezărilor romano-catolici*, 1850-1901, p. 1-88.

⁸⁴*M.S.K.*, 1910, vol. 42, p. 335.

economică modestă, de multe ori nu și-au putut întreține preotul, care - așa cum vom arăta în partea din lucrare referitoare la viața confesională - veneau din ce în ce mai rar la slujbe.

O evoluție detaliată a ponderii confesionalităților din Moneasa, în intervalul 1873-1948, cu precizarea că unele schematisme lipsesc, poate fi desprinsă din Tabelul 12.

Tabel 12

Structura confesională (1873-1948)

Anul	Structura confesională												Total
	Romano-catolici		Greco-catolici		Ortodocși		Luterani		Reformați		Izraeliți		
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	
1873	129	24,33	-	-	371	70	6	1,13	18	3,39	6	1,13	530
1875	119	23,51	-	-	360	71,14	20	3,95	3	0,59	4	0,79	506
1877	122	23,87	-	-	364	71,23	18	3,52	3	0,58	4	0,78	511
1880	135	25,04	-	-	369	68,46	23	4,26	3	0,55	9	1,66	539
1883	137	25,32	-	-	369	68,20	23	4,25	3	0,55	9	1,66	541
1886	115	22,41	-	-	370	72,12	22	4,28	4	0,77	2	0,38	513
1889	85	12,35	-	-	572	83,13	22	3,19	4	0,58	5	0,72	688
1892	148	23,01	-	-	460	71,53	17	2,64	12	1,86	6	0,93	643
1896	148	23,01	-	-	460	71,53	17	2,64	12	1,86	6	0,93	643
1898	148	23,01	-	-	460	71,53	17	2,64	12	1,86	6	0,93	643
1900	140	20,95	2	0,29	500	74,85	14	2,09	3	0,44	9	1,34	668
1902	125	18,99	3	0,45	487	74,01	16	2,43	21	3,19	6	0,91	658
1905	125	18,99	3	0,45	487	74,01	16	2,43	21	3,19	6	0,91	658
1907	125	18,99	3	0,45	487	74,01	16	2,43	21	3,19	6	0,91	658
1910	125	18,99	3	0,45	487	74,01	16	2,43	21	3,19	6	0,91	658
1913	164	21,24	2	0,25	586	75,90	1	0,12	12	1,55	7	0,90	772
1916	85	12,74	2	0,29	563	84,40	3	0,44	10	1,49	4	0,59	667
1937	70	8,81	-	-	717	90,30	-	-	-	-	7	0,88	794
1940	45	6,27	-	-	659	92,29	-	-	4	0,56	6	0,84	714
1943	86	10,12	-	-	758	89,28	-	-	5	0,58	-	-	849
1948	53	6,47	-	-	750	91,68	-	-	3	-	12	1,46	818

Sursa: A. D. Rom.-Cat. T., *Colecția de schematisme, Catalogus venerabilis cleri dioecesis csanadiensis pro anno* 1873,1875, 1877, 1880, 1883, 1886, 1889, 1892, 1900, 1902, 1913, 1916, 1937, 1940, 1943, 1948

Cu unele excepții, al doilea grup confesional reprezentativ, în Moneasa, respectiv romano-catolicii, au ocupat peste 20%, în intervalul 1873-1913, excepție făcând anii 1889 și 1902. Începând cu 1916, numărul lor a fost fluctuant, înregistrând scăderi sau augmentări sensibile. O redresare timidă înregistrăm în anul 1943, pentru ca, apoi, să scadă continuu.

Doar sporadic, respectiv în intervalul 1900-1916, a fost consemnată confesiunea greco-catolică, care frecventa Biserica Romano-catolică. Luteranii, începând cu anul 1937, nu mai apar consemnați. Ei au pigmentat spectrul confesional până în anul menționat. Reformații, chiar dacă în anumiți ani n-au fost recenzați, respectiv 1937 și 1943, au continuat să diversifice viața spirituală a Monesei.

Izraeliții au constituit un grup minoritar, dar important din punct de vedere al contribuției la viața economică. Chiar și după naționalizare, ei au

continuat, timp de câteva decenii, să-și exercite influența⁸⁵. Pe de altă parte, memoratele locale stochează imaginea evreului binevoitor, care le dădea bani cu împrumutul, fără camătă, iar plata alimentelor o efectuau când aveau bani.

Potrivit datelor recensământului din 2002, structura confesională a comunei Moneasa avea următoarea configurație, ce poate fi desprinsă din Tabelul 13.

Tabel 13

Structura confesională în 2002

Ortodocși		Romano-catolici		Reformați		Baptiști		Penticostali		Nedeclarați		Total
Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	1.056
950	89,96	17	1,60	7	0,66	42	3,97	36	3,40	4	0,37	

Sursa: D.J.S.A., *Recensământul populației și al locuințelor 2002* (format electronic)

Mișcările de populație au afectat și structura confesională. Putem observa dispariția unora, precum izraeliți, luterani și greco-catolici și apariția cultelor neoprotestante. Însă acestea ocupă o pondere redusă în spectrul confesional al Monesei.

Sursele documentare folosite conturează o societate multiconfesională, în care fiecare comunitate, în parte, și-a adus propriul bagaj spiritual. În timp, istoria, viața cotidiană și socio-economică s-au împletit creând un „creuzet etnic” și confesional, în care valorile alterității și identitarul fiecăreia au fost respectate, pecetluind destinul multiethnic și pluriconfesional, ascuns în frumoasa depresiune Moneasa.

În cimitirul catolic din localitate stau și astăzi ca o mărturie vie a prezenței maghiarilor, germanilor, polonezilor, cehilor, slovacilor, de odinioară, numeroase pietre funerare. Pe acestea, în unele cazuri, este specificată doar vârsta decedatului, alteori, sunt gravate anul nașterii, al morții sau relațiile de rudenie acolo unde au fost înhumați mai mulți.

Numele unora, cum ar fi: familia Névery sau Czárán Gyula, l-am mai pomenit, când ne-am referit la contribuțiile aduse fie la dezvoltarea economică a localității, fie la înfrumusețarea și amenajarea stațiunii.

5. Mișcarea naturală a populației din Moneasa

5.1 Natalitatea

Moment crucial în viața cuplului conjugal, dar și al comunității, nașterile, la nivel mental, schimbă viața maritală și contribuie la întinerirea comunității. Analiza demografică a informațiilor oferite de

⁸⁵A. D. Rom.-Cat. T., C. Sch., *Catalogus venerabilis cleri dioecesis csanadiensis pro anno 1873*, p. 73-74; *Ibidem*, 1875, p. 72-73; *Ibidem*, 1877, p. 72-73; *Ibidem* 1880, p. 110-111; *Ibidem* 1883, p. 85-86; *Ibidem* 1886, p. 86-87; *Ibidem* 1889, p. 82-83; *Ibidem* 1892, p. 86-87; *Ibidem*, 1896, p. 96-97; *Ibidem*, 1898, p. 96-97; *Ibidem* 1900, p. 152; *Ibidem*, 1902, p. 78-79; *Ibidem*, 1905, 80-81; *Ibidem*, 1907, p. 53-54; *Ibidem*, 1910, p. 52-53; *Ibidem* 1913, p. 148; *Ibidem*, 1916, p. 42; *Ibidem*, 1937, p. 49; *Ibidem*, 1940, p. 52-53; *Ibidem*, 1943, p. 57-58; *Ibidem* 1948, p. 57-58.

Matricolele botezaților și a recensământurilor din a doua jumătate a secolului XIX și a debutului veacului următor reflectă dinamica nașterilor din localitatea Moneasa.

Observațiile asupra evoluției natalității la populația ortodoxă, a repartiției sezoniere, în intervalul cronologic 1853-1878, conchid spre un indice fluctuant. Spre exemplu, între anii 1853-1858, cifra nașcuților a fost cuprinsă între 13-18 suflete, în timp ce în intervalul 1861-1878 înregistrează o scădere ușoară față de pragul minim amintit anterior și o creștere sensibilă raportată la maximumul de copii nașcuți, cifrându-se între 10-20 copii. Anii 1870 și 1875 sunt caracterizați ca având un număr apreciabil de nașcuți, cuprins între 22-25⁸⁶.

Tabel 14

Dinamica sezonieră a botezaților ortodocși (1853-1878)

Anul	Luna												Total
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1853	-	1	4	2	1	1	1	-	1	1	1	-	13
1854	1	4	-	-	2	1	3	1	-	-	-	-	12
1855	1	1	-	2	2	2	-	1	1	1	1	1	13
1856	2	2	1	-	-	2	1	2	3	-	2	-	15
1857	1	3	-	1	4	1	-	2	2	1	1	1	17
1858	1	-	1	-	6	5	-	1	1	2	-	1	18
1859	1	1	-	2	1	1	-	1	-	-	4	1	12
1860	2	1	2	4	2	4	-	-	2	2	1	1	21
1861	1	-	3	1	-	3	-	-	1	3	-	-	12
1862	4	-	2	-	-	5	-	4	-	1	-	-	16
1863	3	-	-	2	2	4	2	-	-	4	-	-	17
1864	3	1	2	-	-	2	-	-	-	4	1	-	13
1865	1	1	1	-	-	2	-	2	2	3	3	1	16
1866	2	1	1	2	2	1	2	-	-	-	1	-	12
1867	2	3	2	3	1	1	2	1	1	1	2	1	20
1868	2	3	1	-	1	1	1	2	2	1	3	1	18
1869	-	-	3	1	1	2	1	3	1	1	2	-	15
1870	3	2	2	2	1	1	2	1	2	4	2	-	22
1871	1	-	1	-	2	2	-	2	1	2	1	-	12
1872	-	1	2	1	3	2	2	3	-	1	-	2	17
1873	1	1	1	-	1	2	-	1	1	2	-	-	10
1874	1	-	1	2	1	-	-	-	1	1	-	1	8
1875	-	6	2	1	3	1	3	4	-	-	4	1	25
1876	1	-	4	-	2	1	2	3	-	1	2	2	18
1877	1	2	1	-	2	1	1	-	1	5	1	1	16
1878	-	3	2	-	1	1	1	5	-	1	2	1	17

Sursa: D.J.A.N.A., C.R.S.C., Of. Paroh. Ort. Moneasa, Matricula botezaților, Reg. 1/1853-1878

Repartiția sezonieră a natalității reflectă interesul populației în respectarea normelor creștine, ținerea perioadei de post, a sărbătorilor consemnate în calendar sau știute de comunitate.

Analiza îngăduie o apreciere a relațiilor unei comunități cu o moralitate acceptată pentru așezările relativ mici, fluctuantă în funcție de o

⁸⁶D.J.A.N.A., C.R.S.C., Of. Paroh. Ort. Moneasa, R.1/1853-1878, f. 1-28.

multitudinea de factori, printre care menționăm pe cei economici, sociali, politici, demografici, etc. Putem constata că, în lunile octombrie și mai, erau cei mai mulți botezați, la polul opus situându-se lunile decembrie și martie⁸⁷.

La aceasta se adaugă faptul că, în intervalul 1853-1878, s-a observat superioritatea numerică a băieților în comparație cu fetele. După Primul Război Mondial situația s-a schimbat. Statisticile demografice au indicat o superioritate numerică a femeilor față de cel al bărbaților.

Anii în care s-a înregistrat un număr apreciabil de născuți ortodocși au fost, și aici ne referim la cei în care se cifrează peste 20, au fost 1860, 1867, 1870, 1875. Cel mai mic număr s-a constatat între anii 1873-1874, când în comitatul Arad a bătut epidemia de ciumă. Putem concluziona că, în acest interval cronologic, nașterile au variat între 8 și 25, așa cum se poate observa din Tabelul 14⁸⁸.

Dinamica botezărilor ortodocși pe sexe indică, în intervalul 1853-1878, o pondere mai mare a băieților comparativ cu a fetelor. Populația feminină s-a cifrat la 174, iar masculină la 233 persoane, ceea ce din totalul de 407 suflete reprezintă 42,75%, respectiv 57,24% (Anexe, Tabel 8)

Născuții catolici au înregistrat cea mai ridicată cifră în anul 1883, respectiv 11. În intervalul 1850-1900, dinamica lor a fost fluctuantă. (Anexe, Tabel 10)

În ansamblu pentru intervalul cronologic supus analizei, dinamica botezărilor a fost fluctuantă, fiind determinată de prefacerile economico-sociale, dar și de molimele care erau frecvente și în fața cărora localnicii, de cele mai multe ori, rămâneau neputincioși, mai ales că nu a existat personal medical, ci doar „leacuri populare”.

Tabel 15

Dinamica natalității (1901-1910)

An	Numărul celor născuți vii										Total
	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	
Nr.	29	29	30	28	32	28	30	33	30	36	305
%	9,5	9,5	9,83	9,18	10,49	9,18	9,83	10,81	9,83	11,80	100

Sursa: *Magyar statisztikai Közlemények*, vol. 46

Deceniul întâi al secolului XX a înregistrat creșteri semnificative al numărului populației născuților. Aceasta s-a datorat sporirii natalității, în condițiile prosperității economico-sociale și relativei stabilități de la începutul veacului XX. Ca notă informativă putem aminti că, în intervalul amintit, un singur copil s-a născut mort. Din Tabelul 15 reiese că dinamica natalității calculată la 100% a crescut spre 1910 la 11,80%⁸⁹.

⁸⁷*Ibidem*

⁸⁸*Ibidem*

⁸⁹*M. S. K., 1910*, vol. 46, p. 334-335

În a doua jumătate a secolului XX, indicele de natalitate, așa după cum rezultă din Tabelul 16, în circumscripția sanitară Moneasa a fost, din nou, fluctuant, înregistrându-se trimestre ale anilor 1969-1973 în care s-a situat peste media României⁹⁰. S-au înregistrat creșteri de până la 17,8‰, dar și scăderi de până la 0‰ de locuitori. Spre exemplu în intervalul cronologic 1969-1970, în Moneasa, au fost 18 nașteri și 17 avorturi⁹¹.

Tabel 16

**Natalitatea în circumscripția sanitară
Moneasa 1969-1973⁹²**

Nr. Crt.	An	Trimestrul			
		I	II	III	IV
1.	1969	8.8 ‰	8.9 ‰	11.7 ‰	0 ‰
2.	1970	11.6 ‰	11.8 ‰	17.8 ‰	11.8 ‰
3.	1971	11,8 ‰	2.8 ‰	8.8 ‰	17.6 ‰
4.	1972	17.6 ‰	5.9 ‰	5.9 ‰	8.9 ‰
5.	1973	8.9 ‰	8.9 ‰	11.8 ‰	3 ‰

Sursa: *Buletin de informare a direcției sanitare și filialei USSM Arad*, Ed. Serviciul de educație sanitară a județului Arad, nr. 1-4, Arad, 1970; Idem, nr. 1-4, 1971; Idem, 1972, nr. 1-4; Idem, 1973, nr. 1-4

De altfel, în epocă, au fost convocate diferite conferințe pentru combaterea avorturilor, regimul dictatorial neacceptând rata destul de ridicată a lor. Măsurile au afectat, pe de-o parte, starea de sănătate a mamelor, prin avorturile în ascuns sau provocate, iar pe de altă parte, au fost interzise metodele contraceptive, potrivit Legii de interzicere a avorturilor din 1966.

Un alt aspect supus abordării este ilegitimitatea și concubinajul, comportamente demografice întâlnite în toate comunitățile sătești. Spre deosebire de centrele administrativ-urbane, în cele sătești au deținut o pondere mai scăzută. Diversitatea cauzelor și factorilor, care au participat la apariția și, totodată, la creșterea numărului lor, pot fi surprinse din realitățile economico-sociale specifice secolului al XIX-lea. În faza actuală a cercetărilor am surprins aceste devieri comportamentale doar succint și acolo unde materialele arhivistice au permis.

Deseori, flagelul sărăciei, pricinuit de o multitudine de alți factori, era un impediment în calea unei căsătorii legale. De cele mai multe ori, partenerii se aflau în imposibilitatea de a plăti taxele necesare căsătoriei.

⁹⁰*Buletin de informare a direcției sanitare și filialei USSM Arad*, nr. 1, Ed. Serviciul de educație sanitară a județului Arad, an I, nr. 1, Arad, 1970, p. 17.

⁹¹Idem, an 2, nr. 1/1971, p. 74.

⁹²*Ibidem*, p. 9-10; Idem, nr. 2/1970, p. 134-135; Idem, nr. 3/1970, p. 300-301; Idem, nr. 4/1970, p. 454-455; Idem, an 2, nr. 1/1971, p. 10-11; Idem, nr. 3/1971, p. 388-389; Idem, nr. 4/1971, p. 553-554; Idem, an III, nr. 1/1972, p. 4-5; Idem, nr. 2/1973, p. 161-162; Idem, nr. 3/1972, p. 326-327; Idem, an IV, nr. 1/1973, p. 12-13; Idem, nr. 2/1973, p. 139-140; Idem, nr. 3/1973, p. 280-281; Idem, nr. 4/1973, p. 419-420.

La aceasta se adaugă factorul mental al membrilor familiei viitorilor miri, care, se împotriveau unui mariaj din dragoste, preferând încheierea unei alianțe matrimoniale pe criterii de interese, realizându-se „partidele nuptiale”. Apoi, în situațiile extreme, când cei doi parteneri considerau că, nu mai pot conviețui împreună, recurgeau la separările tacite, în locul cheltuielilor mari ale unui proces de divorț⁹³.

Tabelul 17

Dinamica nașterilor nelegitime la populația ortodoxă (1853-1878)

Anul	Copii din căsătorii legale	Copii din căsătorii legalizate ulterior	%	Copii din concubinaj	%	Copii din flori	%	Total
1853	13	-	-	-	-	-	-	13
1854	12	-	-	2	14,28	-	-	14
1855	10	-	-	2	16,66	-	-	12
1856	13	-	-	1	7,14	-	-	14
1857	16	-	-	-	-	-	-	16
1858	15	-	-	2	11,76	-	-	17
1859	12	-	-	-	-	-	-	12
1860	21	-	-	1	4,54	-	-	22
1861	11	-	-	1	8,33	-	-	12
1862	16	-	-	-	-	-	-	16
1863	16	1	5,88	-	-	-	-	17
1864	13	-	-	1	7,14	-	-	14
1865	16	-	-	-	-	-	-	16
1866	11	-	-	2	15,38	-	-	13
1867	20	-	-	-	-	-	-	20
1868	15	-	-	3	16,66	-	-	18
1869	14	-	-	1	6,66	-	-	15
1870	20	-	-	3	13,04	-	-	23
1871	10	-	-	2	16,66	-	-	12
1872	17	-	-	-	-	-	-	17
1873	8	-	-	2	20	-	-	10
1874	7	-	-	1	12,5	-	-	8
1875	23	-	-	2	8	-	-	25
1876	13	-	-	4	22,22	1	5,55	18
1877	10	-	-	4	26,26	1	6,66	15
1878	16	-	-	-	-	1	5,88	17
Total	368	1		34	8,37	3	0,73	406

Sursa: D.J.A.N.A., C.R.S.C., Of. Paroh. Ort. Moneasa, R. 1/1853-1878

Dinamica demografică a copiilor născuți în ilegitimitate (Tabel 17), surprinsă în urma analizei datelor furnizate de Matricola botezaților ortodocși din localitatea Moneasa, între anii 1853-1878, reflectă dinamica concubinajului și ilegitimității în rândul populației românești. Analiza

⁹³Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania*, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1999, p. 181–182; Idem, *Aspecte ale ciclului vieții familiale în satul românesc din nord-vestul Transilvaniei la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Sabin Manuilă, Istorie și demografie”, Centrul de Studii transilvane, Cluj-Napoca, 1995, p. 130.

confirmă faptul că, din cei 407 copii botezați, în perioada 1853-1878, 368 provin din familii cu un statut matrimonial legitim (90,64%), 34 de copii au fost înregistrați ca ilegitiimi (8,37%), din cauza statutului de concubini al părinților. Copii din flori reprezintă un procent de 0,73% (în aceste cazuri numai numele mamei apare menționat). Așadar, procentual ilegitimitatea și concubinajul reprezintă, în ansamblu, 9,58%.

Din Tabelul 17 reiese că, între anii 1876-1877, s-au înregistrat cele mai multe concubinaje, respectiv 4 cazuri, reprezentând 22,22%, respectiv 26,26%. Semnalăm intervale cronologice, în care preotul ortodox din localitate nu a făcut consemări de acest fel. În sprijinul afirmației precedente, menționăm anii 1853, 1857, 1859, 1862, 1865, 1867, 1872⁹⁴.

O repartiție sezonieră a copiilor nelegitiimi ortodocși, în intervalul 1853-1878, indică o frecvențialitate a ilegitimității în lunile februarie, iunie, aprilie și octombrie. De asemenea, constatăm că, în anul 1877, în lunile ianuarie, februarie, mai, octombrie, noiembrie au fost menționați 7 copii nelegitiimi⁹⁵. (Anexe, Tabel 9)

În Registrul botezărilor, preotul a semnalat situațiile de concubinaj și ilegitimitate, utilizând termenii : „necununați”⁹⁶, „nu sunt cununați”⁹⁷, pentru ca, din 1873, să fie folosite expresiile „nu după lege”⁹⁸, „nelegiuiți”⁹⁹. Rigurozitatea preotului, care păstora biserica ortodoxă, în această perioadă, Zaharia Miliam, permite aflarea „copiilor din flori”. De exemplu, Macrina Andrica, „fată fecioară din Dezna”, de profesie „econom”, a dat naștere unei fete, copilă din flori. La fel a fost și cazul lucrătoarei Floare Bortiş, „necununată ca fată”¹⁰⁰ și cel al lucrătoarei Saveta Șodinca, „copilă”¹⁰¹.

Începând cu anul 1854, românii, așezați în Moneasa, s-au căsătorit fie cu români, fie între ei, iar copii și i-au botezat la Biserica Ortodoxă. O mare parte dintre ei trăiau în concubinaj, fiind semnalate numeroase cazuri¹⁰².

Potrivit datelor recensământului din 1910, din totalul celor născuți, doar 3 proveneau din familii ce trăiau în concubinaj¹⁰³. Uneori, după o perioadă de conviețuire ilegală, cuplurile hotărăsc să-și legalizeze statutul matrimonial. Singurul caz semnalat în localitatea Moneasa, în perioada menționată, a fost cel al lui Petru Nicolae, care hotărăște să săvârșească,

⁹⁴D.J.A.N.A., C. R. S. C., *Of.P.O.M.*, R. 1/1853-1878, p. 1-2, 5-6, 7-8, 10-11, 13-14, 15-17, 21-22.

⁹⁵*Ibidem*, p. 1-28.

⁹⁶*Ibidem*, p. 3, 4, 6, 7, 9, 10, 13, 15, 17, 18, 20, 21.

⁹⁷*Ibidem*, p. 2.

⁹⁸*Ibidem*, p. 23.

⁹⁹*Ibidem*, p. 23, 24, 25, 26, 27.

¹⁰⁰*Ibidem*, p. 26.

¹⁰¹*Ibidem*, p. 28.

¹⁰²*Ibidem*, p. 3, 15, 17, 18, 21, 23, 25, 26.

¹⁰³*M.S.K.*, vol. 46, Budapesta, 1913, p. 334-335; Idem, 1910, vol. 42, p. 334-335.

relativ târziu, actul sacru al căsătoriei¹⁰⁴. În matricola botezaților preotul a consemnat faptul că „s-a cununat târziu”. Explicațiile ar putea fi cel puțin două, fie partenerii și-au îmbunătățit situația materială, adică își puteau plăti taxele de căsătorie, fie familia și-a revizuit atitudinea, acceptând relația lor¹⁰⁵.

Starea materială a locuitorilor ortodocși din localitate era modestă. Marea lor majoritate erau plugari sau lucrători, zona de munte, neoferindu-le prea multe alternative de îmbunătățire a situației materiale, cu toate că, în această perioadă deja erau cunoscute exploatarea miniere și forestiere, dar se practica într-o formă rudimentară.

Registrul parohial al populației romano-catolice din Moneasa a consemnat toată populația catolică afiliată parohiei. Din bogatele date am desprins și analizat cele strict referitoare la localitatea Moneasa.

Centralizarea datelor statistice consemnate de preotul paroh catolic oferă o imagine asupra comportamentului nupțial și a mentalităților colective față de normele morale. Despoierea Matricolei botezaților catolici, între 1850-1900, a permis o analiză detaliată asupra numărului botezaților. Din cei 278 copii, 83,45%, provin din mariaje legalizate și doar 16,54% sunt copii ilegiti. Statutul social al mamei a fost cel de văduvă, necăsătorită¹⁰⁶, muncitoare(i) la mină, cărbunari, pădurari, moșier, morar¹⁰⁷.

Din totalul copiilor născuți în anii 1859, 1870, 1874, 1887, 1890, 1892, 1900, analiza procentuală indică o pondere a ilegitimității de 33,33%, 42,85%, 55,55%. Însă putem semnala ani în care nu s-a înregistrat nici un copil născut în nelegiuire. În ansamblu, ilegitimitatea la romano-catolici, în intervalul cronologic supus analizei, respectiv 50 de ani, a reprezentat 16,54%. (Anexe, Tabel 10)

Tabloul comparativ al ilegitimității înregistrate în rândul romano-catolicilor și al ilegitimității și concubinajului în rândul comunității ortodoxe, luate în ansamblu, semnaleză faptul că enoriașii catolici au manifestat un comportament nupțial mai libertin.

Sub aspect procentual, nașterile nelegitime, în sânul confesionalității ortodoxe, s-au situat la 9,58%, iar, în rândul catolicilor, s-a ridicat la 16,54%. Statistica procentuală indică semnificative inadvertențe comportamental-morale pentru o localitate mică, situată în zona montană. Explicația am putea-o găsi în fluxul continuu de populație, de la sfârșitul secolului al XIX-lea, care a fost angrenată în activitățile de exploatare minieră și forestieră din zonă. Într-o altă ordine de idei putem aprecia faptul că, treptat, s-a manifestat, chiar și în rândul populației mai

¹⁰⁴D.J.A.N.A., C.R.S.C., *Of.P.O.M.*, R. 1/1853-1878, p. 12.

¹⁰⁵Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 183.

¹⁰⁶D.J.A.N.A., C.R.S.C., *Of. P. Rom.-Cat. Moneasa*, R. 1850-1900, p. 2, 37, 38, 58, 67, 68, 70, 73, 75, 77, 79, 83, 85 (au fost consemnați și partenerii-tați).

¹⁰⁷*Ibidem*, p. 7, 9, 11, 20, 28, 31, 43, 55, 58, 64.

tradiționaliste, o încercare de eliberare de prejudecățile impuse de comunitate sau de puterea ecleziastică.

Datele statistice prezentate, vin să confirme faptul că, în genere, la românii ortodocși din Transilvania, situațiile de concubinaj și ilegitimitate erau mult mai reduse comparativ cu a celorlalte confesiuni, respectiv romano-catolici. Mai trebuie adăugat faptul că poziția geografică a localității a favorizat sau nu menținerea moralității tradiționale¹⁰⁸. Fiind o localitate de munte, care nu s-a afiliat curentelor novatoare decât târziu, odată cu intrarea în circuit turistic și cu exploatarea miniere și forestiere, localitatea Moneasa nu cunoaște amploarea pe care o va lua concubinajul și ilegitimitatea în rândul altor comunități etno-confesionale.

Interesantă este afirmația istoricilor maghiari despre moralitatea populației din Moneasa. Inteligența și chiverniseala au fost recunoscute. În privința moralității, aceasta stă sub semnul îndoielii. Comportamentul nupțial al populației, predilect spre desfrâu a fost influențat, conform scrierilor, de clima locului. Despre concubinaj se spune că s-a manifestat sporadic. În schimb femeile au fost insensibile la fidelitatea conjugală, ajungând mult mai repede „la vârsta dezvoltată decât în alte localități”¹⁰⁹.

5.2. Evoluția mortalității

Aspectul demografic cercetat mai ales la sfârșitul secolului XX și începutul secolului XXI, mortalitatea, cazuistica ei și atitudinile în fața morții pot fi desprinse din documentele de arhivă, dar și din studiile publicate de cercetători. Adevărați cavaleri ai apocalipsului, epidemiile și molimele au secerat numeroase vieți omenești în anumite perioade. Frecvențele epidemiei de ciumă din secolele XVIII-XIX au fost amintite în documentele epocii, legislația reformistă austriacă și austro-ungară impunând măsuri de igienă, vaccinări și cordoane de carantină.

Documentele referitoare la epidemiile de ciumă care au făcut ravagii în comitatul Arad au fost revizuite de către Consiliul Locotenențial din Bratislava care, la 21 iunie 1746, a cerut forurilor administrative comitatense arădene să trimită o notă despre cheltuielile efectuate în comunele arădene, în care urmau să specifice și personalul sanitar care a funcționat pe timpul epidemiei de ciumă. Ca urmare a solicitării, a fost alcătuită o conscripție a localităților în care au fost instituite carantine, cu personalul sanitar-chirurghi, infirmieri, paznici de carantină, stipulându-se remunerația acestora, în bani sau în natură. În localitatea Moneasa, au fost angajați 12 paznici dintre locuitorii posesiunii cu suma de 17 cr pe zi¹¹⁰.

¹⁰⁸Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 188.

¹⁰⁹Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 189.

¹¹⁰Dr. Romulus Vasilovici, Lucian Emandi, Andrei Caciara, *Date și documente din trecutul medical al Aradului*, în „Buletin de informare al Direcției sanitare și filialei U.S.S.M. Arad”, an II, nr. 4/1971, p. 635-639.

Potrivit datelor cuprinse în Tabelul 11 – Anexe, numărul deceselor, în intervalul 1853-1918, în rândul confesiunii ortodoxe, însumează 948 persoane. Raportul procentual pentru fiecare an ar însemna un indice al mortalității situat la 6,85%/an.

Detaliem, în continuare, dinamica mortalității. Mortalitatea ridicată în rândul ordodocșilor, am constatat în anii 1895, 1911, 1918, când am numărat 30 de decese. De asemenea, un număr mare s-a înregistrat, în anii 1855, 1869, 1874, 1887, respectiv 26, 24 și 23. La polul opus s-au situat anii 1854, 1865 și 1866, când s-au înregistrat 6 persoane decedate¹¹¹.

În toată Transilvania și comitatul Arad, epidemiile de ciumă au provocat imense pierderi de vieți. Cronologia istorică a epidemiei de holeră, de vărsat se oprește asupra anilor 1872-1873, cu prelungiri până în 1875. Spre exemplu, în anul 1873 numărul decedaților a atins cifra de 23 suflete¹¹².

Cauzele deceselor au fost menționate în registrele de stare civilă. În intervalul amintit, preotul Zaharia Miliam a consemnat aprinderea la plămâni, vărsatul, accidente (a picat în cap, ars de foc), moarte naturală, friguri, etc. De asemenea, în intervalul 1889-1898, au mai fost consemnate „moarte de plămâni” (pneumonie), difterie, vărsat, tuse măgărească, „moarte silnică în pădure”, tifos, scarlatină. Aceleași cauze se regăsesc și în anii imediat următori, respectiv 1899-1909. Mai putem adăuga apoplexia, „moarte de piept” (angină pectorală), „s-a înecat în vale”, „rău de grumaz” (difterie), „moarte de inimă” (infart), „slăbiciuni de naștere”.

Epidemiilor și cazuisticii deja amintite, preotul din Moneasa a mai consemnat „lungoarea” (febra tifoidă), epidemia de gripă spaniolă. Printr-o distribuție sezonieră și temporară a deceselor, între anii 1899-1918, s-a observat că numai în luna noiembrie a anului 1918 s-au înregistrat 17 decese¹¹³.

Dintr-o altă perspectivă, dacă raportăm, spre exemplu numărul deceselor din anul 1900 la totalul populației recensate, respectiv 648 persoane, rezultă că procentul decedaților a fost de 1,54%. Aceeași raportare se poate face și pentru anul 1910, în care numărul populației totale recensate a fost de 772 persoane, procentul decedaților ridicându-se la 2,07%. Prin comparație putem constata că față de anul 1900, numărul deceselor a crescut simțitor în următorii 10 ani.

Epidemiile din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și numărul mare al morților, au pus autoritățile austro-ungare în postura de a adopta,

¹¹¹Idem, R.3/1853-1878, p.1-24; A.P.M., *Registrul decedaților din comuna Moneasa, 1879-1918*, p. 1-37.

¹¹²*Ibidem*; Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 46.

¹¹³A.P.M. *Registrul decedaților din comuna Moneasa, 1879-1918*, p. 1-37.

în anul 1876, Legea sănătății publice din Ungaria, prin care s-a trecut la organizarea sistemului sanitar și introducerea vaccinării contra variolei¹¹⁴.

Tabelul 18

Dinamica deceselor pe categorii de vârstă 1853-1878

Structura populației pe categorii de vârste								Total
An	Sub 6	6-11	12-14	15-19	20-39	40-59	Peste 60	
1853	5	-	-	2	5	2	-	14
1854	2	-	-	2	-	1	1	6
1855	9	1	2	2	3	6	2	25
1856	11	1	-	3	-	-	-	15
1857	4	-	-	-	-	1	3	8
1858	7	-	1	-	-	2	4	14
1859	2	2	-	-	1	-	2	7
1860	8	-	-	-	1	4	2	15
1861	11	2	-	1	2	1	-	17
1862	8	2	1	-	1	2	-	14
1863	1	-	1	-	4	3	1	10
1864	6	-	1	-	3	4	1	15
1865	4	-	-	-	-	1	1	6
1866	1	-	-	-	2	1	2	6
1867	4	-	-	1	-	-	5	10
1868	2	2	-	-	1	3	4	12
1869	6	-	1	3	4	2	8	24
1870	2	1	-	-	2	1	2	8
1871	8	1	-	1	2	6	-	18
1872	3	1	-	-	6	2	1	13
1873	4	-	1	2	2	6	2	17
1874	5	1	2	1	4	8	2	23
1875	5	-	-	2	3	3	2	15
1876	4	-	1	-	-	2	-	7
1877	2	1	-	-	-	2	3	8
1878	6	2	-	-	2	2	2	14

Sursa: D.J.A. N. A., C.R.S.C., *Of. Paroh. Ort. Moneasa*, R. 3/1853-1878

Repartiția mortalității pe categorii de vârstă, surprinsă în intervalul cronologic 1853-1878, potrivit datelor cuprinse în Tabelul 18, reliefează o mortalitate infantilă ridicată în rândul ortodocșilor, mai ales a celor cu vârstă cuprinsă între 0–6 ani. În anii 1856 și 1861 au fost consemnate 11 cazuri, în schimb în anii 1863, 1866, 1868, 1870 și 1877 indicele mortalității infantile a scăzut simțitor.

Categoria de vârstă cea mai afectată a fost cea cuprinsă între 40-59 ani și copii între 0-6 ani. Spre exemplu, în anii 1856 și 1861, a fost consemnat cel mai mare număr de copii morți, respectiv 11. În anul 1869 au murit 8 perosane de peste 60 ani. Același număr s-a înregistrat, în anul 1871, în rândul copiilor cu vârste cuprinse între 0-6 ani. De asemenea, în 1874, un număr mare de morți am observat și în cadrul categoriei cu vârstă 40-59 ani.

¹¹⁴Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 46-48.

Din totalul celor 341 decedați ortodocși, în cei 26 de ani (1853-1878), repartitia procentuală pe categorii de vârstă, indică 130 (38,12%) copii de vârstă preșcolară, 17 persoane între 6-11 ani (4,98%), 11 între 12-14 ani (3,22%), 20 între 15-19 ani (5,86%), 48 între 20-39 ani (14,07%), 65 între 40-59 ani (19,06%), 50 peste 60 de ani (14,66%). Așadar, cel mai înalt grad al mortalității s-a înregistrat în rândul copiilor cu vârste între 0-6 ani, urmați de populația cu vârstă cuprinsă între 40-59 ani¹¹⁵.

O repartitie pe ocupații ar evidenția faptul că, în rândul țăranilor, mortalitatea era mai ridicată decât în rândul lucrătorilor și al muncitorilor, și mai rar întâlnită în rândul economilor¹¹⁶. Explicația ar trebui căutată în condițiile grele de trai și de muncă.

Statisticile maghiare din primul deceniu al secolului XX au recenzat numărul persoanelor decedate. Diferențele cifrice dintre numărul decedaților constatate prin comparația dintre datele cuprinse în Tabelul 19 se datorează includerii tuturor confesiunilor din Moneasa.

Evoluția deceselor la nivelul localității Moneasa, în intervalul 1901-1910, semnalează o cifră ridicată pentru anii 1906, 1908, 1910, respectiv 12,43% și 11,91%.

Tabelul 19
Evoluția deceselor între 1901-1910

Numărul celor născuți vii											Total
An	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	
Nr.	28	15	14	14	17	24	16	24	18	23	193
%	14,5	7,77	7,25	7,25	8,80	12,43	8,29	12,43	9,32	11,91	100

Sursa: *Magyar statistikai Közlemények*, vol. 46

Mortalitatea infantilă prezenta următoarea situație: din 9 copii până la 7 ani, 5 au decedat sub un an, 4 între 1-6 ani; în timp ce numărul copiilor decedați peste 7 ani s-a ridicat la 10 suflete. Din cauza condițiilor precare de viață și igienă, doar 5 dintre cazurile de mortalitate infantilă au fost asistate de o persoană calificată și doar în 7 situații cauza morții a fost stabilită, restul bolilor rămânând, pentru acea perioadă, neidentificate¹¹⁷.

Tabel 20
Dinamica deceselor sub observație medicală/cazuistică (1901-1910)

Decese sub observație medicală		Motivul morții	
participant	neparticipant	stabilit de medic	necunoscut
5	14	6	13

Sursa: *Magyar statistikai Közlemények*, vol. 46

¹¹⁵D.J.A.N.A., C.R.S.C., R.3/1853-1878, p. 1-24.

¹¹⁶*Ibidem*; A.P.M., *Registrul decedaților din comuna Moneasa 1879-1918*, p. 1-37.

¹¹⁷M.S.K., vol. 46, p. 334-335; Idem, 1910, vol. 42, p. 334-335.

Așadar, în intervalul 1901-1910, doar o parte din localnicii decedați au beneficiat de asistență medicală, fiind stabilită și cauza decesului¹¹⁸. (Tabel 20)

Repartiția mortalității pe sexe arată că, dintre persoanele decedate, pe primul loc se situau băieții, cu cifra de 193, respectiv 30,73%, urmați de fete, 172, respectiv 27,38%, 150 bărbați (23,88%) și 113 femei (17,99%)¹¹⁹. (Anexe, Tabel 12)

Putem concluziona că în modernitate, mortalitatea infantilă ridicată se datorează epidemiilor de vărsat, difterie și tuse măgărească din anii 1895-1897, sau cea de scarlatină și tifos din anul 1898, etc. Numărul mare al deceselor s-a datorat, așadar, necunoașterii unor boli, dar și lipsei de asistență medicală.

În a doua jumătate a secolului XX, mortalitatea generală a circumscripției Moneasa am desprins-o din Buletinul statistic al Direcției sanitare Arad.

Tabel 21
Indicele mortalității generale la ‰ de locuitori
în circumscripția sanitară Moneasa

Nr. Crt.	An	Trimestrul			
		I	II	III	IV
1.	1969	0‰	5,9‰	11,07‰	8,8‰
2.	1970	14,4‰	8,8‰	5,9‰	17,8‰
3.	1971	8,8‰	8,8‰	5,9‰	17,6‰
4.	1972	8,8‰	20,6‰	8,8‰	20,8‰
5.	1973	11,8‰	11,8‰	3‰	5,9‰

Sursa: *Buletin de informare al Direcției sanitare și filialei USSM Arad*, Ed. Serviciul de educație sanitară a județului Arad, nr. 1-4, Arad, 1970; Idem, nr. 1-4, Idem, 1972, nr. 1-4; Idem, 1973, nr. 1-4

Tabelul 21 cuprinde procentul la mia de locuitori al mortalității generale din circumscripția Moneasa (în date sunt cuprinși și locuitorii localității Rănușa).

Evoluția fluctuantă a mortalității generale considerăm că a fost influențată de factorii epidemiologici, de nivelul de trai și alimentația populației¹²⁰. Spre sfârșitul anului 1972, mortalitatea infantilă, calculată la

¹¹⁸*Ibidem*, vol. 46, p. 334-335.

¹¹⁹A.P.M. *Registrul decedaților din comuna Moneasa*, p. 1-37

¹²⁰*Buletin de informare a direcției sanitare și filialei USSM Arad*, an I, nr. 1/1970, p. 11-12; 16-17, 19; Idem, nr. 2/1970, p. 136-137; Idem, nr. 3/1970, p. 302-303, 306-307; Idem, nr. 4/1970, p. 457-458, 463-464; Idem, an 2, nr. 1/1971, p. 13-14, 19-20, 89; Idem, nr. 2/1971, p. 245-246, 251-252; Idem, nr. 3/1971, p. 392-393, 400-401; Idem, nr. 4/1971, p. 557-558, 565-566; Idem, an III, nr. 1/1972, p. 8-9; Idem, nr. 2/1972, p. 165-166, 173-174; Idem, nr. 3/1972, p. 330-331; 338-339; Idem, an IV, nr. 1/1973, p. 16-17, 24-25; Idem, nr. 2, p. 143-144, 151-152; Idem, nr. 3/1973, p. 284-285, 292-293; Idem, nr. 4/1973, p. 423-424. *În Tabel nu am cuprins datele referitoare la mortalitatea infantilă, deoarece cu excepția anului 1972 a fost de 0‰.

un indice de 39,6‰ pe județul Arad, s-a ridicat la 333,3 ‰, pentru ca peste un an indicele să fie de 0‰¹²¹.

5.3 Sporul natural

Conceptul metaforic „timp de prezență” cum a fost definită populația, suportă un mecanism, care se reflectă în sporul sau excedentul natural. El nu este altceva decât diferența dintre numărul total al născuților și cel al decedaților, într-un timp și spațiu delimitat. Așa cum vom vedea, în cele ce urmează, aceaste „fluxuri”, nașterile și decesele, pot asigura sporul natural pozitiv sau dimpotrivă¹²².

Sporul natural al moneșenilor, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, s-a situat la un indice de +14,34%, pentru ca în următorii ani să scadă cu 9,12‰¹²³.

Între anii 1901-1910, sporul natural al populației s-a cifrat la 11, reprezentând diferența dintre numărul născuților, 30 și al decedaților, în număr de 19. Diferența dintre sporul real și cel natural era de 2 persoane¹²⁴, de unde deducem că s-au produs doar două emigrări.

Revenind la sporul natural al populației, observăm că în a doua jumătate a secolului XX, a fost fluctuant. Sporul demografic la mia de locuitori, calculat la un indice de +8,8‰ la nivelul întregii țări și de -3,8‰ raportat la județul Arad, poate fi desprins din Tabelul 22. De remarcat este că, cel mai ridicat indice s-a înregistrat în trimestrul trei al anului 1970, iar cel mai scăzut în trimestrul doi al anului 1972¹²⁵.

Tabel 22

Sporul demografic al locuitorilor din Moneasa (1969-1973)

Nr. Crt.	An	Trimestrul			
		I	II	III	IV
1.	1969	8,8‰	3‰	0‰	-8,8‰
2.	1970	+2,8‰	3‰	+11,9‰	-6‰
3.	1971	+3‰	-6‰	+2,9‰	0‰
4.	1972	+8,8‰	-14,7‰	-2,9‰	-11,9‰
5.	1973	-2,9‰	-2,8‰	+8,8‰	-2,9‰

Sursa: *Buletin de informare a direcției sanitare și filialei USSM Arad*, Ed. Serviciul de educație sanitară a județului Arad, nr. 1-4, Arad, 1970; Idem, nr. 1-4, 1971; Idem, 1972, nr. 1-4; Idem, 1973, nr. 1-4

¹²¹Idem, an IV, nr. 4/1973, p. 431-432.

¹²²Corneliu Pădurean, *op. cit.*, p. 141.

¹²³Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 40.

¹²⁴M.S.K., vol. 46, p. 334-335.

¹²⁵*Buletin de informare a direcției sanitare și filialei USSM Arad*, an I, 1/1970, p. 27; Idem, nr. 2/1970, p. 138; Idem, nr. 3, p. 304-305; Idem, nr. 4/1970, p. 460-461; Idem, an 2, nr. 1/1971, p. 16-17; Idem, nr. 2/1971, p. 248-249; Idem, nr. 3/1971, p. 396-397; Idem, nr. 4/1971, p. 561-562; Idem, an III, nr. 1/1972, p. 12-13; Idem, nr. 2/1972, p. 169-170; nr. 3/1972, p. 334-335; Idem, an IV, nr. 1/1973, p. 20-21; Idem, nr. 2/1973, p. 147-148; nr. 3/1973, p. 288-189; nr. 4/1973, p. 427-428.

5.4 Starea civilă a populației

Un alt aspect asupra căruia insistăm, în prezentul capitol, este starea civilă a populației. Am luat în dezbateri datele recensământului din 1900, pe care le-am cuprins în Tabelul 23.

Tabel 23

Starea civilă a locuitorilor din Moneasa (1900)

	Total populație	Stare civilă			
		necăsătoriți	căsătoriți	văduvi	divorțați legal
Nr.	658	354	261	43	-
%	100	53,79	39,66	6,53	-

Sursa: *Magyar Statistikai közlemények (M. S. K.). A magyar korona országainak 1900*, vol. I, Budapest, 1902

Potrivit acestuia, necăsătoriții reprezentau 354 (53,79%) persoane, căsătoriții 261 (39,66%) și văduvii 43 (6,53%)¹²⁶. Putem observa că celibatul era preferat de peste 50% din populația cu vârsta oficială de mariaj. Cauzele trebuie căutate în situația materială modestă a localnicilor, care își desfășurau conviețuirea matrimonială în concubinaj.

Zece ani mai târziu, potrivit recensământului din 1910, ale cărui date sunt cuprinse în Tabelul 24, persoanelor celibatare au deținut o oarecare majoritate. Au fost recenzate 437 persoane, reprezentând 56,60% din populație. La o distanță de cca. 20 de procente se situează cei 287 căsătoriți cu 36,52% și 51 văduvi, cu 6,60%. Numărul divorțurilor legale era redus, înregistrându-se doar 2 cazuri, procentual reprezentând doar 0,25%¹²⁷.

Tabel 24

Starea civilă a locuitorilor din Moneasa (1910)

	Total populație	Stare civilă			
		necăsătoriți	căsătoriți	văduvi	divorțați legal
Nr.	772	437	282	51	2
%	100.00	56,60	36,52	6,60	0,25

Sursa: *Magyar Statistikai Közlemények. Új sorozat. A magyar korona országainak 1910*, vol. 42, Budapest, 1912

Comparând datele ultimelor două recensământuri analizate, constatăm că, în spectrul stării civile a populației, preponderența o dețineau persoanele celibatare. Fenomenul, credem, s-a datorat, pe de-o parte sărăciei locuitorilor, care erau puși în situația de nu a-și putea plăti taxele de căsătorie, pe de altă parte numărului mai mare de bărbați, în comparație cu femeile, căci conform registrelor de stare civilă, mulți dintre moneseni s-au căsătorit cu fete din localitățile învecinate.

¹²⁶M.S.K., 1900, vol. I, p. 334.

¹²⁷Idem, 1910, vol. 42, p. 334.

Starea civilă certifică și în 1930 preponderența celibatarilor, respectiv 183 persoane, reprezentând 25,41%, urmați de căsătoriți 155 persoane, respectiv 21,52%, 12 văduvi (1,66%), 1 divorț legal (1,13%) și 2 nedeclarați (0,27%)¹²⁸.

Spre deosebire de celelalte recensământuri, cel din 1966, după cum vom vedea, oferă o repartitie pe sexe a stării civile. Așadar, remarcăm faptul că din totalul populației masculine, 171, respectiv 19,34%, erau celibatari, 294 căsătoriți (33,25%), 15 văduvi (1,69%), 3 divorțați (0,33%) și 2 nedeclarați (0,22%). Numărul femeilor necăsătorite era mai mic decât al bărbaților, respectiv 102 persoane, cu o pondere de 11,53%, 235 căsătorite (26,58%), 51 văduve (5,76%), 11 divorțate (1,24%)¹²⁹.

Observăm, prin comparația recensământurilor analizate, scăderea numărului celibatarilor, în ansamblu, și creșterea divorțurilor.

Ca notă informativă, ne referim în continuare, succint, la câteva cauze ale divorțului, adăugând, de asemenea, un model de divorț bisericesc.

Complexitatea procedurii de divorț bisericesc a avut drept scop împiedicarea înmulțirii acestor inadvertențe intervenite în comportamentul nupțial¹³⁰. Generalizarea a permis extrapolarea aplicării procedurii de la o parohie la alta. Puținele documentele păstrate la parohia ortodoxă din localitatea Moneasa contribuie, în parte, la identificarea cazuisticii de divorț, precum și a frecvențialității acestuia în rândul monesenilor.

Amintim o sentință de divorț bisericesc, care a trecut prin toate filtrele procedurale. În urma divorțului civil, S. I., a cerut desfacerea căsătoriei religioase, a cărei conținut îl redăm în cele ce urmează: „D-le preot, Fiind divorțat de fosta soție, actualmente M. D., respectuos vă rog să binevoiți a dispune să fie trecut prin toate forurile competente, de a fi divorțat și prin legea sfintei biserici, trecând prin Protopopiatul Buteni și apoi prin Sf. Episcopie.

Vă alătur sentința de divorț. Trimit, vă rog, asigurarea respectului și devotamentului meu.

Devotat: I. S., ..., Domniei sale D-lui Preot al Parohiei Moneasa”¹³¹.

După această cerere, solicitantul trebuia să completeze un proces verbal tipizat, în care pe lângă datele personale apare mențiunea că „Reclamatul cere desfacerea căsătoriei religioase pentru următoarele motive: infidelitate conjugală”. Încercările eșuate ale preotului Vasile

¹²⁸*Recensământul din 1930*, p. 9.

¹²⁹D.J.S.A., *Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966*, Populație, Regiunea Crișana, vol. I, p. 77.

¹³⁰Arlette Lebigre, *Lungul drum al divorțului*, în „Amor și sexualitate în Occident”, Ed. Artemis, București, 1991, p. 190.

¹³¹Arhiva Bisericii Ortodoxe Române Moneasa (în continuare A.B.O.R.M.), f. 58, (*Sentință de divorț bisericesc*).

Marcu de a împăca soții a dus la propunerea „desfacerii căsătoriei religioase pe motivul canonic al infidelității conjugale”¹³².

În urma discutării cauzei, protopopul de Buteni, Ștefan Lungu, a trimis sentința de divorț bisericesc împreună cu dosarul cauzei, care cuprindea și un extras copie cu matricola cununaților și divorțaților, Oficiului parohial din Moneasa, la 14 septembrie 1936¹³³.

Sentința de divorț bisericesc a fost emisă la 9 septembrie 1936, de către episcopul Andrei, pe motivul canonic al „părăsirii cu necredință din partea soției”¹³⁴.

Asemenea sentințe de divorț bisericesc au fost cerute și de către soții. Un asemenea caz a fost întâlnit în timpul preotului Ioan Drăgan¹³⁵. Fenomenul s-a extins în a doua jumătate a secolului XX și începutul secolului XXI.

5.5 Nupțialitate. Căsătorii mixte

5.5.1 Dinamica mariajelor

Dacă nașterea și decesul au un caracter biologic și social, căsătoria este prin excelență un eveniment social, un act de voință a indivizilor¹³⁶. S-a demonstrat că există o strânsă legătură între evoluția economico-socială și dinamica nupțialității. Influența acestor factori se răsfrânge asupra numărului de căsătorii legale, precum și a inadvertențelor comportamentale-morale, căsătoriilor mixte, concubinajului, divorțului.

Numărul cununaților, între anii 1853-1900 (Anexe, Tabel 13), s-a ridicat la 189. Repartiția sezonieră ne obligă să amintim că raportat la întreaga perioadă, lunile în care s-au înregistrat cele mai multe mariaje au fost februarie cu 48, urmată de noiembrie cu 32, februarie cu 30, octombrie cu 23, mai cu 18, iunie-iulie cu 11, aprilie cu 4, august cu 2 și în martie nici una.

Numărul lor a variat. Merită amintiți anii 1889 și 1893, când s-au înregistrat 10 mariaje. Mariajele sacralizate la Biserica Ortodoxă din localitatea Moneasa s-au încheiat în marea lor majoritate între români, fiind consemnate doar 2 cununii în rândul Țiganilor¹³⁷.

Vârsta mirilor, potrivit datelor statistice a variat între 18 și 50 ani, ultima cifră fiind constatată în cazul recăsătoririlor văduvilor. În general, căsătoriile se încheiau între partenerii cu vârste cuprinse între 20 și 30 de

¹³²Idem, f. 59 (Proces verbal, nr. 9/1936).

¹³³Idem, f. 60 (Răspunsul protopopului de Buteni, Ștefan Lungu, nr. 534/1936 față/verso).

¹³⁴Idem, f. 58 (Sentința de divorț bisericesc nr. 6147/1936).

¹³⁵Idem, f. 366 (Proces verbal nr. 81/1928).

¹³⁶Corneliu Pădurean, *Contribuții la studiul căsătoriilor mixte din județul Arad în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Identitate. Alteritate. Multiculturalitate”, Arad, Ed.Museum, 2001, p. 268-269.

¹³⁷D.J.A.N.A., C.R.S.C., *Of. P.O. M.*, R. 2/1853-1934, f. 1-17.

ani, așa cum deja am menționat, în cazul bărbaților, excepție făcând doar căsătoriile văduvilor. Ca în orice comunitate au existat și excepții, când mirii au câte 16 ani. (Anexe, Tabel 14)

În general, vârsta la căsătorie a bărbaților a fost mai mare decât a femeilor. Potrivit „Codului civil general”, adoptat la mijlocul secolului al XIX-lea minoratul înceta pentru băieți la 24 ani, iar ca vârstă minimă la căsătorie, din perspectiva legilor militare, era acceptată cea de 22 ani. Odată cu oficializarea căsătoriei se încheia vârsta minoratului pentru fete (facem referire la cele care se măritau prin dispensă)¹³⁸.

Un alt aspect supus atenției este spectrul socio-profesional al căsătoriților. Dacă, până spre sfârșitul secolului al XIX-lea, marea majoritatea a populației era formată din țărani, diversificarea socio-profesională a fost constatată din 1873, când a apărut menționat termenul de „econom” (se referea la un sătean mai înstărit), în 1884, de cărbunar, în 1891 de cioplitor în piatră, iar din 1893 de morar și servitoare¹³⁹.

Reconstituirea traseului istorico-demografic ne obligă „sine qua non” la coroborarea statisticilor demografice cu influențele factorului economic, modernizarea tehnologică a exploatărilor, a transporturilor și, nu în ultimul rând, a ofertelor de muncă, cei drept puține, oferite de stațiunea Moneasa; condițiile de muncă și trai. Putem adăuga apoi extinderea muncii salariate, robota, spre exemplu, fiind menționată până în 1848 la munci auxiliare ca: transportul și tăiatul lemnului¹⁴⁰.

Dezvoltând ultimul aspect, putem aminti faptul că, articolele de lege stipulate de patentele imperiale din 1853 pentru Banat, Crișana și Maramureș, și cea din 1854, pentru Transilvania, au grăbit prăbușirea anacronismelor feudale, emanciparea de sub dependența feudală a jelerilor și răscumpărarea libertății țăranilor. Creșterea cerinței forței de muncă s-a datorat construirii liniei ferate, precum și exploatării forestiere, miniere și de calcar¹⁴¹. Atragerea forței de muncă din localitățile învecinate Monesei – Laz, Slatina, Neagra, Dezna, Minead – a contribuit la fenomenul de întinerire a populației. Adăugăm munca sezonieră a tinerilor, apoi stabilirea definitivă în localitate, fie prin căsătorie cu tineri(e), fie prin venirea împreună cu familiile¹⁴². Toate aceste influențe ale factorului economic s-au răsfrânt asupra dinamicii demografice.

Componente ale oricărei societăți, habitatul și populația, oferă cunoașterea comunităților în mișcare. De la modul de locuire la structuri complexe ale habitatului și interpretării demografice, Moneasa evoluează,

¹³⁸Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 83.

¹³⁹*Ibidem*

¹⁴⁰Aradul permanentă în istoria patriei, p. 217.

¹⁴¹Ștefan Marinescu, *art. cit.*, p. 201-202.

¹⁴²D.J.A.N.A., C.R.S.C., *Of. P.O. M.*, R. 2/1853-1934, f. 1-17.

în timp și spațiu, ca oricare așezare a comitatului Arad. Însă, fiecare a deținut, conservat și perpetuat propriile-i valori.

5.5.2 Căsătoriile mixte

Evoluția istorică deosebită, colonizările cu populație maghiară, germană, slovacă au creat o structură etno-confesională diversă. Ca o manifestare a multiconfesionalității și multietnicității, căsătoriile mixte au creat și constituit mediul intim de conservare și promovarea a mentalului pozitiv despre alteritate și valorile ei. Vom urmări în cele ce urmează evoluția căsătoriilor mixte, consemnate de preoții ortodocși, căci valorile tradiționale se pierd în opțiunea individului, grație legilor de la sfârșitul secolului al XIX-lea, prin care s-a stăvilit controlul excesiv al forurilor eclesiastice asupra dorințelor propriului „ego” identitar al simțămintelor.

În continuare analiza demografică se va opri asupra comportamentului nupțial al ortodocșilor din Moneasa. Din punct de vedere etno-confesional, populația este majoritar românească, de confesiune ortodoxă. Încheierea căsătoriilor mixte la Biserica ortodoxă din localitate, conferă accepțiunea multiconfesională, creată în sânul comunității românești.

Datele statistice obținute confirmă prezența unei puternice comunități ortodoxe. Abia după intrarea localității Moneasa în atenția marilor proprietari, prin organizarea stațiunii și începutul exploatărilor miniere și forestiere, se constată o diversificare a ocupațiilor și prezența unei comunități catolice puternice, protestante și evreiești, care frecvența fie Biserica catolică, fie cea Ortodoxă.

Fenomenul căsătoriilor mixte la populația ortodoxă din Moneasa s-a manifestat începând cu anul 1889. Frecvența era, însă, redusă. În conformitate cu normele impuse de biserică s-au efectuat, așadar și căsătoriile mixte. Cele 6 mariaje înregistrate de-a lungul perioadei 1853-1911, crează imaginea unui comportament nupțial caracteristic comunităților mici¹⁴³. Cu toate acestea putem aprecia procentual numărul căsătoriilor mixte la 2,81%.

Prima căsătorie mixtă, înregistrată în parohia ortodoxă din Moneasa, a avut loc în data de 7 iulie 1889, când s-au cununat Peter Nedesechi, de confesiune reformată, cu concubina ortodoxă, Ana Șodinca, măritată anterior cu Terentie Cosa. Ambii miri erau în vârstă de 52 de ani, de profesie cărbunari domeniali¹⁴⁴. Doi ani mai târziu au fost consemnate alte două mariaje mixte, în care unul dintre miri era de confesiune greco-catolică, jeler din Beliu, iar celălalt romano-catolic, pietrar din Zimbru, care s-au cununat cu mirese ortodoxe¹⁴⁵.

¹⁴³*Ibidem*

¹⁴⁴*Ibidem*, p. 10.

¹⁴⁵*Ibidem*, p. 11.

În anii 1893 și 1908, parohul ortodox, Terentie Nonu, persoană cu minte luminată și deschis realităților în schimbare de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul veacului următor, a acceptat să officieze cununia a două cupluri, în care mirii erau romano-catolici, iar miresele greco-catolice. Primul era de condiție socială mai modestă, el fiind morar, iar ea servitoare, din Curtici și, respectiv din Moneasa. Cu titlu de informare amintim că nașii erau Amalia și Alexandru Mozero, italieni, așezați la Valea Sărată¹⁴⁶. În cel de-al doilea caz, mirele era maestru pietrar, iar ea tot servitoare, nașii fiind ortodocși din Moneasa¹⁴⁷. La căsătoria dintre maestrul pietrar Sinesie Coșa, din Ravna, cu Clara Farko din Moneasa, nașii au fost preotul Sinesie Iozsa și soția sa¹⁴⁸. Exemplu preotului a avut un impact deosebit asupra comunității, mai ales că, acesta constituia modelul de comportament moral¹⁴⁹.

Din cele prezentate putem observa un oarecare spirit de toleranță, manifestat de preotul ortodox și, în același timp, de comunitate, mai ales că unii dintre moneseni au fost chiar nași, exemplu elocvent fiind însuși preotul cu soția sa.

Schimbările produse în mentalul colectiv, prefacerile economico-sociale și politice, coroborate cu cele din domeniul legislativ, au acționat, indubitabil, asupra comportamentului nupțial al populației. Fiecare comunitate, prezentă în localitate, a contribuit la realizarea interferențelor interconfesionale, în funcție de specificul fiecăreia.

Un alt aspect supus analizei noastre este interetnicitatea și (sau) interconfesionalitatea, manifestate, îndeobște în sânul comunităților cu populații diferite. Antropologii au apreciat că, cele două concepte, menționate anterior, s-au plămădit ca urmare a evoluției în timp a cunoașterii de la nivelul minim al intercunoașterii, în care „nimeni nu știe nimic despre nimeni” la nivelul maxim, în care „toată lumea știe totul despre toată lumea”. Căci conviețuirea îndelungată, concretizată în cunoașterea directă sau indirectă¹⁵⁰, a generat în timp, chiar vecinătăți intime, concretizate în căsătorii mixte.

Desfășurăm, în cele ce urmează, episoade din memoria unei familii mixte¹⁵¹, pe care am luat-o ca model. Este vorba de familia Pérko. Ramificațiile genealogice se răsfrâng din modernitate spre postmodernism.

¹⁴⁶*Ibidem*, p. 12.

¹⁴⁷*Ibidem*, p. 17.

¹⁴⁸*Ibidem*, p. 18.

¹⁴⁹Sorina Paula Bolovan, *Familia și relațiile matrimoniale în satul românesc transilvănean în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie” Cluj, XXXV, 1996, p. 121.

¹⁵⁰Elena Rodica Colta, *op. cit.*, p. 130-131.

¹⁵¹Felicia-Aneta Oarcea, *Episoade din memoria unei familii mixte (sfârșitul secolului XIX-secolul XX)*, în „Confesiune și căsătorie în spațiul românesc sec. XVII-XXI. Studii de demografie istorică”, Ed. Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2006, p. 197-209.

Ne referim, pentru început, la câteva considerente percepționale comunitare, ecleziastice și legislative, pentru ca, apoi, să pătrundem în spațiul identitarului familiei.

Căsătoriile mixte au fost concepute, în modernitate, ca abateri de la conduita matrimonială standard¹⁵², impusă de identitarul tradițional românesc. Comportament nupțial, întâlnit mai ales în localitățile cu populație mixtă, a dezvoltat concepte de multietnicitate și interconfesionalitate. Acestea, în familie, constituie o problemă delicată, menită să coroboreze viața de familie cu sistemul relațiilor socio-profesionale, precum și cu mentalitățile conturate în respectivele comunități. Atitudinea familiei și a societății față de aceste comportamente nupțiale reflectă mutațiile produse în mentalul colectiv în epoca modernă, dar totodată, și tradițiile solide ale unor generații, în care perpetuarea ideii de alteritate și valorile ei pozitive au rămas constante.

În reglementarea relațiilor matrimoniale, un rol important, l-au deținut atât legislația laică cât și cea ecleziastică, ultima fiind, în genere, subordonată intereselor promovare de stat, chiar dacă au existat norme pe care a încercat să le mențină, în vederea conservării autorității morale asupra populației. Conform legilor XXXI-XXXIII, biserica a pierdut teren în favoarea statului în validarea primordială a actelor majore din viața individului¹⁵³.

Disputele dintre legislația laică, cea ecleziastică și dorințele individului în privința căsătoriei mixte au fost dezbătute în presa românească. Intelctualitatea românească și-a exprimat totalul dezacord față de mariajele mixte¹⁵⁴. Cu toate acestea, mulți dintre ei au încălcat discursul identitar românesc, disipând tradițiile etnice românești prin căsătorii mixte. Mutațiile produse la nivel mental au avut loc în momentul contactului cu educația superioară, fără a altera spiritul simțirii românești¹⁵⁵.

Pe de altă parte, cadrul politico-strategic, economic și demografic austro-ungar a urmărit crearea condițiilor propice pentru dezvoltarea monarhiei bicefale. Prin colonizările, care au condus la mobilitatea profesională, s-a construit societatea multietnică și multiconfesională, în care imaginea alterității și toleranța s-au permanentizate în mentalul colectiv al unor localități din comitatul Arad.

¹⁵²Sorin Mitu, *Imagini europene și mentalități românești din Transilvania*, Ed. Presa universitară clujană, Cluj-Napoca, 2000, p. 237.

¹⁵³Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 90.

¹⁵⁴„Un român”, *Căsătorii mixte*, în „Știrea”, an VII, nr. 1612, luni 25 octombrie, Arad, 1937, p. 1.

¹⁵⁵Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, Ed. Humanitas, București, 1997, p. 226-227; Idem, *Imagini europene și mentalități românești din Transilvania*, p. 242.

Analiza de față abordează comportamentul nupțial mixt în microcelula societății, familia, prinsă între tradiționalismul inserat, parcă, într-un complex mental, aflat, dincolo de aparențe, într-un „perpetuum mobile”, și disoluția iminentă.

Reconstituirea fișei de familie a generațiilor Pérko a permis depistarea comportamentului nupțial genealogic mixt, mentalitățile cuplurilor mixte, precum și modelele de conviețuire moștenite sau preluate. Putem vorbi de o tradiționalitate a mariajelor mixte în generații acestei familii? Din cele analizate pe baza memoratelor de familie am crede că mariajele mixte au fost apanajul lipsei de prejudecată față de „străin”¹⁵⁶, peste toate aplanând trăirile interioare ale fiecărei persoane. Documentele de familie contribuie, de asemenea, la redescoperirea cotidianului comunităților, în care generațiile Pérko s-au statornicit.

La cumpăna dintre tradiționalism și modernitate, prima generație, familia Pérko, educată în spiritul marilor orașe imperiale cosmopolite, a pătruns în realitățile lumii arhaice românești de la sat. Pigmentarea structurii etnice a unor comunităților sătești arădene cu diverse grupuri etno-confesionale a deschis drumul convergențelor spirituale¹⁵⁷ și interferențelor culturale.

Cuplul marital compus din Ferencz Pérko, născut în Croația și soția sa Jozsephina, originară din Viena (Austria), au împărțit soarta numeroaselor familii de coloniști sau simpli vizitatori prin întinsul Imperiu, stabiliți în comitatul Arad. Ferencz, de profesie pădurar, a fost trimis în comitatul Arad, unde „Groful Wenckheim”¹⁵⁸ își aducea salariații din Imperiu... specialiști. Și atunci bunicul meu Ferencz Pérko o venit din Croația... Și bunica o venit la Moneasa cu familia din Viena. Avea 16 ani. Și l-o cunoscut pe bărbatu-so. O fost o iubire la prima vedere... Și ea din mijlocul Vienei! Crescută la pensiune până la 16 ani”¹⁵⁹.

Povestea de dragoste s-a înfiripat de la o întâlnire absolut întâmplătoare. Jozsephina a fost, așa cum reiese din interviu, într-o vizită prin Imperiu, prilej cu care a ajuns și pe domeniile baronului Wenckheim. „Și bunica din Viena. Ți dai seama? Ce-o fi căutat ea aicea?”. Fascinată de sălbăția locurilor s-a oprit la Moneasa, unde l-a cunoscut pe Ferencz Pérko, administratorul domeniilor Wenckheim „O venit administrator pe păduri...”¹⁶⁰. Poposind la Moneasa, Jozsephina a admirat grădina zoologică a baronului, loc care poartă și azi numele de „Grădina Mare”¹⁶¹. Și după

¹⁵⁶Idem, *Imagini europene și mentalități românești din Transilvania*, p. 243.

¹⁵⁷Victor Neuman, *op. cit.*, p. 7.

¹⁵⁸Somogy Gyula, *op. cit.*, p. 180-181; Márki Sándor, *op. cit.*, p. 718.

¹⁵⁹Interviu cu Florina-Groza Ziegler, nepoata sculptorului Gheorghe Groza.

¹⁶⁰În colecția personală a familiei Groza-Ziegler se află o fotografie în care Pérko Ferencz apare alături de doi tărani români, ce lucrau la exploatarea forestieră.

¹⁶¹Informație orală obținută prin bunăvoința Mariei Groza din Moneasa „a lu văru Haiu”.

aceea „bunica o recunoscut că o fost tentată extraordinar de mult de viața de pădure. Avea vulpe acolo în ȋarcuri, animale...”. În cele din urmă cei doi s-au căsătorit, la Viena, pe 8 noiembrie 1908¹⁶², (IL. 27) stabilindu-se la Sălăjeni, acolo unde a fost casa administratorului domenal de păduri. Diferența de vârstă între soți a fost de 14 ani. Analiza etno-confesională a primei generații arată că cei doi au fost romano-catolici, mariajul mixt a fost de consistență etnică (Anexe, Fișa de familie nr. 1)¹⁶³.

Ajunsă într-o localitate preponderent românească, conform recensământurilor efectuate de autoritățile austro-ungare, în secolul al XIX-lea și debutul veacului următor, Jozsephina a intrat în contact cu civilizația satului românesc. Pătrunderea „străinului” a conturat, în mediul rural, atitudini contradictorii; acceptarea lui depinzând în mare parte de intenționalitatea celui venit și de relațiile ulterioare cu comunitatea.

Dintr-o altă perspectivă, întâlnirea Jozsephinei cu lumea satului românesc, de la începutul secolului XX, a definit principalele traiectorii ale nivelului de civilizație al românilor din părțile Aradului. Portretul schițat al țăranului ardelean a fost desprins din memoratele păstrate de generația a treia, respectiv Mariana și Florina Groza. Cea din urmă ne povestește: „Dă-ți seama că i s-o spus că românii sunt foarte buni și toleranți, cumsecade. Tot la superlativ. Da când îi vedea cu șube de oaie pă ei se temea și începea să urle. ... De vedea o grămadă din blană de păr că sosește /începea să urle/ ... și deja țărani știa, când s-apropiau de poartă... se puneau jos până se lămurea bunica cine-s, că-s oameni și că-i zâmbesc și că nu-i fac nimic”.

Un impediment important în relaționare cu membrii comunității din Sălăjeni a fost necunoașterea limbii române „... cred că primul cuvânt românesc pe care l-o învățat a fost trandafir”¹⁶⁴. Lipsa de prejudecăți și dorința de integrare într-o lume „străină” s-a concretizat, așadar, în necesitatea imperioasă de a cunoaște limba română.

Parte integrantă a vieții cotidiene, modul de alimentație a reprezentat o filă a interferențelor civilizatoare în lumea satului românesc „Apoi când o văzut /Jozsephina/ prima dată mălaiul!... Și o văzut că mâncau ceva galben cu atâta poftă o zis servitoarei să-i dea și ei. Așa a făcut ea/Jozsephina/ cunoștiință cu mălaiul românesc. ... Și-atuncea într-o dimineață... toată curtea a fost plină de oameni care râdeau și se uitau la ea pe geam. Servitoarea le-o spus că mănâncă „rahat”. Mânca crenvurști cu

¹⁶²Bogata colecție de fotografii a familiei Groza-Ziegler păstrează fotografia celor doi căsătoriți la Viena. Pe spatele ei a fost consemnată data și anul și locul căsătoriei.

¹⁶³Colecția personală a familiei Groza-Ziegler conține fotografii: una cu cei trei copii și Jozsephina, datată după moartea lui Ferencz Perko; alta cu cei doi soți și Iosif copil.

¹⁶⁴Interviu cu Florina-Groza Ziegler, nepoata sculptorului Gheorghe Groza.

muștar. Îți dai seama că nu era cunoscut muștarul la noi! Ei au venit să vadă doamna care mânca rahat”¹⁶⁵.

Derularea, sub incidența inerției, a cotidianului sătesc, din localitatea Sălăjeni, și liniștea familiei Pérko a fost întreruptă de izbucnirea Primului Război Mondial. Ferencz Pérko a fost mobilizat pe front, iar „bunica a rămas cu trei copii”¹⁶⁶. Imediat Jozsephina împreună cu Iosif și Maria s-au stabilit la Moneasa, unde dealtfel a și născut-o pe Ida¹⁶⁷. Moartea lui Ferencz Pérko pe front, în 1916¹⁶⁸, și viața grea de după război a schimbat cursul normal al familiei.

Aidoma localității Sălăjeni, la Moneasa au conviețuit diferite etnii, precum maghiari, germani, slovaci, evrei, colonizați sau ajunși ca și comercianți, în vizită, prin căsătorie. Cu toate că majoritari au fost românii, în imaginarul colectiv s-a conturat de-a lungul timpului „străinul binevoitor”. Altercațiile dintre tradiționalism și modernitate au fost estompate de transformările economice și dezvoltarea stațiunii Moneasa după anul 1891¹⁶⁹. Putem adăuga prezența redusă a numărului căsătoriilor mixte în rândul populației ortodoxe din Moneasa, aspect analizat anterior, precum și înțelegerea și respectarea valorilor spirituale ale membrilor comunității de diferite etnii și confesiuni¹⁷⁰.

La Moneasa s-a consumat un nou episod din istoria familiei Pérko. Aici, Jozsephina „s-a împrietenit cu familia Titeldorf”, noii administratori ai pădurilor, „iagăru și iegărița”¹⁷¹. Neavând copii, soții Titeldorf s-au atașat foarte tare de copiii Jozsephinei; mare parte a timpului, petrecându-și-l aici. După război¹⁷², cu ajutoarele bănești primite și în urma aplicării reformei agrare din 1921, s-a restabilit situația financiară a familiei.

¹⁶⁵*Ibidem*

¹⁶⁶*Ibidem*

¹⁶⁷A.P.M., Registru de căsătorii, *Act de căsătorie*, nr. 10/7 XI 1938, p. 10

¹⁶⁸A. Șc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Nicolae Palade, *Lista eroilor căzuți în Primul Război Mondial*, mss., f., nenr.

¹⁶⁹Felicia-Aneta Oarcea, *Evoluția istorică a stațiunii balneo-climaterice Moneasa (jud. Arad) până în 1918*, în „Analele Banatului Arheologie-Istorie” XIV/2, Ed. Mirton, Timișoara, 2006, p. 175.

¹⁷⁰Idem, *Aspecte privind căsătoriile mixte din localitățile Moneasa, Buteni și Galșa, din județul Arad, în secolul al XIX-lea*, în „Căsătorii mixte în Transilvania, secolul al XIX-lea și începutul secolului XX”, coord. Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan, Ed. Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2005, p. 260-261.

¹⁷¹A.P.M., *Registrul pentru deciziunile Primarului*, Proces verbal nr. 469/1945, Deciziunea nr. 1/1945, p. 1-2; Interviu cu Florina-Groza Ziegler, nepoata sculptorului Gheorghe Groza.

¹⁷²Colecția de fotografii a familiei Groza-Ziegler, Fotografia ca orfană de război a Idei Pérko.

Cu toate că a fost femeie frumoasă¹⁷³ și manierată, Jozsephina, după moartea soțului ei, nu s-a mai recăsătorit, rămânând în văduvie 48 de ani¹⁷⁴.

Pentru că legăturile de familie cu Iosif nu s-au păstrat, iar Maria a murit la 27 de ani, ne vom ocupa în cele ce urmează de ramura familiei Idei Pérko, reprezentând a doua generație. Ida a învățat românește, ungurește și foarte puțin nemțește, pentru că Jozsephina chipurile „o uitat”¹⁷⁵. Aceasta din urmă, fiind atașată de valorile morale ale Bisericii Romano-Catolice a frecventat slujbele religioase din localitate.

La 8 noiembrie 1938, Ida, născută la Moneasa, în 8 noiembrie 1915, s-a căsătorit cu locotenentul Florian Groza, născut la Bucova (jud. Hunedoara) în 4 ianuarie 1908¹⁷⁶, prin dispensă regală în Biserica Ortodoxă din localitatea Moneasa. Dispensa a fost semnată de rege la o masă festivă¹⁷⁷. La căsătorie au avut 30 (Florian Groza) și respectiv 23 (Ida Pérko) de ani. (IL. 25)

Cu toate că familia Idei Pérko a frecventat Biserica Romano-Catolică din localitatea Moneasa, preotul a acceptat căsătoria celor doi la Biserica Ortodoxă¹⁷⁸, însă, mai întâi, Ida a fost botezată în religia soțului ei.

Florian Groza a fost de naționalitate român, de religie ortodoxă, însă învățase la Școala romano-catolică din localitatea Moneasa „și tata a făcut școala maghiară”, pentru că familia, fiind foarte săracă, nu a putut plăti pentru a-l trimite la școala confesională românească. Preotul catolic, care a fost și învățătr la școala confesională maghiară, i-a acceptat pe el și pe fratele său, sculptorul Gheorghe Groza. Destinul a hărăzit ca Florian să-și poată continua studiile” ... Tata o terminat la Loga în Timișoara..., Széntyörgy care a cumpărat vila, castelul, de la Andrenyi, avea un băiat care nu știa năcăjitul românește. Și când s-a închis granița, în 1918, nu reușea să învețe românește ca să poată să facă liceul românesc. Tata era la Beiuș, unde o fost și Gheorghe Groza¹⁷⁹. Și-atuncea Széntyörgy, bătrânul, i-a făcut lui tata invitația de a merge cu ei la Arad, să învețe la Liceul „Moise Nicoară”, să stea la ei ca membru al familiei și să facă lecțiile în românește cu fiul său. Tata care vorbea și ungurește și românește, normal, a reușit să intre în lumea bună. Îl tratau ca pe un membru al familiei, mânca la masă cu ei etc. ... Și când în clasa a VIII-a de liceu, familia Széntyörgy s-a mutat la Timișoara, tata s-o dus cu ei și ultimul an l-a făcut la Loga. ... Ei și tata a făcut Școala Superioară de artilerie Timișoara.

¹⁷³Idem, Fotografie cu Jozsephina tânără.

¹⁷⁴Documente ale familiei Groza-Ziegler, Certificat de deces.

¹⁷⁵Interviu cu Florina-Groza Ziegler, nepoata sculptorului Gheorghe Groza.

¹⁷⁶A.P.M., *Registre de stare civilă, Act de căsătorie* nr. 10/8 noiembrie 1938, p. 10.

¹⁷⁷Informație orală obținută prin bunăvoința prof. Spiridon Groza din Moneasa.

¹⁷⁸Documente ale familiei Groza-Ziegler, Extrasul de stare civilă.

¹⁷⁹Este vorba de sculptorul Gheorghe Groza (1899-1930), frate cu Florian Groza și unchiul Florinei Groza-Ziegler și Marianeî Pálfi.

Inclusiv cum se dansează trebuiau să știe”¹⁸⁰. Bunele relații în comunitățile cu populație mixtă s-au concretizat, așadar, și în acțiuni de „mecenat”.

Istoria familiei s-a împletit cu împrejurările politice interbelice și poziția socială. Statutul de ofițer, deținător al decorației germane „Crucea de fier”, „Coroana României” clasa IV cu spade și panglică de „Virtute Militară”, „Steaua României” clasa V cu spade și panglică de „Virtute Militară”, l-a determinat pe Florian să se mute la Arad împreună cu familia¹⁸¹. Soții Groza au avut două fete, Mariana și Florina, de care Jozsephina a avut mare grijă. De multe ori, în vacanțele petrecute la Moneasa, au parcurs drumul de 20 km până la Sebiș cu trăsura, povestind nepoatelor „Și când ne duceam, ieșeam din Prăjești și intram în Sebiș – zicea bunica – cu atâta mândrie: vezi pădurea aia, o pus-o bunicul tău”¹⁸².

Prima dintre fiicele familiei Groza, Mariana s-a născut în data de 15 mai 1940, iar a doua, Florina, la 8 decembrie 1942. Ambele fete au fost botezate la Biserica Ortodoxă din Arad (Anexe, Fișa de familie nr. 2)¹⁸³. Mariana, de religie ortodoxă, s-a căsătorit, în anul 1966, cu Francisc Pálfi din Chișineu-Criș, de religie reformat. La scurt timp au avut două fete, Cristina și Diana. Ambele au fost botezate la Biserica Reformată din Arad, în religia tatălui. Diferența de vârstă între soți a fost de 3 ani, iar mariajul lor a durat 31 de ani. Francisc Pálfi s-a născut în 1937, iar Mariana Groza în 15 mai 1940. (Anexe, Fișa de familie nr. 3)

Cristina, fiica mai mare, născută la 1 octombrie 1968, de religie reformată, s-a căsătorit în data de 1 octombrie 1992, la Biserica Reformată, cu Nicolaescu Radu, de religie ortodox, născut în data de 1 iunie 1965 la Făget. Împreună au două fete, Simina-Antonia și Iulia-Carina (Anexe, Fișa de familie nr. 5). Familia frecventează Biserica Reformată, ambele fete fiind botezate la Biserica Ortodoxă din Arad¹⁸⁴. Cea de-a doua fiică, Diana, s-a căsătorit cu un ortodox¹⁸⁵.

Florina Groza, a doua fiică a familiei Groza, de confesiune ortodoxă, s-a căsătorit cu Ștefan Ziegler, născut în 1937, de religie romano-catolic, iar copilul, Ștefan, născut în 1967, l-au botezat la Biserica Ortodoxă din Arad¹⁸⁶. Diferența între soți a fost de 5 ani. (Anexe, Fișa de familie nr. 4)

Istoria următoarelor generații s-a desfășurat în arealul social-politic al regimului comunist. Mariana și Florina, considerate fără origine

¹⁸⁰Interviu cu Florina-Groza Ziegler, nepoata sculptorului Gheorghe Groza.

¹⁸¹Asupra compoziției etno-confesionale a localității Arad în perioada contemporană vezi Maria Pădurean, Corneliu Pădurean, *Comportamentul nupțial al ortodocșilor din Arad în perioada interbelică*, în „Biserică și societate” coord. Corneliu Pădurean, Mihai Săsăujan, Ed. Gutenberg Univers, Arad, 2005, p. 243-267.

¹⁸²Interviu cu Florina-Groza Ziegler, nepoata sculptorului Gheorghe Groza.

¹⁸³Documente ale familiei Groza-Ziegler, Certificate de naștere.

¹⁸⁴Documente ale familiei Nicolaescu, Certificate de botez.

¹⁸⁵Interviu cu Mariana Pálfi-Groza.

¹⁸⁶Inteviu cu Florina Groza-Ziegler.

sănătoasă, fiindcă Ida Groza, mama lor, era fiică de burghez, au avut de înfruntat vicisitudinile cauzate de politica promovată în sistemul școlar universitar comunist. S-au înscris cu greu la facultate, acceptate fiind doar pentru că aveau origine sănătoasă pe linie paternă, iar după angajare au fost mereu tachinate¹⁸⁷. Educația aleasă, afirmarea în domeniu profesional au șters cu buretele, aparent, dărele mentalității comuniste, fără a afecta viitorul copiilor.

Așadar, căsătoriile mixte confesionale sau etnice au caracterizat, în general, cele patru generații ale familiei Pérko. În timpul șederii la Moneasa, au frecventat ambele biserici romano-catolică și ortodoxă, lucru perpetuat și astăzi. Dacă în a doua generație preceptele stabilite de biserică au fost respectate, prin schimbarea confesiunii, dar și botezul copiilor, în generațiile următoare, căsătoriile nu s-au oficiat și la biserică, datorită conjuncturii politice a vremii. Copiii au fost botezați în religia tatălui sau a mamei după caz. Putem remarca, așadar, un oarecare convenționalism între soți¹⁸⁸.

Dintr-o altă perspectivă, nașterile femeilor din generațiile familiei Pérko au avut loc la vârste cuprinse în medie între 20 și 30 ani. Durata căsătoriilor a fost cuprinsă între 8, 20, 31 și 51 de ani. Diferența dintre prima naștere și a doua a fost cuprinsă între 1 și 8 ani, luând în considerare anii extremi. Cu excepția Florinei Ziegler-Groza, care a divorțat din motive, care nu fac subiectul lucrării de față, mariajele mixte au fost de lungă durată.

Stări conflictuale pe motive etno-confesionale nu s-au semnalat decât sporadic și cu umor. Un exemplu ar fi atitudinea lui Florian Groza, tatăl Mariane și Florinei, care a contestat, ulterior, căsătoriile celor două fete cu bărbați de alte naționalități. În semn de nemulțumire a oferit spre achiziție și donație parte din obiectele de familie care constituie Fondul Groza, păstrat la Complexul Muzeal Arad.

Urmărit de-a lungul a trei generații, tradiționalismul mariajelor mixte a suportat mutații indubitabile, după cum am putut constata, în a patra generație, mergând până la perpetuarea acestuia doar la nivel mental și educativ. Este vorba de a doua fiică a Mariane Pálfi, Diana, și de fiul Florinei Ziegler, Ștefan care nu au întemeiat mariaje mixte.

Spiritul de toleranță religioasă și (sau) etnică a fost transmis din generație în generație. Asemenea exemple de familii, care și-au gestionat patrimoniul spiritual identitar mixt, la sfârșitul epocii moderne și în controvesata perioadă contemporană, au pecetluit destinul unor întregi generații de intelectuali. Ideologiile epocilor nu au putut altera buna conviețuire, cu atât mai mult cu cât principiul respectului reciproc al

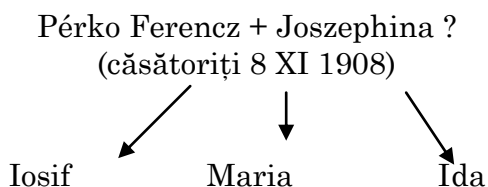
¹⁸⁷Felicia Aneta Oarcea, *Istorie din umbra memoriei. Despre rezistența anticomunistă în localitățile Almaș și Moneasa, din județul Arad*, p. 245-255.

¹⁸⁸Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 78.

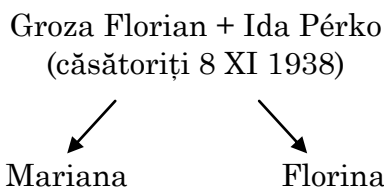
moștenirii identitare s-a răsfrânt în planul vieții intime și al înțelegerii modene a relațiilor matrimoniale. Propagarea înțelegerii pozitive a valorilor alterității a rămas o tradiție, în contextul în care tânăra generație continuă să fie beneficiara culturii germane, maghiare și românești.

Arborele genealogic al familiei Pérko

1. Prima generație. Familia Pérko

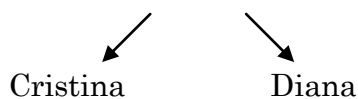

2. A doua generație. Familia Groza

3. A treia generație. Familiile Pálfi și Ziegler

a) Pálfi Francisc + Groza Mariana
(căsătoriti 1966)

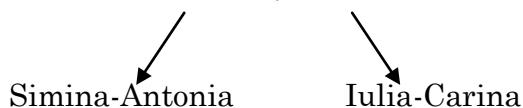

b) Ziegler Ștefan + Florina Groza
(căsătoriti 1964)

4. A patra generație*. Familia Nicolaescu

Nicolaescu Radu + Cristina Groza-Ziegler
(căsătoriti 1992)

*Arborele genealogic nu a cuprins familiile Ziegler Ștefan și Tăgăduan Diana.

Arborele genealogic al unor familii din Moneasa*

A. Arborele genealogic al familiei Condea de la nr. 2 din localitatea Moneasa

Generația I. Condea Gheorghe și soția Nichita

1. Condea Dănilă-căsătorit în Rănușa
2. Condea Nicoară-căsătorit în Monasa la nr. 1
3. Condea Nicoară Vasile-căsătorit cu Persida Ciupertea, fiica lui Nașuț, rămas în casa părintească la nr. 2
4. Condea Ioan-căsătorit în Moneasa la nr. 6
5. Condea Marinca-căsătorită în Moneasa cu Coșa

Generația II. Condea Vasile și Persida

1. Condea Traian-rămas cap de gospodărie
2. Condea Pavel-căsătorit în Moneasa cu Ioja Florica
3. Condea Gheorghe-căsătorit în Rănușa la Tatau
4. Condea Dănilă-căsătorit în Moneasa
5. Condea Mărioara-căsătorită în Moneasa cu Șodinca Ambrosie
6. Condea Mihai-necăsătorit-stabilit în Oradea
7. Condea Sofia-decedată

Generația II. Condea Nicoară și Sofia (venită de la Rănușa, nr. 1)

1. Condea Ilarie-rămas cap de gospodărie
2. Condea Maria
3. Condea Iosif-căsătorit în Moneasa cu Ciupertea Cristina

Generația II. Condea Ioan și Macrina

1. Condea Ștefan-rămas și căsătorit la nr. 6
2. Brad Teodor

Generația III. Condea Traian și Lucreția

1. Condea Pavel-rămas cap de gospodărie în Moneasa la nr. 2
2. Condea Sofia-căsătorită în Moneasa cu Șodinca Iosif
3. Condea Vasile-căsătorit și stabilit în Satu-Mare
4. Condea Leontin-căsătorit și stabilit la 30 Decembrie, jud. Ilfov
5. Condea Iosif-căsătorit la Dezna

Generația III. Condea Pavel și Florica

1. Condea Cristina-căsătorită la Rănușa cu Pop Viorel
2. Condea Ioan-Nuțu-căsătorit cu Dragoș Sofia și rămas cap de gospodărie

*Cu excepția familiei Condea, celelalte nume de familii sunt cuprinse în conscripția din 1746, publicată de G. Ciuhandu. Istoricul maghiar Somogy Gyula o amintește.

Generația III. Condea Dănilă și Elena

1. Condea Mărioara-căsătorită în Moneasa cu Groza Mihai (Haiu), nr. 274
2. Condea Dănilă-căsătorit și stabilit în Bârsa (de profesie învățător)
3. Condea Persida-căsătorită și rămasă urmașă

Generația III. Condea Ilarie și Elena

1. Condea Sofia-căsătorită în Sebiș
2. Condea Ilarie (Lelu)-rămas cap de gospodări și căsătorit cu Iacob Maria din Rănușa

Generația III. Condea Ștefan și Saveta la nr. 6

1. Condea Lazăr

Generația IV. Condea Pavel și Mărioara

1. Condea Vasile-inginer căsătorit și stabilit la Arad
2. Condea Lucreția (Luci)-rămasă acasă la nr. 2 și căsătorită primind n-le după soț Groza

Generația IV. Condea Ioan-Nuțu și Sofia

1. Condea Pavel-stabilit în Arad și decedat
2. Condea Maria-stabilită la Arad

Generația IV. Condea Ilarie (Lelu) și Maria (Marișca)

1. Condea Sofia-căsătorită la Moneasa cu Draghici Gavrilă
2. Condea Terentie (Tuțu)-căsătorit cu Țica Cornelia (Neli)

Generația IV. Condea Lazăr și Gabriela

Condea Dorina-căsătorită cu Pop și decedată

Generația V. Groza Florin-Sorin și Lucreția

1. Rucsanda Paul
2. Groza Maria Argentina

Generația V. Condea Pavel Dorel

Generația V. Condea Terentie și Neli

1. Condea Adrian
2. Condea Bogdan

2. Arborele genealogic al familiei Ciupertea de la nr. 278 din localitatea Moneasa

Generația I. Ciupertea Marcu și Raveica

1. Ciupertea Pavel
2. Ciupertea Ștefan
3. Ciupertea Ioan-Nuțu

4. Ciupertea Persida-căsătorită în Moneasa, nr. 2
5. Ciupertea Iuliana-căsătorită în Rănușa
6. Ciupertea Macrina-căsătorită în Rănușa
7. Ciupertea Eva-căsătorită în Moneasa la nr. 316
8. Ciupertea Elena-căsătorit în Rănușa

Generația II. Ciupertea Pavel și Sofia

1. Ciupertea Ioța-căsătorit cu Maria din Neagra
2. Ciupertea Cristina-căsătorită cu Condea Iosif, la nr. 281
3. Ciupertea Pavel-Păliuț-căsătorit cu Brad Lucreția (Creți)
4. Ciupertea Lucreția-căsătorită în Sebiș
5. Ciupertea Ioan-Nuțu-căsătorit în Moneasa

Generația II. Ciupertea Ștefan și Marinca

1. Ciupertea Pavel-căsătorit în Moneasa
2. Ciupertea Iuliana-căsătorită în Moneasa cu Deak din Sebiș
3. Ciupertea Sofia-necăsătorită
4. Ciupertea Anița-căsătorită în Moneasa cu Ilieș Gavrilă, fără copii
5. Ciupertea Marișca-căsătorită în Moneasa cu Negrilă Mihai, fără copii

Generația II. Ciupertea Ioan-Nuțu (Bochinaș) și Sanda, nr. 93

1. Ciupertea Gheorghina-stabilită și căsătorită în Timișoara
2. Ciupertea Cristina-căsătorită în Rănușa
3. Ciupertea Ioan-căsătorit în Moneasa cu Crișan Ana

Generația III. Ciupertea Ioța și Maria, nr. 279

1. Ciupertea Maria-căsătorită și stabilită în Arad
2. Ciupertea Cristina-căsătorită și stabilită în Arad

Generația III. Ciupertea Pavel și Lucreția, nr. 278

1. Ciupertea Pavel-căsătorit și stabilit în Buteni
2. Ciupertea Sofia-căsătorită în Moneasa
3. Ciupertea Florea-căsătorit

Generația III. Ciupertea Ioan-Nuțu și Elisabeta

1. Ciupertea Aurica-căsătorită în Moneasa cu Tedor Petru, venit din Sebiș
2. Ciupertea Vasile-învățător căsătorit și stabilit în Buteni

Generația III. Ciupertea Pavel (Murgu) și Lucreția

1. Ciupertea Aurel-căsătorit cu Groza Mărioara, cu gospodărie la nr. 56
2. Ciupertea Ștefan-decedat
3. Ciupertea Cristina-căsătorită și stabilită în Semlac

Generația III. Ciupertea Ioan și Ana, nr. 93

1. Ciupertea Ioan-căsătorit și stabilit în Moneasa
2. Ciupertea Mihai-căsătorit și stabilit în Moneasa

Generația IV. Ciupertea Florea și Cristina, nr. 278

1. Ciupertea Cristian-căsătorit și stabilit în Bârsa
2. Ciupertea Corina-necăsătorită, studentă

Generația IV. Ciupertea Aurel și Mărioara, nr. 56

1. Ciupertea Călin-căsătorit și stabilit în Mneasa
2. Ciupertea Crinel-căsătorit și stabilit în Moneasa, nr. 56

Generația IV. Ciupertea Ioan și Mărioara, stabilită în Moneasa

1. Ciupertea Marius-stabilit în Timișoara
2. Ciupertea Mihaela-căsătorit și stabilită în Arad

Generația IV. Ciupertea Mihai și Maria, nr. 93

1. Ciupertea Miruna-căsătorită și stabilită în Arad
2. Ciupertea Mihai-căsătorit și stabilit în Sebiș

Generația IV. Ciupertea Călin și Sorina-stabilit în Moneasa

1. Ciupertea Miruna

Generația IV. Ciupertea Crinel și Adela

1. Ciupertea Flavius-elev

3. *Arborele genealogic al familiei Groza, nr. 293*

Generația I. Groza Ioan și soția

1. Groza Ivanti
2. Groza Alexandru
3. Groza Iosif-Iosa
4. Groza Zorinca
5. Groza Elena
6. Groza Sinesie-căsătorit și stabilit în Răpsig

Generația II. Groza Ivanti și Irina, nr. 293

1. Groza Florea-căsătorit și rămas moștenitor
2. Groza Verona-căsătorită în Moneasa cu Dragoș Vasile
3. Groza Mărioara-căsătorită în Moneasa cu Nedency carol, nr. 275
4. Groza Spiridon-căsătorit în Moneasa
5. Groza Ioan-căsătorit în Moneasa
6. Groza Elena-căsătorită în Moneasa cu Tipei Simion

Generația II. Groza Alexandru și Etelca, nr. 29

1. Groza Ioan-căsătorit , nr. 29
2. Groza Terentie-căsătorit, Moneasa, nr. 265
3. Groza Mărioara-căsătorită în Moneasa cu Crișan Iosif
4. Groza Spiridon-decedat
5. Groza Aurel-căsătorit și stabilit în Dezna

6. Groza Elena-decedată

Generația II. Groza Iosif (Iosa) și soția Brândușa

1. Groza Spiridon
2. Groza Cristina
3. Groza Gheorghina
4. Groza Octavia

Generația II. Groza Florea și Ana (venită din Neagra)

1. Groza Mihai-căsătorit și stabiit în Moneasa
2. Groza Spirido-decedat pe front în al Doilea Război Mondial
3. Groza Ioan-căsătorit cu Paulina din Rănușa

Generația III. Groza Spiridon și Iulia, nr. 274

1. Groza Mihai

Generația III. Groza Ioan și Ilonca, nr. 76

1. Groza Ana

Generația III. Groza Ioan și Frunzina

1. Groza Spiridon
2. Groza Terentie-decedat
3. Groza Mrioara
4. Groza Ioan
5. Groza Silvia

Generația III. Groza Terentie și Marișca

1. Groza Nicolae
2. Groza Etelca Sidonia

Generația III. Groza Spiridon și Cristina

1. Groza Brândușa-căsătorită Grădinaru, stabilită în Moneasa, nr. 284
2. Groza Mărioara-căsătorită Voian, stabilită în Moneasa
3. Groza Sida-căsătorită Marian și stabilită în Moneasa

Generația III. Groza Gheorghina și Terentie Groza

1. Groza Iuliana-căsătorită Ciupertea, Moneasa, nr. 280
2. Groza Brândușa-căsătorită Dragoș în Moneasa
3. Groza Cristina-căsătorită Albeanu, Moneasa, nr. 283

Generația IV. Groza Mihai și Lucreția

1. Groza Dorica

Generația IV. Groza Ioan și Paulna (venită din Rănușa)

1. Groza Ana-căsătorită Rusu , Moneasa, nr. 273
2. Groza Florina-căsătorită Groza, Moneasa, nr. 2

Generația IV. Groza Spiridon și Florica

1. Groza Florin Sorin-căsătorită și stabilită în Moneasa, nr. 2
2. Groza Horia-stabilită la Arad

Generația IV. Groza Ioan și Elena, nr. 29

1. Groza Carmen-Ionița-căsătorită și stabilită în Arad
2. Groza Daniel-necăsătorit
3. Groza Roman-căsătorit și rămas la Moneasa, nr. 29

Generația IV. Groza Nicolae și Livia

1. Groza Otilia-căsătorită Duțu, Moneasa
2. Groza Mirela-căsătorită Costea

Generația IV. Groza Etelca și Gheorghe

1. Groza Sidonia
2. Groza Mărioara
3. Groza Gheorghe
4. Groza Dalina
5. Groza Daciana

Generația V. Groza Florina și Mihai

1. Groza Marius

Generația V. Groza Sorin și Lucreția

1. Groza Maria Angelina

Generația V. Groza Roman și soția

1. Groza Ramona

4. Arborele genealogic al familiei Șodinca

Generația I. Șodinca Pavel și Floare

1. Șodinca Gheorghe
2. Șodinca Pavel
3. Șodinca Vasile
4. Șodinca Cristina-căsătorită în Neagra

Generația II. Șodinca Gheorghe și Sofia

1. Șodinca Simion
2. Șodinca Iosif-căsătorită și stabilită în Dezna
3. Șodinca Terentie-decedat pe front în al Doilea Război Mondial
4. Șodinca Eva-căsătorită în Moneasa cu micuța Teodor
5. Șodinca Pavel

Generația II. Șodinca Pavel și soția

1. Șodinca Mihai-căsătorit și stabilit în casa părintească din Moneasa
2. Șodinca Ilarie-căsătorit și stabilit în Sebiș
3. Șodinca Ilca-căsătorită în Moneasa cu Nica Pantelimon

Generația II. Șodince Vasile și soția

1. Șodince Floare
2. Șodince Ambrosie
3. Șodince Frunzina

Generația III. Șodince Simion și Octavia

1. Șodince Gheorghe-căsătorit și stabilit la Moneasa
2. Șodince Liviu-căsătorit și stabilit la Moneasa
3. Șodince Pavel-căsătorit și stabilit în casa părintească din Moneasa
4. Șodince Mihai-căsătorit și stabilit în Moneasa
5. Șodince Nicolae-decedat

Generația III. Șodince Pavel și Marișca

1. Șodince Cristina
2. Șodince Simion
3. Șodince Mihai-decedat

Generația III. Șodince Mihai și Rozina, nr. casă 32

1. Șodince Mărioara-căsătorită în casa părintească cu Dragoș Dănilă

Generația III. Șodince Ambrosie și Mărioara

1. Șodince Gheorghe-căsătorit și stabilit în Moneasa în casa părintească
2. Șodince Pavel-căsătorit și stabilit la Arad

Generația IV. Șodince Gheorghe și Stana, nr. casă 11

1. Șodince Petru-căsătorit și stabilit în casa părintească
2. Șodince Gelu-căsătorit și stabilit la Sebiș

Generația IV. Șodince Liviu și Catița

1. Șodince Liviu-căsătorit și stabilit în Pâncota
2. Șodince Florin-necăsătorit, stabilit în Moneasa, la nr. 8
3. Șodince Teodora-necăsătorită

Generația IV. Șodince Pavel și Mărioara

1. Șodince Păunel-căsătorit și stabilit în Moneasa
2. Șodince Simona-căsătorită cu Andreș

Generația IV. Șodince Mihai și Livia, nr. 17

1. Șodince Miorița-căsătorită și stabilită în Păuliș
2. Șodince Cristian-căsătorit și stabilit în Moneasa
3. Șodince Sorina-căsătorită și stabilită la nr. 17
4. Șodince Marius-căsătorit și stabilit la Buhani

Generația IV. Șodince Simion și Dora

1. Șodince Mariana-căsătorită cu Somogy

Generația V. Șodincea Petru și Rodica

1. Șodincea Raluca

Generația V. Șodincea Păunel și Doina

1. Șodincea Melisa

Generația V. Șodincea Cristian și Camelia

1. Șodincea Sergiu

Generația V. Șodincea Sorina și Călin Stan

1. Stan Alin

Tradiție. Continuitate. Progres în viața economică. Componenete ale modernității

1. Perioada otomană. Evoluții și involuții economice

Evoluția economică a fiecărei zone a fost influențată de condițiile fizico-geografice, resursele naturale și pulsul spectrului politico-social.

Ocupația turcească a contribuit la dezvoltarea economică numai în măsura interesului asigurării celor necesare supușilor militari și civili. Cu toate că, prin documentul din 1597 au fost amintite minele și izvoarele termale de la Moneasa, totuși, sub ocupația otomană nu se poate vorbi, în zonă, de o exploatare minieră sistematică¹. Unii istorici arădeni au susținut, pe baza documentelor târzii, că locuitorii din Moneasa s-au îndeletnicit, încă din secolul al XIV-lea, cu extracția minereurilor².

Analiza spectrului ocupațional arată că principala îndeletnicire a monesenilor, chiar și în condițiile oferite de relieful muntos, a rămas agricultura. Istoricii relatează episoade în care țăranii „când se duceau la câmp, luau cu ei și armele, pentru că nu se știa când atacă turcii”. Starea de insecuritate permanentă, generată de dese raiduri, este reconfirmată de un alt episod. Se spune că, turcii din Timișoara, în 1583, ar fi dat foc la 11 stoguri de grâu și paie ale țăranilor din Dezna. Nu au permis nici măcar construirea unor hambare, pe motivul că au fost considerate niște fortificații ridicate împotriva lor. Din această cauză, un proprietar din Dezna a fost chemat în fața diplomației europene³, fiind acuzat de încălcarea autorității administrativ-politice în zonă. Realitățile au fost conturate de mentalitățile suveranilor turci, manifestate printr-un control excesiv, fără a lăsa locuitorilor posibilitate întreprinderii unor activități economice. Abuzurilor administrative li s-au adăugat disputele dintre potențaii zonei. Toate au condus la o economie autarhică.

Pomicultura s-a restrâns la necesitățile proprii fiecărei familii.

De asemenea, documentele vremii au menționat că pescuitul reprezenta o altă îndeletnicire a locuitorilor. Miracolul în fața naturii și a bogăției piscicole a pâ râului Dezna, de unde puteau fi prinși niște păstrăvi uriași, fac deliciul exagerărilor istorice⁴.

Totodată au fost afectate relațiile comerciale din zonă. Samavolniciile spahiilor turci au diminuat posibilitățile dezvoltării unor

¹Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 112-124.

²*Aradul permanentă în istoria patriei*, p. 95.

³Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 251.

⁴*Ibidem*, p. 250, 252.

relații comerciale. În epocă era asigurată libera trecere a negustorilor greci, sârbi, evrei etc.⁵, datorită cointeresării autorităților turcești în promovarea acestui tip de comerț.

Un rol însemnat în cadrul micii gospodării țărănești l-a avut creșterea cailor, care, de cele mai multe ori, erau furați. Mențiunile istorico-documentare relatează un astfel de episod în anul 1590.

Creșterea oilor a fost, în schimb, încurajată de potențaii otomani, iar creșterea vitelor nu a fost de bun augur⁶.

Fiscal, țăranimea era supusă unor mari obligații, atât în teritoriile ocupate de turci, cât și în cele aflate sub dominația principelui transilvănean. Spre deosebire de autoritățile transilvănene, primii s-au mulțumit cu perceperea dărilor, fără a se amestece în treburile obștești, așa încât s-a păstrat autonomia politică internă⁷.

Desigur, dominația otomană asupra părților crișene a avut și consecințe dezastruoase. Un bilanț sumar ar contura atmosfera unui feudalism anarhic, abuziv și nu în cele din urmă anacronic.

Prefacerile economico-sociale și promovarea unui nou tip de relații comerciale, la începutul secolului al XVIII-lea, au condus la valorificarea eficientă și sistematică a resurselor naturale și fondului forestier al localității Moneasa. Pătrunderea curentelor economice reformiste austriece și interesul crescut pentru implementarea politicilor economice europene a impulsionat studiile zonale în scopul cunoașterii potențialului economic și găsirea unor soluții viabile dezvoltării economiei.

2. Agricultura și meșteșugul casnic de la modernitate la contemporaneitate

Condițiile fizico-geografice au permis practicarea unei agriculturi limitată la necesitățile fiecărei gospodării. Ca orice sat de munte, cele câteva fâșii de pământ arabil, parcelat, înșirat de-a lungul văii Moneasa oferă posibilitatea cultivării plantelor și legumelor pentru traiul zilnic.

O imagine detaliată asupra posibilităților economice și situației sociale o putem desprinde din recensământurile efectuate de autorități de-a lungul timpului. Spre exemplu, conscripția din 1746 a recensat pe lângă numărul capilor de familie și situația economico-socială a lor, prin „arătarea precisă a condițiunilor lor de avere mobilă și de câștig din agricultură, creșterea vitelor și din meșteșuguri și sistemul de fixare a contribuțiilor de atunci”⁸. Au fost consemnate familii de români, partajate în „hospites” și „subhospites”, pe criteriu de avere stabilindu-se statutul social. În accepțiunea primului termen intrau iobagii cu casă și pământ, iar al doilea se referea la iobagii cu casă și fără pământ. Situația economică a

⁵*Ibidem*, p. 260-263.

⁶*Ibidem*, p. 250.

⁷*Arad permanentă în istoria patriei*, p. 152.

⁸Gheorghe Ciuhandu, *op. cit.*, p. 32.

ambelor categorii de iobagi cuprinde inventarul animalier, la care se adaugă plantele cerealiere pe care le cultivau, precum și o moară de râu, „moles rivalet”⁹.

Tabel 1

Datele conscripției din 1746

Nume	Krisan Iuan	Groza Ieremia	Groza Toma	Csupertye Nikora	Șodinka Mihaly	Total
Hospites	1	1	1	1	1	5
Subhospites	-	-	1	1	-	5
Boi	2	-	2	2	-	2
Vaci	1	1	1	1	1	6
Cai	1	-	-	-	1	5
Juninci	1	-	-	-	2	1
Capre	-	-	-	-	2	3
Porci	2	-	-	2	1	2
Orz	4/8	2/8	4/8	4/8	4/8	5
Grâu	-	-	-	-	2/8	18/8
Mei	2/8	2/8	2/8	2/8	2/8	2/8
Mori de apă	-	-	-	-	-	1

Sursa: Gh. Ciuhandu, *Românii din câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940

La finele secolului XVIII, s-a organizat un nou recensământ. Conscripțiile din 1771 și 1772 au furnizat date care pot fi acceptate ca reale și caracteristice pentru că se bazează mai cu seamă pe declarațiile țăranilor, care, în condițiile stăpânirii erariale și a lipsei alodiilor, au făcut cunoscute pământurile însămânțate. Au fost recenzați 25 de jeleri cu casă și pământurile aflate în folosință¹⁰.

Spre deosebire de datele oferite de conscripția din 1771-1772, potrivit celei din 1828, situația economico-socială a locuitorilor din Moneasa s-a diversificat. S-au extins suprafețele cultivate și fânețele avute în folosință. Situația economică a celor 70 de iobagi și jeleri poate fi desprinsă din Tabelul 2¹¹.

Tabel 2

Structura economico-socială a populației din Moneasa (1828)

Populație (18-60 ani)	Familii		Case	Arături, măsuri de pogon	Fânețe/zi de coasă	Vii/sape	Boi	Vaci	Junci	Cai
	iobagi	jeleri								
70	27	37	35	105	62	-	6	1	17	-

Sursa: Kovach Géza, *Conscripția satelor arădene în 1828*, în „Ziridava” XV-XVI, Arad, 1987

Spre deosebire de jelerii din Principatul Transilvaniei, cei din părțile vestice au avut o situație mai bună. Pe bază de contracte, ei puteau beneficia și de alte pământuri, în primul rând grădini, livezi, vii, putându-se ridica în rândurile contractualiștilor, care până în 1848 își asigurau,

⁹*Ibidem*, p. 219, 174, 136.

¹⁰Kovách Géza, *Structura internă ...*, p. 140, 159, 161.

¹¹Idem, *Conscripția satelor arădene în 1828*, p. 111, 113.

câteodată, situații mai avantajoase decât iobagii cu sesii¹². Producția pământurilor cultivate nu depășea necesitățile fiecărei familii. Spre exemplu cele 64 de familii de țărani dețineau 114 ⁴/₈ jug. pământ cultivat și fânețe. Media pe familie se cifra la 1,8 jug. Potrivit aceleiași conscripții în localitate își desfășoară activitatea 3 meșteri¹³.

În jurul anului 1829 majoritatea satelor din comitatul Arad au intrat în proprietate particulară. Noii cumpărători au trecut la organizarea alodiilor și la sistematizarea hotarelor. Drept urmare, țăranimea a pierdut o mare parte din pământurile comunale, fiind de multe ori ciuntite și sesiile lor¹⁴. Peste șase ani, istoricii maghiari au consemnat că „În Moneasa stau 24 iobagi care posedă teren arabil, 7 jeleri cu casă...”¹⁵.

Cumpătarea și hărnicia localnicilor, practicarea agriculturii pe cei 136 jug. de teren arabil și 84 jug. de luncă a permis sporirea șeptelului animalier¹⁶. Fiecare gospodar a avut grijă, în funcție de posibilitățile materiale, să-și construiască acareturile, să-și cumpere mașini și unelte agricole pentru a-și asigura necesitățile cotidiene¹⁷. Începând cu anul 1886, ei au obținut dreptul de a organiza târguri săptămânale în ziua de vineri. Presupunem că, aici, își vindeau produsele agricole¹⁸.

La finele veacului XIX și debutul următorului, șeptelul animalier a cunoscut evidente fluctuații. Analiza datelor oferite de statisticile maghiare din anii 1895 și 1911 oferă o imagine a dinamicii inventarului animalier. Cifrele indică prezența unui număr mare de bovine și suine. Față de anul 1895, în anul 1911, numărul cornutelor și porcilor a înregistrat o scădere semnificativă. Probabilitatea unei epidemii în rândul animalelor este evidentă, numărul lor scăzând aproape la jumătate. Ovinele au rămas în număr aproape constant, doar numărul cailor și măgarilor a înregistrat o ușoară creștere¹⁹. (Tabel 3)

Tabel 3

Dinamica șeptelului animalier (1895-1911)

An	Cornute	Cai	Măgari	Capre	Porci	Oi
1895	204	16	1	73	208	99
1911	121	40	4	34	5	94

Sursa: *Magyar statisztikai Közlemények*, vol. 41

¹²Idem, *Structura internă ...*, p.163.

¹³Idem, *Conscripția satelor arădene în 1828*, p. 119, 122.

¹⁴Idem, *Structura internă ...*, p. 184.

¹⁵Fábian Gábor, *op. cit.*, p. 75.

¹⁶Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 189.

¹⁷*Ibidem*, p. 171-172.

¹⁸D.J.A.N.A., *Márki Sándor, F. pers.*, R. 10, f. 749.

¹⁹M.S.K., vol. 41, Budapesta, 1913, p. 694-695.

De asemenea pentru anul 1897 a fost întocmit un tabel, în care au fost enumerate comunele contribuabile, ramurile economice, veniturile și impozitele funciare achitate²⁰.

Potrivit Tabelului 4, terenurile arabile au ocupat o zonă îngustă, respectiv 163 jug. și 187 stj., comparativ cu parchetul forestier și câmpul fertil, care dețineau preponderența. Suprafața pășunii a fost de 293 jug. și 1.325 stânjani (stj.), iar venitul de 48 fl și 54 cr. Impozitul financiar achitat a fost de 308 fl și 61 cr. Din activitățile lucrative se obțineau venituri mulțumitoare.

Tabelul 4
Situația funciară (1897)

Denumire		Arătură	Grădina	Lunca	Pădure	Câmp fertil	Câmp neroditor	Pășune
Suprafața	Jug	163	14	45	6731	7247	146	293
	Stj	187	290	-	200	402	735	1325
Venit	Fl.	151	45	22	942	1210		48
	Cr.	22	61	50	36	23		54

Sursa: Gaál Jenő, *Arad Vármegye és Arad Szabad Királyi Város Közgazdasági, Közigazgatási és Közművelődési Allapotának Leirása*, Arad, 1898

Revenind la șeptelul animalier, potrivit datelor cuprinse în Tabelul 5, s-a constatat că, de-a lungul unui an, respectiv 1910-1911, numărul total al vițelilor și boilor sub trei ani era de 4, iar al acelor de peste 3 ani de 50. Din 121 de bovine, 61 erau păstrate pentru carne și lapte; juncile sub 2 ani erau într-o proporție foarte redusă²¹.

Tabelul 5
Dinamica șeptelului animalier (1910-1911)

Viței				Vaci	Boi și viței		Junincă		
Crescuți și păstrați	tăiați		pierduți	pentru carne și lapte	sub 3 ani	peste 3 ani	sub 2 ani	Peste 2 ani	sugar
	vânduți	tăiați după ce au fost cumpărați		61	4	50	1	2	2
	3	36	3						
45									

Sursa: *Magyar statisztikai Közlemények*, vol. 41

Putem aprecia faptul că evoluția șeptelului animalier, în perioada modernă, a fost fluctuant. Aceasta se datorează evoluției pieței în zonă, precum și fenomenelor maladive, manifestate în anumite perioade.

²⁰Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 692-693.

²¹M.S.K., vol. 41, p. 694-695.

Pentru a-și vinde produsele animaliere, pe întreg teritoriul comitatului Arad, s-au organizat marile târguri săptămânale²², monesenii deplasându-se în localitatea Sebiș.

Contemporaneitatea nu a schimbat foarte mult raportarea localnicilor la sistemul agrar. Principalul izvor de subzistență a rămas tot creșterea vitelor și cultivarea terenurilor. Deseori, au apărut decizii de interdicție a pășunatului, provocând nemulțumiri ale localnicilor²³. Numeroși monesenii au adresat cereri către Primărie pentru a interveni în chestiunea pășunatului, căci imașul era proprietatea Bisericii Romano-Catolice. În cele din urmă diferendele s-au rezolvat pe cale amiabilă, Consiliul comunal Moneasa, aprobând cumpărarea pășunii Butușeasca²⁴.

Bunurile rezultate, din urma creșterii animalelor și a practicării agriculturii, au cunoscut grave mutații în perioada comunistă. Regimul cotelor impuse, în condițiile unei situații economico-financiare modeste a localnicilor, a diminuat considerabil șeptelul animalier și producția agricolă, căci așa cum am menționat în lucrarea de față, autoritățile nu țineau cont de anii cu recolte slabe. Deseori, monesenii au fost nevoiți să renunțe la asigurarea proviziilor pentru familie, căci cota trebuia achitată.

Pe lângă practicarea celor două sectoare ale agriculturii, localnicii s-au ocupat cu pescuitul. În perioada interbelică, mai ales, s-au înregistrat cereri către Primărie de licitare a dreptului de concesiune a bălților cu pește²⁵.

Poluarea și lipsa de preocupare a organelor interesate a micșorat fauna piscicolă. Sumele contractate au fost folosite de autoritățile locale, ca și în alte cazuri, la construcții edilitare, reparații, etc. Începând cu deceniul șase al secolului al XX-lea, s-a reamenajat păstrăvăria. De aici au fost aprovizionate cu pește restaurantele din Moneasa.

Meșteșugul casnic a fost puțin dezvoltat, limitându-se la necesitățile gospodărești, pentru că marea majoritate a femeilor lucrau la „fabrica baronului”²⁶. Cu toate acestea putem semnală, la începutul secolului XX, că mica industrie țărănească a țesutului și torsului²⁷, s-a practicat în fiecare familie în funcție de tradiționalitatea meșteșugului.

Bătrânele satului mai păstrează obiceiul scărmanatului lânii. Din ea, spre toamna târzie ce dădea spre serile reci de iarnă, la gura sobei, torceau și țesau lâna, croșetau ciorapi pentru copii și nepoți. Acum, după 1990, muncesc în liniște, netrebuind să dea cotele comuniste. Din păcate, odată cu îmbătrânirea sătenilor tradițiile se pierd.

²²Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 357.

²³D.J.A.N.A., *F.P.J.A., Acte aditive*, dos. 7400/1944, f. 46-50.

²⁴A.P.M., *Registrul deliberărilor consiliului comunal 1929-1932*, p. 69-70.

²⁵*Ibidem*, p. 11.

²⁶Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 189.

²⁷Somogyi Gyula, *op. cit.*, p. 180-181.

3. Meșteșuguri și unități industriale în secolele XVIII-XXI

Primele activități cu caracter industrial au fost legate de valorificarea resurselor subsolului: exploatarea și prelucrarea minereului de fier și mangan, a „marmurei”, calcarului și forestieră.

3.1 Exploatarea și prelucrarea minereului de fier și mangan

Observațiile geologice au evidențiat existența unui platou calcaros între Vașcău și Moneasa, care conține zăcăminte de minereu de fier și mangan.

Istoricii arădeni au afirmat că în regiunile bogate în minereuri de fier, cum era și cea de la Moneasa, locuitorii s-au îndeletnicit cu meșteșugul mineritului, încă din secolul al XIV-lea. Nu putem vorbi, însă, de o exploatare sistematică la acea vreme²⁸, așa cum am amintit deja.

Condițiile tehnologice rudimentare ale secolului al XVIII-lea, la care s-au adăugat condițiile naturale nu tocmai optime, nu au permis decât într-o oarecare măsură dinamizarea exploatărilor miniere, atât la Moneasa, cât și în alte zone²⁹.

Administratorul domeniului ducelui Rinaldo de Modena, Bohus Emeric, în deceniul cinci al veacului amintit, a început exploatarea minereului de fier și mangan cu muncitori specializați, de diverse naționalități, aduși din imperiu: slovaci, cehi, polonezi, austrieci, maghiari. Aceștia au format o colonie denumită „Colonia Jmelt”³⁰.

Primele topitorii primitive, piue de pisat minereul, acționate de forța apei³¹ au fost construite tot la începutul perioadei menționate.

Mai târziu, întregul domeniu al ducelui de Modena a trecut în proprietatea Erariului. Deposdarea de vechile proprietăți a avut drept cauză incapacitatea unei administrări eficiente, în conformitate cu politica economică practică la nivelul Imperiului. Un raport al municipalității comitatului Arad către Consiliul Locotenențial Maghiar, datat la 18 iunie 1776, a consemnat că Erariul a avut o mină de fier și la Moneasa, de unde s-au exploatat lunar cca 200 q de minereu de fier. De asemenea, în zonă, o altă mină a fost administrată de familia Ioja din Rănușa³².

Minereul exploatat din platoul carstic Moneasa – Vașcău a fost prelucrat în furnalele de la Moneasa și Rășchirata.

Profilul economic al Monesei a fost fixat prin sigiliul din 1781, emis de autorități. Tiparul sigilar, confecționat din alamă poate fi încadrat cronologic printre cele mai vechi sigilii sătești. De formă oval-verticală,

²⁸Aradul permanentă în istoria patriei, p. 95; Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 255.

²⁹Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruț, *op. cit.*, p. 53.

³⁰A. Șc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Gh. Bărbuceanu, *mss. cit.*, p. I; Idem, Nicolae Palade, *Repere istorice ale școlii din Moneasa*, mss., f. nenr.; Informație orală obținută prin bunăvoința d-lui prof. Spiridon Groza, din Moneasa.

³¹Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 233.

³²Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 848-849.

rondela are dimensiuni de 25 mm x 22 mm și înălțimea de 50 mm, iar legenda latină dintre cele două cercuri ovoidale are incizat „+ SIGIL. POS. MONYASZA 1781”, adică „Sigiliul satului Moneasa 1781”. Ca tipologie poate fi încadrat atât în categoria sigiliilor care imprimă specificul ocupațional al localnicilor, cât și a celor care redau forme de relief³³.

Trei ani mai târziu, printr-un ordin al guvernului, minele din comitatul Arad, începând cu data de 13 aprilie 1784, au aparținut de Oficiul Montanistic din Baia de Aramă, circumscripția montanistică din Banat³⁴. Pentru ca cinci ani mai târziu, în sectorul Moneasa – Dezna să înceapă exploatarea sistematică a fierului³⁵.

Topitoriilor de minereu de fier, tăiatul lemnului, arderea cărbunelui, transportul (cărăușia), munca în carierele de piatră și marmură roșie au însemnat, pentru localnici, importante surse de venit și posibilitatea asigurării unui nivel de trai decent, căci pe pământurile lor restrânse numai în mică măsură se putea practica agricultura³⁶.

Conținutul de calcar, în proporții suficiente, a permis topirea fierului cu ajutorul focului întreținut de cărbunii din lemn fără a adăuga alte minereuri. Prin topire, minereul de fier, devenea foarte curat și moale, deoarece nu conținea fosfor și sulf. Însă, din pricina, rezervelor puține, nu a avut loc o dezvoltare spectaculoasă în acest domeniu³⁷.

Preocuparea deosebită a baronului Névery Alexa de Gyula-Vârșand, noul proprietar al Monesei în exploatarea zăcămintelor miniere a fost evidențiată de documentele arhivistice ale Capitanatului Montanistic din Baia de Aramă³⁸. În anul 1813, de la minele de fier din Moneasa, dar și din alte localități, s-au extras cantități considerabile³⁹. Modernizarea lor, precum și politica promovată de autoritățile austriece, după 1810, a dus la extinderea muncii salariate, robota menținându-se doar în cazul muncilor de cărăușie, tăiatul lemnului etc.⁴⁰.

Condițiile fizico-geografice, în special rețeaua hidrografică, au contribuit la punerea în mișcare a morilor de apă, gaterelor și topitoriilor⁴¹. În funcție de cantitatea exploatată se stabilea valoarea și apoi vama.

³³Augustin Mureșan, Ioan V. Popovici, *Două tipare sigilare ale satelor Dulcele și Moneasa*, în „Studii de știință și cultură”, Universitatea „Vasile Goldiș” University Press Arad, , 2007, an II, nr. 1 (8)/ martie, p. 94-97; Gheorghe Țârcuș, „*Jumelțul*” de la Moneasa, în „Flacăra Roșie”, Arad, 1986, 1 februarie, p. 3.

³⁴Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 849.

³⁵Aradul permanentă în istoria patriei, p. 167; A. Șc. Gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Gheorghe Bărbuceanu, *mss. cit.*, p. III.

³⁶Fábian Gábor, *op. cit.*, p. 75.

³⁷Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 233.

³⁸D.J.A.N.A., Márki Sándor, *F. pers.*, f. 153-158; Aradul permanentă în istoria patriei, p. 178.

³⁹Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 861-862.

⁴⁰Aradul permanentă în istoria patriei, p. 217.

⁴¹Fábian Gábor, *op. cit.*, p. 75.

Cantitățile de minereu, evaluate în quintale, în intervalul 1810-1820 pot fi desprinse din Tabelul 6⁴².

Tabel 6

Statistica exploatării miniere între 1810–1820

Anul	1810-1811	1812	1813	1814	1815	1816	1817	1818	1819	1820
chintale (q)	795	157, 26	995	776	739	574	511	459	325	430
Valoare (Fl.)	88.047,33	25.298	10.074	-	-	15.855	15.337	7.803	4.755	7.307

Sursa: D.J.A. A.N., Márki Sándor, *Fond personal*

Impozitul perceput, în intervalul 1816-1820, a fost fluctuant. Dacă în 1816, Névery a plătit 266 fl, în anul următor suma a crescut la 383 fl, pentru ca, în 1818, să fie de 195 fl, în 1819 de 182 fl și în 1820 de 182 fl. Apreciem că în funcție de cantitatea de minereu obținută a evoluat și impozitul⁴³.

În această perioadă, raportul municipalității comitatului Arad din 1822, adresat Consiliul Locotenențial Regal Maghiar, în legătură cu minele și topitoriile de fier existente în comitatul Arad, consemnează, între altele, că „la Moneasa concasorul cu ciocane este în stare bună, iar cuptorul de topit este construit conform normelor noi, din material solid”. Minereul extras de la cele trei mine – Alexandru, ce se întindea pe o suprafață de 45,116 m², Victor și Amalia, cu o suprafață de 2.247 m² și Albrecht, de 45,119 m² din zona Corbu – a fost transportat la topitoria (furnalul) din Moneasa cu ajutorul cailor⁴⁴.

Pe la mijlocul veacului XIX, respectiv între anii 1847-1857, antreprenorul austriac Rosthorn a luat în arendă minele de fier din Sebiș și cele ale familiei Török, construind topitoriile de tip Jmelt.

„Industria” mineritului* a luat un avânt și mai puternic începând cu anul 1859, când John Wilhelm a devenit administrator domenal. Au fost puse instalații în centrele de exploatare și prelucrare a fierului, amenajându-se „Furnalul și forja de la Balint” (în apropierea Bisericii Baptiste actuale), „Forja de la Barna” (în apropierea Primăriei actuale) și „Forja de la Băi”, precum și „Furnalul de la Jmelt”. Contruirea ultimei instalații de prelucrare a minereurilor a diminuat, treptat, importanța

⁴²D.J.A.N.A., Márki Sándor, *F. pers.*, R. 3, f. 153-158.

⁴³*Ibidem*

⁴⁴Idem, *F.P.J.A, Acta congregationum*, dos. 753/1822, f. 5-6; Gheorghe Țârcuș, *art. cit.*, p. 3.

*Potrivit Schiței 2.

celorlalte forje și furnale. Spre exemplu, „vechiul cuptor este închis, rămânând doar instalația ciocanelor, care băteau și subțiau barele de fier, ce veneau din Jmelt”. La „Forja de la Băi”, unde funcționează uzina electrică, s-au lucrat unelte pentru agricultură (sape, hârlețe, furci, cormane pentru plug), la „Forja de la Barna”, cea care a fost pe locul unde stă Barna Simeon, s-au confecționat numai șine pentru roate⁴⁵.

Pentru obținerea unui quintal s-a folosit o cantitate de 4-5 q minereu, fierul rezultat fiind de bună calitate. Într-un raport al Camerei de Comerț și Industrie Arad, din anul 1878, s-a consemnat că exploatarea miniere s-au realizat în condiții primitive, producția nedepășind 30% din necesitățile unei fabrici, dacă se luau în calcul calitățile fontei⁴⁶.

Documente din 1882 fac cunoscută producția cuptoarelor de redus minereul de fier din zona Moneasa – Dezna – Zimbru, care s-a ridicat la 8.302 t. Extracțiile au fost valorificate în topitoriile locale, care, la Dezna spre exemplu, au funcționat până în 1912, iar la Sebiș până la Primul Război Mondial⁴⁷.

Anul 1891 a adus importante schimbări. Contele Wenckheim a cumpărat domeniul Sebiș împreună cu satele aferente. Activitatea furnalelor de la Moneasa a fost sistată, datorită modernizării fabricii de topit fier din Sebiș. Spre sfârșitul deceniului 10 al secolului XIX, cele trei mine de la Moneasa aveau o producție anuală, inclusiv cele din perimetrul localității Rănușa, de 50.000 q, din care se extrag 500 q magneziu. Valoarea anuală a producției era în jur de 20.000 fl. Prin construirea căii ferate înguste Sebiș – Moneasa întreaga extracție minieră a fost transportată la fabrica de topit fier din Sebiș⁴⁸.

Exploatare și prelucrarea minereului de fier și mangan a continuat până în 1918, după care instalațiile își încetează activitatea, continuând doar munca de exploatare până în 1928. Minereul a fost trimis la furnalele și laminoarele de la Reșița. Între 1953-1954, o societate din București a realizat, în perimetrul fostei exploatare, prospecțiuni geologice, pentru a determina rezervele de minereu rămase. Observațiile au condus la decizia nerentabilității reluării exploatarea minereului de fier și mangan, activitățile fiind sistate.

În anul 1972, Întreprinderea de prospecțiuni și exploatare geologice (I.P.E.G.) Deva a reluat activitatea de exploatare. La locul numit „Grajduri” (toponim rămas din perioada exploatarea de secol XIX, unde au fost adăpostiți boii și caii cu care se transporta minereul la furnalul din

⁴⁵A. Șc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Gh. Bărbuceanu, *mss. cit.*, p. III.

⁴⁶Kovács Géza, *Începuturile mișcării muncitorești din Arad*, în „Studii și articole de istorie”, vol. III, București, 1961, p. 309.

⁴⁷*Aradul permanentă în istoria patriei*, p. 285; Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruț, *op. cit.*, p. 60.

⁴⁸Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 233.

Moneasa) a fost instalată o moară de măcinat și spălat minereul, care, pe urmă, a fost transportată la Hunedoara. Lucrările au fost sistate în 1990⁴⁹.

Urmele vizibile ale vechilor furnale sunt martori vii ale ocupațiilor anterioare ale localnicilor. Denumirea de „băi” din apropierea munților Codru Moma s-a păstrat în locuri precum „Corbul” sau „Băile Nemților”. Cuptorul de topil fier înalt de 10 m, construit la mijlocul secolului al XIX-lea, la începutul deceniului opt al secolului XX a ajuns o ruină⁵⁰.

3.2 Cuptorul de topit fier „Jmelț”

Răsfoim, în continuare, o filă din istoria cuptorului de tip „Jmelț”, reconstituit pe baza scrierilor documentare și a memoratelor târzii. Pentru început, reconsiderăm descrierile întreprinse la mijlocul secolului XX de către specialiști.

Imaginea cuptorului de tip „Jmelț” (IL. 34) de la Moneasa, construit de către administratorul contelui Walstein⁵¹, se pare pe la mijlocul secolului XIX, scoate în evidență nivelul tehnic al topitoriilor de fier de pe valea Crișului Alb. Intensificarea exploatării minereului de fier s-a produs odată cu ridicarea cuptorului în afara perimetrului localității, azi cartierul Jmelț. Instalațiile moderne au concurat vechile cuptoare falimentare, rămânând doar mecanismele care băteau și subțiau barele de fier. De asemenea, domnul de pământ a construit două instalații noi pentru prelucrarea fierului, una în parcul Băilor – distrusă în contemporaneitate, alta a fost ridicată în mijlocul satului. Întreg sistemul de instalații a fost pus în mișcare de forța apei, iar focul a fost întreținut cu cărbuni⁵².

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX cuptorul de topit fier din Moneasa a fost abandonat datorită nerentabilității în fața avântului industriei siderurgice și metarurgice⁵³.

Construirea laminorului de la Sebiș, încă din 1860-1861, în timpul administratorului Jan Wilhelm, și modernizările din timpul grofului Wenckheim au contribuit la nerentabilizarea treptată a micilor „fabrici de topit fier” de pe domeniul Wenckheim⁵⁴.

Perioada interbelică a deschis drumul studiilor în domeniul geologiei. Profesorii de la Institutul geologic din București, ing. Ghițulescu și Gavăț, ajutați de studiile aflate în manuscris întreprinse anterior de ing. Giușcă, au stabilit rezervele totale, vizibile și probabile, ale României. În tabloul statistic au fost cuprinse și zăcămintele de fier de la Moneasa⁵⁵.

⁴⁹Informație orală obținută prin bunăvoința d-lui prof. Spiridon Groza din Moneasa.

⁵⁰*Meleaguri arădene. Ghid turistic*, p. 96.

⁵¹A. Șc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Gh. Bărbuceanu, *mss. cit.*, p. III.

⁵²*Ibidem*

⁵³Gheorghe Țărcuș, *art. cit.*, p. 3.

⁵⁴Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 234.

⁵⁵C. Diaconovich, *Enciclopedia României*, vol. III, Sibiu, 1904, p. 36, 861.

Cuptorul de topit fier situat în partea de est a comunei Moneasa, în malul drept al râului Moneasa, la o distanță de 14 m, spre nord de calea ferată la cca 100 m, iar spre N Dealul Scherița, are forma de trunchi piramidal, cu baza pătrată și latura de 10 m și înălțimea de 10 m. La vârful latura este de 7 m, în mijloc are un gol în formă cilindrică, iar pe cele trei fețe laterale, jos la bază dinspre S-V-N, are trei guri pe unde s-a scurs minereul topit. În jurul lui pe o suprafață de cca 2 ha s-a putut observa zgura rămasă de la topirea fierului.

Grosimea stratului este între 3-6 m. Înspre N, la 10 m, are un postament pe care există un zid din marmură, din piatră de râu și cărămidă legate cu var, nisip și pământ. Acolo se spune că era o „colnă” (colibă) pentru cărbunari, și că de acolo până la cuptor a fost un pod pe care mergeau vagonetele cu mineritul pentru a fi vărsat în cuptor. Minereul de mangan și fier era adus de la „Corbu”.

Bătrânii din localitate care au dat informații, în anul 1953, au fost Dragoș Dănilă (76 ani), Titeldorf Eduard (65 ani), Bogdan Melenti (77 ani) și învățătorul Nicolae Palade⁵⁶.

Pe la mijlocul secolului XX, a fost întocmită o altă descriere de către muzeograful Orbentlich Ivan, în care a reluat unele detalii deja menționate. Din aprecierile sale reiese că acest cuptor, ridicat după sistemul de construcții de secol XVII, a fost construit din piatră de bazalt de diferite forme, având ca liant varul cald și praful de piatră.

La descriere mai putem adăuga, faptul că, prin cele trei intrări laterale, s-au putut vedea zidurile foarte groase, care formează în interior un coș de formă rotundă. Cele trei intrări au fost folosite pentru scurgerea metalului topit, reziduri și alimentarea focului. Partea superioară a cuptorului lărgită ca o căldare a fost construită la același nivel cu un tablou taluzat cu piatră. Putem aprecia că, între cele două elemente a existat legătura unui pod, pe acolo aducându-se minereul cu roaba⁵⁷.

În deceniul opt al secolului XX, Direcția de Patrimoniu Arad a interzis construirea altor imobile în jurul lui, iar proprietarii să fie despăgubiți⁵⁸. Cu toate acestea goana după noi vile și construcții s-a intensificat după 1990, ajungându-se, în zilele noastre, ca această valoare de patrimoniu, chiar dacă a fost înscrisă pe lista monumentelor⁵⁹ să fie sufocată și lăsată în paragină.

⁵⁶C.M.A., A. dos. „Raionul Gurahonț” an 1953, fișă monument nr. 30 din 9 iunie 1953.

⁵⁷Idem, nr. inv. 5285 (Schită Cuptorului de topit fier de la Moneasa și Fișa de monument).

⁵⁸Idem, nr. inv. 5142 (*Cererea primarului Dănilă Groza către Consiliul Popular al Județului Arad. Comitetul Executiv. Direcția de Arhitectură, Sistematizare și Control din 11/16 inunie 1973*, f. 10-11.).

⁵⁹*M. O. Rom.*, 2004, an XVII, nr. 646/16 iulie p. 83 (cod. AR-II-m-B-00631; Cuptorul de topit fier (ruine), sat Moneasa; comuna Moneasa; la 500 m E de podul peste pârâul Moneasa; mijl. Sec. XIX).

Mai nou, au fost propuse proiecte de reabilitare de către instituții abilitate, la care autoritățile rămân insensibile.

3.3 Exploatarea și prelucrarea calcarelor marmoreene*

Calcarele marmoreene de vârstă triasică, de culoare roșcată cu tonuri și pete de intensitate diferită, străbătute de numeroase vine și rozete de calcită albă, dispuse în blocuri masive, măsoară pe alocuri până la 5-6 m grosime. Înclinările slabe în contrapantă formează un imens zăcământ ce începe din versantul drept al Văii Moneasa, din dreptul izvorului Piatra cu Lapte, și se continuă spre nord pe distanță de câțiva kilometri. Pe latura vestică a acestor calcare roșcate apar și blocuri de calcare de nuanțe gălbui ce au fost exploatate în cantități mai mici, în carieră, pe valea „pârâului lui Cioflică” (Scărița). La baza calcarelor marmoreene de culoare roșcată și gălbui se găsesc calcarele marmoreene negre, care se extind spre S și SV. Prelungirile blocului de marmură se pot vedea și în valea Moneasa⁶⁰.

În trecut exploatarea s-a început de la intrarea în localitatea Moneasa, dinspre Rănușa. Valorificare „marmorei”, se pare că a început de la mijlocul secolului al XIX-lea. Dovada o constituie coloanadele de „marmură” ce alcătuiesc fațada clădirii „Băilor termale” și scările de la intrarea în clădire.

Exploatarea a început de la baza versantului drept al văii, de la izvorul Piatra cu Lapte spre amonte. Extracția primitivă s-a efectuat cu răngi, pene (icuri) de lemn și fier și ciocane, iar șlefuirea „marmurei” cu ajutorul ciocanelor, spițurilor, dălților și pietrelor speciale. Contele Walstein a adus meșteri italieni pricepuți pentru prelucrarea marmorei, finisată în apropierea locului de exploatare, respectiv din locul unde astăzi este „Casa lui Coroi”, cca 100 m pe partea dreaptă a actualei șosele, lângă terenul de sport, viitoarea bază sportivă. Aici a fost și covăcia unde s-au ascuțit spițurile și dălțile. Transportarea „marmurei” prelucrate s-a făcut cu căruțele.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, perimetrul exploatator s-a extins în dreptul izvorului Piatra cu Lapte, la o altitudine de cca 100 m, unde existau condiții optime de lucru și unde calitatea „marmurei” interesa.

Valorificarea calcarelor marmoreene a necesitat importante investiții, pe care baronul Wenckheim nu a întârziat să le creeze⁶¹. Pentru a facilita transportul imenselor blocuri, a construit calea ferată îngustă Sebiș – Moneasa cu ramificații spre centrele de exploatare⁶².

*Calcarele marmoreene, așa cum am menționat deja în capitolul 1, în graiul localnicilor poartă denumirea de „marmură”. Pe parcursul acestui subcapitol va apărea termenul de marmură.

⁶⁰Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruț, *op. cit.*, p. 29, 35.

⁶¹Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 319-320; Edvi-Illes Laszlo, *Közgazdasági leirása az Aradi Kereskedelmi és iparkamara kerületének*, Arad, 1897, p. 83.

⁶²Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 411-412.

Raționamentul care l-a împins spre modernizări a fost cointeresarea firmelor sau a protipendadei vremii. „Marmura” a fost utilizată atât la modernizarea Băilor Moneasa (Baza de tratament, Hotelul Central, Baza de hidroterapie (ștrandul), vile etc.) cât și la ridicarea unor edificii în Arad, Budapesta și chiar Viena; la părți de clădiri ca de exemplu trepte, plăci de coridor și ancadramente de fundație⁶³.

Toate acestea l-au stimulat să ia inițiativa deschiderii unui nou centru de exploatare a „marmurei”, pe partea dreaptă a pârâului Scheia⁶⁴. Se pare că, în acest interval cronologic al sfârșitului de secol XIX și începutul veacului următor, de exploatarea carierelor de piatră din comitatul Arad s-a ocupat o fimă din Budapesta numită „Roheim și Stanger”.

Cum era pregătită pentru transport ? „Marmura” era tăiată în blocuri și prelucrată la Sebiș de către 12 meșteri sculptori în piatră. La fabrică a fost instalat un fierăstrău mecanic, acționat de forța apei pentru a tăia blocurile de marmură în plăci. În anul 1894 producția s-a ridicat la suma de 1900 fl, grație efortului celor 40-50 de muncitori angajați⁶⁵.

După Primul Război Mondial activitatea de exploatare a fost sistată. Însuși sculptorul Gheorghe Groza împreună cu familia au fost angajați ai carierei, după faliment mutându-se la Bucova (județul Hunedoara) pentru a-și putea câștiga existența, alături de alți meșteri pietrari din Moneasa⁶⁶.

În anul 1925 au reînceput exploatarea de la cariera de marmură, (IL. 36) însă, la un potențial redus și sezonier. Lucrătorii, mare parte moneseni, erau în număr de 25-30 de persoane. Cinci ani mai târziu, au început modernizările. Au fost introduse picamere și un compresor. Cu ajutorul picamerelor și a explozibilului, blocurile mari de piatră au fost mai ușor dislocate.

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, exploatarea a fost sistată, fiind reluate în perioada comunistă⁶⁷, de către o societate bucureșteană. Din 1950 până în 1952, Întreprinderea „10 cariere Arad”, condusă de directorul Șoaită, a continuat valorificarea marmurei, iar din 1952 până în 1955 cariera a fost administrată de Întreprinderea 5 București. Apoi, din 1955 până la 1 decembrie 2005, Întreprinderea de marmură din Simeria, cunoscută după 1990 sub denumirea de Marmosim Simeria, a preluat pachetul majoritar de acțiuni.

Noua tehnologie utilizată a diminuat folosirea metodelor și uneltelor demodate și greoaie. Dislocarea imenselor blocuri din marmură s-a realizat

⁶³*Ibidem*, p. 236; Gheorghe Lanevschi, *op. cit.*, p. 42.

⁶⁴Informație orală obținută prin bunăvoința d-lui Ioan Groza, fost șef al carierelor de marmură din Moneasa între 1953-1984. Din 1984 locul său a fost luat de ginerele său ing. Mile.

⁶⁵Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 236.

⁶⁶Horia Medeleian, *op. cit.*, p. 26.

⁶⁷C. Martinovici, N. Istrati, *op. cit.*, p. 695.

cu ajutorul explozibilului, iar pentru tăiere era folosit filoul (cu fire împletite din oțel), introdus începând cu anul 1965. Tot din acest an s-au folosit tractoare cu șenile. Până la introducerea tractorului, transportul manual, pe o distanță de 300 m, s-a realizat pe un drum pavat cu bârne de lemn, unse cu motorină sau cu parafină. Blocul de marmură era așezat pe două bârne lungi, împins și supravegheat de muncitori până la locul de unde putea fi încărcat în vagoane.

După scoaterea liniei ferate înguste Sebiș – Moneasa, în 1961, s-a amenajat un drum carosabil, mașinile ajungând, astfel, până la locul extracției. De aici, marmura era transportată până la Sebiș, de unde imensele blocuri erau reîncărcate în vagoane cu ajutorul unor macarale și duse la Simeria pentru a fi prelucrate. Bucățile de marmură rămase, au început a fi valorificate, din anul 1960, când s-a dat în folosință o stație de prelucrare a mozaicurilor. Producția anuală de mozaic s-a ridicat la 9.000 t.

Potrivit datelor recensământului din 1966, din totalul de 884 moneșeni, 466 reprezenta populația activă, din care 313 bărbați (35,40%) și 153 femei (17,30%). Populația masculină era angrenată în activități industriale (201 persoane, respectiv 43,13%), construcții (35 persoane, respectiv 7,51%), agricultură (15 persoane, respectiv 3,21%), circulația mărfurilor (4 persoane, respectiv 0,85%), învățământ, cultură, artă și ocrotirea sănătății (30 persoane, 6,43%), în alte ramuri 28 bărbați (6%), iar cea feminină în industrie (16 persoane, respectiv 3,43%), agricultură (89 suflete, 19,09%), circulația mărfurilor (5, respectiv 1,07%), învățământ cultură și ocrotirea sănătății (27, respectiv 5,79%), alte activități (16 persoane, respectiv 3,43%). Populația activă reprezenta 52,71%, iar cea pasivă 47,28%. O repartitie pe sexe indică faptul că, din totalul populației inative 246 persoane erau femei (27,82%) și 172 bărbați (19,45%)⁶⁸.

În deceniul opt al secolului XX, între unitățile productive cu ramuri industriale de interes național a fost și cariera de marmură de la Moneasa⁶⁹. Exploatarea sistematică a ajuns, în anul 1970, și la straturile de marmură neagră. Momentul a marcat începutul exploatării în funcție de cerințele pieței.

Datorită lipsei de interes pe piață pentru acest tip de marmură, în 1990, exploatarea a fost sistată. Odată cu privatizarea Întreprinderii de marmură din Simeria, devenită „Marmosin Simeria”, exploatarea marmurei de Moneasa a scăzut și datorită cheltuielilor mari și a neputinței de modernizare și crearea unor condiții de muncă optime pentru muncitori. Amintita societate s-a văzut obligată să apeleze la firme de transport din țară, pentru a duce blocurile de marmură (una dintre ele a fost din Baia Sprie).

⁶⁸D.S.J.A., *Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Populație. Regiunea Crișana*, vol. I, Direcția Centrală de Statistică, București, 1967, p. 166.

⁶⁹*Aradul permanentă în istoria patriei*, p. 695.

Puținii muncitorilor autohtoni, care mai lucrau la carieră, își începeau activitatea de la ora 6,30 dimineața, când un tractor cu o remorcă acoperită îi ducea până sus.

Situația statistico-profesională, potrivit datelor recensământului din 2002, indică un număr de 332 salariați, 10 patroni, 32 lucrători pe cont propriu și 7 lucrători în propria gospodărie. În industria extractivă au fost angrenate 19 persoane, iar în cea prelucrătoare 20 de angajați⁷⁰.

Nerentabilitatea și fluctuațiile economice au adus Societatea Marmosim în pragul falimentului. La începutul lunii decembrie 2005, mare parte a muncitorilor au rămas șomeri. Un jurnalist a dorit, în vara anului 2006, să descopere cauzele lipsei de activitate la cariera de „marmură” de la Moneasa, altădată cunoscută și apreciată. Conform spuselor localnicilor, din toamna anului 2005, cariera s-a închis. Primarul, Condea Terentie, a susținut intrarea carierei de marmură roșie și neagră în patrimoniul Consiliului Local. Societatea Marmosim, condusă de Eugen Swartz, continuă să-și mențină dreptul de proprietate în baza licenței de exploatare recunoscută de Agenția Națională a Resurselor Minerale și aprobată de Guvern pentru o perioadă de 20 ani. Disensiunile afectează situația economico-socială a zonei⁷¹.

Cu titlu de informare menționăm că „marmura” din Moneasa a fost destinată și exportului extern. Producția anuală de 3.300² blocuri de marmură a fost exportată în proporție de cca. 50% spre țările Europei vestice (Olanda, Germania, Danemarca) și țările Orientului Mijlociu și Apropiat (Liban, Siria, Egipt, Israel, Japonia). Edificii în construcția cărora a fost folosită „marmură” de Moneasa au fost: Palatul Cultural (Arad), Casa Presei Libere (București), Sala Palatului (București), Casa Poporului (Palatul Parlamentului – București) etc⁷².

Pentru întreaga activitate a pietrarilor din Moneasa s-a ridicat un monument, în 1968, din contribuția lor bănească. (IL. 37) Amintim, în continuare, nume de pietrari: Ardelean Mihai, Andrițoiu Gheorghe, Ancuța Petru, Brad Pavel, Brad Lazăr, Condea Gheorghe, Dronca Terenti, Dragoș Dănilă, Kusovski Ștefan, Kusovski Alexandru, Miclea Traian, Tipei Mihai, Șodinca Gheorghe, Șodinca Pavel, Șodinca Țilie, Șodinca Ioan, Cuhe Anton, Brad Ioan, Draghici Vasile, Dronca Pantelimon, Groza Aurel, Groza Pavel, Groza Melenti, Hopârda Ioan, Miclea Aurel, Miclea Teodor, Nica Pantelimon, Roman Zaharie, Șodinca Mihai, Șodinca Simeon, Șodinca Ioan, Tipei Gligor, Zoler Ștefan, Groza Pavel, Barna Gheorghe, Barna Viorel, Dronca Terenti, Dulin Francisc, Groza Ioan, Groza Dănilă, Kusovski Mihai, Marițiu Anton, Papoi Alexandru, Papoi Francisc, Șodinca Pavel, Șodinca

⁷⁰D.S.J.A., *Recensământul populației și al locuințelor 2002*, (format electronic).

⁷¹Christian Silva, *Marmura, în repaus*, în „Jurnalul Național”, din 12 VII 2006, p. 11.

⁷²Informație orală obținută prin bunăvoința d-lui Ioan Groza, fost șef al carierelor de marmură din Moneasa între 1953-1984.

Liviu, Szabo Ladislau, Groza Florian, Groza Ionică, Groza Gheorghe, Groza Leontin, Varga Mihai⁷³.

3.4 Exploatarea calcarelor cenușii

Alături de minereul de fier și marmură s-a exploatat o cantitate însemnată de calcar, care avea o compoziție chimică deosebită⁷⁴.

Calcarele cenușii, cunoscute popular și sub denumirea de „piatră de var”, au început să fie valorificate încă din secolul XIX. Datorită utilității multiple, varul, obținut în urma arderii în cuptoare, denumite popular „varnițe”, a fost folosit ca piatră de construcție, la terasamente pentru căi ferate și șosele.

Aria de răspândire a calcarelor cenușii, negre și roșii formează așa-zisa Pânză de Finiș. Cele trei puncte de exploatare sunt: Cariera de la Moară, situată în partea sudică a localității, Cariera de pe Valea Meghieșului, situată în amonte de Hotel Moneasa și Cariera Ponor de la Tinoasa.

Cariera de la Moară conține calcare triasice cenușiu-vinete, fin granulate, pe alocuri cu aspect lucios, compacte, traversate de numeroase vine de calcită albă sau roză și dispusă în blocuri masive. Aceeași evoluție și compoziție au avut-o și Carierele de pe „Valea Megeșului”⁷⁵.

Exploatarea lor s-a făcut prin despicare manuală, folosindu-se pene de fier bătute cu barostul în fisuri și prin folosirea explozibilului. Din prelucrarea manuală a rezultat material folosit la zidării, iar piatra spartă mărunt la întreținerea drumului ce leagă Moneasa de Sebiș, precum și la terasamentul căii ferate înguste Sebiș – Moneasa, până la desființarea sa în 1961.

Incursiunea în istoria exploatărilor calcarelor cenușii începe în ultimele decenii ale veacului al XIX-lea. Prosperitatea domeniului l-a determinat pe contele Wenckheim să investească în cumpărarea unor cuptoare de ars calcar, pentru rentabilizarea producției de calcar. Investiția s-a ridicat la 300.000 fl. Piatra brută a fost transportată la Sebiș cu „trenuțul” pentru arderea în cuptoarele de var. Activitatea lucrativă în cariere s-a desfășurat în funcție de comenzi. La aceste exploatări au lucrat doar muncitori sezonieri.

Cu toate că nu se scoteau cantități semnificative, documentele menționează faptul că anual 1.000 de vagoane de calcar au fost destinate Fabricii de zahăr din Mezőhégyes. Datorită compoziției chimice, calcarul de Moneasa a fost folosit, așadar, la industrializarea producției de zahăr⁷⁶.

⁷³Numele sunt transcrise de pe Pietrarul din Moneasa, aflat în „Grădina Mare”, lângă Căminul Cultural.

⁷⁴Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 237.

⁷⁵G. Pârvu, *Carierile din România*, Ed. Tehnică, București, 1964, p. 149.

⁷⁶Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 237, 319-320.

Odată cu desființarea căii ferate înguste Sebiș-Moneasa, exploatarea calcarului a fost sistată. Activitatea a încetat pe Valea Megheșului încă din 1918, fiind reluată doar sporadic. Aceeași soartă a avut-o și Cariera Ponor.

Din punct de vedere administrativ carierele de calcar au aparținut după 1918 de Consiliul Local Moneasa. Pentru a rentabiliza exploatarea, acesta a hotărât arendarea lor unor antreprenori privați. În anul 1930, spre exemplu, arendarea, avizată de primarul Dragoș Florea, și delegații proprietari, Șodinca Pavel și Groza Florian, a fost acordată lui Stern Sigismund din Sebiș. Dreptul de exploatare stipulat în contract a fost cuprins între 2 august 1930-31 decembrie 1940. Suma plătită Primăriei a fost de 4.000 lei/an⁷⁷. Treptat, activitatea de exploatare și valorificare a pietrei de var s-a diminuat. Doar locurile de exploatare și varnițele mai fac deliciul unor memorate locale.

3.5 Exploatarea forestieră

Vegetația forestieră ocupă mare parte din suprafața totală a localității Moneasa. Repartizarea suprafețelor forestiere include următorii proprietari: statul cu 3.177 ha, parchet forestier administrat de Ocolul Silvic Sebiș – Moneasa, proprietate privată 617 ha, proprietate de grup al Composesoratului urbarial 80,5 ha, proprietate privată a bisericilor ortodoxă și catolică, precum și a unor persoane fizice 63 ha⁷⁸.

„Exploatările forestiere”⁷⁹, ca activități primitive, au început încă din a doua jumătate a secolului XVIII-lea, când primele familii care s-au stabilit în Moneasa au defrișat pădurea din preajma locuințelor și terenurilor cultivabile, pentru a-și amenaja grădinile. Creșterea treptată a numărului de gospodării a determinat extinderea defrișărilor, mărirea suprafețelor cultivate și a fânețelor.

Ca urmare a dezvoltării industriei manufacturiere, în secolul al XVIII-lea, lemnul devine o sursă principală de energie și materie primă și implicit una de câștig pentru proprietarul domeniului. Prin Urbariul din 1771 s-a stabilit obligația iobagilor de a efectua un anumit număr de zile de muncă anual la exploatările forestiere. În afara zilelor de robotă au fost angajați cu plata pentru a face față solicitărilor crescânde de la un an la altul⁸⁰. Prelucrarea minereului de fier, mangan, a necesitat, de asemenea, creșterea forței de muncă. Activitățile lucrative au fost susținute de localnici și completate de populația venită din satele învecinate. Registrele

⁷⁷A.P.M., *Registru de procese verbale*, nr. 5/1929-1932, *Procesul Verbal* nr. 8/20 august 1930, p. 65-66.

⁷⁸Arhiva Ocolul Silvic Sebiș (A.O.S.S.), dos. *F. Forestier*, f. nenr. (Informativ, amintim că foile cadastrale cu suprafețele de pădure și teren care revin fiecărei instituții și localnicilor pot fi consultate la Primăria din Moneasa.).

⁷⁹Expresia utilizată se referă la un început de exploatare incipientă, primitivă.

⁸⁰D.J.A.N.A., *Conscripții urbariale. Urbarium 1771 Moneasa*, f. 25-26.

de stare civilă, vin să argumenteze existența și extinderea ocupației de cărbunar.

Cu ce se ocupau ? Cărbunari obțineau cărbunii de lemn (mangal) prin arderea mocnită a lemnului în bocșe („milheri”). Mangalul era folosit la furnal (cuptorul de topit minereul de fier) și la forje (laminoare). O mare cantitate de mangal, ce se producea aici, era folosită ca sursă de energie pentru micile întreprinderi ale fostului comitat Arad.

Pe lângă cărbunari, stânenarii (IL. 35) fasonau lemnele, cu joagărul (ferăstrăul), securea și maiul. Prelucrarea primară se făcea pe sortimente în pădure. Din tulpinile sănătoase se fasonau buștenii, iar crengile și tulpinile scorburoase erau folosite pentru întreținerea focului. De obicei, o echipă de stânenarii era formată din 3 persoane, în general bărbați, dintre care doi, cu ajutorul fierăstrăului doborau arborii, fag și stejar cu precădere⁸¹, și îi tăiau în bucăți, iar al treilea, cu securea, îl curăța de crengile mai subțiri, despică bucățile de lemn tăiat mai gros și le stivuia. Plata se făcea în funcție de cantitatea de material lemnos fasonat, socotit în m³ sau metri steri. Pentru a nu pierde timpul cu deplasarea, muncitorii preferau să locuiască în colibe toată săptămâna (de luni până sâmbătă). Acasă se întorceau numai duminica pentru a se aproviziona cu alimente, precum făina de mălai, slămina (clisa), cartofii și fasolea, de la magazia din localitate, deschisă de domnul de pământ în acest scop. O altă echipă târa cu țăpina lemnele pentru a le încărca. Ei purtau numele de „țăpinari” (IL. 39)⁸².

În ansamblu, exploatarea forestieră au jucat un rol însemnat în paleta ocupațională și existențială a monesienilor, mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea când activitatea a fost organizată sistematic de către baronul Wenckheim⁸³, de numele căruia putem lega și edificarea Brigăzii silvice. (IL. 38)

Întreaga activitate forestieră a fost trecută, după 1918, sub directă administrare a Societății Anonime forestiere Sebiș – Moneasa⁸⁴. Postul de pădurar a fost ocupat de un monesean cu situație materială bună, care făcea parte și din Consiliul Local. Spre exemplu, în 1929, Draghici Terente a fost numit pădurat în locul lui Ioan Ciupertea⁸⁵.

⁸¹Somogyi Gyula, *op. cit.*, p. 180-181 (La sfârșitul secolului al XIX-lea, Wenckheim a dorit plantarea unor puiți de conifere în Moneasa).

⁸²Informații orale primite de la monesienii, foști muncitori forestieri.

⁸³Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 171-172 (Pădurile domeniului Sebiș au fost dominate de fagul roșu și cer, folosite ca lemne de foc. Anual au fost exploatați, de pe întreg domeniul Sebiș, 40.000-50.000 m³ de lemne, folosite cu precădere în industria de fier a domeniului. Pentru o mai eficientă valorificare a materialului lemnos s-a edificat o fabrică de parchet.).

⁸⁴C.M.A., *F. M.O.*, nr. inv. 10.258 (*Carte de adrese-perioadă interbelică*, p. 1904).

⁸⁵A.P.M., *Registrul deliberărilor Consiliului Comunal/1929-1932, Proces verbal nr. 8/23 mai 1929*, p. 3.

Aplicarea reformei agrare din 1921, a stârnit nemulțumirea sătenilor, care au reclamat Prefecturii Județului Arad exploatarea forestiere, considerate ilegale, ale „Societății Anonime de industrie de lemn și mine Sebiș”⁸⁶. Amintita societate deținea dreptul de concesiune pe patru ani în hotarul localității Moneasa pe văile „Vezuroiu”, „Blidarița Mare” și „Blidarița Mică”. Materialul lemnos era transportat pe linii cu ecartament de 0,60 m, cu șine de 20 m. Potrivit condițiilor de concesiune, pe tronsonul de cale ferată, s-a putut transporta exclusiv lemne de foc sau construcție⁸⁷.

În anii financiari 1942/43, 1943/44 și 1944/45, Regionala Silvică Arad a întocmit un tablou despre suprafețele pădurilor Statului din cuprinsul județului Arad, cu indicarea posibilităților de exploatare. Suprafața totală a Ocolului Silvic Sebiș – Moneasa era de 8.478 ha și 74 arii, cu o posibilitate de exploatare anuală apreciabilă. Conform prevederii de amenajare din izlazul comunal Sebiș – Moneasa se va exploata 4.000 m³. Cât despre izlazurile definitive expropriate în baza Reformei agrare pentru Moneasa suprafața definitiv construită ca izlaz comunal a fost de 41 ha și 43 arii, acesta fiind în curs de exploatare⁸⁸. Pe anii financiari amintiți s-au realizat operațiuni de împădurire și însămânțări⁸⁹.

Transportul lemnului fasonat s-a efectuat în funcție de configurația terenului, cu ajutorul carbonierei, jgheaburilor (vălău), goangăi, drezinei și căruței.

Jgheaburile sau vălaele (IL. 33) au fost confecționate din lemn despicat și cioplit. Erau montate pe văile cu torenți, cu pante mari, ca să se deplaseze ușor lemnul. Alunecarea era favorizată atât de roua sau bruma căzută cât și de apa ploilor. Ele erau montate la anumite distanțe în funcție de lungimea văii (pârâului), ajungând, câteodată, să depășească și 1 km. De obicei, transportul se făcea noapte și, mai ales, în nopțile cu lună, pentru ca, în timpul zilei materialul, să poată fi preluat mai departe de transportatori cu goanga sau cu căruțele. Până la jgheab, materialul fasonat era dus manual, prin corhănire (lemnul era prins cu țăpină, iar persoanele care executau munca se numeau țăpinari). De la depozitul de material lemnos, format la capătul vălăului, datorită pantei mai reduse, până la drumul de acces, materialul lemnos se transporta cu goanga.

Goanga (IL. 42) era așa-zisul cărucior fără roți ce se deplasa tras de un cal sau aluneca singură pe șinele din lemn, udate cu apă sau unse cu parafină. În aval, când creștea viteza de deplasare, ea avea o frână ca o ghiară ce acționa pe șina de lemn, fiind pusă în acțiune de o persoană. Un

⁸⁶D.J.A.N.A., *F.P.J.A., Comisia administrativă*, dos. 51/1921-1922, f. 1-7.

⁸⁷Idem, dos. 15/1922, f. 10, 12, 15, 17, 19, 22, 27, 29.

⁸⁸*Planul real de activitate al prefecturii județului Arad pe anii bugetari 1942/43, 1943/44, 1944/45*, vol. I, Imprimeria județului Arad, Arad, 1942, p. 156-157.

⁸⁹*Ibidem*, p. 160-161.

alt mijloc de transportare a stivelor de material lemnos a fost drezina. (IL. 41)

De la depozitul format la capătul drumului goangăi, materialul lemnos era transportat mai departe cu căruțele trase de cai sau boi. Tot cu căruțele erau transportați cărbunarii.

Ultimul deceniu al secolului al XIX-lea a ușurat considerabil deplasarea și transportul materialului lemnos. Construirea căii ferate cu ecartament îngust Sebiș – Moneasa, cu ramificații pe Valea Megheș, Boroaia, Valea Lungă și Ruja, a marcat perioada modernizărilor și inovațiilor în desfășurarea exploatărilor forestiere. Cerințele crescânde de material lemnos pentru susținerea micilor centre industriale din Sebiș, Bocsig, Pâncota și Arad au deschis drumul intensificării exploatărilor.

Prefacerile economico-sociale și politice de la începutul secolului XX, implicațiile internaționale de după Unirea din 1918, au produs schimbări substanțiale în toate domeniile. La sfârșitul deceniului doi al veacului XX, asistăm la încetarea exploatării și prelucrării minereului de fier și mangan și concentrarea a peste 80% din populația masculină aptă de muncă în domeniul exploatărilor forestiere. Aproape fiecare gospodărie, pentru a putea supraviețui, s-a angrenat în munca de căruașie. Consecința imediată a fost creșterea numărului de animale de tracțiune, căci tot în a doua gospodărie se creșteau cel puțin câte o pereche de cai și (sau) boi. Alături de ocupațiile devenite tradiționale, se înfiripează cea de căruțaș sau căruaș de lemne, în rândul localnicilor producându-se stratificarea socială. Monesenii fără pământ sau cu suprafețe de pământ mici erau, de obicei, stânjenarii sau cărbunarii, iar cei cu teren arabil și fânețe erau căruțașii.

Viața lucrătorilor forestieri a fost grea, dovadă fiind și faptul că mare mare din timp și-l petreceau în pădure. Alături de familie erau doar în zilele de sărbătoare și câteva zile primăvara și toamna când se recolta și se adunau furajele pentru animale pe perioada de iarnă⁹⁰.

Putem aminti că, până în anul 1921, peste 3.000 ha aparțineau proprietarului de domeniu, care prin „iagari” (pădurari) se îngrijea de întreținerea și exploatarea ei. Amintim familia Titteldorf Eduard și Maria, pădurar în Moneasa, care a fost mulți ani „iagăr”. (IL. 40)

După reforma agrară, parchetul forestier a fost repartizat instituțiilor și persoanelor fizice amintite în debutul aborbării acestui subiect. Mai menționăm că, un număr restrâns de locuitori, cca. 40 capi de gospodărie, dețineau 80,5% ha de pădure din proprietatea privată, aflată sub denumirea de Composesorat Urbarial, dobândită de la domnul de pământ încă din secolul XIX, ca stimulent pentru cei care lucrau cu animalele de tracțiune la exploatățile forestiere și miniere. Exploatarea masei lemnoase din pădurea urbarială se făcea în beneficiul membrilor

⁹⁰Informație orală primită prin bunăvoința lui Groza Mihai (văru Haiu), locuitor din Moneasa.

urbariați. Lemnul era folosit și la confecționarea obiectelor de uz gospodăresc precum furci, cozi de topoare, de ciocane, de securi, scări, coșuri, măhuri, componenete pentru căruțe. Surplusul îl vindeau în piețele și târgurile din orașul și comitatul (județul) Arad. Masa lemnoasă, ce se exploata din pădurea statului, a fost folosită în proporție de 80% în industria de prelucrare și 20% pentru combustibil.

Din pădurea comunei s-a asigurat anual necesarul de lemne de foc și construcție pentru fiecare gospodărie. Cantitatea lemnului de foc era stabilită în funcție de numărul fumurilor (coșurilor).

Dintre inițiativele particulare de exploatare forestieră amintim pe cea din anii 1921-1922 a preotul-paroh din Moneasa Octavian Tămășdan. Acesta a înaintat o cerere Prefecturii Județului Arad, în care se stipula edificarea unei căi ferate pentru a transporta lemne, care „începe de la pădurea mea și trece pe teritoriul parohiei romano-catolice, apoi peste șoseaua județeană prin grădina lui Albert Illés”. Atât parohul romano-catolic, cât și Albert Illés au fost de acord cu edificarea căii ferate, urmând ca Prefectura să aprobe trecerea peste șoseaua județeană. În urma demersurilor și dosarului cu declarații și schițe, Octavian Tămășdan a primit aprobarea de exploatare, un certificat de exploatare, specificându-i-se condițiile de concesiune, precum și regulamentul pentru exploatarea liniilor industriale cu tracțiune animalică. Ultimele două acte au stipulat următoarele: „Pentru edificarea respectiv exploatarea liniei industriale înguste cu tracțiune animalică și de mai sus numită se dă o concesiune pe timp de un an. ... Pe calea ferată concesionată se pot transporta exclusiv numai lemne... Concesionarul e obligat a folosi materiale de fier de proveniență indigenă și, în general, toate materialele și peselile necesare la construirea și întreținerea liniei industriale, înțelegând aici și vagonetele ... trebuie să le procure de la industria din țară... Concesionarul trebuie să termine construirea liniei în decurs de 30 de zile începând cu ziua aprobării concesiunii”⁹¹.

Exploatarea masei lemnoase din pădurea comunală se făcea de către un antreprenor privat, stabilit în urma licitației de membrii Consiliului Local. Suma obținută de la populație, în urma vânzării lemnului, era folosită în interesul comunității pentru diferite lucrări edilitare: construcții de poduri și podețe, reparații de drumuri, construcția și reparația bisericilor și școlii. Destinația ulterioară a banilor era hotărâtă de Consiliul Local Moneasa⁹².

Ca urmare a naționalizării din 1948, întreg fondul forestier a trecut în proprietatea statului, exploatarea forestieră realizându-se, în

⁹¹D.J.A.N.A., *F.P.J.A., Comisia administrativă*, dos. 50/1921-1922, f. 1-25.

⁹²A.P.M., *Registrul deliberărilor Consiliului comunal/1929-1932*, p. 3-157; Idem, *Condica pentru ședințe a Consiliului Comunal Moneasa*, 1933, p. 1-149; Idem, *Deciziuni pentru Consiliul Comunal Moneasa*, 1936-1937, p. 1-90.

exclusivitate, de Ocolul Silvic, prin intermediul noului sector înființat „Întreprinderea Forestieră de Exploatare și Transport”, devenită ulterior întreprindere independentă.

Deceniul șase al secolului XX a marcat mecanizarea lucrărilor de exploatare și transport a masei lemnoase. Fierăstraiele manuale au fost înlocuite cu cele mecanice (drujbe), „goangele” cu funicularele, iar transportul cu atelaje cu tractoarele. În locul căii ferate s-au amenajat drumuri forestiere. Tehnologia modernă a încurajat specializarea muncitorilor în drujbiști, tafiști, tractoriști și șoferi trolști.

Viața cotidiană a muncitorilor forestieri s-a schimbat. Localnicii erau transportați gratuit la domiciliu de la locul de muncă, iar produsele alimentare se ofereau la un preț avantajos. Mai mult, a fost construită o cantină pentru asigurarea hranei muncitorilor. Față de perioada interbelică s-au constatat îmbunătățiri considerabile ale condițiilor de muncă și trai. Modernizările efectuate au condus la dublarea volumului exploatărilor forestiere.

Condițiile grele de muncă din sectorul forestier, comparativ cu alte sectoare ale economiei locale, a redus drastic numărul muncitorilor forestieri autohtoni. În prezent, doar 15 moneșeni mai lucrează alături de perosane venite din județele Bistrița-Năsăud și Maramureș. Boșcai Ioan, Bortiş Pascu, Cioflică Nicolae, Ciupertea Pavel, Crișan Gheorghe, Crișan Miron, Dragoș Gheorghe, Rădac, Groza Florea-Adam, Groza Vasile, Groza Ioan, Groza Florea, Negrilă Mihai, Teaha Milenti sunt câteva nume, despre care localnicii afirmă că sunt muncitori secui și români.

Memoratele locale, insuficient sondate, păstrează episoade ale unor neînțelegeri și bătăi în birtul de la Moneasa între români și secui. Autoritățile locale au fost nevoite să intervină, multora reziliindu-le contractele de muncă.

Tradiționalitatea exploatărilor forestiere din Moneasa ne îndeamnă să amintim câteva nume de cărbunari și stânenari. Lista nominală cuprinde pe Butari Constantin, Brad Ștefan, Groza Florian, Ilieș Pavel, Ilieș Alexandru, Pop Vidu, Țigan Alexandru și Crișan Iosif.

Perioada 1990-2005 cu toată pleiada de schimbări la nivel macro și micro economic a afectat structura proprietății funciare. Pădurile naționalizate au fost retrocedate vechilor proprietari. Consiliul Local Moneasa a reprimis vechile proprietăți, la fel ca și pădurea urbarială – pădurea proprietate privată a persoanelor fizice, cât și a bisericilor, unele în curs de retrocedare. În urma retrocedărilor a mai rămas în proprietatea statului 3.177 ha, administrate și exploatate, în continuare, de Ocolul Silvic de Stat Sebiș – Moneasa.

Din perspectivă analitică, vârsta medie a fondului forestier din hotarul localității Moneasa a ajuns în prezent la 40 de ani, fiind deci o pădure tânără, care se mai poate exploata doar selectiv prin metoda de

rărire. Mecanizarea lucrărilor de exploatare a avut și efecte dăunătoare. Drumurile de acces în parchete, amenajate pe versanți și văi au provocat eroziuni și alunecări de teren. Efectele distructive au afectat, așadar, în mod alarmant, și fauna piscicolă.

În ultimii ani ai veacului nostru, suprafața defrișată s-a situat în medie la cca 20.000 m³, dublă față de perioada interbelică. Excesul a dus la dezechilibre ecologice, ceea ce i-a determinat pe specialiști să ia măsuri de protecție. Pădurile din jurul stațiunii Moneasa, reprezentând 8% din vechiul fond forestier, prin lege, au fost declarate rezervații naturale⁹³. Speciile valoroase de lemn, menționate de istoricii perioadei cezaro-crăiești, din păcate, sunt și ele pe cale de dispariție.

3.6. Alte indeletniciri

Ocupațiile tradiționale, legate de agricultură, minerit, exploatarea forestieră, etc. Au fost completate cu alte indeletniciri, încă din veacul al XIX-lea fiind amintiți meșteșugarii. Potrivit conscripției din 1828, în localitatea Moneasa, au fost semnați 2 meșteșugari breslași⁹⁴.

Activitățile cu profil comercial au fost completate de locuitorii care au prestat servicii la Băi. A existat și o categorie socială de mici proprietari. Afacerile lor s-au orientat spre necesitățile locului. Spre exemplu, Drăghici Pavel s-a ocupat de producerea și comercializarea băuturilor alcoolice, deschizându-și un birt. Consiliul comunal Moneasa a aprobat cererea lui Kaufman Iuliu de a obține „brevet de băuturi” spirtoase. Zoller Iuliu a fost cizmarul localității, Dokoli Petru – croitor, Măriș Petru și Veselie Șodinca – fierari, Ilarie Șodinca, Schmidt Nicolae – frizeri, Kaufman Béla – măcelar, Kolozsvári Gavril – morar, Gedeon Gáspár – rotar⁹⁵.

Ulterior, Kaufman Iuliu, din Moneasa, a cerut, din nou, un brevet de comercializare a băuturilor spirtoase. Cererea a fost respinsă de Consiliul local Moneasa, pentru că „... mai există o cârciumă care este îndestulătoare”⁹⁶. Tot în cursul anului 1929, Consiliul Local Moneasa a hotărât acordarea unui brevet de vânzare a aceluiași produs, în restaurantul băilor Moneasa, Societății arădene de „Industri de lemn și Mine Sebiș”, pentru ca vizitatorii să beneficieze de servicii diversificate⁹⁷.

⁹³Informație orală obținută de la prof. Spiridon Groza.

⁹⁴Kovacs Géza, *Conscripția satelor arădene în 1828*, p. 122.

⁹⁵C.M.A., *F. M.O.*, nr. inv. 10.258 (*Carte de adrese-perioadă interbelică*, p. 1904); A.P.M., *Registrul deliberărilor Consiliului comunal/1929-1932*, Hotărârea 10/1930, p. 43.

⁹⁶A.P.M., *Registrul deliberărilor Consiliului comunal/1929-1932*, Proces verbal nr. 16, Hotărârea nr. 47/1929, p. 32-34.

⁹⁷*Ibidem*, Proces verbal nr. 8/23V.1929, p. 5-6.

În anul 1972, comuna Moneasa dispunea de 1 magazin alimentar, 4 magazine mixte, 1 restaurant, 5 bufete, 2 cofetării și un han pescăresc⁹⁸.

Grație avântului turistic, forța de muncă a fost absorbită, mare parte, de oferta de lucru a stațiunii Moneasa. Restul activităților au cunoscut o oarecare afirmare în funcție de cerințele pieței, a localnicilor și turiștilor.

4. Componente ale modernizării

4.1. Transporturile

Vremurile cezaro-crăiești ale primei jumătăți a secolului XIX au oferit turiștilor posibilitatea de a veni în stațiune doar cu căruța. Drumurile aproape impracticabile – după cum consemnează documentele vremii – și pline de peripeții, mai ales datorită ploilor și a terenului mlăștinos, îngreunau parcursul trăsurilor, care se afundau mai bine de jumătate cu roțile în noroi.

Abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au fost semnalate preocupări de amenajare a căilor de transport spre stațiunea Moneasa. Coborând în timp, amintim ambițiosul proiect al autorităților de amenajare a infrastructurii comitatului Arad. În acest sens, au aprobat construirea căi ferate Valea Crișului pe ruta Arad – Ineu. Noua linie a fost predată traficului la 10 mai 1877, iar distanță parcursă era de 62 km. În 1881 a fost prelungită până la Sebiș cu încă 28 km. În 1886, s-a constituit „Societatea Calea Ferată Unită Arad – Cenad” în urma unificării a două societăți cu același profil și care acționau pe același tronson⁹⁹. Cu un pachet de acțiuni mai mare, amintita societate a lansat proiecte de modernizare a căilor de acces.

Din inițiativa și pe cheltuiala contelui Wenckheim și sub îngrijirea inginerilor amintitei societăți, a fost construită și predată traficului, în 14 august 1893, calea ferată îngustă Sebiș – Moneasa, cu o lungime de 21.300 m. Nivelul căii ferate se ridica continuu, de la Sebiș la Moneasa, atingând din punctul extrem 172,53 m. Din cauza terenului „Văii Dezna” s-a construit o linie îngustă de 0,46 m. Traseul cuprindea 7 gări și triaje: triajul de la Sebiș, halta Sebiș – fabrica de fier, halta Sălăjeni – Prăjești, halta Buhani, gara Dezna, halta Ravna și halta Moneasa, Moneasa – stațiunea balneară și Moneasa – gara.

Linia principală a avut mai multe ramificații: către fierăstrăul de marmură, cariera de calcar Megyes-Völgy, topitoria de fier și cariera de marmură. Ultima ramificație a căii ferate a fost prelungită până la muntele Codru Moma și are o lungime de 7 km¹⁰⁰. Cel mai înalt nivel a fost de 70%.

⁹⁸Gheorghe Toduța, Vasile Grec, Nicolae Lujanschi, *Localitățile județului Arad*, Arad, 1972, p. 106.

⁹⁹Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 386, 391, 502-504.

¹⁰⁰*Ibidem*, p. 411-412.

Pentru a se evita exproprierile, linia ferată a fost construită de-a lungul domeniului, dar, cu toate măsurile adoptate, la 31 aprilie 1893, 120 de țărani au ocupat cu forța șantierul, pentru că fusese instalat pe pășunea comunală¹⁰¹. După aplanarea conflictului și rezolvarea lui în mod amiabil, tronsonul de cale ferată a fost dat în funcțiune la data amintită anterior¹⁰².

Terasamentul a fost construit din materialul existent în zonă, la fel ca și podețele. „Trenul” (IL. 46) a fost instalat pe șine din oțel, de 10,9 kg/m linear, care permiteau o viteză de 25 km/h. De asemenea, terasamentul cuprinde 84.700 m³ de pământ și 6.000 m³ de dubluri. La cele 49 drumuri de tranzit s-a folosit 2.410 m³ de piatră. De-a lungul căii ferate au fost edificate 67 de poduri din 237 m³ material lemnos.

Linia principală măsoară 22.037 m, iar cele secundare 3.087 m, în total 25.124 m. 37.686 traverse susțineau șinele, completate cu 608 t fier și 15.649 m³ pietriș. De-a lungul căii ferate, au funcționat 23 de macazuri și 2 plăci turnante.

Aspectul arhitectural al gărilor s-a integrat în curente de edificare ale epocii, însă infinit mai simple în comparație cu fastuoșitatea și secesionul vilelor ce au început să împodobească parcul Băilor Moneasa.

Transportul mărfurilor și oamenilor în condiții optime au fost asigurate de două locomotive Siegle aduse din Viena, completate de vagoane pentru călători. Ultimele erau de două tipuri, acoperite și neacoperite. Cele acoperite au fost realizate de fabrica „Weitzer” din Arad, iar vagoanele descoperite, de fabrica de vagoane a „Societății Căilor Ferate Unite Arad – Cenad”. Cele 6 vagoane de călători erau de clasa I, II și III; existau, apoi, două vagoane combinate de bagaje și poștă, 10 de mărfuri, acoperite, dotate cu 8 roți, 10 de mărfuri descoperite, cu un tonaj de 4.000 kg cu 4 roți, 1 drezină, 6 vagonete și 21 vagoane de mărfuri cu o greutate de 6.000 kg. Prețul de achiziționare al vagoanelor și locomotivelor s-a ridicat la 93.000 fl; construirea căii ferate 210.000 fl; din bilanțul contabil final rezultă că pentru un singur km de cale ferată s-a cheltuit 13.765 fl¹⁰³.

La baza construirii acestui mijloc de transport, au stat atât raționamentele de ordin economic care au vizat facilitarea unor activități economice, cât și necesitatea de a promova turismul în zonă.

În perioada interbelică circulația locuitorilor de pe raza Moneasa – Sebiș a devenit o problemă stringentă. Dronca Martin din Buhani a cerut ușurarea transportului de persoane prin concesionarea unui autobuz. Pentru aceasta, Delegației Permanente Județene i s-a recomandat să intervină pe lângă Direcția Generală PTT pentru eliberarea autorizației de circulație a autobuzului în interesul populației. S-a argumentat că linia particulară a contelui Wenckheim a servit intereselor acestuia „transport

¹⁰¹Kováč,Géza, *Începuturile mișcării muncitorești din Arad ...*, p. 327.

¹⁰²Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 393.

¹⁰³*Ibidem*, p. 411-412.

de lemne, piatră etc.” Pe timp de vară, trenul circulă o singură dată pe zi, iar timp de „10 luni tot a doua zi”. Călătoria de la Sebiș spre Moneasa începea la orele 10,30 dimineața, iar invers la ora 2,14, dis de dimineață. Locuitorii au fost nevoiți să circule la „Sebiș la preceptorat, la Preturia Buteni, la judecătorie, la notarul public” în condiții inumane. Prin punerea în circulație a autobuzului și Băile ar fi mult mai circulate. Cererea s-a materializat câteva decenii la târziu.

Podurile construite în secolul al XIX-lea au început să se subzecească. De aceea, Primăria Moneasa a aprobat construirea podului, prin licitația publică din 12 ianuarie 1930. Dreptul de concesiune a revenit lui Dragoș Florea cu suma de 2.800 lei, iar tăierea și cioplirea lemnului lui Condea Pavel cu suma de 2.300 lei, ambii localnici¹⁰⁴.

După cel de-al Doilea Război Mondial, la 10 septembrie 1948, Prefectura județului Arad a comunicat Primăriei din Moneasa că o societate, cu sediul în Arad, a cerut avizul pentru a demonta liniile ferate de pe văile celor două Ruje, care se găsesc în legătură cu calea ferată îngustă Sebiș – Moneasa. Acestea au o lungime de 4.707 m. Materialul rezultat în urma demontării urma a fi folosit la prelungirea liniei de pe Valea Lungă, ramificată tot din calea ferată îngustă Sebiș – Moneasa¹⁰⁵. La 9 decembrie același an, Ministerul Comunicațiilor. Direcția Controlului CFR București, prin inginerul inspector general A. Filip, a emis autorizația de demontare a liniilor ferate de pe cele două Ruje¹⁰⁶.

În favoarea dislocării liniile ferate de pe cele două Ruje s-a pronunțat, la 24-29 noiembrie 1948, și pretorul Sebișului, Raicu Iulian. Conform adresei către Prefectura Județului Arad, pretorul a arătat că societatea din Sebiș nu a mai exploatat materiale de pe cele două văi și nu a mai avut alt material feros pentru a construi alte linii pe Valea Lungă, ramificată tot din linia îngustă Sebiș – Moneasa. Prelungirea de pe Valea Lungă începe de la Păstrăvărie „clocitoarea de păstrăvi”. Pe tronsonul amintit urmează a se transporta 15.000 m. st. de lemn¹⁰⁷.

Devenită o ocupație, căraușia a suplimentat necesitățile transportatoare. Lemnele din pădure până la consătean, produsele agricole etc. erau duse de căruțași. Dintre moneseni căruțași de meserie amintim: Crișan Gheorghe, Ciupertea Pavel, Condea Pavel, Dragoș Vasile, Dronca Ioan, Dragoș Florea, Dragoș Pavel, Dragoș Terentie, Dragoș Mihai, Ferent Ștefan, Groza Ioan, Groza Ioan-Nica, Groza Ioan-Oanu, Groza Spiridon,

¹⁰⁴A.P.M., *Registrul deliberărilor Consiliului comunal/1929-1932, proces verbal nr. 1/1930*, p. 38.

¹⁰⁵D.J.A.N.A., *F. P. J. A.*, Acte administrative, dos. 120/1948, f. 1.

¹⁰⁶*Ibidem*, f. 2.

¹⁰⁷*Ibidem*, f. 5.

Ilieș Gavrilă, Ilieș Mihai, Hopârda Ștefan, Ioja Sinesie, Nedeski Carol, Papoi Francisc, Brad Ilarie, Bortiş Mircea, Dragoș Teodor, Groza Roman¹⁰⁸.

Demontarea căii ferate în anul 1961 și modernizările din domeniul transporturilor au ușurat deplasarea oamenilor și mărfurilor. În deceniul opt al secolului XX s-a modernizat rețeaua de drumuri județene, printre care și drumul județean Arad – Pâncota – Sebiș – Moneasa¹⁰⁹.

4.2 Iluminatul

Moneasa a fost printre primele localități iluminate de pe teritoriul comitatului Arad. După ce cu puțin timp înainte, respectiv prin 1880, firma „Hunk H. și Fiul” au pus în acțiune cu ajutorul unui dinam cea mai veche instalație de pe teritoriul comitatului Arad, în 1892 s-a introdus iluminatul în localitatea Sebiș, atât în fabrică cât și pe stăzi, fiind instalate 100 de becuri. Următoarea localitate în care s-a pus problema iluminatului a fost Moneasa. Decizia baronului Wenckheim Frideric de a-l introduce s-a datorat necesităților de ordin economic și impulsivității potențialului turistic. Cu titlu de informare amintim că la doi ani după iluminarea orașul Arad, respectiv în 1896, s-a introdus iluminatul și în stațiunea Moneasa¹¹⁰.

La nivel județean, în anul 1938, s-a luat în discuție eventualitatea extinderii și spre Moneasa a rețelei alimentată de Uzina Soc. Mica din Brad. Proiectul viza instalarea a 10 posturi de transformare, 90 km de înaltă tensiune și 26 km rețele comunale de distribuție. Costurile s-au ridicat la 18.500.000 lei¹¹¹.

Până în anul 1971, ca urmare a modernizărilor, comuna Moneasa a fost electrificată în întregime. Ponderea gospodăriilor utilizatoare se ridică procentual la 54,1% în Moneasa și 37,37% în Rănușa¹¹².

Pentru a asigura o bază logistică, autoritățile locale au accesat fonduri europene, mai ales după anul 2000, prin care s-a dorit, printre altele, modernizarea și suplimentarea instalațiilor electrice din comună și stațiune.

4.3 Serviciul poștal și de telefonie

Modernizările realizate la nivelul orașului Arad, prin introducerea telefoniei și extinderea ei la nivelul comitatului, în veacul al XIX-lea, au

¹⁰⁸A.P.M., *Registrul deliberărilor Consiliului comunal/1929-1932*, p. 3-157; Idem, *Condica pentru ședințe a Consiliului Comunal Moneasa*, 1933, p. 1-149; Idem, *Deciziuni pentru Consiliul Comunal Moneasa*, 1936-1937, p. 1-90; Idem, *Primăria comunei Moneasa. Comitetul agricol. Registrul de procese verbale*, p. 1-117.

¹⁰⁹Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruț, *op. cit.*, p. 124; Gheorghe Toduța, Vasile Grec, Nicolae Lujanschi, *op. cit.*, p. 105.

¹¹⁰Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 319-320 (Dinamul a fost acționat de o turbină de 50 cp., la rândul ei acționată de puterea apei).

¹¹¹*Diferite aspecte ale problemei electrificării județului Arad*, în „Hotarul”, nr. I-XII, Arad, 1938, p. 114.

¹¹²Gheorghe Toduța, Vasile Grec, Nicolae Lujanschi, *op. cit.*, p. 106.

îlesnit posibilitățile de comunicare. Rețeaua de telefonie a cuprins, din cele 54 de comune cu oficii poștale, numai în 25 de localități, la 8 iulie 1896, având un număr de 96 abonați. Moneasa, la acea dată, chiar dacă avea oficiu poștal, nu dispunea de un serviciu de telefonie. Cel mai apropiat punct era comuna Sebiș, care avea 5 abonați¹¹³.

Peste doi ani, respectiv în 1898, în localitatea Moneasa a fost amintit un oficiu poștal. Necesitatea acestuia a fost justificată de asigurarea unor condiții optime numeroșilor turiști care vizitau stațiunea.

Serviciile telefonice și poștale au fost asigurate de o singură persoană, care îndeplinea și funcția de cantonier la cantonul de la terminalul liniei ferate din Jmeț. Pentru ca turiștii veniți în stațiune să poată beneficia de serviciile poștale și telefonice, la începutul secolului XX șeful gării – pe atunci Dragoș Dănilă – răspundea și de acest pachet de servicii.

În timpul Primului Război Mondial, serviciul poștal și-a întrerupt activitatea, fiind reluat din 10 august 1925¹¹⁴, când i s-a comunicat d-rei Dragoș D. Melania, numită șefă, reînființarea lui la Moneasa. Avea să funcționeze în casa susnumitei, actualmente casa cu nr. 289 din Moneasa, unde s-a instalat și centrala telefonică. (IL. 43) Coletele, scrisorile, presa și telegramele au fost ridicate de la Oficiu de către destinatari.

Începând cu 1 mai 1931, șefă a Oficiului Poștal Moneasa a devenit Dragoș Silvia, a doua fiică a lui Dragoș Dănilă, care în anul următor, prin căsătorie, și-a schimbat numele în Palade. Ea va îndeplini această funcție până în anul 1958¹¹⁵.

Apoi, în anul 1950, Oficiul s-a mutat în casa Melaniei Dragoș (actualmente la nr. 91). Din lipsa unui local propriu mai multe clădiri închiriate au constituit sediul poștei. Spre exemplu în intervalul 1958-1963 a funcționat în fosta casă a lui Kaufman Bondy, de lângă Biserica romano-catolică; între 1963-1965 în incinta Primăriei, iar în intervalul 1965-1981 la vila Simon (vila 8). Abia din 1982, serviciul poștal și de telefonie al Monesei va avea un sediu propriu, actualul edificiul, modernizat de-a lungul timpului. (IL. 44)

¹¹³Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 417 (Centrala telefonică din orașul Arad a început să funcționeze în anul 1885, ca o întreprindere particulară, care în 1890 a fost etatizată. Și-a început activitatea cu 10 posturi telefonice, extinzându-și rețeaua până la 25 de posturi telefonice. Rețeaua telefonică din comitatul Arad a început să ființeze din 1896. Conform deciziei nr. 758/8 X 1894 a municipalității comitatului Arad, rețeaua telefonică principală s-a introdus în primul rând în centrele de plasă și de acolo în localitățile care dispun de oficii poștale și unde ar exista cel puțin 3 abonați).

¹¹⁴Arhiva Direcția generală a poștelor. Filiala Moneasa (A.D.P.M.), *Ordinul nr. 13542/1925*, f. nenr.

¹¹⁵Idem, *Adresa nr. 9105/1931 Regiei Autonome P.T.T. Direcția regională Timișoara*, f. nenr.

Odată cu creșterea volumului solicitărilor, numărul salariaților angajați a fost augmentat. În anul 1950 a fost angajat primul poștaș distribuitor, Terentie Groza, care avea menirea de a duce localnicilor corespondență și ziarele abonaților. Un an mai târziu, respectiv de la 1 aprilie 1951, a fost angajată ca și telefonistă Varga Rozalia, care a îndeplinit această funcție până în anul 1988¹¹⁶.

În prezent, Oficiul poștal Moneasa are cinci angajați (un șef de oficiu, doi oficianți și doi distribuitori de presă și corespondență-poștași). În urma introducerii centralelor telefonice automate și a cablurilor cu fibră optică au fost desființate posturile de telefoniste. Concurența telefoniei mobile (400 de persoane din Moneasa au telefoane mobile) a dus la micșorarea continuă a numărului de abonați Romtelecom. Actualmente mai sunt 192 de abonați, număr care este în scădere.

4.4 Serviciul medical

Componentă prioritară a vieții cotidiene și medicale, sănătatea populației a preocupat oamenii învățați. Întotdeauna s-au cerut, la nivel politic, măsuri pentru îmbunătățirea sănătății populației, care, după cum se știe a depins de o multitudine de factori. De-a lungul istoriei localității, au fost semnalate inițiative statale, legislative de îmbunătățire a asistenței sanitare, angajarea unui personal calificat, introducerea unor metode de prevenire și combatere a diferitelor maladii, lucru care, în secolul al XIX-lea și începutul veacului următor, cădea în sarcina preoților și învățătorilor ca instrumente ale politicii de stat sau în situația fericită a localității Moneasa a medicului din Sebiș, angajat al stațiunii.

Până la Marea Unire nu au fost consemnate preocupări pentru organizarea și funcționarea serviciului sanitar în localitatea Moneasa. Putem aminti doar serviciile asigurate de medicul stațiunii Moneasa, care venea zilnic din Sebiș pentru turiști. Diferitele afecțiuni au fost tratate cu „leacuri băbești”, ale căror rețete au fost transmise din generație în generație.

Sănătatea populației a devenit o prioritate a autorităților românești, concretizate și prin instruirii igienico-sanitare și folosirea unei alimentații sănătoase. Astfel că, începând cu deceniul trei al secolului XX, statul român a început organizarea rețelei sanitare în mediul rural. Spre exemplu, la Dezna s-a edificat un dispensar medical, cu personal de specialitate, medic, moașe, care asigurau serviciile medicale și pentru moneseni.

În Moneasa, dintre cadrele medicale cu studii medii menționăm pentru perioada interbelică pe moașa Șodinca Maria¹¹⁷. Din deceniul cinci al secolului XX, a fost angajată o moașă, văduva Condea Aurora, care avea

¹¹⁶Informație orală obținută prin bunăvoința d-nei Rozaliei Varga, căsătorită Groza, care a îndeplinit funcția de telefonistă în perioada 1951-1988.

¹¹⁷C.M.A., C.I., F.M.O., nr. inv. 10258 (*Carte de adrese-perioadă interbelică*, p. 1904).

un salariu de 100.000 lei și anual de 1.200.000 lei¹¹⁸ și care a îndeplinit și sarcina medicilor.

Din anul 1954, la Dispensarul din Dezna a fost angajată tânăra absolventă a Școlii Tehnice Sanitare Oradea, Erdely Elisabeta. În aria sanitară a acesteia a intrat și Moneasa și Rănușa, ocazie cu care a fost înființat un punct sanitar la Moneasa¹¹⁹.

Săptămânal, medicul din Dezna venea la Moneasa pentru a consulta bolnavii și a le prescrie tratament. De o atenție sporită s-au bucurat copii de la Școala și Grădinița din localitate. În sezonul de vară, bolnavii au fost vizitați de medicul stațiunii. Internările s-au făcut la spitalele din Arad, Gurahonț, iar din 1968 la cel din Sebiș.

Supravegherea, cercetările și publicațiile din domeniul medical, puse în aplicare de personalul medical calificat, au ridicat nivelul de viață și igienă al localnicilor. Din publicațiile Direcției sanitare a Județului Arad am putut desprinde câteva informații referitoare la cazurile de îmbolnăvire, epidemii, vaccinări și revaccinări, internări, etc.

Spectrul cazuisticii îmbolnăvirilor, în intervalul 1969-1973, cuprinde gripa, helmintiaza, micozele, parotidita epidemică, hepatita epidemică, rubeola, tuberculoza, varicela, etc. Ca metode profilactice, spre exemplu, în cursul anului 1970, 25% din populație a fost revaccinată antipoliomelitic, antivariolic, antidifterice, antidiftero-tetanic, antidiftero-tetano-pertussis, antitetanice, antitifoide. De asemenea, populația a fost imunizată contra tuberculozei.

Internările bolnavilor în Spitalul din localitatea Sebiș s-au făcut la recomandarea medicului de circă, a specialiștilor din policlinici cu sau fără bilet de trimitere, prin serviciul de salvare sau din propria inițiativă¹²⁰.

Înștiințarea populației asupra existenței punctelor sanitare pe raza Arad – Moneasa, spre exemplu, s-a realizat, în anii 1969-1970, prin montarea pe traseele turistice a unor indicatoare scrise în 5 limbi, care

¹¹⁸D.J.A.N.A., F.P.J.A., *Acte administrative*, dos. 119/1947, *Dosar privind întocmirea bugetului general al băilor Moneasa pe exercițiul financiar 1947/1948*, f. 11.

¹¹⁹Informație orală primită de la d-na Erdely Elisabeta, căsătorită Humeniuc, care a funcționat ca asistentă medicală la Moneasa în perioada 1958-1990 (S-a născut în localitatea Diosig, jud. Bihor, pe 2 noiembrie 1936. A absolvit Școala Sanitară și a început din 1954 activitatea în domeniul asistenței medicale la Moneasa, unde a activat până în 1990. În anul 2006 s-a stins din viață.).

¹²⁰*Buletin de informare a direcției sanitare și filialei USSM Arad*, an I, nr. 1/1970, p. 25, 27, 55; Idem, nr. 2/1970, p. 148, 150-151, 155, 159, 174; Idem, nr. 3/1970, p. 309, 312, 315, 317, 337; Idem, nr. 4/1970, p. 475; 487, 489, 492, 494, 499, 504, 507, 509, 517, 519, 522, 524, 527, 536, 541; Idem, an 2, nr. 1/1971, p. 24, 28, 30, 33; Idem, nr. 2/1971, p. 255, 259, 275; Idem, nr. 3/1971, p. 423; Idem, nr. 4/1971, p. 590-591; Idem, an III, nr. 1/1972, p. 24, 29, 41-42; Idem, nr. 2/1972, p. 181, 186, 199-200; Idem, nr. 3/1972, p. 346, 364-365; Idem, an IV, nr. 1/1973, p. 32, 49-50; Idem, nr. 2/1973, p. 162-163, 168, 170, 189-190; Idem, nr. 3/1973, p. 297-298, 303, 307-308, 316; Idem, nr. 4/1973, p. 437, 442, 447, 457.

cuprindeau unitățile sanitare cele mai apropiate. Printre cele 9 puncte de salvare, create cu scopul scurtării timpului în care bolnavii ajung la spital, s-a numărat și Moneasa¹²¹.

Pentru ocrotirea sănătății, Direcția Sanitară Arad a cerut 1/3 din bugetul Consiliului Județean Arad. Aprobarea a venit neconținut, ceea ce dovedește atenție sporită acordată sistemului sanitar la sfârșitul deceniului șapte și începutul deceniului opt al secolului XX¹²².

Prin legi și fonduri alocate, în deceniul opt al veacului XX, s-a vizat construirea, în fiecare comună, a unui dispensar medical, cu personal calificat, medici și asistente medicale¹²³.

Moneasa a beneficiat, așadar, de serviciilor medicilor din Sebiș sau din Dezna, care consultau periodic bolnavii. Însă, modernizarea stațiunii a impus amenajarea unui dispensar medico-sanitar. Demersurile s-au concretizat în edificarea, în deceniul șapte al secolului XX, a dispensarului din Moneasa.

La inițiativa primarului Condea Dănilă, sprijinit de regretații Ladislau Lambling, director al noului Spital din Sebiș și dr. Ardevan, director al Direcției Sanitare județene Arad, în anul 1969, s-a construit Dispensarul medical din Moneasa (IL. 45). Infrastructura clădirii a fost realizată de localnici, iar finisajul și dotările au fost terminate cu sprijinul Consiliului Județean Arad. Potrivit proiectului, clădirea a fost prevăzută cu spații pentru cabinet medical, sală de așteptare, sală de tratament, cabinet stomatologic și locuință pentru medic¹²⁴.

Spre exemplu, în anul 1970 a funcționat un cabinet stomatologic la Moneasa, în care activa medicul Vasilescu Rafael, care a fost apreciat pentru profesionalismul de care a dat dovadă, iar în cadrul circumscripției sanitare Moneasa a activat medicul generalist Szabo Mariana. Serviciile balneare au fost îndeplinite de medicul stagiar fizioterapeut Petruc Adrian¹²⁵.

Personalul calificat cu studii medii de la circumscripția medico-sanitară Moneasa era format din asistenta medicală Rodica Slev, Florica Țica (soră medicală), iar cea de la băi de băieșita Minodora Șodinca, Viorica Avram și băieșul la duș subacval, Ștefan Burtă¹²⁶, și nu în cele din urmă de Saveta Motica, Cornelia Popa (asistente medicale), Rodica Enea (maseuză), Floare Pop (băieșită)¹²⁷.

¹²¹Idem, an 2, nr. 1/1971, p. 80, 95.

¹²²Idem, nr. 1/1970, p. 56; Idem, nr. 2/1970, p. 290; Idem, an 2, nr. 1/1971, p. 165, 285, 288.

¹²³Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruț, *op. cit.*, p. 164.

¹²⁴Colecția de documente și fotografii a familiei Groza Dănilă, *Autobiografie Dănilă Groza*, fost primar al Monesei (1961-1980) mss., f. 1-4.

¹²⁵*Buletin de informare a direcției sanitare și filialei USSM Arad*, 1970, nr. 1, p. 56; Idem, nr. 2, p. 290; Idem, 1971, an 2, nr. 1, p. 165, 285, 288.

¹²⁶Idem, 1971, an 2, nr. 1, p. 166; *Ibidem*, nr. 4, p. 664; Idem, 1972, an III, nr. 1, p. 116.

¹²⁷Idem, 1973, an IV, nr. 4, p. 533.

Pe lângă aprecieri profesionale s-au semnalat și sancțiunii pecuniare aplicate de către Direcția Sanitară. Spre exemplu, asistenta medicală de la serviciul medico-balnear, Zina Filipaș, a fost sancționată cu diminuarea salariului cu 5% pe luna martie a anului 1971 pentru că a lăsat în priză aparatele de la sala de tratamente fizioterapie, Maria Marcus cu diminuarea cu 3% a salariului pe aceeași lună, pentru neglijență în serviciu și Maria Bogdan cu reducerea salariului cu 1%, de asemenea pe luna menționată, pentru întârzieri și lipsuri repetate de la locul de muncă¹²⁸.

Dintre medicii generaliști apreciați și iubiți de localnici amintim pe soții dr. Iosif și Aurica Schmidt și soții dr. Alexandru și Carmen Fetea. În cabinetul stomatologic, o perioadă lungă de timp, și-a desfășurat activitatea dr. Eugenia Heredea. Deseori, cu toate că după 1990, asistenta Elisabeta Humeniuc (fostă Erdely) s-a pensionat, a răspuns solicitărilor medicilor și localnicilor. Mai putem aminti pe moașa Pop, care și-a desfășurat activitatea medicală, în Moneasa, timp de 20 de ani.

În urma privatizării, serviciul medical este deservit de un singur medic, d-na dr. Carmen Fetea și de d-na asistentă medicală Dragoș Mariana¹²⁹.

În concluzie putem afirma că, tradiționalitatea activităților economice, modernizărilor și inovațiilor tehnologice au fost receptate de localnicii din Moneasa. Investițiile din zonă și-au pierdut esența în perioada postmodernă, când viața economică a fost înăbușită de activitățile și ofertele turistice.

Componentele modernizatoare, curentului electric, modernizarea drumurilor, serviciilor balneare, asigurarea asistenței medicale și mai nou proiectele Primăriei și investitorilor, au plasat Moneasa printre localitățile și stațiunile turistice, prestigioase ale României. Îmbunătățirile substanțiale constante în domeniul medical au contribuit „sine qua non” la creșterea speranței de viață.

¹²⁸Idem, 1971, an 2, nr. 2, p. 348-349.

¹²⁹Informație orală primită prin bunăvoința d-nei dr. Carmen Fetea, medic generalist la Dispensarul medical din Moneasa.

Capitolul 5

Societate și școală

De-a lungul timpului, nivelul de pregătire al populației a preocupat autoritățile politice și ecleziastice. Simbol al comunității, școala a deschis noi orizonturi profesionale și mentale.

În cele ce urmează, ne vom referi la cele două componente sociale majore în susținerea instituției școlare și bisericești din lumea rurală, insistând cu precădere asupra perioadei moderne, la tradiționalitatea instituției școlare din Moneasa, precum și dinamica știutorilor de carte.

1. Structuri sociale. Elite intelectuale în orizontul sătesc

Orizontul locuitorilor din lumea satelor, mai ales în perioada modernă, pentru marea lor majoritate a populației, s-a limitat la vatra și structurile cotidianului rural. Centrul civic s-a constituit în jurul principalelor instituții, biserica, primăria, școala. Momentele cruciale ale vieții au fost legate, în egală măsură, de primele două instituții amintite.

Spre deosebire de satele din împrejurimi, Moneasa a beneficiat de un statut aparte, și anume cel de stațiune. Prezența turiștilor de diverse condiții sociale, putători ai unor modele de civilizație și mentalități diferite, au produs schimbări semnificative în percepția lumii, producând mutații profunde în mentalul rural, colectiv. Să urmărim, în continuare, statutul social și atribuțiile elitelor intelectuale din lumea satului, dascălul și preotul.

1.1 Învățători

Odată cu înființarea Preparandiei arădene a început formarea pedagogică a învățătorilor. Entuziasmul a făcut ca un număr mare de elevi merituosi să urmeze cursurile preparandiale. Însă după ce au fost repartizați, dascălii erau, conform legii, susținuți de comunitate și biserică. Remunerarea, de multe ori, nu se făcea la timp, fiind nevoiți să se îndeletnicescă și cu alte meserii sau chiar să-și părăsească posturile pentru a-și putea câștiga existența, căci „Învățătorilor li se stabiliseră retribuțiuni de milogeală în naturale, pe cari aveau să și le cerșească de la credincioșii bisericii, deopotrivă cu purcarii și văcarii satelor”¹. „Leafa de milogeală ce s-a putut stabili, în naturalele, cari se puteau aduna numai toamna, a făcut

¹Iosif Moldovan, *Monografia Reuniunii Învățătorilor români de la școalele confesionale gr.-orientale române din Dieceza Aradului*, Ed. Revistei „Școala bănățeană”, Timișoara, 1940, p. 6.

viața învățătorilor insuportabilă, silindu-i a-și căuta experiența pe alte carieri mai rentabile”².

O consecință pe termen lung a fost scăderea numărului elevilor preparanți. Statutul social al învățătorului nu a ajuns să-l egaleze pe cel al preotului, deseori între cei doi ivindu-se disensiuni.

Situația critică în care s-a aflat învățământul românesc a determinat pe Vicențiu Babeș să i-a măsuri. Astfel, la inițiativa sa a fost constituită „Reuniunea învățătorilor”. Cadrele didactice au susținut, cu prilejul diferitelor întruniri, disertațiuni pedagogice, științifice, discursuri etc.³ Gheorghe Popa, referent școlar după 1872, a pledat pentru ideea înființării unor fonduri la care Episcopia să contribuie și din fondurile comune primite de la despărțirea de ierarhia sârbească, precum și din sesiunile parohiilor reduse, idee respinsă de episcopul Mețianu⁴.

În anul 1878 în cadrul celei de-a cincea adunări generale a Reuniunii învățătorilor au fost luate în discuție și chestiuni legate de înființarea unui fond de pensii pentru învățători, precum și stabilirea retribuției lunare. Totodată s-au reglementat relațiile preot-învățător „Precum învățătorul este ajutorul preotului la funcțiile bisericești, așa și preotul să-i fie de ajutor învățătorului la învățământ”. Au fost prevăzute pedepse pentru preoții și învățătorii care „conturbă armonia conlucrătoare atacându-se unul pe altul în public și la auzul poporului”⁵.

Revigorarea în sânul corpului învățătoresc a început din anul 1894, când președinte al Reuniunii învățătoresc a fost ales Teodor Ceantea. În adunarea din 4 mai 1894, Teodor Ceantea a reiterat statutul social al învățătorilor. Plin de carismă a înviorat „modeștii martiri ai satelor arătându-le... care este chemarea lor de viață și cum au să se manifeste spre a-și putea îndeplini sfânta și românească lor misiune, spre a-și elupta cinstea, recunoștința și respectul ce li se cuvine, ca unor adevărați apostoli ai culturii neamului românesc”⁶.

Rolul și statutul social al învățătorului a fost bine precizat, mai ales în ceea ce privește comportamentul în societate (moralitate, dreptate), raporturile cu sătenii și elevii (respect și dragoste față de elevi), relația preot-învățător. În baza acestuia, învățătorul este un educator al tineretului din sat și un îndrumător cultural și moral al sătenilor. Treptat sătenii vor fi îndrumați de dascăl în luarea unor decizii (trimiterea unui copil la o școală mai înaltă, căsătoria copiilor)⁷. În privința deciziei de a

²Idem, *Din istoricul “Reuniunii Învățătorilor” din protopopiatele arădene I-VII*, în “Școala vremii”, an III, nr. 6, p. 8.

³Idem, *op. cit.*, p. 8.

⁴*Ibidem*, p. 9.

⁵*Ibidem*, p. 11.

⁶*Ibidem*, p. 21.

⁷Maria Berényi, *Învățământul confesional din Ungaria în secolele XIX-XX*, în „Simpozion”, Giula, 2006, p. 72-74.

urma cursurile școlare la oraș, atitudinea sătenilor era de cele mai multe ori ostilă și părea o decizie crucială. Orașul reprezenta pentru tineri o adevărată provocare, o lume dătătoare de noi valori și susținătoare unui nou model de viață, care ar putea dilua mentalitatea ancestrală sătească, supusă schimbărilor inerente. Aspirația spre o lume mai bună și „de moravuri” a dus la învățarea pașilor spre provocările lumii civilizate, moderne⁸.

Ca lider al vieții satului, printre îndatoririle sale erau cele de a avea grijă de bunurile școlii, mobilier, mijloace de învățământ. Pentru a fi un pedagog ideal trebuia să vină în clasă cu o jumătate de oră înainte de începerea cursurilor. Elevii sub îndrumarea lui trebuiau să fie duși la slujbele bisericești pentru a-i „deprinde cu cântarea bisericească”. Când se oficiau cununii sau aveau loc înmormântări îndeplinea serviciul de cântăreț bisericesc, serviciu pentru care era plătit. În folosul comunității trebuia ca în timpul liber să scrie actele necesare sătenilor, dacă, în sat, nu exista altă persoană⁹.

Desfășurarea cursurilor trebuia să fie precedată de obligația învățătorului de a „cerceta cu atențiune pe toți școlarii”, să-i controleze dacă sunt curați, apoi să-i pregătească pentru rugăciunea de dimineață. La terminarea cursurilor, el trebuia să-i învețe cum să meargă pe stradă, cum să salute, cum să se porte acasă cu părinții. Dacă ploua, trebuia să-i obișnuiască să-și scuture încălțăminte înaintea de a intra în școală, iar hainele ude să le așeze în locul amenajat, să nu intre cu ele în clasă, iar dacă nu este amenajat separat un asemenea loc, învățătorul să le pună în cuier, dar „să nu fie aproape de cuptoriu”¹⁰.

Dascălul era obligat să lase școlarii afară pentru „lipsele trupesci”, să aerisească sala de clasă, să asigure curățenia „măturarea școlei are să se întâmple în fiecare zi, barem odată”. Dacă școala era înzestrată cu o grădină, învățătorul putea organiza cursurile în aer liber, dacă „prelegerea” o îngăduia¹¹. Erau instruiți și cum să se poarte cu școlarii de clasa I, cu care trebuia să facă cunoștință, „îi întreabă despre nume, etate, locuință”, și să-i înconjoare cu dragoste, pentru a-și câștiga popularitate în rândul părinților.

Relația elevi-părinți-învățător trebuie să fie în conformitate cu „demnitatea și sublima sa chemare, să se porte pururea cu conștiință, pentru că ochii multora sunt îndreptați asupra lui și fiecare încearcă să învețe de la dânsul ceea ce este bun și de imitat”¹².

⁸Valeriu Leu, *Plecarea la școlile de la oraș sau traversarea orizontului*, în „Identitate și alteritate. Studii de imagologie” I, Ed. Banatica, Reșița, 1996, p. 136-148.

⁹Maria Berényi, *art. cit.*, p. 72-74.

¹⁰*Planul de învățământ pentru școli populare în districtul Consistoriului rom. ort. din Arad, aprobat cu rezoluțiunea consistorială din 12 august 1888, nr. 3174, Arad, 1888, p. 5.*

¹¹*Ibidem*, p. 6.

¹²*Ibidem*, p. 7-8.

Legislația prevedea obligația comunității confesionale de a întreține școala confesională cu până la 5% retribuție lunară, iar dacă este mai mică suma diferența să fie dată școlii „comunei politice”, adică celei de stat. Acest „impozit” purta numele de „dare culturală”. Poverile financiare asupra localnicilor s-au manifestat prin obligativitatea de a susține și școala confesională și cea de stat, căci ajutoarele promise de stat pentru susținerea școlilor confesionale s-a lăsat așteptat¹³.

Retribuția lunară a învățătorilor a variat de la o localitate la alta, funcție de potențialul financiar. Cert este că, în timp, salariul învățătorului, compus din bani și produse în natură s-a îmbunătățit¹⁴.

Implicarea socială a învățătorilor a fost trasată în cadrul reuniunilor învățătoresți, prin expunerea unor teme precum „Albina și misiunea învățătorilor”, prezentată de învățătorul Ioan Vancu din Șiria la adunarea generală din 1892 sau cea a lui Nicolae Boșcaiu „Educațiunea poporului ca mijlocirea armoniei dintre popor și conducătorii sei”. Deseori corpul învățătoresc s-a confruntat cu mentalitățile ancestrale din lumea satului, prin care copii trebuiau să participe la toate muncile agricole și în gospodărie, dacă s-ar putea să nu frecventeze școala. Un motiv în plus a fost și creșterea constantă a dării culturale. Paradoxal, învățătorii zeloși nu au fost priviți cu simpatie de localnici, ei fiind doar încântați când școlarii cântau duminica la biserică sau la sărbători¹⁵, unde odraslele lor puteau fi văzuți de tot satul. Pentru a se apropia de comunitate, dascălii au început să fie preocupați de promovarea învățământului pragmatic. Prin disertațiuni referitoare la mătăsărit, albinărit, pomicultură, legumicultură și alte îndeletniciri utile sătenilor, imaginea dascălului a început să se schimbe, fapt care a condus la o mai mare implicare a sătenilor în ajutorarea și remunerarea cadrelor didactice¹⁶.

Un aspect analizat în contextul dualismului austro-ungar a fost încercarea autorităților de a maghiariza numele învățătorilor sau profesorilor, mai ales cu ocazia examenelor de „calificațiune”. Faptul a stârnit nemulțumirea cadrelor didactice¹⁷.

În nenumărate rânduri, corpul învățătoresc și profesoral a cerut sprijinul „Asociației naționale din Arad pentru cultura poporului român”, în vederea salarizării. Alexandru Mocioni a întreprins demersuri pentru „sistematizarea” salariilor profesorilor de la Preparandie. Totodată Asociațiunea a susținut școlile românești greco-răsăriteană, prin dotarea cu rechizite și material didactic, pentru premiarea învățătorilor români

¹³Școala noastră poporală și darea culturală, Arad, 1918, p. 8-10.

¹⁴Petru Vancu, *Monografia comunei Măderat, Arad*, 1905, p. 25-26.

¹⁵Iosif Moldovan, *op. cit.*, p. 24.

¹⁶*Ibidem*, p. 25.

¹⁷Gheorghe Bichicean, *Situația intelectualului român din Transilvania până în 1918. Cazul învățătorului Ioan Georgescu (manuscris inedit)*, în „Ziridava” XXI, Arad, 1998, p. 179-182.

sânguincioși. S-a prevăzut înființarea unui Alumneum național român, o instituție filantropică pentru asigurarea unui prânz gratuit (pentru 100 de elevi)¹⁸.

Normele de conduită morală și socială prescrise învățătorului de către forurile superioare s-au răsfrânt asupra statutului pe care dascălul îl deținea în societatea modernă cu reverberații în cea contemporană. Spre exemplu, în anul 1923, Revizoratul Școlar Arad a transmis instrucțiuni dascălilor referitoare la bolile contagioase, precum pojarul, scarlatina (cozacele), difteria, tusea măgărească, vărsatul (bubatul), lungoarea (febra tifoidă), disenteria (scursoarea cu sânge), holera¹⁹.

Apropierile din lumea satului a avut substanța unor relații de solidaritate, animate de respect și ajutor reciproc.

1.2 Clerici

Preoții au fost primii îndreptari ai sufletelor și călăuze spre cunoaștere. Importanța clerului și statutul social aparte de care s-au bucurat s-a datorat, în mare parte, privilegiilor illirice, prin care li s-a asigurat o situație materială bună.

Clerul a fost împărțit pe trei categorii: inferiori, medii și superiori. Clerul inferior, întâlnit, îndeobște, în lumea satelor, a fost investit de către stat ca mediator între autoritățile politice și populație, cu „străvechi drepturi autohtone, nescrise, moștenite din neam în neam”. Ei știau scrie și citi.

În categoria clerului mediu intrau protopopii și colaboratorii episcopului sau mitropolitului, care dețineau o influență și putere decizională mai mare decât preoțimea de rang inferior.

Clerul superior a fost reprezentat de episcop.

Rolul preotului în societate era bine definit. Era persoana care veghea momentele cruciale din viața comunității, naștere-botez, căsătorie, moarte sau chiar divorțuri, precum și sfătuitoare. Model de moralitate, modestie, preotul trebuia să exercite un impact pozitiv asupra comportamentului enoriașilor, pentru a-i determina să frecventeze biserica și să-și însușească morala creștină.

Nevoia spirituală a fiecărei persoane a înlesnit contactul permanent dintre localnici și preot, adeseori iertat chiar dacă avea vicii. Căci preotul era și el om, cu o viață zbuciumată, întreținută de responsabilitatea față de săteni, de familie și traiul zilnic. Așadar, cotidianul feței bisericești nu se diferenția prea mult de cel al enoriașului.

În calitate de ucenic al lui Hristos, preotul odată investit cu Sfânta Taină a Hirotoniei a îndeplinit funcții sacerdotale, învățătoarești și

¹⁸Andrei Caciora, Nicolae Roșuț, Mircea Timbus, *Aradul în lupta pentru eliberarea socială și națională*. Documente II, Arad, 1980, p. 168.

¹⁹D.J.A.N.A., *F.P.J.A.*, dos. 27/1923, f. 1-6.

administrative. Ca duhovnic al comunității, trebuia să fie prezent duminicile și în zilele de sărbătoare la biserică, încă de la primele trageri ale clopotului, pregătindu-se pentru Utrenie și Sfânta Liturghie. În desfășurarea activității era ajutat de „dascăli” și „pruncii de la școală”. În practică avea obligația de a împărtăși enoriașii cu sfintele taine, de a se ruga pentru întreaga creștinătate și pentru pacea țării, de a se îngriji de păstrarea în stare bună a Sfântului Mir, precum și de împărtășania și spovedirea bolnavilor²⁰.

Ca model de moralitate, preotul trebuia să ducă o viață sfântă, pentru a influența comportamentul enoriașilor, pentru a-i atrage în a frecventa biserica și, totodată, nu avea dreptul de a lua bani pentru cuminecătură. Încălcarea acestei legi ecleziastice se pedepsea cu pierderea calității de preot²¹.

Transmiterea valorilor creștinești de moralitate, evlavie și pocăință au fost completate de implicarea în cotidianul comunității, ca membru integrat al acesteia. De-a lungul timpului, au luat poziție împotriva concubinajului, căsătoriilor mixte și divorțului, având puterea de decizie asupra actelor majore din viața indivizilor. Cu ocazia Bobotezei, prin vizita pastorală, sfințea casele.

Formarea tinerei generații din lumea satelor intra, de asemenea, în atenția preoților, din perspectiva luminării și povățuirii elevilor, căci școla trebuia să o „vizităluiască și pruncii să-i îndrume spre sânguință”. Această atribuție era susținută de funcția de director școlar. În multe localități, printre care și Moneasa, pentru că sătenii erau foarte săraci, preotul îndeplinea și funcția de învățător. S-au semnalat și situații în care sătenii au cerut ca odraslele lor să fie învățate carte de preoți, cu plata în natură. Desfășurarea cursurilor avea loc în diferite case particulare²².

La începutul secolului XX, în baza dispozițiilor consistoriale și sinodale, s-a introdus religia ca materie obligatorie în școlile confesionale, iar preoții aveau obligația să o predea.

Atribuțiile sacerdotale și învățătoresci au fost completate de cele administrative. Preotul-administrator avea obligația de a menține în ordine arhiva parohială, matricolele bisericești, protocoalele de circulare și sigiliul, grijă față de visteria bisericii, în această ultimă chestiune fiind ajutat de „chitori”. Ca orice enoriaș ei aveau obligații față de stat. Dintre acestea menționăm îndeplinirea funcției de ofițer al stării civile până în 1894, revenindu-i rolul de a ține registrele de stare civilă, apoi participarea la

²⁰Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006, p. 282-283; Idem, *Clerul-componentă a elitei românești*, în „Aradul cultural”, Arad, iunie 2001, p. 60-61.

²¹Idem, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, p. 283.

²²A. Șc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Nicolae Palade, *Repere istorice ale școlii din Moneasa*, mss. f. nenr.

recrutări, conscripții, vaccinări. Totodată, anual avea obligația de a redacta un raport despre frecvența și îndeplinirea practicilor religioase de către enoriași. Deseori, în mediul rural, preoții erau copişti, colportori și legători de cărți, zugrăvi de icoane, meşteri lemnari. La sfârşitul secolului al XIX prin legislația intrată în vigoare, rolul preoților a fost limitat la atribuții strict bisericești²³.

Ierarhic, preotul este supus protopopului, ultimul fiind un mijlocitor între clerul de mir și Consistoriul eparhial. Raporturile între cele două autorități ecleziastice este de colaborare și supunere a primului față de al doilea, cel din urmă, la rândul său, fiind supus al Consistoriului Eparhial.

Elite a lumii satelor, preoții s-au poziționat în fruntea ierarhiei sociale, ca sprijinitori și susținători ai culturii și mișcării naționale românești²⁴.

Relația preot-învățător și raportarea la elevi-enoriași au creat modele și solidarități în cotidianul tradiționalist al satelor.

2. Tradiția școlară moneseană

Simbol al vieții și cotidianului fiecărei comunități, instituția școlară a evoluat sub auspiciile factorului economico-politic. Creuzetul etnic al Monesei a contribuit la edificarea a două instituții primare de învățământ, școala confesională ortodoxă și cea romano-catolică, pentru ca după unire, să funcționeze una singură.

Ne referim în cele ce urmează la școala confesională românească. Tradiția școlară în marea majoritate a localităților arădene s-a constituit în secolul al XVIII-lea și în primul sfert al secolului următor. Înainte de această perioadă, din timpul ocupației turcești, nu s-au făcut consemnări²⁵. Școala sătească devine o instituție cultural-educativă, ce dispunea de un local propriu, de învățător și elevi. Aceste instituții modeste au fost inițial cadrul unei activități educative de transmitere a elementelor fundamentale ale culturii, pentru ca mai târziu, ele să devină factori culturali în viața adulților, prezenți la școală cu ocazia festivității (de începere a anului școlar, a examenelor finale, precum și la manifestările culturale ale elevilor: recitări, lectură, cor etc.)²⁶.

Eforturile depuse, de-a lungul timpului, de factorii politici și ecleziastici decizionali pentru înființarea școlilor naționale românești au fost notabile. Episcopul ortodox român Petrovici Petru, în 1784-1785, a

²³Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, p. 286-287, 292.

²⁴Idem, *Clerul – componentă a elitei românești*, p. 63-64.

²⁵Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 246.

²⁶Vasile Popeangă, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului. 1721-1821*. Arad, 1974, p. 94.

asigurat municipalitatea comitatului Arad de implicarea deplină a persoanei sale pentru înființarea unor instituții de învățământ românesc²⁷.

În această perioadă, copiii din Moneasa frecventau școala din Dezna, în urma unui contract școlar încheiat în 1789. În anul 1791 postul de învățător a fost ocupat de Iacob Popovici, care avea un stagiu de 3 ani de activitate și era bine apreciat de Direcția Școlară. Salariul său se compunea din 120 fl și bunuri în natură: fân și lemne. Pentru că a apărut necesitatea unui nou edificiu școlar, învățătorul a părăsit satul, după ce contractele școlare au fost anulate de Congregația comitatului Arad²⁸.

În urma raportului Directoratului regal al școlilor greco-neunite din Oradea, pe anul 1788, care a făcut referiri la situația copiilor români de vârste școlare, trimiși să supravegheze animalele, dar și la situația învățătorilor care nu au material didactic în dotare²⁹, autoritățile comitatense au hotărât, la 8 mai 1800, interzicerea supravegherii animalelor la pășune de către copii, dispunându-se, totodată, angajarea păstorilor. Măsura a vizat încurajarea frecvenței școlare în zonele rurale³⁰.

Tot în vederea sprijinirii culturii, în 1790, s-a renunțat la împărțirea anterioară pe districte școlare, și s-a introdus postul de inspector școlar pentru fiecare comitat, ceea ce în viziunea împăratului Leopold al II-lea ar contribui mai mult la sprijinirea învățământului trivial³¹.

Apărarea școlilor românești din părțile Aradului, lupta pentru apărarea limbii, se desprind din cererile pe care comunitățile românești le înaintează comitetelor și ierarhiei bisericești. Noua „Ratio educationis” din 1806 a prevăzut o structură a învățământului pe categorii sociale și obligația comunităților sătești de a înființa și susține școlile elementare românești³².

Pe aceste coordonate se plasează școala românească din Dezna, care avea mai multe localități afiliate, printre care și Moneasa. În 1811, învățător era Ieremia Lungu, care fusese numai în mod condiționat numit, din cauza cunoștințelor sale reduse de metodică. Școala nu dispunea de un local propriu, cursurile desfășurându-se într-o sală închiriată³³.

Înființarea Preparandiei din Arad, în 1812, a constituit un moment însemnat în lupta românilor pentru susținerea școlii naționale, care reprezenta mai mult decât un mijloc de formare a unor cadre didactice cu un orizont cultural larg.

²⁷Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 429.

²⁸Vasile Popeangă, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului. 1721-1821*, p. 127.

²⁹D.J.A.N.A., *Márki Sándor F. pers.*, R. 5, f. 421.

³⁰Idem, *F. P.J.A., Acta congregationum*, dos. 3/1800, f. 411.

³¹Idem, *Márki Sándor. F. pers.*, R. 5, p. 435; Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 469.

³²*Aradul permanență în istoria partiei*, p. 231.

³³Vasile Popeangă, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului. 1721-1821*, p. 127.

La începutul secolului al XIX-lea, școala românească din Eparhia Aradului a fost confruntată cu noi acte legislative³⁴. Cu toate dificultățile, situația școlară era, din punctul de vedere al frecvenței, destul de bună, înregistrându-se o dinamizare a școlarizării copiilor cu vârste cuprinse între 6-12 ani. Spre exemplu, din totalul de 89 de copii, frecventau școala 53 de băieți și 36 de fete; însă dintre aceștia doar 14 și-au luat examenul, dintre care 8 băieți și 6 fete. În această perioadă învățător a fost Ștefan Faur.

În jurul anului 1815, copiii din Moneasa au urmat cursurile școlii din Neagra, însă în urma conșcripției organizate de Episcopia Aradului s-a constatat că în localitate era un post vacant de învățător.

În perioada 1817-1820 nu s-au făcut consemnări despre activitatea școlară din zonă. Abia în 1822, învățătorul Ioan Bojan – cu o vechime de 15 ani în învățământ, cunoscător al limbilor română, maghiară și germană – s-a îngrijit de pregătirea unui număr de 13 băieți și 2 fete, dintr-un efectiv de 33 de băieți și 22 de fete de vârstă școlară. În ciuda pregătirii sale, școala nu dispunea de local propriu³⁵.

Procesul instructiv-educativ s-a desfășurat pe baza unui plan de învățământ, care a prevăzut predarea a 8 obiecte de studiu în 25 ore pe săptămână. Obiectele de studiu erau: catehismul (2 ore), cunoașterea literelor (4 ore), silabisirea (3 ore), citirea (4 ore), istoria biblică (3 ore), aritmetica (4 ore), scrierea (3 ore) și cântul ritual (3 ore)³⁶.

Rețeaua școlară arădeană a aparținut, în intervalul 1841-1845, în mare parte, de districtul Oradea. Pe baza rapoartelor înaintate de protopopii Eparhiei Ortodoxe din Arad și de P. Constantini deputăției școlare, se poate contura imaginea școlilor din fiecare localitate. Astfel, la poziția 99 este amintită localitatea Slatina, unde învățător era Gavrilă Borde, care în anul școlar 1841-1842 s-a ocupat de educația a 10 elevi, în anul următor numărul lor ridicându-se la 18. Învățătorul avea, în 1843, 28 de ani vechime în activitatea școlară. Cursurile s-au desfășurat, în continuare, într-o clădire închiriată. La numărul elevilor s-au adăugat și cei din localitățile afiliate, printre care figurează și Moneasa.

În perioada imediat următoare, numărul elevilor care frecventau școala a scăzut aproape la jumătate.

În anii premergători revoluției de la 1848 evoluția rețelei școlare a fost lentă³⁷. A fost elaborat nou regulament intitulat „Principiile pentru organizarea provizorie a treburilor de învățământ în Țara Ungurească a

³⁴Idem, *Dezvoltarea școlilor populare românești pe teritoriul Eparhiei Aradului*, în „Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă”, Arad, 1989, p. 196.

³⁵Idem, *Un secol de activitate școlară românească...*, p. 127.

³⁶Idem, *Dezvoltarea școlilor populare românești...*, p. 190.

³⁷Idem, *Școala românească în părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea (1821-1867)*, Arad, 1979, p. 44, 70.

coroanei ereditare”, care a întărit rolul statului în organizarea și îndrumarea vieții școlare.

Problemele școlare din Eparhia Aradului au fost dezbătute de Sinodul din 1849-1850, ale cărui lucrări s-au desfășurat la Arad. În cadrul dezbaterilor, deputații arădeni au solicitat înființarea de școli medii și superioare pentru români, sprijinirea școlilor populare și susținerea de către stat a tuturor învățătorilor din școlile populare românești³⁸.

În toamna anului 1852, au fost alcătuite statistici ce urmăreau repartizarea lor pe protopopiate, realizându-se un tablou general al școlilor arădene. În protopopiatul Ineu, administrat de protopopul Moise Ghergariu, la 1 noiembrie 1852, la poziția 11, este menționată localitatea Moneasa, care, la acea vreme, avea un număr de 326 de locuitori, dintre care 15 elevi frecventau școala din Ravna³⁹.

Unii locuitori din Moneasa, precum Groza Terentie de pe „Deal” (azi locuiește Groza Ioan) sau Groza Savu de pe „Delani” (azi locuiește Scrofan Marina) susținuți de preotul satului – până la construirea casei parohiale, prevăzută cu o sală de clasă și o cameră de locuit pentru preotul-învățător – și-au pus la dispoziție casele pentru ca elevii să învețe carte. De pregătirea elevilor s-au ocupat preotul Dăscălescu între anii 1851-1854⁴⁰.

Susținerea fondului școlar din bugetul comitatului s-a bazat și pe impozitul de 10% aplicat pentru fiecare învățător de confesiune ortodoxă. Datorită dificultăților financiare cu care s-au confruntat școlile românești, cadrele didactice nu au achitat impozitul din anul 1859. Situația a fost semnalată în raportul președintelui Comitetului Școlar al Aradului⁴¹.

Doisprezece ani mai târziu, structura rețelei școlare arată că, la 14 octombrie 1864, în localitatea Moneasa, învățător era Avram Cociuba, care se ocupa de educația a 22 de băieți și a 10 fete; statisticile demonstrează că 2 băieți și 8 fete nu frecventau școala⁴².

După încheierea pactului dualist în anul 1867, o nouă lege va sta la baza învățământului. Legea din 1868 a stabilit criteriul de bază, referitor la dreptul de înființare, organizare și îndrumare a unor instituții precum: confesiunile publice, comunitățile și statul. Autoritățile care înființau școli trebuiau să asigure baza lor materială și să stabilească limba de predare. În școlile înființate de stat, predarea se făcea în limba maghiară.

Așadar, sistemul de învățământ din Eparhia Ortodoxă a Aradului era compus din școli populare și Preparandia din Arad. Baza materială a școlilor confesionale a fost asigurată de comitetele parohiale. Îndrumarea

³⁸Idem, *Dezvoltarea școlilor populare românești ...*, p. 190-191.

³⁹Idem, *Școala românească din părțile Aradului ...*, p. 94, 96.

⁴⁰A. Șc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Nicolae Palade, *Repere istorice ale școlii din Moneasa*, mss., f. nenr.

⁴¹D.J.A.N.A., *F. P.J.A., Actele comitetului*, dos. 3501/1863, f. 1.

⁴²Vasile Popeangă, *Școala românească în părțile Aradului...*, p. 104, 106.

profesorilor cădea în sarcina protopopului, care era în același timp și inspector școlar. Obiectele de învățământ studiate în școlile populare erau: religia, citirea, scrierea, aritmetica, gramatica, geografia, istoria și cântecul bisericesc⁴³.

Un alt document certifică faptul că la 18 februarie 1869 învățător în localitatea Moneasa a fost, în continuare, Avram Cociuba, care se îngrijea de educația a 20 de elevi⁴⁴. În paralel, însă, în diferite case ale localnicilor copii mai săraci din localitate au învățat carte, între 1855-1872, sub oblăduirea preotului Teodor Ungureanu⁴⁵.

Un moment important care a contribuit la perfecționarea cadrelor didactice a fost introducerea cursurilor de metodică încă din anul 1858, și apoi, în 1871, înființarea „Reuniunii Învățătorilor Arădeni”, care avea ca obiective, fixate prin statutele din 1897, „promovarea educațiunii și instrucțiunii școlare”⁴⁶. În 1872, a fost fondată „Asociația învățătorilor români din comitatul Arad” cu sediul în Arad, din care făceau parte toți învățătorii greco-orientali (ortodocși)⁴⁷.

În deceniul opt al secolului al XIX-lea, la întrunirea consiliului de învățământ diecezan, prezidat de episcopul diecezei greco-orientale române, Ioan Mețianu, la școala confesională ortodoxă din Moneasa s-a constatat că preotul Zaharia Miliam a deținut și funcția de învățător. Salariul acestuia a fost de 320 fl⁴⁸.

Devotamentul preotului-învățător a fost apreciat de comunitatea ortodoxă din Moneasa, fapt dovedit de frecvențialitatea școlară ridicată. Spre exemplu, în anul școlar 1880-1881, un număr de 40 de copii mergeau la cursuri; dintre aceștia, 23 erau băieți, iar 17 fete. La examenul de absolvire s-au prezentat doar 19 elevi, dintre care 12 băieți și 7 fete⁴⁹.

Ca o măsură de ordin administrativ-școlară, la sfârșitul secolului al XIX-lea, Consiliul Locotenențial Maghiar a hotărât ca vacanțele de vară ale elevilor să se desfășoare nu în lunile septembrie-octombrie, ci în iulie-august. Anul școlar cuprindea 10 luni⁵⁰.

Activitatea „Reuniunii Învățătorilor Arădeni” a devenit repede cunoscută și apreciată în cercurile culturale arădene. La conducere s-au aflat: George Popa (1884-1890), Teodor Ceontea (1890-1906) și Iosif Moldovan (1906-1919). Învățătorii din cele 7 protopopiate din dreapta

⁴³Idem, *Dezvoltarea școlilor populare românești ...*, p. 192.

⁴⁴Idem, *Scoala românească în părțile Aradului ...*, p. 280.

⁴⁵A. Șc. Gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Nicolae Palade, *Repere istorice ale școlii din Moneasa*, mss., f. nenr.

⁴⁶Vasile Popeangă, *Dezvoltarea școlilor populare românești ...*, p. 193, 201.

⁴⁷Szöllösy Károly, *Aradmegye népoktatási intézeteinek névtára*, Arad, 1879, p. 71.

⁴⁸*Ibidem*, p. 104; A. Șc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Nicolae Palade, *Repere istorice ale școlii din Moneasa*, mss., f. nenr.

⁴⁹Vasile Popeangă, *Scoala românească în părțile Aradului...*, p. 280.

⁵⁰D.J.A.N.A., *Márki Sándor F. pers.*, R. 15, f. 378.

Mureșului au constituit o asociație, iar cei din stânga Mureșului, o alta. Ambele se aflau sub îndrumarea Senatului școlar al Consistoriului din Arad. Anual, acesta organiza adunări generale, iar din 1899 se întruneau într-o localitate fruntașă din județ. Printre acestea a fost amintită și Moneasa⁵¹.

Adunarea generală s-a desfășurat în data de 14 aprilie 1899. Memoratele vremii descriu faptul că drumul de la Sebiș la Moneasa a fost anevoios, căci „gemea din greu mașina trenului îngust, care avea să-i ducă în vreo 20 de vagoane deschise în sus spre încântătoarea vale a Moneasei”. Frenezia a cuprins învățătorii, căci „văsdulul răsună de cântecele vesele”. Printre participanți s-au numărat protopopii Constantin Gurban din Ineu, Ioan Georgia din Buteni, dr. Petru Barbu, redactorul ziarului „Foaia Diecezană” din Caransebeș și Ioan Rusu Șirianu.

Învățătorul-preot Terentie Nonu din Moneasa și Nicolau Boșcaiu, președintele reuniunii cercuale din protopopiatul Buteni alături de mulțimea de țărani au întâmpinat învățătorii cu pâine și sare și i-au cazat în vilele și casele particulare din Moneasa.

Adunarea generală a început cu o slujbă religioasă în „biseriкуță din Moneasa”, apoi s-au îndreptat spre hotelul balnear⁵². (IL. 47) Președinte Teodor Centea a ținut un discurs evenimential, amintind de moartea soției împăratului Francisc I, a P.S. Miron Romanul și a învățătorului Petru Popa din Cil. Au fost expuse salutările Reuniunii învățătorilor din Caransebeș, reprezentată la Adunare de învățătorii Ioan Marcu, Ioan Vidu, Paliciu, Ianculescu și Liuba. Au fost rostite cuvântările protopopului Constantin Gurban și Ioan Marcu, secretar general al românilor din dieceza Caransebeșului; au fost citite telegramele primite de la dr. Ștefan Pop, Augustin Hamsea, dr. Puticiu; au fost elaborate telegrame de solidaritate către Arhiepiscopul și Mitropolitul Ioan Meșianu și episcopului Iosif Goldiș; a fost luată hotărârea ca la adunările reuniunilor surori să fie trimis câte un reprezentat, pentru adâncirea legăturilor între cadrele didactice.

Reuniunile au constituit adevărate momente de socializare între învățători și între familiile acestora, mai ales cu ocazia concertelor și petrecerilor cu joc⁵³.

În anul 1909 la Școala confesională ortodoxă din Moneasa au fost înscriși 60 de copii, dintre care 17 nu au frecventat cursurile. Procesul instructiv-educativ s-a desfășurat în limba română. Școala a avut un singur

⁵¹Vasile Popeangă, *Dezvoltarea școlilor populare românești...*, p. 202; Idem, *Eparhia Aradului în perioada instituționalizării cultural-naționale 1807-1948*, Ed. „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2006, p. 145.

⁵²Iosif Moldovan, *op. cit.*, p. 33.

⁵³*Ibidem*, p. 34-35.

cadru didactic⁵⁴. Numărul persoanelor instruite s-a cifrat la 323, reprezentând procentual 41,83% din populație⁵⁵.

Tabel 1
Cadrelle didactice (1885-1925)

Anii	Numele învățătorului/preotului	Locul de origine
1885-1886	Balint Gherasim	Șicula (jud. Arad)
1886-1887	Nonu Terentie	Vaşcău (jud. Bihor)
1887-1888	Nonu Terentie	Vaşcău (jud. Bihor)
1888-1900	Nonu Terentie	Vaşcău (jud. Bihor)
1900-1902	Budea Alexandru	Rostoci (jud. Arad)
1902-1903	Hărduț Pavel	Hălmagiu (jud. Arad)
1904-1906	Mihuța Petru	Vaşcău (jud. Bihor)
1907-1914	Borlea Aurel	Bureni (jud. Arad)
1914-1915	Mărcuț Constantin	-
1916-1920	-	-
1920-1921	Giurgiu Viorel	Hălmagiu (jud. Arad)
1921-1922	Florescu Ecaterina	-
1922-1924	-	-
1924-1925	Teodoru M.	-

Sursa: A. Șc. Gen „Gheorghe Groza” Moneasa, *Registrelle matricole* 1885-1925

Tabloul învățătorilor angajați la Școala confesională ortodoxă din Moneasa în perioada 1885-1924, prezentat în Tabelul 1, a scos în evidență faptul că postul de învățător a fost ocupat de 14 persoane, pentru o perioadă de unu sau maxim doi ani, excepție făcând preotul Terentie Nonu⁵⁶. Cauza plecării cadrelor didactice a fost slaba remunerație.

Prezentăm în continuare câteva date despre școala confesională romano-catolică din Moneasa (IL. 49). Înființată în 1870, instituția a fost întreținută de credincioșii de confesiune romano-catolică și, în mai mulți ani, a fost ajutată de contele Waldstein Ernest, patronul școlii, și de episcopul Bonnaz Alexandru. Dotarea insuficientă și modesta remunerație a atras doar pe învățătorul suplinitor Koncsek Ilariu⁵⁷. Soția contelui Waldstein a fost preocupată de educația copiilor muncitorilor de pe domeniu. În acest sens, a contribuit la remunerarea învățătorului cu 20 măsuri de grâu, 20 de porumb și 8 stânjani lemn de foc. Dascălul a primit casa domenală ca locuință. Salariul mic l-a determinat pe episcopul amintit să facă o donație de 50 fl. Încă din 1869, cu ocazia segregării pășunilor, au fost arendate 18 jug. de pășune pentru învățători.

Primul învățător cu diplomă de absolvire al unei școli superioare a fost Klemm Martin, care și-a început activitatea la 2 martie 1874. În scurt

⁵⁴Kehrer Károlyi, *Arad vármegye és Arad Szabad Királyi Város neoktatás ügye*, Arad, 1895-1910, p. 270.

⁵⁵M.S.K., 1910, vol. 42, p. 334-335.

⁵⁶A. Șc. Gen „Gheorghe Groza” Moneasa, *Registrelle matricole 1885-1925*, f. nenr.

⁵⁷Szöllösy Károly, *op. cit.*, p. 19; Kehrer Károlyi, *op. cit.*, p. 203.

timp însă a părăsit postul. A fost înlocuit de Vass Francisc, la rândul său învățător cu diplomă. După moartea acestuia, survenită în 1875, timp de doi ani, învățământul a stagnat. După cei doi ani învățătorii care s-au perindat au fost Koncsek Ilarie, Matefi Andrei și Schmidt Ioan. Deoarece salariul era mic, preotul Scheidt Nicolae a preluat și funcția de învățător⁵⁸.

În perioada 1885-1910, școala confesională romano-catolică a avut un cadru didactic, iar procesul instructiv-educativ până în 1910 s-a realizat în limba germană. În localitate existau, în 1910, 113 copii de vârstă școlară. Dintre ei au frecventat școala confesională romano-catolică 36 de copii. În același an, la întreținerea școlii confesionale romano-catolice a contribuit contele Wenckheim cu 400 coroane, iar dieceza romano-catolică de Cenad cu 100 de coroane anual. Școala avea un singur cadru didactic, în persoana învățătoarei Lembrech Emma⁵⁹.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, rețeaua școlară pe întreg comitatul Arad poate fi desprinsă din hărțile întocmite de autorități. Aici, sunt menționate și cele două școli din localitatea Moneasa⁶⁰.

În anul 1922, școala confesională romano-catolică a fost frecventată de 29 de elevi, dintre care cinci sunt de naționalitate maghiară, iar restul de 24 sunt slovaci, germani, evrei, români. Totodată, s-a propus închiderea școlii și achiziționarea clădirii pentru școala de stat, care urma să cuprindă pe toți copii de vârstă școlară din Moneasa⁶¹.

Legiferarea reformei școlare din 1924 a condus la desființarea Școlii „romano-catolice” din Moneasa, mare parte din elevi optând pentru frecventarea cursurilor celei românești. Aceasta s-a datorat puternicului curent proromânesc care a înflăcărat românii transilvăneni după Marea Unire.

În urma solicitării tâmplarului Joan Szabo către episcopia romano-catolică, edificiul școlii confesionale i-a fost închiriat, fără a înștiința pe directorul școlii, Gheorghe Bărbuceanu. Acesta a cerut, la 19 martie 1936, evacuarea edificiului până la 1 aprilie, iar dacă nu, se vor lua „măsuri de evacuare în forță”, pentru că sălile edificiului sunt necesare pentru amenajarea unui atelier școlar, iar la finele anului se va organiza o expoziție⁶².

Adresa din 7 aprilie 1936 din partea Episcopiei Romano-Catolice a încunoștiințat pe amintitul tâmplar și pe directorul școlii că edificiul este proprietatea exclusivă a Bisericii Romano-catolice, pretinzând chiria

⁵⁸D.J.A.N.A., *Márki Sándor, F. pers.*, f. 397-398; Szöllösy Károly, *op. cit.*, p. 19.

⁵⁹Kehrer Károlyi, *op. cit.*, p. 203, 270.

⁶⁰C.M.A., *C. I., F. M. O.*, nr. inv. 2290-2291.

⁶¹D.J.A.N.A., *F.P.J.A.*, dos. 40/1922, f. 1-3.

⁶²A.D.Rom.-Cat.T., *F. P. M.*, f. nenr. (Adresă către Oficiul romano-catolic Sebiș a dir. Șc. din Moneasa din 20 martie 1936). Este vorba de expoziția tânărului sculptor și pictor Gheorghe Groza.

stabilită anterior⁶³. Avocatul Episcopiei de Timișoara, dr. Josef Gabriel, a certificat faptul că imobilul aparține Episcopiei Romano-catolice, care era singura autoritate ce putea lua o hotărâre în acest sens⁶⁴. Argumentele înaintate Judecătorei rurale din Buteni, invocau „Acest edificiu se află în folosința noastră de peste 100 de ani, folosindu-l neconturbați de nimeni ca școală confesională romano-catolică a cărui proprietar funciar este succesorul Contelui Wenckheim care a fost patronul parohiei romano-catolice din Moneasa și în baza aceasta Biserica Romano-Catolică este uzufructul legal al acestui edificiu”.

Cu toate că pentru acesta autoritățile ecleziastice catolice au plătit impozit, totuși edificiul a intrat în proprietatea Statului Român. Potrivit cererii comunității catolice din Moneasa imobilul ar fi trebuit să intre în proprietatea lor, căci „cu ocaziunea exproprierii moșiei Societății urma ca acest edificiu să se exproprieze în favorul nostru pe baza dreptului de folosință, însă cum noi nu am fost avizat la timp sau de a ne apăra dreptul de proprietate în fața Comisiunilor de expropriere, exproprieria s-a derulat în favoarea statului iar noi am fost deposezați de dreptul de proprietate și așa suntem opriți de a mai folosi imobilul de mai sus care l-am folosit timp de peste 100 de ani neconturbați de nimeni”⁶⁵.

Directorul școlii din Moneasa, Gheorghe Bărbuceanu a cerut Episcopului de Timișoara rezolvarea într-un mod amiabil a problemei, fără a se ajunge în fața instanței judecătorești⁶⁶. Amintita instituție a reconfirmat că imobilul va rămâne în proprietatea Statului Român, în baza contractului de vânzare-cumpărare între stat și familia baronului Wenckheim. Ministerul Agriculturii și al Domeniilor. Direcția agriculturii. Serviciul agricol al județului Arad. Regiunea Agricolă Sebiș a explicitat faptul că imobilul a fost folosit ca și „școală confesională timp de peste 70 ani”, însă el formează proprietatea statului în baza articolelor de lege agrară din 1921⁶⁷.

Comunitatea bisericească romano-catolică din Moneasa a înaintat o cerere, în anul 1941, în care se stipula ca Administrația financiară pentru impozite directe să sisteze impozitul asupra școlii confesionale, care încă din 1927 este în proprietatea Primăriei și să-i fie restituite sumele impozitate⁶⁸.

Așadar, după Reforma învățământului din 1924, școala confesională ortodoxă s-a transformat în școala primară de stat. Sistemul instructiv-educativ a fost organizat după Legea învățământului primar a statului,

⁶³*Ibidem*, f. nenr. (Adresă nr. 1538/1936).

⁶⁴*Ibidem*, f. nenr. (Adresa din 28 martie 1936, nr. 1317/1936).

⁶⁵*Ibidem*, f. nenr. (Adresă nr. 1878/1936).

⁶⁶*Ibidem*, f. nenr. (Cerere nr. 23/18 aprilie 1936).

⁶⁷*Ibidem*, f. nenr., (Adresă din 28 I 1938; Cererea Comunității romano-catolice din Moneasa).

⁶⁸*Ibidem*, f. nenr. (Cerere din 8 februarie 1941, Sebiș).

aprobată de Parlamentul României, promulgată prin decretul nr. 2571/1924 și publicată în Monitorul Oficial nr. 101/26 iulie 1924. Potrivit articolului de lege, învățământul primar cuprindea: Grădinițe de copii, Școli primare cu clasele I-VII, Școli și cursuri pentru adulți, Școli și clase speciale pentru clase speciale pentru copii debili și anormali educabili. Învățământul a fost decretat obligatoriu și gratuit pentru toți copii indiferent de naționalitate.

Procesul instructiv-educativ al Școlii primare cu clasele I-VII s-a desfășurat în incintele școlare vechi, pe baza unei programe de învățământ unică, cu posibilitatea pentru minorități de a se preda în limba maternă. Școlarii au fost repartizați numeric și pe categorii de vârstă.

Analiza datelor statistice oferă o imagine asupra evoluției învățământului școlar de stat din localitatea Moneasa. Trecerea la învățământul obligatoriu de 7 clase s-a făcut din anul școlar 1926-1927. Numărul elevilor repetenți și neșcolarizați a fost destul de mare și fluctuant, în funcție de situația materială a părinților și de gradul de conștientizare a importanței acordate învățământului. (Tabelul 2)

Stabilitatea cadrele didactice a contribuit la creșterea calității învățământului. Dovada o constituie numărul mai mare de absolvenți ai clasei a VII-a, cu note de peste 7. La examenul organizat la Școala de stat din Dezna au participat și elevii din localitățile Moneasa, Rănușa, Dezna, Laz, Buhani, Neagra, Slatina de Criș și Zugău, cei din Moneasa obținând note bune.

Eforturile susținute ale cadrelor didactice, Nicolae Palade, Elisabeta și Gheorghe Bărbuceanu pentru îmbunătățirea modulului educațional și material s-a intensificat în perioada 1932-1948, perioadă în care Gheorghe Bărbuceanu a fost directorul școlii. S-a amenajat parcul școlii cu flori și arbuști, plantați de elevi sub îndrumarea cadrelor didactice. Duminica, elevii împreună cu profesorii au fost prezenți la oficierea slujbei religioase⁶⁹.

Din scrisoarea învățătoarei Silvia Jurcău (IL. 52), cadru didactic în anii școlari 1926-1927 și 1927-1928 am putut desprinde următoarele: „Nu pot uita primii mei ani de învățământ petrecuți la Moneasa; au fost cei mai frumoși ani din viața mea. Am avut elevi de excepție prin inteligență și bunătate sufletească. Mă iubeau ca pe o adevărată mamă. În fiecare dimineață la intrare în clasă eram primită de elevi cu câte un buchet de flori de când apăreau ghiociei primăvara și până în vară când se încheiau cursurie. Oamenii satului mă salutau cu respect și dragoste. Eram cea mai fericită ființă din lume”⁷⁰.

Directorul Gheorghe Bărbuceanu a organizat numeroase activități culturale. Spre exemplu, în ziua de 8 iunie 1937, s-au desfășurat manifestări culturale și religioase, cu prilejul ridicării pavilionului. După

⁶⁹A. Șc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Nicolae Palade, *Repere istorice ale școlii din Moneasa.*, mss., f. nenr.

⁷⁰Idem, *Scrisoarea învățătoarei Silvia Jurcău*, f. nenr.

sfințirea făcută de preotul Marcu, la care au participat elevii Școlii primare îmbrăcați în costume strejărești, directorul școlii, Gheorghe Bărbuceanu a ținut un discurs despre „Înființarea străjeriei”. După amiază s-a derulat spectacolul oferit de elevii școlii din Moneasa îndrumați de învățătoarea Elisabeta Bărbuceanu, constând din poezii, cântece și dansuri naționale. Spre seară s-a aprins tradiționalul foc strejăresc.

Programul a fost asistat de personalități din domeniul administrativ și ecleziastic. Din partea armatei a participat locotenentul Florian Groza, din Divizia Art. Căl., care a contribuit din plin la edificarea culturală a localității sale natale⁷¹.

Aprecierile la adresa învățământului din Moneasa au fost notate cu calificativul foarte bine. În anul școlar 1939-1940 au fost efectuate patru inspecții de către inspectorul școlar Petre Ugliș care a consemnat faptul că localul școlii este îngrijit și curat, fiind asigurată întreaga activitate de combustibil necesară încălzirii clădirii, frecvența elevilor la cursuri este foarte bună, în școală domnește o perfectă ordine, lecțiile se predau la un nivel corespunzător, iar pregătirea elevilor este foarte bună. Elisabeta și Gheorghe Bărbuceanu au primit calificativul de „foarte bine”. Aceste rezultate s-au datorat în bună măsură strânsei colaborări dintre instituția școlară, primărie și biserică⁷².

Din anul 1942/43 în localitatea Moneasa a funcționat o cantină școlară⁷³.

Un rol important în desfășurarea învățământului românesc din localitatea Moneasa l-a avut Comitetul Școlar, format din: Groza Gavrilă (zis Găvriloi), Ciupertea Ioan (Nuțu), Dragoș Florea (fost primar), Groza Simion (zis „moraru”). De menționat a fost faptul că directorul școlii făceau parte din Consiliul local.

În 1945 sinteza inspecțiilor realizate de pretorul plasei Sebiș a indicat faptul că toate școlile funcționează în condiții normale⁷⁴. De amintit că buna funcționalitate a acestora depindea de primăria din localitate⁷⁵.

După cel de-al Doilea Război Mondial, reforma învățământului din 1948 a divizat ciclul de învățământ în două: ciclul primar cu clasele I-IV (obligatoriu) și ciclul gimnazial cu clasele V-VII (facultativ). Prevederile legislative au fost aplicate, la școala din Moneasa, încă din anul școlar 1948-1949. La ciclul primar catedra a fost acoperită de 2 învățători, iar la cel gimnazial de profesori. Ciclul gimnazial a fost frecventat și de elevii din

⁷¹Serbare strejărească la Moneasa, în „Știrea”, din 11 VI, Arad, 1937, p. 3.

⁷²A. Șc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Nicolae Palade, *Repere istorice ale școlii din Moneasa*, mss., f. nenr.; Idem, *Registru de procese verbale*, vol. II, f. nenr.; *Detășări în învățământul primar în județul Arad*, în „Știrea”, din 10 septembrie, Arad, 1939, p. 4.

⁷³Planul real de activitate al prefecturei județului Arad pe anii bugetari 1942/43, 1943/44, 1944/45, vol. I, p. 167.

⁷⁴D.J.A.N.A., F. P.J.A., *Acte aditive*, dos. 133/1945, f. 145.

⁷⁵*Ibidem*, dos. 512/1944, f. 21-27, 43.

localitățile învecinate: Rănușa, Dezna, Buhani, Slatina, Neagra, Laz și Zugău. Spațiul mic oferit de școala din Moneasa a obligat cadrele didactice să organizeze cursuri după-amiaza, iar elevii din localitățile învecinate erau cazați la internatul școlar de la vila 4 din incinta băilor, edificiu dăruit după 1990.

Organigrama școlară pentru anul 1948/1949 cuprindea următoarele cadre didactice: Învățători: Elisabeta Bărbuceanu (clasele I-III), Nicolae Palade (clasele II-IV); Profesori: Nicolae Palade – director, profesor de limba română, Cornelia Ioja – profesor matematică-fizică-geografie, Leonid Noista – profesor limba rusă, biologie, educație fizică.

În anul școlar următor, ciclul gimnazial a funcționat cu un efectiv total de trei clase (V, VI, VII), având următoarea organigramă: Profesori: Nicolae Palade – director, prof. limba română; Cornelia Ioja – prof. matematică, fizică; Adriana Ciorogaru – prof. biologie, chimie; Traian Grosu – prof. istorie, geografie; Leonid Noista – prof. limba rusă; Viorel Sava – prof. muzică, ed. fizică; Ida Groza – secretară.

Primii absolvenți ai gimnaziului la finele acestui an școlar⁷⁶ au fost Brad N. Iosana (Dezna) – profesoară, Deac Margareata (Moneasa) – casnică, Dobre Lazăr (Rănușa) – funcționar, Drăghici Vasile (Moneasa) – profesor, Farco Maria (Dezna) – funcționară, Ferent Mihai (Moneasa) – profesor, Gavra Terentie (Moneasa) – strungar, Groza Ilarie (Moneasa) – șofer, Groza Irina (Moneasa) – casnică, Groza Lazăr (Moneasa) – tehnician textilist, Groza Spiridon (Moneasa) – profesor, Șodinca Cornel (Moneasa) – muncitor carieră, Ioja Iosif (Rănușa) – șofer, Jidoi Ioan (Rănușa) – șofer, Mârnea Eugenia (Rănușa) – casnică, Șodinca Gheorghe (Moneasa) – profesor, Șodinca Lidia (Moneasa) – funcționară, Șodinca Pavel (Moneasa) – muncitor, Voian Constantin (Dezna) – muncitor, Ageu Dora (Dezna) – casnică.

În deceniul șase al secolului XX, respectiv din anul școlar 1952-1953, la Moneasa a funcționat doar ciclul primar, ciclul gimnazial mutându-se la Dezna până în anul școlar 1961-1962. Reorganizările ciclului gimnazial pe opt clase au impus luarea unor măsuri logistice. Astfel, s-a extins edificiul școlar cu două clase în anul 1962-1963. Elevii care au frecventat cursurile școlii din Moneasa au fost doar cei din cuprinsul comunei Moneasa, respectiv localitățile Moneasa și Rănușa.

Următorul deceniu a coincis cu lucrări de mărire a spațiului școlii. Energicul director, Spiridon Groza, sprijinit de autoritățile locale, a reușit amenajarea a încă două săli de clasă și laboratoare. Modernizările au fost finalizate la începutul anului 1980⁷⁷. (IL. 48)

⁷⁶A. Șc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, *Registrul matricol/an școlar 1949-1950*, f. nenr.

⁷⁷Colecția de documente și fotografii a familiei Groza Dănilă, *Autobiografie Dănilă Groza*, fost primar al Monesei (1961-1980) mss., f. 2

Scăderea natalității în ultimele decenii ale secolului XX ar putea pereclita viitorul învățământului din Moneasa. Consiliul local a depus eforturi susținute pentru dezvoltarea bazei materiale a școlii, dotând-o cu 2 laboratoare (biologie-chimie și fizică) din anul 1981. La acestea se mai adaugă investițiile din anul 2005 pentru realizarea unui cabinet de informatică, montarea unei centrale proprii de încălzire, mobilier nou, grup sanitar modern, etc.

Grație eforturilor depuse, de-a lungul timpului, de cadrele didactice ale Școlii generale „Gheorghe Groza” din Moneasa, sprijinită de Consiliul local, a ajuns să fie o unitate de învățământ model în județul Arad. Meritul remarcabil a aparținut următorilor directorii: Bărbuceanu Gheorghe (1932-1948), Nicolae Palade (1948-1963), Vasile Draghici (1963-1978), Groza Spiridon (1978-1983), Mircea Coroi (1983-1990), Dorina Cociuba (1990-2000), Gavrilă Draghici (2000-2005), Mircea Coroi (2005-). Ei au fost susținuți, de-a lungul timpului, de Elisabeta Bărbuceanu – învățătoare (1931-1949), Ilie Filip – învățător (1956-1964), Cornelia Ioja – prof. matematică (1948-1951), Ilarie Jidoi – prof. și învățător (1964-1985), Dorina Cociuba – prof. chimie-biologie (1967-2003), Cornel Bejan – prof. lb. română (1968-2004), etc.

Din păcate, în deceniul întâi al veacului XXI, de dotările și modernizările întreprinse de autoritățile locale se pot bucura doar puțini copii, căci scăderea natalității pereclitează existența procesului de învățământ din Moneasa.

Grădinița

Înainte de reforma școlară din anul 1948, în Moneasa nu a funcționat o grădiniță. Abia după punerea în aplicare a legii a luat ființă o instituție de învățământ preșcolar.

Comitetul școlar întrunit, în ziua de 18 mai a anului 1949, format din Șodincea Mihai (președinte al Comitetului provizoriu și primar), Nicolae Palade (director al Școlii din Moneasa), Miclea Mihai, Dronca Pantelimon a luat hotărârea de a face demersurile necesare înființării unei grădinițe de copii. Din lipsa unui edificiu propriu s-a hotărât deschiderea cursurilor în incinta clădirii Brigăzii silvice⁷⁸.

Din anul școlar 1948-1949 cursurile grădiniței au fost deschise de tânăra educatoare Sofia Popovici, originară din Șeitin (județul Arad). În acel an, au fost înscriși 25 de copii, cu vârste cuprinse între 3 și 6 ani. În intervalul 1952-1961, cursurile învățământului preșcolar s-au desfășurat în incinta școlii de stat, pentru ca din anul 1961 să fie mutate în clădirea de lângă Biserica romano-catolică din localitate, unde funcționează și în prezent. (IL. 50)

⁷⁸A. Șc. Gen. „Gheorghe Groza”, *Registrul de procese verbale al Comitetului*, vol. I, p. 12.

După detașarea la Brad, în anul 1955, a amintitei educatoare care în urma căsătoriei devine Sava, postul a fost ocupat până în 1972 de Rodica Bolaci din Dezna. După transfer, postul a fost ocupat de Dobre Marița, până în anul 1986. A fost urmată de Butcovan Maria (1987-1990) și Moț Livia (1987 – până în prezent).

Cu excepția perioadei 1982-1984, când au funcționat două grupe de preșcolari, la grădiniță a predat o singură educatoare. Consemnările efectuate cu prilejul diferitelor inspecții fac referiri la o bună calitate a desfășurării procesului instructiv-educativ⁷⁹.

Scăderea natalității și numărul mare al celor plecați cu părinții în străinătate sau la orașe a determinat autoritățile din Moneasa să ia o hotărâre în ceea ce privește destinația grădiniței. Astfel, actuala grădiniță urmează a fi mutată în incinta școlii generale din localitate, iar în clădirea grădiniței să fie amenajat un centru pentru copii orfani. Raționamentul are în vedere susținerea școlii și grădiniței din Moneasa. Demersurile aprobative sunt în curs de desfășurare.

3. Dinamica știutorilor de carte

Un alt aspect care necesită abordare este numărul știutorilor de carte. Dinamica populației alfabetizate la nivelul localității Moneasa a fost relevantă, în veacul națiunilor, de recensământurile din 1880, 1900, 1910. Este un indicator care se răsfrânge direct asupra pregătirii socio-profesionale ulterioare a structurilor societății moderne și contemporane, la care se adaugă cu certitudine factorul mental.

Analiza datele, în contextul apariției unor prestigioase instituții de cultură și formării unei conștiințe active în susținerea instituțiilor școlare din mediul rural, conturează imaginea unei societăți moderne cu valori și mentalități schimbate. Mutațiile s-au produs și pe fondul interesului cultivat de autoritățile austro-ungare, ca o continuare a dezideratelor iluministe, de diminuare a analfabetismului. Politicile școlare, legislația și interesele politice au implementat rolul educativ major al instituției școlare în comitatul și orașul Arad în timpul dualismul austro-ungar.

Coordonatele analitice ale cifrelor furnizate de statisticile maghiare, ajută la stabilirea dinamicii știutorilor de carte, ceea ce ar permite o extrapolare spre stabilirea structurii socio-profesionale.

Numărul știutorilor de carte și apoi calculul procentual a fost posibil datorită rubricii „ir és olvas” din cele câteva statistici despoiate.

Populația știutoare de carte, în decursul a 30 de ani, în localitatea Moneasa, a înregistrat o creștere semnificativă⁸⁰. Creșterea frecvențialității

⁷⁹Idem, *Procese verbale de inspecție din 24.03.1962*, p. 12-14; *Ibidem*, din 04. 11. 1972, p. 26-27.

⁸⁰Traian Rotariu, (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, p. 39; *M.S.K., 1900*, vol. I, p. 335; *M.S.K., 1910*, vol. 42, p. 335.

școlare s-a datorat interesului manifestat de localnici în susținerea lor sau plata în natură a preotului care s-a îngrijit de adolescenții dornici să învețe carte și nu mai erau primiți la școală. Pregătirea instructiv-educativă a contribuit la formarea unei elite intelectuale, capabilă să conducă și să reprezinte instituțiile administrative, școlare, fiscale, etc.

Tabelul 9

Dinamica știutorilor de carte 1880, 1900, 1910

An	Total populație	Știutori de carte		Populația de vârstă școlară	
		Nr.	%	Nr.	%
1880	604	53	8,77	*	*
1900	658	210	31,91	142	21,58
1910	772	323	41,83	168	21,76

Sursa: Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880.*

Transilvania, Ed. Staff, Cluj-Napoca, 1997 (* nu sunt precizate categoriile de vârstă); *M.S.K.*, 1900, vol. I, Budapesta, 1902; *M.S.K.*, vol. 1910, 42, Budapesta, 1912

Știința de carte potrivit recensământului din 1930 indică un număr de 191 bărbați și 166 femei, respectiv 60,6% din populație. Dintre aceștia 3 bărbați și 3 femei au beneficiat de instrucție extrașcolară, 180 bărbați și 157 femei de instrucție primară, 8 bărbați și 6 femei de instrucție secundară. Neștiutorii de carte însumau 94 de bărbați și 138 femei. Pe categorii de vârstă, neștiutorii de carte erau 5 băieți și 5 fete cu vârste cuprinse între 7-12 ani, 9 adolescenți și 10 adolescente între 13-19 ani, 71 tineri și 111 tinere între 20-64 ani, 7 bărbați și 10 femei persoane peste 65 de ani și 2 bărbați și 2 femei cu vârste nedecarate⁸¹.

Potrivit datelor recensământului din 1966, repartiția populației pe sexe de și peste 12 ani după nivelul de instruire în comuna Moneasa, însuma 1.124 persoane: 749 (66,63%) în Moneasa și 375 (33,36%) în Rănușa. Din totalul de 609 (54,18%) al populației masculine instruite, 411 (67,48%) erau moneseni și 198 (32,51%) rămnani; iar din totalul de 515 (45,81%) al populației feminine, 338 (65,63%) erau monesence și 177 (34,36%) rămnane.

După nivelul școlii absolvite, 6 au absolvit învățământul superior, toți erau locuitori din Moneasa. Raportat la numărul total al populației, persoanele instruite reprezintă 0,53%; repartiția pe sexe ne indică 5 (0,44%) bărbați și o femeie (0,08%). Absolvenți de liceu sunt 13 (1,15%), dintre care 8 bărbați și o femeie din Moneasa și 4 bărbați din Rănușa; de școli medii și speciale 9 (0,80%), dintre care 2 bărbați și două femei din Moneasa și 3 bărbați și 2 femei din Rănușa; de școli profesionale 35 (3,11%), dintre care 21 bărbați și 7 femei din Moneasa și 7 bărbați din Rănușa; de școli generale de 8 (7) ani, 102 (9,07%) persoane, dintre care 30 bărbați și 48 femei din Moneasa și 11 bărbați și 13 femei din Rănușa; de școli primare, 959

⁸¹*Recensământul din 1930*, p. 16.

(85,32%) persoane, dintre care 345 bărbați și 279 femei din Moneasa și 173 bărbați și 162 femei din Rănușa⁸².

Nivelul de instruire a populației a crescut simțitor, potrivit datelor recensământului din 2002. După nivelul școlii absolvite, 58 persoane instituții de învățământ superior de lungă durată, 7 de scurtă durată, 23 postliceal și maiștrii, 225 liceu, 129 profesional și de ucenici, 306 gimnazial, 174 primar, 49 fără școală absolvită. Populația de 6 ani și peste, care urmează o școală este de 156 învățământ de stat și 7 particular⁸³.

Știința de carte a înregistrat, așadar, o pondere mai mare în rândul bărbaților, iar repartitia pe categorii de vârstă indică o instrucție primară la marea majoritate a localnicilor. Comparând datele ultimelor două recensămînturi prezentate, putem conchide că numărul absolvenților de instituții de învățământ superior a crescut, iar al celor de învățământ primar a scăzut.

⁸²D.S.J.A., *Recensământul populației și al locuințelor din 15 martie 1966. Populație. Regiunea Crișana*, vol. I, p. 135.

⁸³Idem, *Recensământul populației și al locuințelor 2002*, (format electronic)

Tabel 2
Situația școlară între 1924-1948

Nr. Crt.	Anii școlari	Clasa	Total elevi	Elevi promovați	Elevi repetenți/ neșcolarizați	Numele și prenumele învățătorului
1.	1924-1925	I	59	54	5	Teodoru M.
		II	18	14	4	
		III	12	7	5	
		IV	13	11	2	
2.	1925-1926	I	15	7	8	Traian Popovici
		II	34	20	14	
		III	14	7	7	
		IV	8	5	3	
3.	1926-1927	I	21	10	11	Ardelean Ana
		II	8	8	-	
		III	23	17	6	
		IV	7	3	4	
		V	1	1	-	
4.	1927-1928	I	32	19	13	Ardelean Ana
		II	10	10	-	
		III	12	10	2	Jurcău Silvia
		IV	17	16	1	
		V	1	1	-	
5.	1928-1929	I	33	20	13	Virgil Ionescu
		II	17	12	5	
		III	11	8	3	
		IV	10	8	2	
6.	1929-1930	I	28	20	8	Virgil Ionescu
		II	18	16	2	
		III	24	21	3	Palade Nicolae
		IV	21	14	7	
		V	12	3	9	
		VI	6	3	3	
		VII	2	1	1	
7.	1930-1931	I	20	13	7	Palade Nicolae
		II	21	16	5	
		III	18	17	1	
		IV	21	14	7	
		V	12	3	9	
		VI	6	3	3	
		VII	2	1	1	
8.	1931-1932	I	21	16	3	Molnar Elisabeta
		II	19	16	3	
		III	18	15	3	
		IV	23	15	8	Nicolae Palade
		V	23	6	17	
		VI	6	3	3	
		VII	4	2	2	
9.	1932-1933	I	21	15	6	Molnar Elisabeta Gheorghe Bărbuceanu
		II	19	16	3	
		III	-	-	-	
		IV	-	-	-	
		V	23	6	-	
		VI	6	-	6	
		VII	-	-	-	

10.	1933-1934	I	26	15	11	Molnar Elisabeta Gheorghe Bărbuceanu
		II	18	15	3	
		III	18	15	3	
		IV	18	11	7	
		V	31	4	27	
		VI	11	3	8	
		VII	2	-	2	
11.	1934-1935	I	19	14	5	Elisabeta și Gheorghe Bărbuceanu
		II	15	12	3	
		III	17	15	2	
		IV	17	13	4	
		V	36	27	9	
		VI	9	8	1	
		VII	4	1	3	
12.	1935-1936	I	25	19	6	Elisabeta și Gheorghe Bărbuceanu
		II	16	15	1	
		III	13	12	1	
		IV	22	16	6	
		V	16	10	6	
		VI	25	18	7	
		VII	7	4	3	
13.	1936-1937	I	21	16	5	Elisabeta și Gheorghe Bărbuceanu
		II	19	17	2	
		III	16	16	-	
		IV	19	12	3	
		V	13	14	5	
		VI	16	9	4	
		VII	19	9	7	
14.	1937-1938	I	26	19	7	Elisabeta și Gheorghe Bărbuceanu
		II	17	14	3	
		III	17	16	1	
		IV	18	17	1	
		V	13	11	2	
		VI	13	9	4	
		VII	9	9	-	
15.	1938-1939	I	25	19	6	Elisabeta Bărbuceanu
		II	22	20	2	
		III	16	15	1	
		IV	16	16	-	
		V	16	15	1	Gheorghe Bărbuceanu
		VI	12	10	2	
		VII	9	9	-	
16.	1939-1940	I	23	18	5	Elisabeta Bărbuceanu
		II	21	20	1	
		III	21	20	1	
		IV	15	14	1	
		V	16	16	-	Gheorghe Bărbuceanu
		VI	15	14	1	
		VII	11	11	-	
17.	1940-1941	I	16	15	1	Elisabeta Bărbuceanu
		II	17	16	1	
		III	19	17	2	
		IV	21	20	1	
		V	14	13	1	Gheorghe Bărbuceanu
		VI	16	14	2	
		VII	14	11	3	

18.	1941-1942	I	12	10	2	Elisabeta Bărbuceanu
		II	15	9	6	
		III	16	12	4	
		IV	17	15	2	
		V	15	14	1	Gheorghe Bărbuceanu
		VI	12	9	3	
		VII	13*	12	1	
19.	1942-1943	I	14	10	4	Elisabeta Bărbuceanu
		II	14	13	1	
		III	13	13	-	
		IV	16	16	-	
		V	14	14	-	Gheorghe Bărbuceanu
		VI	17	14	3	
		VII	9	9	-	
20.	1943-1944	I	24	20	4	Elisabeta Bărbuceanu
		II	12	8	4	
		III	13	13	-	Nicolae Palade
		IV	13	12	1	
		V	15	15	-	Gheorghe Bărbuceanu
		VI	17	14	3	
		VII	14	14	-	
21.	1944-1945	I	11	11	-	Elisabeta Bărbuceanu
		II	25	19	6	
		III	8	8	-	Nicolae Palade
		IV	14	13	1	
		V	12	12	-	Gheorghe Bărbuceanu
		VI	17	12	5	
		VII	14	13	1	
22.	1945-1946	I	9	8	1	Elisabeta Bărbuceanu
		II	15	15	-	
		III	18	18	-	Nicolae Palade
		IV	8	8	-	
		V	14	12	2	Gheorghe Bărbuceanu
		VI	13	9	4	
		VII	10	7	3	
23.	1946-1947	I	18	16	2	Nicolae Palade
		II	9	8	1	Elisabeta Bărbuceanu
		III	14	14	-	Nicolae Palade
		IV	17	16	1	Elisabeta Bărbuceanu
		V	6	6	-	Gheorghe Bărbuceanu
		VI	10	9	1	
		VII	7	5	2	
24.	1947-1948	I	23	18	5	Elisabeta Bărbuceanu
		II	15	13	2	
		III	10	9	1	Nicolae Palade
		IV	14	12	2	
		V	16	12	4	Gheorghe Bărbuceanu
		VI	8	7	1	
		VII	13	12	1	

Sursa: Arhive Școala generală „Gheorghe Groza” Moneasa, Registrul matricol: 1-22

*10 au promovat ex.de absolvire

Capitolul 6

Viața confesională

Localitatea Moneasa, datorită resurselor naturale, a intrat în atenția autorităților habsburgice și, apoi, austro-ungare încă de la cucerirea teritoriilor ocupate de turci. În această parte, Erariul și, apoi, proprietarii localității au adus populație de origine germană, maghiară, slovacă, etc. pentru a lucra la exploatarea miniere, de calcar, „marmură”, forestiere. Pe lângă condițiile de muncă și avantajele acordate, proprietarii au avut în vedere construirea unei biserici și școli pentru populația colonizată. Prin măsuri legislative a fost sprijinită instituția ecleziastică.

1. Biserica Ortodoxă

Comunitatea ortodoxă din localitatea Moneasa s-a constituit, la începutul secolului XVIII, odată cu așezarea primelor familii de români. Cele cinci familii consemnate în conscripția din 1746¹ nu au putut susține material edificarea unui lăcaș de cult și nici întreținerea preotului. La scurt timp conscripția din 1755, întocmită de episcopul Aradului, Sinesie Jivanovici (1751-1768), a consemnat faptul că localitatea Moneasa nu a avut biserică ortodoxă. Pentru că numărul credincioșilor a fost mic, fiind amintite doar 12 case, aceștia au fost nevoiți să străbată drumul până la eclesia din așezarea Neagra, care la acea vreme a fost în ruină².

Strădaniile Episcopiei Aradului de a îndeplini necesitățile spirituale ale enoriașilor s-au materializat în anul 1756, când în localitatea Moneasa a fost ridicată o biserică din lemn cu hramul „Cuvioasa Paraschiva”³, subordonată protopopiatului din Buteni⁴. Despre istoricul bisericii ortodoxe până la mijlocul secolului al XIX-lea avem puține informații. Doar memoria localnicilor păstrează imaginea unei eclezii din lemn, amplasată în actualul cimitir ortodox. Pe fostul loc al bisericii au fost înmormântați, ulterior, membrii familiei lui Dragoș Dănilă, fost ctitor al bisericii și poștaş al localității⁵.

¹Gheorghe Ciuhandu, *op. cit.*, p. 219; Somogyi Gyula, *op. cit.*, p. 180-181.

²Pavel Vesa, *Biserici de lemn de odinioară*, Ed. Gutemberg, Arad, 1997, p. 53; Idem, *Bisericile de mir arădene între tradiție și modernitate*, Ed. Mirador, Arad, 2000, p. 198; Idem, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, p. 702; Silviu Dragomir, *Statistici sârbești din dieceza Caransebeșului și a Aradului în veacul al XVIII-lea*, în „Foaie Diecezană”, Caransebeș, an XXIII, nr. 6/1 martie 1909, p. 5.

³Pavel Vesa, *Biserici de lemn de odinioară*, p. 53; Idem, *Bisericile de mir arădene între tradiție și modernitate*, p. 151; Márki Sándor, *op. cit.*, p. 749 (Márki Sándor a menționat că în anul 1786 a fost fondată Biserica Ortodoxă din Moneasa.).

⁴Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, p. 700-702.

⁵Informație orală obținută prin bunăvoința prof. Spiridon Groza din Moneasa.

Surselor documentare și arhivistice îngăduie reconstituirea vieții confesionale a românilor ortodocși din Moneasa sub toate aspectele. Abordarea a cuprins atât sursele editate, cât și cele inedite. Din ele am desprins numele preoților, perioada de păstorire a bisericii și realizările profesionale, comportamentul nupțial al populației, schimbări în mentalul religios etc.

În continuare prezentăm aceste aspecte fără a pretinde o analiză completă. La mijlocul secolului al XIX-lea părintele Dăscălescu, venit din Vechiul Regat, a condus Biserica Ortodoxă din Moneasa. Pe lângă atribuțiile preoțești, parohul Dăscălescu s-a ocupat și de educația copiilor din Moneasa⁶ în perioada 1851-1854. Locuitori din Moneasa, precum Groza Terentie de pe „Deal” (azi locuiește Groza Ioan) sau Groza Savu de pe „Delani” (azi locuiește Scrofan Marina), și-au pus la dispoziție casele pentru ca elevii să învețe carte⁷.

Aidoma antecesorului său, preotul Teodor Ungurean⁸, care a păstorit biserica între 1855-1873, a îndeplinit și funcția de învățător până în 1864, când în localitate a fost amintit învățătorul Avram Cociuba⁹. Însă datorită situației materiale precare a monesenilor, în paralel, preotul, la rugămintea localnicilor, a continuat să se îngrijească de alfabetizarea copiilor foarte săraci¹⁰.

Tradiția dublei funcții de preot-învățător a fost continuată, în perioada 1873-1885, de preotul Zaharia Miliam¹¹, originar din localitatea Tulca (jud. Bihor)¹². În deceniul opt al secolului al XIX-lea, la întrunirea Consiliului de învățământ diecezan, prezidat de episcopul diecezei greco-orientale române, Ioan Mețianu, s-a constatat că, la Școala confesională ortodoxă din localitatea Moneasa, învățător a fost Zaharia Miliam. Salariul acestuia s-a ridicat la 320 fl¹³; pe lângă care învățătorul-preot primea bunuri în natură.

⁶În acea perioadă nu exista casa parohială care să cuprindă o sală de clasă și o cameră de locuit pentru preotul-învățător.

⁷A. Șc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Nicolae Palade, *Repere istorice ale școlii din Moneasa*, mss., f. nenr.

⁸D.J.A.N.A., C.R.S.C., *Of. P. O. M.*, R. 1/1853–1878, p. 1-22 ; Idem, R. 2/1853-1900, p. 1-5; Idem, R. 3 /1853-1878, p. 1-19.

⁹Vasile Popeangă, *Școala românească în părțile Aradului...*, p. 104, 106.

¹⁰A. Șc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Nicolae Palade, *Repere istorice ale școlii din Moneasa*, mss. f. nenr.

¹¹D.J.A.N.A., C.R.S.C., *Of. P.M.*, R. 1/1853-1878, p. 23-28; Idem, R. 2/1853-1900, p. 5-9, 13; Idem, R. 3/1853-1878, p. 20-24; A.P.M., *Registrul decedaților/1879-1934*, p.1-22.

¹²Zaharia Miliam s-a născut în anul 1847. A absolvit Institutul Teologic din Arad în anul 1870. În 1873 a fost hirotonit de către episcopul Procopie Ivașcovici, iar în 1875 nu avea încă singhelie (Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, p. 639, 654).

¹³Vasile Popeangă, *op. cit.*, p. 104; A. Șc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Nicolae Palade, *Repere istorice ale școlii din Moneasa*, mss. f. nenr.

Zaharia Miliam s-a remarcat prin energie și devotament față de biserică și enoriași. Cu concursul lor s-a construit Casa parohială, pe locul celei actuale. (IL. 51) Noul edificiu a constituit sediul preotului și al Școlii confesionale ortodoxe. Pentru că biserica din lemn, încă din 1871, a figurat ca fiind demolată¹⁴, preotul a convocat comitetul bisericesc, cu care a hotărât construirea unei noi biserici în afara cimitirului. Locul ales a fost cel unde astăzi se află Biserica Ortodoxă din localitate¹⁵.

Timp de aproape 10 ani localnicii au pus mână de la mână pentru a-și construi un lăcaș de închinare. Înainte cu un an de sfințirea bisericii, episcopul Aradului, Ioan Mețianu, a fost invitat să sfințească antimihul noii biserici. Edificiul religios a fost zidit din piatră și cărămidă. Dimensiunile au fost: 12 m lungime, 8 m lățime și 5 m înălțime. Noua biserică a avut forma de corabie. Construită în stil bizantin clasic a fost compartimentată în pronaos, naos și altar. Montarea celor două clopote a marcat finalizarea construcției. Toate cheltuielile au fost suportate de către enoriași¹⁶. În anul 1882, biserica a fost sfințită cu hramul vechii biserici din lemn, „Cuvioasa Paraschiva”¹⁷, în timpul protopopului de Buteni, Constantin Gurban¹⁸, cunoscut ca om cu o aleasă cultură și un veritabil militant pentru sprijinirea școlilor confesionale ortodoxe¹⁹. Meritele deosebite ale părintelui Zaharia Miliam ca învățător și preot au fost apreciate de Episcopia arădeană. Astfel că, nu după mult timp i s-a acceptat transferul în județul Bihor²⁰. Postul său a fost ocupat de părintele Terentie Nonu (1886-1899)²¹.

Preot și învățător tânăr, Terentie Nonu, în 1899, a decedat la numai 37 de ani, fiind singurul preot înmormântat în cimitirul ortodox din Moneasa. (IL. 22)

Sinesie Joja (1900-1907)²², originar din Rănușa – sat ce face parte, actualmente, din comuna Moneasa – a donat teren pentru construirea unei alte biserici în Rănușa, pentru că acest edificiu ecleziastic din lemn, cumpărat din localitatea Prunișor, a fost mistuit de incendiul din 1911²³.

Familia Ioja „de Ravna” a fost înnobilită, în secolul al XVII, pentru serviciile aduse coroanei austriece, fiind beneficiarii minei de fier din

¹⁴Pavel Vesa, *Bisericile de mir arădene între tradiție și modernitate*, p. 207; Idem, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, p. 713.

¹⁵A.B.O.R.M., *Proces verbal din 15 XI 1939*, f. nenr.

¹⁶*Ibidem*

¹⁷Pavel Vesa, *Biserici de lemn de odinioară*, p. 53; Idem, *Bisericile de mir arădene între tradiție și modernitate*, p. 151.

¹⁸Idem, *Bisericile de mir arădene între tradiție și modernitate*, p. 214.

¹⁹Idem, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, p. 547-549.

²⁰A.B.O.R.M., *Hronicul bisericii întocmit de preotul Gălușcă*, mss., f. nenr.

²¹D.J.A.N.A., *C.R.S.C.*, R. 2/1853-1900, p. 9-13.

²²*Ibidem*; A.P.M., *Registrul decedaților / 1879-1934*, p. 22-27.

²³Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, p. 654.

localitate. Descendenții familiei, Sinesie, Lazăr, Romul, Sinesie au fost preoți în localitatea Rănușa și împrejurimi²⁴; în anumiți ani și la Moneasa.

Prefacerile economico-sociale și politica demografică a domnilor de pământ de la sfârșitul secolului al XIX-lea au influențat structura etno-confesională a localității Moneasa. În consecință atât Terentie Nonu, cât și Sinesie Ioja s-au confruntat cu fenomenul căsătoriilor mixte. Cu toate că aceste comportamente nuptiale nu au fost încurajate sub nici o formă, totuși ambii preoți au acceptat, în anii 1893 și respectiv 1908, să officieze cununia a două cupluri, în care mirii au fost romano-catolici, iar miresele greco-catolice. Primul cuplu a fost de condiție socială mai modestă, el fiind morar din Curtici, iar ea servitoare din Moneasa. Nașii erau Amalia și Alexandru Mozero, italieni, așezați la Valea Sărată²⁵. În cel de-al doilea caz, mirele a fost maestru pietrar, iar mireasa tot servitoare, nașii fiind ortodocși din Moneasa²⁶. La căsătoria dintre maestrul pietrar Sinesie Coșa, din Ravna, cu Clara Farko din Moneasa, nașii au fost preotul Sinesie Iozsa și soția sa²⁷, cununia fiind oficiată de noul preot din localitate Octavian Tămășdan, care a păstorit biserica din Moneasa între 1907-1927²⁸. Exemplu preotului a avut un impact deosebit asupra comunității, mai ales că, acesta constituia modelul de comportament moral pentru enoriași²⁹, al căror număr s-a ridicat, în 1906, la 487 de suflete³⁰. După moartea sa, parohia a rămas cu datorie, deoarece cu banii obținuți din concesiunea parchetului de lemne nu a plătit datoriile bisericii³¹.

În continuare conducerea parohiei a fost preluată de preoții Ioan Țârlea și Nicolae Drăgan³². Parohul din Slatina, Ioan Țârlea a fost administratorul ecleziei din Moneasa, fiind investit provizoriu la 1 aprilie 1927. Una dintre chestiunile stringente, care nu puteau fi amânate a fost acoperirea datoriei de de 4.700 lei contractată de preotul anterior de la epitropia bisericii. Totodată, Ioan Țârlea trebuia să obțină o declarație de achitare a sumei de la văduva răposatului paroh. Consiliul parohial a decis strângerea sumelor de bani restante și ajutorarea văduvei preotului Octavian Tămășdan³³. Conform adresei din 23 august 1927, parohia din

²⁴*Ibidem*, p. 692.

²⁵D.J.A.N. A., *C.R.S.C., Of. P.M.*, R. 2/1853-1900, p. 12.

²⁶*Ibidem*, p. 17.

²⁷*Ibidem*, p. 18.

²⁸A.P.M., *Registrul decedaților / 1879-1934*, p. 27-37.

²⁹Sorina Paula Bolovan, *Familia și relațiile matrimoniale în satul românesc transilvănean în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, p. 121.

³⁰D.J.A.N.A., *Schematismul clerului Diezezei de Cenad pentru anul domnului 1907*, p. 53.

³¹A.B.O.R.M., f. 1 (Adresă către preotul Ioja Lazăr, din 1938).

³²Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, p. 639.

³³A.B.O.R.M., f. 327-328 (Adresă către preotul Ioan Țârlea, administrator parohial; Răspunsul Episcopiei Aradului).

Moneasa nu a plătit suma de 300 lei pentru Turnătoria de clopote Hönig Frigyes, sumă care trebuia achitată încă de la 16 aprilie 1924³⁴.

După plecare, preotul Ioan Țârlea și-a manifestat nemulțumirea față de dese absențe de la slujbele de duminică a înlocuitorului său, Nicolae Drăgan, care le încredința preotului din Rănușa, Romul Ioja. La scurt timp, parohul N. Drăgan a argumentat cele două sau trei plecări, însoțite de certificatul oficios de justificare, din care reiese că deplasările au avut drept scop mutarea sa de la Timișoara la Moneasa³⁵.

Mutațiile la nivel mental, provocate de situația instabilă de după Primul Război Mondial, la care au contribuit noile curente religioase neoprotestante, aduse de locuitorii plecați în Statele Unite ale Americii, au pus Biserica în fața unor situații delicate. Astfel, la 18 decembrie 1927, preotul Drăgan a înaintat o cerere pentru a i se trimite instrucțiunile în cazul indivizilor care trec la baptism³⁶. A fost primul dintre preoții din Moneasa care s-au confruntat cu asemenea cazuri de schimbare a confesionalității.

La începutul anului 1928, respectiv în 31 ianuarie, preoții din protopopiatul Buteni, care s-au confruntat cu mișcarea baptistă, au fost învinuiți că nu-și îndeplinesc obligațiile sacerdotale față de comunitate, ceea ce-i determină pe enoriași să treacă la altă confesiune³⁷. În urma convocatorului, preotul Drăgan a raportat că, în cursul anului 1926 la Moneasa, au fost 4 bapțiști, iar în anul următor nu s-au mai semnalat schimbări confesionale³⁸. Dincolo de aceste învinuiri, sociologii au demonstrat că, în statele instabile din punct de vedere economico-politic și social, s-au produs, de-a lungul timpului, importante mutații în rândul populației, înclinată de obicei spre radicalism spiritual; ceea ce contribuie la diversificarea spectrului confesional al localității Moneasa.

Mișcările religioase au divizat comunitatea satească. Motivele invocate au fost fie distanța prea mare până la Biserica Ortodoxă „din sat”, fie frecvența redusă la slujbe a preoților romano-catolici, precum și ideile egalitariste și umaniste de întrajutorare ale curentelor religioase neoprotestante. Puși în fața pătrunderii acestei învățături religioase, preoții au cerut sprijinul Episcopiei arădene. În circulara din 1927 s-a stipulat faptul că „Se atrage din nou atenția asupra botezului bapțiștilor. Dacă primesc botezul cei ce nu sunt trecuți legal sau minorenii botezați la

³⁴Idem, f. 323 (Adresă de la Turnătoria de clopote Frederic Hönig Frigyes din Arad, din 18 septembrie 1927).

³⁵Idem, f. 346 (Plângere adresată preotului N. Drăgan de către preotul I. Țârlea, la 29 noiembrie 1927; Răspunsul preotului N. Drăgan pe verso).

³⁶Idem, f. 316 (Cerere de instruire adresată de preotul Drăgan din Moneasa protopopului de Buteni, nr. 63/17 XII 1927).

³⁷Idem, f. 309 (Convocator al protopopului de Buteni din 31 ianuarie 1928).

³⁸Idem, f. 299 (Raport despre numărul bapțiștilor din parohia Moneasa a preotului Ioan Drăgan, din 18 II 1928).

noi momentan să fie denunțați la judecătorie – atât botezătorul cât și botezatul. În timp de 6 luni să prescriu contravențiile, deci unde se ivesc astfel de botezuri imediat să se facă arătarea la judecătoria de ocol și la acest oficiu” (Oficiul Parohial Buteni)³⁹.

Atribuția preoțească de a veghea asupra evoluției spirituale a enoriașilor a fost completată de spiritul de remarcabil administrator a preotului Drăgan, care a mediat, în calitatea sa de consilier, întâlnirea sesiei parohiei ortodoxe Moneasa⁴⁰. În luna mai a anului 1928 a fost organizat la Moneasa un cerc religios și un cerc cultural al învățătorilor, ocazie cu care trebuia să pregătească masa comună împreună cu cadrele didactice din localitate⁴¹.

O perioadă de revigorare a avut loc, între anii 1932-1936, în timpul preotului Vasile Marcu, originar din satul Buhani. Potrivit ordinului Ministerului Instrucțiunii al Cultelor și Artelor, părintele Vasile Marcu a fost investit începând cu 1 ianuarie 1932 ca preot în Moneasa, urmând a fi remunerat cu salariul cuvenit de către stat⁴². Însă nu s-a stabilit imediat după investire în casa parohială, ci abia după ce a primit o înștiințare din partea presbiterului din Buteni, Ștefan Lungu, în care s-a stipulat că nu avea dreptul de a sluji și în alte parohii⁴³. În cursul lunii iunie a anului 1932, la Moneasa, a fost organizată conferința pastorală la care au participat preoții din împrejurimi⁴⁴. La sfârșitul aceluiași an, preotul Vasile Marcu a primit răspuns pozitiv la cererea de restaurare a turnului bisericesc cu suma de 4.750 lei⁴⁵.

Colaborarea dintre preot – învățător – primar a fost fructuoasă. Sătenii au constituit un cor bărbătesc de 40 de persoane, dirijat de învățătorul Gheorghe Bărbuceanu.

Alertat de migrarea enoriașilor spre confesiunile neoprotestante, Oficiul protopresbiterial ortodox român Buteni prin protopresbiterul Ștefan Lungu a cerut, la 23 iunie 1932, un raport despre existența sau inexistența unor inscripții „de pe frontispiciul adunărilor baptiste” în scopul luării măsurilor care se impun din partea protopopiatului. La acea dată în localitatea Moneasa nu exista nici o inscripție, semn al unei biserici neoprotestante⁴⁶. De observat că, cererile de schimbare a confesiunii, nu

³⁹Idem, f. 326 (Circulara din 15 iulie 1927, Buteni).

⁴⁰Idem, f. 309 verso (Răspuns la ordinul protopopului nr.39/11 ianuarie 1928).

⁴¹Idem, f. 308 (Înștiințare de la Oficiul Parohial din Slatina, din 28 aprilie 1928).

⁴²Idem, f. 222 (Ordin de numire în funcție, Buteni, 6 februarie 1932).

⁴³Idem, f. 375 (Înștiințare din partea protopresbiterului Ștefan Lungu din Buteni, 5 iulie 1932).

⁴⁴Idem, f. 231 (Circulară din 9 mai 1932).

⁴⁵Idem, f. 194 (Răspuns al Consiliului Episcopiei Arad la cererea de restaurare a turnului Bisericii din Moneasa, din 28 decembrie 1932).

⁴⁶Idem, f. 238 (Raport-răspuns între protopresbiterul din Buteni Ștefan Lungu și preotul din Moneasa Vasile Marcu, nr. 34/23 VI 1932).

au vizat doar mișcarea baptistă, ci și cea greco-catolică etc. Pentru a înregistra trecerile la alte confesiuni, din anul 1932, au fost imprimate procesele verbale de schimbare a confesiunii. Spre exemplu, prin procesul verbal încheiat la Oficiul stării civile din comuna Sebiș de către B. M., de 28 de ani, casnică, domiciliată în Moneasa, în fața martorilor Petru Moț (funcționar) și Ioan Parynbe (subnotar) a dorit să părăsească religia ortodoxă și a trecut la cea greco-catolică⁴⁷. Doi ani mai târziu L. P. G., domiciliat în Arad, a părăsit „religiunea” romano-catolică, trecând la cea ortodoxă. Această înștiințare de schimbare a cultului religios a fost semnalată preotului din Moneasa de ofițerul stării civile din Moneasa, Condea, și autentificată de notarul din Arad⁴⁸. Un caz similar a fost și cel al lui B. Ș.⁴⁹.

Atent la momentele importante din viața comunității ortodoxe din Moneasa, preotul Vasile Marcu a răspuns necesităților timpului, cerând probabil organizarea unor festivități de sfințire a plăcii comemorative, așezată pe casa memorială a sculptorului Gheorghe Groza (1899-1930). La 26 august 1932 protopresbiterul ortodox român din Buteni, Ștefan Lungu, a înaintat preotului ortodox român Vasile Marcu o înștiințare prin care îi făcea cunoscut faptul că a convocat un sobor de preoți pentru a participa, în 28 august, la dezvelirea plăcii comemorative „în amintirea sculptorului Gheorghe Groza”. Cu această ocazie, preotul a improvizat un altar în fața bisericii pentru a oficia serviciul religios⁵⁰. Doi ani mai târziu, notarul cercual din Dezna a cerut, la 18 februarie 1934, ca în biserică să se officieze un „Te Deum” în memoria marelui om de stat dr. Ștefan Ciceo Pop. Învățătorii din localitate au ținut discursuri „despre viața și însemnătatea fostului Mare bărbat de Stat”⁵¹.

Parohul din Moneasa a trebuit să înainteze „coalele cromografice ale preoților și învățătorilor confesionali care au funcționat acolo”. Nefinalizarea ordinului va fi fost pedepsită⁵².

În urma unei înștiințări din partea Ligi Antirevizioniste, preotul a luat la cunoștiință faptul că, înscrierile în Liga Antirevizionistă, s-au prelungit în scopul consemnării unui număr cât mai mare de localnici.

⁴⁷Idem, f. 259-260 (Proces verbal constatând schimbarea de confesiune, nr. 10/29I 1932).

⁴⁸Idem, f. 62 (Înștiințare de schimbarea cultului, nr. 1935/1936).

⁴⁹Idem, f. 38 (Încunoștiințare de schimbarea cultului, nr. 2592/1936).

⁵⁰Idem, f. 205 (Înștiințare trimisă de protopresbiterul ortodox român Ștefan Lungu din Buteni, preotului ortodox român Vasile Marcu din Moneasa, nr. 745/1932).

⁵¹Idem, f. 9 (Înștiințare nr. 17/18 II, nr. 305/1934).

⁵²Idem, f. 126 (Înștiințarea protopopului Ștefan Lungu către preotul din Moneasa din 20 ianuarie 1934).

Acțiunea a fost susținută de o serbare populară de propagandă⁵³, respectiv a Cercului Cultural Învățătoresc stabilit pe data de 6 aprilie 1934⁵⁴.

O altă preocupare a amintitului protopresbiterul ortodox român din Buteni a fost cea legată de posibilele incendii care ar putea izbucni în biserici din cauza lumânărilor uitate aprinse. Răspunzători de buna funcționare și de luarea măsurilor împotriva incendiilor erau considerați preoții și paraclisierii bisericilor⁵⁵. De asemenea, din parte aceleiași autorități s-a comunicat, la sfârșitul lunii octombrie 1934, programul vizitelor canonice. La Moneasa și Rănușa au avut loc, marți 13 noiembrie 1934⁵⁶.

La începutul anului 1935, respectiv 16 ianuarie, protopopul din Buteni, a trimis o circulară parohiilor prin care li s-a comunicat „să se interzică intrarea în parohie a revistei părintelui I. Trifa *Isus Biruitorul*”⁵⁷.

O altă înștiințarea consemna că, ziua de 10 mai a anului 1935, a fost sărbătorită ca și în anii anteriori după următorul program:

„1. La ora 10 se va oficia un Te Deum la care vor lua parte toate oficialitățile civile și militare

2. după terminarea serviciului divin va avea loc serbarea școlară la școala unde se va arăta însemnătate zilei

3. toate lucrările sunt interzise, iar prăvăliile închise

4. se vor arbora drapele naționale pe toate edificiile publice și particulare”⁵⁸.

Sfârșitul anului 1935 a adus noi proiecte de restaurare a Bisericii Ortodoxe din Moneasa. Preotul Vasile Marcu a cerut Consiliului din Moneasa să cedeze parchetul comunal în favoarea ecleziei, precum și materialul lemnos din teritoriul numit „Dosul”, pentru a fi utilizat la extinderea și renovarea bisericii neîncăpătoare din pricina turiștilor⁵⁹.

În acest sens, Oficiul parohial din Moneasa a cerut Primăriei să achite suma pentru folosirea pășunii de pe teritoriul bisericesc, precum și un ajutor bănesc de 10.000 lei pentru repararea bisericii. În urma ședinței s-a aprobat doar suma de 5.000 lei⁶⁰, pentru ca, în 7 ianuarie 1936, primăria Moneasa să se angajeze în colectarea parchetului de lemne.

⁵³Idem, f. 122 (Înștiințare de la Liga Antirevizionistă din 2 martie 1934).

⁵⁴Idem, f. 121 (Înștiințare a protopresbiterului Ștefan Lungu către parohul din Moneasa, Vasile Marcu).

⁵⁵Idem, f. 129 (Circulară din 24 august 1934).

⁵⁶Idem, f. 139 (Circulară din 26 octombrie 1934 a protopopului Ștefan Lungu).

⁵⁷Idem, f. nenr. (Circulară din 16 ianuarie 1935).

⁵⁸Idem, f. 83 (Înștiințare despre sărbătorirea zlei de 10 mai).

⁵⁹Idem, f. 99 (Cererea preotului Vasile Marcu către Consiliul Local Moneasa, din 24 decembrie 1935).

⁶⁰A.P.M., *Condica pentru ședințele Consiliului comunal Moneasa pe anul 1933-1936*, Proces verbal nr.5/1935; Decizia 42/1935, p. 108-111.

Inițiativa a fost de bun augur, pentru că oricum, factorii decizionali au considerat biserica prea mică pentru stațiune⁶¹.

La sfârșitul aceluiași an a fost efectuată vizita canonică a protopopului de Buteni, respectiv în data de 19 noiembrie 1935⁶².

Pentru întreaga activitatea desfășurată și considerându-se îndreptățit, în anul 1936, preotul Vasile Marcu a cerut ajutor bănesc, care să-i fie adăugat salariului pe care-l primește. I-a fost aprobat de către protopopul de Buteni, în data de 17 martie 1936⁶³. În răspunsul protopopului însă nu s-a menționat suma aprobată pentru reîntregirea salarială.

Mai amintim că, printre atribuțiile preotului paroh din Moneasa, era și aceea de „satisfacerea duhovnicească a cercetătorilor de băi”, prin „intensificarea lucrărilor cu caracter cultural, prin servicii sobornicești și prin cercuri religioase de două ori pe sezon”⁶⁴.

La sfârșitul anului 1937, în urma dării de seamă, organizată sub președenția preotului Vasile Marcu și în prezența membrilor Consiliului parohial, Carpine Iuonu, Draghici Vasile, Miclea Aurel, Șodinca Ioan Condea Gheorghe, Groza Alexandru, Bortiş Gligor, Ioan Ciupertea și secretar Dragoș Ioan, a fost aprobată lista care cuprinde 129 de „parohieni”⁶⁵.

Biserica a fost păstorită de preotul Ioja Lazăr⁶⁶, în intervalul 1937-1952, din Rănușa „popa Lazăr” – cum îi spun localnicii. Iubit și apreciat, părintele a contribuit prin dăruire la creșterea numărului credincioșilor care frecventau duminică de duminică Sfânta biserică. La aceștia s-au mai adăugat turiștii veniți în stațiune, pentru care la începutul sezonului balnear al anului 1937, s-a stabilit convocarea unui cerc religios sau organizarea unei serbări publice sau a unui spectacol⁶⁷.

Devenit neîncăpător, părintele Lazăr a propus consiliului bisericesc mărirea lăcașului de cult. Fondurile au fost obținute prin valorificarea masei lemnoase din pădurea comunală, urbană și a bisericii și, mai puțin, de la enoriașii care aveau o situație materială foarte modestă. La reconstrucție au fost folosite lemnele adunate din vara anului 1940. Din edificiul ecleziastic al perioadei moderne s-au mai păstrat doar pereții

⁶¹*Ibidem*, p. 132 (Proces verbal 1/1936; Decizia nr. 2/1936).

⁶²A.B.O.R.M., f. 98 (Adresă circulară către parohiile din protopopiatul Buteni din 1 octombrie 1935).

⁶³Idem, f. 47 (Răspunsul protopopului de Buteni, Ștefan Lungu, nr. 253/1936).

⁶⁴Idem, f. 65 (Adresă a protopopului Ștefan Lungu din 10 septembrie 1936); *În interesul bisericii naționale*, în „Știrea”, an VI/1936, p. 93.

⁶⁵Idem, f. 25 (Sumar din 29 XII 1937).

⁶⁶A.P.M., *Registru pentru deciziunile Primarului pe anul 1945*, p. 1-2 (Devenit președinte al Comisiei de recepționare pentru anul 1945-1946).

⁶⁷A.B.O.R.M., f. 32 (Înștiințarea trimisă de protopopul Ștefan Lungu preotului din Moneasa, nr. 362/15 VI 1937).

laterală și fundația. Pe vechea vatră a fost reconstruit un nou edificiu, cu pereți din piatră și cărămidă, prelungind-o spre răsărit cu încă 10 m. Turnul vechi al bisericii a fost mult înălțat și consolidat. Ușile, ce flanchează intrările în biserică, deschid pridvoarele acoperite și sprijinite pe coloane din mozaic. Interiorului i-au fost adăugate, în partea sudică, stranele. Arhitectural, biserica a respectat forma anterioară, conform planurilor inginerului constructor Ioan Cușan din Siria. Prins cu alte lucrări, inginerul a încredințat lucrările de edificare talentatului constructor și episcop al bisericii, Dănilă Condea. Pe lângă mici modificări arhitecturale, Dănilă Condea a executat scaunele din interior, scaunul episcopal, etc.

Pictura iconostasului în ulei a rămas cea veche, executată de un pictor bănățean anonim, de origine sârbă. Pictura murală, reprezentând scene biblice, a fost realizată, în anul 1942, de studentul, mai târziu profesorul, Petru Buzgău, originar din Pil. Costurile acesteia s-au ridicat la suma de 600.000 lei. Susținerea financiară a venit, în mare parte, de la membrii consiliului bisericesc, format din Șodinca Ioan, Groza Alexandru, Miclea Aurel, Draghici Vasile, Dronca Terentie, Ciupertea Ioan (Nuțu). În urma eforturilor depuse de autoritățile locale, în toamna anului 1942, noua biserică a fost sfințită. La eveniment au participat sătenii, autoritățile locale și delegatul Episcopiei Aradului, P.S. Părintele Constantin Turicu⁶⁸.

Cu toate eforturile preotului de a coopta toți enoriașii în susținerea activității bisericii creștine ortodoxe, unii dintre ei au trecut și în această perioadă la alte confesiuni. Trecerea s-a făcut pe baza unei cereri a celui (cele) în cauză. Printre altele, persoana a cerut preotului paroh o dovadă „că nu datorez/ă/ nimic Parohiei ce D-vs cu onoare o conduceți și nu vă datorezi nici D-vs personal nici un fel de bir”⁶⁹.

Cotidianul eclesiastic a continuat să onoreze momentele importante. Spre exemplu, la 15 iunie 1941, într-un cadru festiv s-a organizat, la orele 13, un serviciu religios pentru binecuvântarea deschiderii sezonului balnear. Slujba religioasă a fost ținută de părintele paroh Lazăr Ioja în prezența oficialităților județene. Printre acestea putem menționa pe primpretorul plășii Sebiș, Popa Iancu cu familia, dr. Iva, medicul de circumscripție Sebiș, d-na Demetrescu Ioana-Odobescu, ing. Silvic inspector Dan de la CA.P.S. cu familia, directorul băilor Constantin Damian cu familia, notarul și subnotarul din Dezna, primarul comunei Moneasa, Condea Pavel, alături de turiști și localnici⁷⁰.

Din 1953 postul de preot a fost ocupat de dr. Ioan Cociuban (1953-1958), Lazăr Ioja (1959-1962), Vasile Marcu (II 1952-I 1965), Constantin

⁶⁸Idem, *Hronicul bisericii întocmit de preotul Gălușcă*, mss., f. nenr.

⁶⁹Idem, f. 13-14 (*Cerere către On. Parohie ort. Română Moneasa*, nr. 71, 172/31 oct. 1938).

⁷⁰*Băile Moneasa*, în „Știrea”, Arad, 21 VI. 1941, p. 3.

Gălușcă (II 1965-1969), Ioan Ene (1968-1970), Ioan Cristea (1971-1974), Alexandru Stratulat (1975-01.1978), Ioan Suba (02.1978 – până azi).

De-a lungul anilor, biserica a fost întreținută de preoți, care s-au bucurat de concursul enoriașilor. Meritoriu a fost aportul preotului Constantin Gălușcă, prin energia și dăruirea căruia s-a realizat noua Casă Parohială. Aceasta a fost edificată, în perioada 1966-1967, pe locul celei vechi, care a fost dărâmată, de către constructorul autohton Condea Dănilă. Investițiile au fost susținute de primarul de atunci Groza Dănilă⁷¹.

În aceeași perioadă localnicii au format un cor bărbătesc din care au făcut parte 27 de persoane⁷². (IL. 56)

Prin strădania preotului Ioan Suba, între anii 1990-1993, a fost refăcută pictura interioară a bisericii de către pictorul Cristian Corneanu din Hârșova. Întreaga restaurare a fost sprijinită financiar de credincioși. În anul 1994, s-au executat lucrări de reparații exterioare la acoperiș, turnuri și pereți. Lucrările au fost finalizate la sfârșitul anului 1994.

Sfințirea bisericii s-a organizat, la 4 decembrie 1994, în prezența P.S. episcopul Timotei Sevciciu, alături de consilierul episcopal Iacob Bupte, arhidiaconul Ioan Babiția, protopopul de Sebiș, Ioan Brădean și preoții din zonă. Cu această ocazie au fost aduse și depuse în masa altarului moaștele „Cuvioasei Paraschiva”.

Consiliul bisericesc împreună cu preotul au continuat activitatea de dotare a Sf. Locaș și în perioada următoare. În anul 2000, a fost înlocuită pardoseala din scândură cu plăci din marmură roșie și albă, în anul 2004 clopotul mare a fost înlocuit cu unul nou, iar, în 2005, s-a instalat termoteca în biserică și casa parohială. În anul 2006 a fost montată o instalație electrică pentru tragerea clopotelor. Enoriașii au constituit un cor vocal mixt de 25 de persoane⁷³, dirijat de profesorul Florea Drăghici⁷⁴. (IL. 57)

În perspectivă, părintele Suba Ioan împreună cu membrii consiliului parohial au ca planuri prioritare retrocedarea către biserică a celor 25 ha pădure și extinderea suprafeței cimitirului.

⁷¹A.B.O.R.M., *Hronicul bisericii întocmit de preotul Gălușcă*, mss., f. nenr.

⁷²Colecția de fotografii a prof. desen Ferent Mihai (Membrii corului de la stânga la dreapta: Roman Zaharie, Groza Ioan, Groza Dănilă, Crișan Ioan, Brad Ilarie, Condea Pavel, Șodincea Simeon, Dragoș Dănilă, Dragoș Viorel, Somogy Ladislau, Groza Vasile, Groza Mihai, Groza Milenti, Groza Florea, Palade Nicolae, Pop Roman, Dronca Terentie, Ciupertea Ioan, Dragoș Vasile, Dragoș Toader, Pop Viorel, Brad Alexandru, Voian Ioan, Șodincea Pavel, Dragoș Alexandru, Ciupertea Florea, Ciupertea Ioan)

⁷³Dragoș Mihai, Dragoș Mihaela, Dragoș Iuliu, Dragoș Elena, Dragoș Mina, Jidoi Lucreția, Somogy Maria, Șodincea Mihai, Crișan Delia, Toderăș Elena, Groza Terentie, Draghici Viorica, Draghici Diana, Groza Florina, Țucudean Mircea (cantor), Suba Ioan (preot), Delapeta Nicoale, Grădinaru Marin, Brad Alexandru, Draghici Florea (dirijor), Groza Spiridon, Miron Constantin (epitrop).

⁷⁴A.B.O.R.M., F. nenr.

Comunitatea ortodoxă, cu toate că a avut o situație materială modestă, a sprijinit, de-a lungul timpului, activitatea preoților, veniți în localitate. Aflată sub îndrumarea Episcopiei Aradului, Biserica Ortodoxă din localitatea Moneasa (IL. 54) a parcurs, în general, etapele de evoluție și frământări ale oricărei biserici și comunități ortodoxe românești din Eparhia Aradului. Dovada o constituie cei 250 de ani de existență împliniți în 2006.

Activitatea membrilor parohiei din Moneasa a fost apreciată de numeroși vizitatori care au făcut următoarele consemnări în Cartea de vizită a bisericii:

„27 iunie 1978

Noi, absolvenții Preparandiei din Arad seria 1926-1927 întruniți la a 51-a aniversare de la terminarea școlii, după ce am săvârșit slujba parastasului în Sf. Biserică din Moneasa a iubiților noștri profesori și colegi, aducem un pios de mulțumire preotului acestei biserici pentru ospitalitatea acordată”.

„18 X 1981

Am rămas profund impresionati de frumoasa Sf. Biserică, de felul cum este ornamentată și curățenia perfectă, cât și de credincioșii ei, în special de conducătorul ei părinte Suba Ioan prin frumoasa slujbă prezentată credincioșilor care nouă ne va rămâne veșnic în amintire

Semnează Constantinescu Constatntin și soția Maria din București, str. Aleea Ciceu, nr. 7, sector 4”

„29 iunie 1994

Cu ocazia venirii în frumoasa stațiune Moneasa de pe meleagurile dobrogene, am avut deosebita bucurie și plăcere de a vizita și Sf. Biserică, unde am avut deosebita plăcere de a vedea un lăcaș de rugăciune mai ceva ca un bibelou de frumoasă și de a avea plăcerea să ascult sf. Slujbă, făcută cu atâta dăruire de părintele Suba Ioan, care atâta har în a ține predica pe înțelesul tuturor. M-a impresionat în mod deosebit pictura acestui sfânt locaș”.

„6 X 2001

Bunul D-zeu mi-a purtat pașii într-o frumoasă după-amiază de toamnă pe aceste meleaguri binecuvântate de D-zeu, de o frumusețe rar întâlnită.

La Moneasa totul este liniștit, pașnic și firesc ca într-un peisaj de Grigorescu. Cel mai mult m-a impresionat biserica. Pictura e atât de grăitoare încât de îndată ce treci pragul sf. Locaș ai straniul sentiment că cei zugrăviți aici te binecuvintează.

Toată această atmosferă de înălțare sufletească a fost încununată de primirea călduroasă care ne-a făcut-o părintele paroh și familia sa. E atâta dragoste de Dumnezeu, dar și de semenii aici încât îți dorești să revii cât mai curând.

Valeria Arnăutu, realizatoare a emisiunii „Tradițiile românilor” la Prima TV”.

2. Biserica Romano-Catolică

Politica ecleziastică sprijinită de statul austriac a avut ca scop înființarea unor biserici de rit occidental, mai ales acolo unde a existat populație catolică. Odată cu înființarea parohiei romano-catolice din Ineu, în anul 1702, „politica de catolicizare” a prins contur în toate localitățile din împrejurimi.

În deceniul șase al secolului XVIII, în localitatea Moneasa a fost construită biserica romano-catolică. Situația întocmită de juratul asesor al comitatului Arad și parohul Mako a avut drept conținut datele înființării unor biserici, precum și veniturile acestora. Printre acestea a fost amintită și cea din Moneasa⁷⁵. (IL. 55) Scopul construirii unui astfel de edificiu a vizat îndeplinirea unei prevederi contractuale, încheiată între Erariu și proprietar.

Biserica romano-catolică a fost edificată, în anul 1760, de către Bohus Emeric, administratorul domeniului ducelui de Modena. La început biserica nu a fost decât o curatelă⁷⁶. În anul următor, în data de 8 februarie 1761, biserica a fost sfințită cu hramul „Tuturor Sfinților” (“Minden Szentek”) de către parohul din Șiria, Vincențiu Karleczhoffer⁷⁷.

Curatela a fost păstorită, la început de călugărul franciscan, Aloysius Trabachez⁷⁸. Tot din ordinul franciscan a fost și preotul Grandics Adrian, administrator între 1779-1784⁷⁹. Venitul anual al preotului s-a ridicat la 56 fl de la Erariu, 50 fl de la comună, 40 măsuri de grâu a câte 1 fl, adică 40 fl, 12 măsuri de ovăz a 30 cr, adică 6 fl, 14 stânjeni de lemne, însumând 21 fl, 6 căruțe de grâu a câte 6 fl., adică 36 fl, deci un salariul de 243 fl.

În timpul împăratului Francisc al II-lea, parohul a fost plătit din fondul cultelor, primind anual 91 fl și 25 cr, sumă pe care o ridica, în data 26 iunie, de la casieria din Timișoara. În urma unei „Înțelegeri”, salariul a fost augmentat, la 31 ianuarie 1779. Hotărârea a fost semnată de 7 persoane, prin care fiecare cap de familie a oferit benevol încă 20 de creițari. Majorarea salariului preotului a avut ca obiectiv ridicarea curatelei din Moneasa la rangul de parohie.

⁷⁵D.J.A.N.A., *Márki Sándor, F. Pers.*, f. 394-398; Idem, *F.P.J.A., Acta congregationum*, dos. 94/1783, f. 11-18.

⁷⁶Idem, *Schematismul clerului Diezezei de Cenad pentru anul domnului 1907*, p. 53; Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 731, 735.

⁷⁷A.D.Rom.-Cat.T., *F. P. M., Protocolul vizitei canonice a episcopului Cenadului, Josephus Lonovics*, f. nenr.

⁷⁸*Ibidem*

⁷⁹Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 731, 735; D.J.A.N.A., *Márki Sándor, F. Pers.*, R. 4, f. 394-398.

Între 1784-1792, postul de paroh a fost ocupat Szabo Ioan, urmat până în 1802 de Berencsey Felix, după care, de la 28 aprilie 1802, biserica a fost administrată de Spurnyai⁸⁰, preot ce a aparținut Ordinului Franciscanilor Serafimi. În această perioadă, administratorul domeniului Névery, Kosztolányi Iosif, a donat bisericii un candelabru de aramă argintat, iar soția acestuia, născută Moldovanyi Maria, odăjdii și o cutie destinată sfintelor taine pentru împărtășania bolnavilor.

Biserica romano-catolică, din 21 august 1808, a fost păstorită de parohul Szlebarszki Ioan⁸¹. În urma vizitei canonice întreprinse de episcopul romano-catolic, Köszeghy Ladislau, a fost edificată sacristia.

Ploilor abundente din 27 august 1813 au distrus atât biserica, cât și casele situate în apropierea acesteia, fiind luate de apa văii situate în apropiere. Evenimentele amintite s-au petrecut în timpul parohului Juhasz Andrei (1811-1817), care, nemaiputând remedia situația, la scurt timp, a părăsit Moneasa⁸². Speriați de cele întâmplate în anii anteriori, prelații au renunțat să mai vină în zonă, biserica rămânând pentru o perioadă de cinci ani fără slujitor duhovnicesc.

Abia în 1822, când moșierul Török Anton de Vârșand a asigurat preotului și succesorilor săi, anual, o donație de 16 fl și 3 gr. de fontă, la conducerea parohiei a venit Melko Iosif⁸³.

Asigurarea unui trai decent, l-a determinat pe proprietarul baronul Névery, în anul 1830, să restaureze casa parohială⁸⁴. În data de 19 mai 1835, parohul a primit vizita canonică a episcopului Lonovich Iosif. Peste doi ani parohul Melko, în urma unui atac de apoplexie, a părăsit parohia, murind la Timișoara. După moartea parohului Melko, biserica a fost administrată de Pusztay Ioan, care a rămas în Moneasa doar doi ani.

⁸⁰A.D.Rom.-Cat.T., *F. P. M., Protocolul vizitei canonice a episcopului cenadului, Josephus Lonovics*, f. nenr; Idem, *C. Sch., Catalogus venerabilis cleri dioecesis csanadiensis pro anno 1808*, Szeged, 1808, p. 19.

⁸¹Idem, *F. P. M., Protocolul vizitei canonice a episcopului cenadului, Josephus Lonovics*, f. nenr; Idem, *C. Sch., Catalogus venerabilis cleri dioecesis csanadiensis pro anno 1809*, Szeged, 1809, p. 18.

⁸²Idem, *C. Sch., Catalogus venerabilis cleri dioecesis csanadiensis pro anno 1810*, Szeged, 1810, p. 23; *Ibidem*, 1812, p. 32-33; *Ibidem*, 1814, p. 40-41; *Ibidem*, 1816, p. 38-39.

⁸³Idem, *F. P. M., Protocolul vizitei canonice a episcopului cenadului, Josephus Lonovics*, f. nenr; (S-a născut în 1792 într-o familie de țărani. A studiat filosofia la Universitatea din Pesta, iar la Timișoara Teologia în anul 1814, „per magno memoris”. În 1817 i s-a adresat episcopului Köszeghy Ladislau pentru a primi post; l-a primit pe cel de la Moneasa.) Idem, *C. Sch., Catalogus venerabilis cleri dioecesis csanadiensis pro anno 1824*, Szeged, 1824, p. 44-45; *Ibidem*, 1827, p. 44-45; *Ibidem*, 1828, p. 44-45; *Ibidem*, 1832, p. 32-33; *Ibidem*, 1834, p. 32-33.

⁸⁴Idem, *F. P. M., Protocolul vizitei canonice a episcopului cenadului, Josephus Lonovics*, f. nenr.

Locul său a fost luat de Graff Simeon. Stimulat de salariul majorat din 1844 – 106 fl, 40 măsuri de grâu de mâna a II-a, 24 măsuri de porumb, 48 măsuri de orz, 12 oce de vin, 14 stânjeni lemne de foc, 24 căruțe de fân, iar din fondul cultelor a primit 91 fl și 21 cr⁸⁵ – precum și de sprijinul de care s-a bucurat atât din partea baronului Névery, cât și a succesorului acestuia, contele Waldstein Ernest, parohul a manifestat un interes deosebit pentru bunul mers al bisericii „în matre” și „în filiae”.

Cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la construirea bisericii, preotul s-a străduit să asigure un cadru adecvat sărbătoriri. Participanții, patronii și populația băștinașă, au putut admira înfrumusețarea bisericii. Pentru acest eveniment patronul a alocat bani din timp pentru restaurare. Bisericii i-a fost adăugat un turn, iar din contribuțiile populației romano-catolice s-au cumpărat clopotele⁸⁶. După terminarea lucrărilor de restaurare⁸⁷, la 15 iulie 1860, edificiul ecleziastic, a fost sfințit.

În același an, la 20 octombrie, la inițiativa medicul primar comitatens, Kery Imre, a fost organizată o chetă, cu scopul de a înzestra turnul bisericii cu un ceas. Au fost adunați 113 fl, bani cu care a fost cumpărat de la un vestit ceasornicar din Pâncota. Ceasul a ticăit întâia dată la orele 12 ale zilei menționate. Din donația lui Algaier, născută Talsits Ana, și a credincioșilor bisericii, s-au mai adăugat, în anul 1863, un baldachin și 4 candelabre de perete. Pentru a încânta privirile credincioșilor, soția contelui Waldstein Ernest, prințesa Schwarzenberg Anna, a donat bisericii, în anul 1867, niște odăjdii din catifea bordo, brodate.

Atmosfera de încântare sufletească a fost asigurată de un harmoniu, cumpărat, în 1874, cu 230 fl, în urma unei chete organizate de același medic.

Parohului Simeon Graff s-a stins din viață la data de 24 octombrie 1882, fiind înmormântat în cimitirul romano-catolic din localitatea Moneasa⁸⁸. (IL. 23)

Până la numirea unui nou paroh, parohia a fost administrată de preotul din Buteni, Szirmay Ioan⁸⁹. În această perioadă, casa parohială a fost restaurată, iar, în 1883, a fost schimbat acoperișul bisericii.

Nicolae Scheidt⁹⁰, noul paroh, a organizat o „chetă”, în urma căreia s-a adunat suma de 42 fl, la care s-a adăugat donația de 200 fl a episcopului

⁸⁵A.D. Rom.-Cat. T., *F. P. M., Act din 14/26 VIII 1834*, nr. 1360/1835; D.J.A.N.A., *Márki Sándor, F. Pers.*, R. 4, f. 394-398; Márki Sándor, *op. cit.*, p. 731, 735.

⁸⁶D.J.A.N.A., *Márki Sándor, F. Pers.*, R. 4, f. 394-398; Márki Sándor, *op. cit.*, p. 731, 735.

⁸⁷A. D. Rom.-Cat. T., *C. Sch., Schematismus... 1873*, p. 73-74.

⁸⁸D.J.A.N.A., *Márki Sándor, F. Pers.*, R. 4, f. 394-398; Márki Sándor, *op. cit.*, p. 731, 735.

⁸⁹A.D.Rom.-Cat.T., *C. Sch., Schematismus... 1880*, p. 110-111; *Ibidem, Schematismus... 1883*, p. 85-86.

Bonnaz Alexandru. Cu suma adunată s-a renovat interiorul și exteriorul bisericii; o parte din mobilier a fost reînnoit, alta restaurată. Odăjdiile, în valoare de 230 fl., au fost obținute la cererea parohului, prin donație, de la prințesa Schwarzenberg Anna. Preocupat de păstrarea cât mai exactă a istoriei bisericii romano-catolice, parohul a scris istoricul ei, la 17 august 1887. Manuscrisul s-a păstrat (se păstrează) la Muzeul Țării Crișurilor din Oradea⁹¹.

Următorul paroh, Cristophorus Ballauer, a avut vădite preocupări în vederea întreținerii lăcașului de cult, contribuind la creșterea în mod admirabil a numărului credincioșilor. Astfel că, în anul 1907, numărul enoriașilor s-a ridicat la 125 de suflete localnici și muncitori de la topitoriile din împrejurimi⁹², căci la slujbele religioase participau și credincioși din cele peste 15 biserici aparținătoare. Din acele vremuri datează și câteva impresii sigilare⁹³. (IL. 61)

Parohul investit în deceniul doi al secolului XX a fost secretarul districtual Fridericus Siebig⁹⁴, fiind urmat de vicearhidiaconul Joannes Koleszar⁹⁵, de parohul dr. Alexander Stéger⁹⁶, iar din 1934 de Venceslaus Oláh⁹⁷. În timpul lui, mica bibliotecă parohială, conform unei liste de inventar, întocmită în 28 noiembrie 1934, a însumat 15 valori bibliofile⁹⁸.

⁹⁰Nicolae Scheidt a fost membru al comisiei comitatului Arad (A. D. Rom.-Cat. T., C. Sch., *Schematismus...* 1886, p. 86-87; *Ibidem*, 1894, p. 26-27.).

⁹¹D.J.A.N.A., Márki Sándor, *F. Pers.*, Reg. 4, f. 394-398; Márki Sándor, *op. cit.*, p. 731, 735.

⁹²Fábián Gábor, *op. cit.*, p. 75; D.J.A.N.A., *Schematismus cleri dioecesis csanadiensis pro anno domini MCMVII*, p. 53-54, 180.

⁹³Franz von Klimstein, *Imago expressa sigillorum [Dioeceseos Temesvariensis]*, Timișoara, 2007, p. 162.

⁹⁴A. D. Rom.-Cat. T., C. Sch., *Schematismus...* 1916, p. 188 (Noul paroh s-a născut la 2 februarie 1880 la Arad, a fost investit în funcția preotească la 27 iunie 1903, slujind în bisericile romano-catolice din Bogaros, Földéak, din 1905 capelan în Makó-Ujváros, iar din 1 iulie 1911 paroh la Moneasa).

⁹⁵*Ibidem*, *Schematismus...* 1922, p. 27; *Ibidem*, *Schematismus...* 1927, p. 27; *Ibidem*, *Schematismus...* 1931, p. 55 (Vicearhidiaconul Joannes Koleszar născut în 12 martie 1862. A fost investit în 21 decembrie 1885 la Golszécs (Zemplén), fiind apoi preot în Recas, Vinga, Cenadul-Vechi, Lenauheim, Társcsó, Perlasz, din 1897 din nou la Recas, din 1909 este numit vicearhidiacon districtual, apoi paroh la Moneasa din 1920 și de la 1 noiembrie 1926 în Sebiș.).

⁹⁶*Ibidem*, *Schematismus...* 1937, p. 49, 111 (dr. Alexander Stéger s-a născut la 13 decembrie 1913 în Hálmagiu Mare. Investit în funcția sacră a preoției în 29 iulie 1924, a fost paroh în Făget, Rovine. În 1934 a obținut titlul de doctor în religie, deținând și funcția de profesor, după acest an, începând cu 1 octombrie s-a mutat la Sebiș ca paroh.).

⁹⁷*Ibidem*, *Schematismus...* 1940, p. 111 (Venceslaus Oláh s-a născut la 2 octombrie 1891 în Szeged, a fost ordonat în 5 iunie 1916, apoi a fost preot în Mézőkovács, Sânmartin, Rovine, Moneasa, iar de la 1 octombrie 1937 în Sebiș.).

⁹⁸Idem, *F. P. M.*, f. 7 (*Indexul Bibliotecii parohiale*).

Prefacerile economico-sociale și politice de după Unirea din 1918, convulsiile economice și mutațiile demografice au afectat statutul juridic al parohiei romano-catolice din Moneasa, ceea ce face că, din anul 1926, împreună cu cei 85 de enoriași, a aparținut de parohia din Sebiș⁹⁹, din a doua jumătate a secolului al XX-lea, de Buteni¹⁰⁰, iar, din 1992, de Șilindia¹⁰¹. Serviciului religios a fost oficiat de parohii din Buteni, Gabriel Kurcsics¹⁰² și Sántha Josephus¹⁰³.

În timpul ultimului paroh, comunitatea catolică s-a bucurat de o susținere deosebită din partea autorităților. Acesta a înaintat o cerere protopopului dr. F. Cziza, care a fost redirectionat-o Consiliului Popular al județului Arad, Secția de Arhitectură și Sistemalizare, în care s-au stipulat lucrări de întreținere și reparații conform devizului, pentru că tencuiala și zugrăvelile interioare și exterioare erau degradate; costurile s-ar ridica la 26.000 lei¹⁰⁴. Amenajarea și reparațiile au fost amânate, pentru că toți muncitorii au fost angrenați în lucrările de construire a locuințelor până în jurul anilor 1978-1980¹⁰⁵. Inițiativa a fost reluată în timpul parohului Stoianovici Petru¹⁰⁶. Borják László din Șilindia¹⁰⁷ continuă, cu intermitențe, să onoreze serviciile religioase romano-catolice din Moneasa.

Memoriile localnicilor mai desfășoară, cu nostalgie, evenimente, figuri de preoți și colaborările dintre preoții catolici și cei ortodocși. Ei își aduc aminte de „Feribaci” care cânta la orga, acompaniind micul cor al comunității catolice. Apoi, vara, când veneau preoți catolici în stațiune, oficiau serviciul religios sau difuzau filme creștine. Unul din ei a fost „Bodo”, care, pentru că a derulat *Isus din Nazareth* –a lui F. Zefireli – a fost închis: „l-or ținut în închisoare până s-or săturat de el. O venit la Timișoara, ... și a murit la azil”. Un alt episod este cel legat de sfințirea bisericii. „... în 1994, s-a sfințit biserica. ... or adus potirul de la Zagred”¹⁰⁸, care actualmente nu mai există. Cu acest prilej întreaga creștinătate din Moneasa a participat la sfințirea bisericii.

⁹⁹Idem, C. Sch., *Schematismus...1927*, p. 27.

¹⁰⁰*Ibidem*, *Schematismus...1963*, f. nenr.; *Ibidem*, *Schematismus...1972*, f. 3.

¹⁰¹*Ibidem*, *Schematismus...1989*, f. nenr.; *Schematismus ... 2005-2006*, p. 58; Franz von Klimstein, *op. cit.*, p. 162.

¹⁰²A. D. Rom.-Cat. T., C. Sch., *Schematismus...1963*, f. 1 (Sántha Josephus s-a născut la Siculeni, la 22 aprilie 1916, fiind ordinar la 29 iunie 1940 în Odorheiul Secuiesc. A fost paroh în Buteni.).

¹⁰³*Ibidem*, *Schematismus...1972*, f. 3.

¹⁰⁴Idem, F. P. M., neinv., (Cerere nr. 218/16 II 1982).

¹⁰⁵*Ibidem*, nr. 11.226/16 XII 1978.

¹⁰⁶Idem, C. Sch., *Schematismus...1989*, f. nenr.

¹⁰⁷*Ibidem*, *Schematismus ... 2005-2006*, p. 58.

¹⁰⁸Interviu cu Szabo Eva, locuitoare din Moneasa, născută în 1926; Interviu cu Diana Florea, locuitoare din Moneasa, născută în 1972.

Din păcate, în Moneasa, mai sunt doar câțiva credincioși catolici. De întreținerea bisericii, edificată în veacul al XVIII-lea se ocupă, cu dăruire, familia Florea.

Tabel 1

Preoți romano-catolici în Moneasa

Nr. crt.	Numele preotului	Perioada de păstorire
1	Aloysius Trabachez	1760-1778 ?
2	Grandics Adriján	1779-1784
3	Szabo Ioan	1784-1792
4	Anselmus Szabó/ Berencsey Felix	1792-1802
5	Spurnyai	1802-1808
6	Szlebarszky Ioannes	1809-1810
7	Juhasz Andrei	1810-1817 ¹⁰⁹
8	Melko Iosif	1822-1835
9	Pusztay Ioan	1837-1839
10	Graff Simeon	1839-1882
11	Nicolae Scheidt	1883-1887
12	Cristophorus Ballauer	1887-1911
13	Fridericus Siebig	1911-1920
14	Joannes Koleszar	1920-1934
15	Venceslaus Oláh	1934-1937
16	Gabriel Kurcsics	1937-1940
17	Sántha Josephus	1941-1972
18	Stoianovici Petru	1973-2003 ?
19	Borják László	2003 - prezent

Sursa: A.D.Rom.– Cat. T., *Colecția de Schematismus*¹¹⁰

3. Biserica Baptistă

Instabilitatea și sărăcia de după Primul Război Mondial și contactul soldaților din Moneasa, participanți la conflagrație, cu noua învățătură religioasă au contribuit la convertirea unor locuitori la baptism. Comunitatea a prins rădăcini prin susținerea emigranților români din America, stabiliți în Dezna. Atrăși de noua învățătură religioasă, rudele lor s-au convertit.

Prima familie de bapțiști din Moneasa a fost Posa de pe Delani. Soția lui Posa a fost rudă cu familia Borlea din Dezna, reîntorși din America. Alți moneseni trecuți la baptism au fost Ciupertea Ioan cu soția Mărioara,

¹⁰⁹Din 1817 până în 1822, la Moneasa a slujit parohul romano-catolic din Buteni (A.D. Rom.-Cat. T., *C. Sch., Schematismus...1819*, p. 29; *Ibidem*, 1820, p. 37-38; *Ibidem*, 1821, p. 27-28; *Ibidem*, 1822, p. 43).

¹¹⁰A.D.Rom.– cat.,T., *C. Sch., Schematismus Dioeceseos Timisoarensis pro anno domini* 1793, 1801, 1810, 1812-1813, 1816, 1819-1822, 1824-1825, 1827-1828, 1832, 1834, 1837, 1839, 1847, 1848, 1851-1852, 1854-1856, 1858-1859, 1861, 1863, 1865-1866, 1868, 1873, 1875, 1877, 1880, 1883, 1886, 1889, 1892, 1894, 1896, 1898, 1900, 1902, 1905, 1907, 1910, 1913, 1916, 1919, 1922, 1927, 1931, 1934, 1937, 1940, 1943, 1948, 1963, 1965, 1972, 1979, 1986-1987, 1989, 1990-1902, 2005-2006.

Crișan Ioan cu soția Marișca, Groza Florea cu soția Ana¹¹¹ și familiile de romano-catolici Ivanovici și Cusovschi.

În urma circularelor primite de preoți, care conțineau instrucțiuni dure la adresa celor care-și schimbau confesiunea, locuitorii din Moneasa și-au făcut cereri de trecere la confesiunea baptistă sau au fost trimise înștiințări de la comunitatea baptistă din Arad bisericilor ortodoxe. Procedura a fost destul de complicată: cel care părăsește religia ortodoxă înaintează o cerere prin care anunță schimbarea confesiunii și motivele, o declarație în fața a doi martori și apoi erau consemnați în „Matricola trecherilor”.

Deja, la 18 februarie 1928, preotul Ioan Drăgan anunța protopopul de Buteni că Maria Crișan, măritată Ciupertea a trecut la religia baptistă din convingere¹¹². Cazul ei a fost legalizat de Comunitatea Baptistă din Arad care a anunțat schimbarea confesiunii. Procedura a devenit anevoioasă. „Prima oară prin certificatul emis de către martori Victoria Tobias și Persida Dronca cu data de 24 septembrie 1927, iar a doua oară prin certificatul emis de către martorii tot aceia cu data de 10 oct. 1927”. Această trecere s-a făcut pe baza art. 53/1868, prin care odată cu încetarea drepturile de membrie au fost șterse și obligațiile față de vechea confesiune¹¹³. În același an preotul Drăgan a anunțat convertirea de la „religiunea” ortodoxă la cea baptistă, din convingere, a Floarei Condea, măritată Crișan, din Moneasa, născută în 1902¹¹⁴. Anunțul de schimbare a fost validat, 10 ianuarie 1928, în fața a doi martori, Persida Dronca și Victoria Tobias.

Cu toate că s-a acceptat schimbarea confesiunii celor două persoane, totuși episcopul Grigorie Comșa a cerut ca preotul Nicolae Drăgan să fie „cu multă băgare de seamă în viitor și să afle motivele adevărate ale despărțirii de acum”¹¹⁵.

În deceniu trei al secolului XX, nu a existat biserică baptistă în localitatea Moneasa. Creștinii bapțiști au străbătut drumul până la Dezna pentru a se închina. În deceniile trei-patru în urma donației familiei Ivanovici, între anii 1929-1931, comunitatea creștină baptistă și-a edificat lăcașul de cult. Primul pastor a fost Borlea Ioan din Dezna. La inaugurarea bisericii, comunitatea baptistă a cuprins doar 10 membrii. Din pricina numărului mic de credincioși, instituția ecleziastică nu a fost validată juridic. Tocmai de aceea până în 1931-1932 nu și-au putut constitui o comunitate de sine stătătoare. În anii care au urmat, prin aderarea altor

¹¹¹Părinții sculptorului Gheorghe Groza.

¹¹²A. B. O. R. M., f. 293 (Adresa protopopului de Buteni și răspunsul preotului Nicolae Drăgan.).

¹¹³Idem, f. 315.

¹¹⁴Idem, f. 294.

¹¹⁵Idem, f. 295 (Răspunsul episcopului de Arad Grigorie Comșa).

credincioși (Bocșai Ioan, Beldea Mihai cu soția Florica, Dragoș Mihai, Condea Elena, Șodinca Silvian) comunității i s-a recunoscut statutul, având, cu acest prilej dreptul de a se constitui ca biserică de sine stătătoare din punct de vedere legislativ. (IL. 59)

Numărul membrilor convertiți la noua religie a crescut. Printre aceștia mai putem aminti că, la 28 octombrie 1938, Maria Dragoș, măritată Miclea, domiciliată în Moneasa, a cerut preotului să-i elibereze o dovadă că nu datorează nimic parohiei ortodoxe¹¹⁶, pentru că datoriile de cult urmau să le plătească Bisericii Baptiste din Moneasa, unde a fost membră împreună cu soțul ei Miclea Pavel¹¹⁷. După al Doilea Război Mondial, aici au fost botezați și primiți ca membrii activi Șodinca Iosif cu soția, Groza Mihai (Iucu), Dragoș Elena, Groza Ana, Ferent Ioan.

Sub aspect demografic mișcarea baptistă a început să se afirme în în a doua jumătate a secolului XX, când legislația statului și situația economico-socială a început să se stabilizeze.

Tabel 2

Dinamica baptiștilor în Moneasa

Nr. crt.	Anul	Numărul membrilor
1.	1950	24
2.	1970	35
3.	1990	42
4.	2005	46

Sursa: Informație orală obținută de la Vasile Păiușan

De-a lungul timpului comunitatea baptistă a fost susținută de bisericile mari din țară și străinătate.

Biserica a fost slujită de pastorii Borlea Ioan (Dezna), Groza Ioan, Mânzat Ștefan, Rusu Axentie (Dezna), Lascău Petru, Țolea Ioan (Dezna), Cocar Daniel (Sebiș), Chisăliță Constantin (Sebiș), Sofica Ioan (Pâncota), Dobrei Alexandru (Revetiș). Pastorii veniți din alte localități, la început, au fost amatori. Abia după organizarea învățământului teologic baptist, credincioșii s-au bucurat de prezența pastorilor absolvenți ai învățământului superior.

În chestiunile administrative, pastorii au fost ajutați de un comitet bisericesc, din care au făcut parte Crișan Ștefan, Crișan Ioan, Șodinca Iosif, Vasile Păiușan.

Serviciul religios și serviciile de evanghelizare organizate la Căminul Cultural din localitatea Moneasa, după 1990, au contribuit la aderarea de noi membrii. Ei au militat pentru cauza unei noi biserici, care să ofere

¹¹⁶Idem, f. 14 (Cerere adresată preotului din Moneasa, la 28 octombrie 1938).

¹¹⁷Idem, f. 11-12 (Înștiințare de schimbare a confesiunii, nr. 3059/1938 și nr. 3060/1938).

condiții optime pentru ținerea serviciilor religioase și amenajarea unor încăperi pentru copii. În anul 1997, viitorul pastor Alexandru Dobrei a organizat un grup vocal mixt format din 16 persoane.

Vechea biserică, devenită neîncăpătoare (40 m²) a fost vândută, în anul 2003, celor care au avut grijă de vechii proprietari. Cu suma obținută și din donațiile bisericilor din țară și străinătate s-a restaurat edificiu, cumpărat de la Dorel Pantea. (IL. 58)

La inaugurarea, din 13 iunie 2004, au participat membrii marcant ai comunității printre care Ioan Vătran (lector univ. la Institutul Teologic Baptist din București), Constantin Chisăliță (vicepreședinte al Comunității Baptiste de pe „Valea Crișului Alb” din Sebiș), însoțit de Fanfara Bisericii Baptiste din Sebiș, Ioan Rediș (directorul Seminarului Liceal Baptist Arad), dr. Viorel Iuga (pastor Biserica Baptistă „Speranța” Arad) însoțit de grupul fanfarei din Biserica Baptistă Șega Arad, Lucian Rauca (pastor Biserica Baptistă Buteni), precum și alți invitați de seamă, alături de membrii comunității locale.

În timpul verii, cu sprijin financiar din străinătate, s-au organizat evanghelizări la scena de vară din Moneasa. Biserica a fost și este susținută material și financiar de membrii comunității baptiste din localitate, la care se adaugă donații din partea bisericilor și „fraților” baptiști din țară și străinătate¹¹⁸.

4. Biserica Penticostală

Biserica Penticostală s-a constituit în anul 1951, când credinciosul penticostal, Teodor Lulușa, venit din satul Sălăjeni, a răspândit noul crez în rândul locuitorilor din cartierul Jmelț, fost cartier de coloniști în secolul XIX. Exploatarea forestieră l-au atras în Moneasa, unde a lucrat, temporar, ca maestru. Difuzând cu înflăcărare crezul său a reușit să convertească la noua confesiune, mai întâi pe Maria Teaha, Maria Miclea, Maria Ciupertea, Sofia Ilieș, Jozsephina Kusovski, Maria Kusovski, Roman Mariș, Iuliana Mariș. Au urmat apoi alte familii, printre care menționăm pe cea a lui Beldea Vasile, cu soția Maria și fiica Victoria sau a lui Groza Mihai, cu soția Floare. Motivele care i-au determinat să treacă la noua mișcare creștinească au fost, în speță, fie lipsa preotului la Biserica romano-catolică în cazul creștinilor catolici, fie distanța prea mare până la Biserica Ortodoxă.

Întrunirea membrilor a avut loc, la început, în casa lui Roman Mariș. Predicator a fost Lulușa Teodor. După decesul lui Roman Mariș, casa a fost cumpărată de membrii comunității penticostale. (IL. 60)

Până în 1989 numărul membrilor a ajuns la 83 de persoane. După această perioadă, însă, numărul practicanților penticostali a început să scadă, astăzi mai existând 25 de membrii activi. Majoritatea, în special,

¹¹⁸ Informații orale primite de la membrii Bisericii Baptiste din localitate.

tinerii au plecat în străinătate sau la oraș. Pastorii care s-au perindat la Biserica Penticostală din Moneasa au fost: Miclea Dumitru, Miclea Roman, Dronca Teodor (Sebiș), Ispas Daniel (Cărand).

Membrii comunității au organizat, de-a lungul timpului, evanghelizări, conferințe și aniversări la care au participat membrii marcant ai comunității penticostale printre care Sandu Trandafir (profesor de istorie antică și rector al Institutului teologic penticostal din București), Pavel Tipei (președintele cultului penticostal), Alexe Vancu (secretar general al cultului penticostal) etc. Activitățile lor au vizat și organizarea unui grup vocal de copii bapțiști și penticostali¹¹⁹.

Diversitatea etno-confesională, ocupațională, schimbările de la nivel mental, căutarea unor noi repere spirituale a încheiat o comunitate multiconfesională. Relaționarea membrilor celor patru confesiuni existente în Moneasa are la bază respectul valorilor de alteritate spirituală.

¹¹⁹Mihai Cârje (secretarul Bisericii Penticostale din Moneasa), *Cronica Bisericii Penticostale*, mss., f. 1-3.

Capitolul 7

Viața și activitatea sculptorului Gheorghe Groza

1. Formația intelectuală

1.1 Copilăria și adolescența

Sculptorul Gheorghe Groza a fost una dintre personalitățile importante ale epocii de după Marea Unire, ridicat din rândul românilor. De numele său se leagă o activitate artistică promițătoare, umbrită de moartea prematură. Să fi fost oare un destin frânt, ca atâtea altele? Răspunsul îl găsim parcurgând biografia unei vieți zbuciumate, care și-a căutat identitatea, refulându-se în artă.

Periplul biografic își deschide filele în mica localitatea de munte, Moneasa, locul nașterii sculptorului Gheorghe Groza. Frumusețea și sălbăticia locurilor ascundea sărăcia celor care trăiesc pe aceste meleaguri. Oameni modești, majoritatea monesenilor au lucrat la exploatarea forestieră și de marmură. Aidoma, familia sculptorului Gheorghe Groza, a avut o situație materială modestă, lucrând ca pietrari la cariera de marmură din Moneasa pentru a-și câștiga existența.

Ziua de 18 aprilie 1899¹ a fost un moment important în viața familiei lui Nicolae Groza din Moneasa (IL. 67). În căsuță cu două încăperi și o grădină modestă, soția lui Nicolae, Ana, a dat naștere celui de-al șaptelea copil pe care l-au botezat creștinește cu numele de Gheorghe. Greutățile vieții, mizeria, epidemiile au făcut ca legea selecției naturale să se aplice și în această familie. Din cei șapte copii au rămas, în viață, până spre maturitate, doar trei, Mărioară, Ion și Gheorghe. După numai câțiva ani de la nașterea lui Gheorghe, moare și tatăl lor, rămânând orfani. În aceste condiții grele, mama a fost nevoită să se recăsătorească cu Florian Groza, deasemenea pietrar de meserie. Prin munca lui urma să asigure existența familiei. După numai un an, respectiv în 1908, s-a născut al patrulea copil botezat Florian².

La vârsta de 7 ani, Gheorghe Groza a început clasele primare la Școala confesională romano-catolică din Moneasa, cu limba de predare germană. Cursurile ciclului primar de învățământ, frecventate cu

¹Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 25; Pavel Berariu, *Scurtă viață a unui artist, Gheorghe Groza din Moneasa, desenator, pictor, sculptor (1899-1930), Corespondența cu I. Bușiția*, Ed. Marineasa, Timișoara, 1997, p. 6.

²Interviu cu nepoata sculptorului Gheorghe Groza, Florina Groza-Ziegler, din Moneasa (portivit certificatului de căsătorie Florian Groza s-a născut la Bucova, județul Hunedoara).

intermitență, le-a finalizat cu calificativul superlativ³. Greutăților materiale cu care s-a confruntat familia viitorului sculptor, l-au împiedicat pe elevul Gheorghe să continue școală. A fost nevoit să se alăture tatălui și fratelui său mai mare, ca cioplitor în piatră la cariera de marmură din Moneasa⁴. Aici, la început, a fost ucenic, învățând treptat meșteșugul cioplitorului în marmură⁵. În ciuda greutateilor nu a uitat să se bucure de evenimentele lumii satului, participând la nunți ca „vofiu” (chemător). (IL. 69)

Din anul 1913, datorită sistării activității de exploatare a carierei de marmură de la Moneasa, tatăl, mama și cei trei băieți, Ion, Gheorghe și Florian s-au mutat, pentru o perioadă de timp, la Bucova – Pripor, în județul Hunedoara⁶. Mărioara, sora lor mai mare, a rămas la Moneasa pentru a întreține gospodăria. În timp ce bărbații lucrau, Ana îngrijea de fiul ei mai mic, Florian, și pregătea hrana⁷.

Primului Război Mondial a adus umbre de neliniște în viața familiei. Florian și Ion Groza, tatăl și fratele mare, au fost mobilizați pe frontul din nordul Italiei în armata imperială. Cu excepția lui Gheorghe, restul familiei s-a reîntors la Moneasa. Tânărul Gheorghe Groza și-a terminat ucenicia de pietrar la Bucova, după care s-a mutat la Vașcău pentru a obține calificarea de maestru pietrar⁸.

Anul 1917 a adus de pe front vestea morții fratelui mai mare. Între timp, sora lui, Mărioara, s-a căsătorit, contribuind, în acest mod, la îmbunătățirea situației materiale a familiei⁹. În același an, Gheorghe a fost recrutat în armata imperială¹⁰ (IL. 70) și trimis pentru satisfacerea instrucțiunii militare, în capitala Imperiului, la Viena. Aici a intrat în contact cu atmosfera culturală vieneză, admirând în timpul permisiei prin oraș statuile și monumentele, mai ales cele de la Palatul Schömbund, unde „am văzut foarte multe sculpturi frumoase în fața cărora stăteam dumineci întregi lângă ele și le admiram. Tot timpul cât eram învoit în oraș acolo îl petreceam, uitând și de foame și de necazurile acelor vremuri”¹¹. Atras de frumusețea și grandoarea acestor monumente, talentul său avea să ceară multă muncă și dăruire. Sociabilitatea și buna dispoziție au adus aprecieri

³*Ibidem*; Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 26.

⁴Interviu cu nepoata sculptorului Gheorghe Groza, Florina Groza-Ziegler, din Moneasa.

⁵Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 26.

⁶*Ibidem*

⁷Informație orală obținută prin bunăvoința profesorului Groza Spiridon; Interviu cu nepoata sculptorului Gheorghe Groza, Florina Groza-Ziegler, din Moneasa.

⁸Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 26.

⁹Interviu cu nepoata sculptorului Gheorghe Groza, Florina Groza-Ziegler; Informație orală obținută prin bunăvoința prof. Spiridon Groza, din Moneasa.

¹⁰Colecția de fotografii a familiei Groza-Ziegler (Vofiu – chemător la nuntă, înainte de a fi recrutat).

¹¹Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 26.

din partea camarazilor din armată, cărora, în timpul liber, le-a schițat portretele.

După finalizarea stagiului militar la Viena, unitatea sa a fost trimisă pe frontul din Tirolul de Sus*. Impresiile, descrise celor dragi, prin intermediul scrisorilor, deschid perspectiva unui „ego” artistic timid. Zvâgnirile artistice s-au manifestat la fiecare contact vizual cu arta, sculptura, pictura, desenul, culoarea. De aceea în momentul când coloana de marș, în care s-a aflat, a trecut prin orașul Trente, privirea i s-a fixat pe vitrina unei prăvălii cu niște icoane frumoase. S-a desprins din coloană și a intrat în prăvălie. De aici, a cumpărat „vopsele” și toate cele necesare pentru a picta: „După ce am ajuns la destinație și ne-am instalat în adăposturi, cu materialele procurate am început să pictez copii după ilustrate. Cu amestecul vopselelor mi-a fost mai greu; probam în toate chipurile și nu știam cum să fac combinațiile de culori căci nu văzusem pe nimeni niciodată pictând”¹². Cuvintele pline de fior și dorința artistică au pătruns întreaga ființă a artistului.

Sărăcia lucie de după război a obligat pe tatăl Florian, Gheorghe și pe ginere (soțul Mărioarei) să se angajeze la fasonatul lemnelor de foc, în pădurile Fenișului de Beiuș, din Munții Codru Moma. În timpul liber, Gheorghe a desenat sau sculptat cu briceagul în lemn, scene de gen sau peisaje inspirate din natură. Seară de seară coliba familiei Groza a fost locul unde se adunau și alți fasonatori, la lumina focului și discutau probleme cotidiene, admirând, în același timp, lucrările de artă executate rudimentar.

1.2 Beiușul „deschiderea spre a fi”

Sfârșitul anului 1919 aduce schimbări importante în evoluția carierei artistice a tânărului Gheorghe Groza. Vizita fortuită la cariera din Vașcău a profesorului de desen, Ioan Bușiția, de la Liceul „Samuil Vulcan”, din Beiuș, alături de câteva persoane a fost consemnată în analele destinului lui Groza. Impresionat de povestea de viață a tânărului Groza, mărinimosul profesor i-a facilitat reluarea cursurilor școlare atât lui, cât și fratelui său mai mic, Florian. Ambii au fost înscriși ca elevi particulari, cu bursă, la Liceul „Samuil Vulcan” din Beiuș. Profesorul Bușiția a intuit remarcabilul talent a lui Gheorghe Groza, pledând spre vizionarismul unei cariere artistice strălucită¹³.

Drumul până la Beiuș l-au parcurs pe jos. Frustările lui Groza erau mari, căci avea deja vârsta de 20 de ani. Sârguincios, a reușit să parcurgă manualele școlare de clasa I și II într-un singur an. Anul școlar 1919-1920,

*Colecția de fotografii a familiei Groza-Ziegler. 2 foto „Gh. Groza cu colegii de armată” (IL. 73-74)

¹²Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 26; Ioachim Miloia, *Însemnări. Sculptorul Gheorghe Groza*, în „Analele Banatului”, An III, ianuarie-martie, Timișoara, 1930, p. 68-69.

¹³Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 27; Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 6.

l-a absolvit cu calificativul „bine”¹⁴. Însușirea cunoștințelor generale a fost consolidată de aprofundarea artei în domeniul desenului, picturii și sculpturii; în ultimul domeniu făcând progrese apreciate de însuși profesorul Bușiția.

Pasiunea pentru artă și dorința de a cunoaște cât mai mult din tainele acesteia îl determină să petreacă foarte mult timp desenând, pictând sau sculptând. Și-a câștigat respectul în fața profesorilor și al colegilor. La insistențele colegilor din clasa a VII-a și a VIII-a, a participat la serbările culturale în calitate de membru al echipei „călușerii”^{*}.

În vacanță, la Moneasa, a desenat, pictat și sculptat. Și-a propus ca la sfârșitul vacanței de vară să-și susțină examenele pentru clasa a III-a, pe care le-a promovat cu calificativul „eminent”.

În septembrie 1920, după vacanță, Gheorghe și Florian au mers din nou la Beiuș, fiind începutul unui nou an școlar¹⁵. Fiecare dintre ei a avut propriile aspirații; Gheorghe a dorit ca în anul școlar 1920-1921 să promoveze și clasa a V-a și a VI-a. Dorința lui a fost spulberată de ordinul de încorporare în armata română, nefiindu-i recunoscut stagiul militar în cea austro-ungară. A fost încorporat, la 11 noiembrie 1920, în Regimentul 85 infanterie din batalionul 2, campania a 6-a din Oradea.

Cercurile jurnalistice au fost preocupate de parcursul destinului tânărului artist. Ei surprind un episodul când „Ungar Sandor, care era director al Societății de acțiuni, deposit de cherestea la Feniș și pentru care Groza prelucra lemn, spunea că el nu-l mai lasă la munci fizice, pe cel care este așa de talentat...Și l-a pus pe Groza să lucreze în deposit...Preotul din Feneș, Iluț Aurel, inginerul Marian l-au dus la profesorul de desen Ioan Bușiția, la Gimnaziul din Beiuș, cu care a vorbit și nevasta senatorului și avocatului, dr. Cozma, pentru a-l încuraja pe tânărul talentat. Bușiția l-a sprijinit moral și material...”¹⁶.

1.3 Oradea, orașul lansării artistice

Întâlnirea cu familia generalului Olteanu avea să-i schimbe viața. Figură athletică și cu un comportament deosebit, a fost remarcat de șefii săi direcți, fiind recomandat ca ordonanță personală a generalului Marcel Olteanu, comandantul brigăzii din Oradea. Generalul i-a permis să continue școala la Beiuș. „Când a fost militar, mărinimia generalului Olteanu l-a sprijinit, deoarece era mare iubitor de artă...”¹⁷. De asemenea, la insistențele familiei Olteanu, Gheorghe a rămas la Oradea. La 6 decembrie 1920, i-a scris profesorului Bușiția despre lipsa de timp liber

¹⁴Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 28-29.

^{*}Colecția de fotografii a nepoatei sculptorului Gheorghe Groza.

¹⁵Informație orală obținută prin bunăvoința profesorului Groza Spiridon; Interviu cu nepoata sculptorului Gheorghe Groza, Florina Groza-Ziegler, din Moneasa.

¹⁶C.M.A., *C.I., F.G.*, nr. inv. 87/76; *Ibidem*, nr. inv. 87/75.

¹⁷*Ibidem*, nr. inv. 87/75; *Ibidem*, nr. inv. 87/76.

pentru a-și continua școala, precum și despre decorurile pe care le-a realizat pentru reprezentația teatrală, la care participau și cei din Beiuș. În tot acest timp, a fost sprijinit material și moral de profesorul Bușiția, cu ajutorul căruia a reușit să-și continue și să-și termine școala*.

Ca un bonus, la 27 noiembrie 1921, i s-a redus stagiul militar la un an, fiind lăsat la vatră cu gradul de caporal în termen redus.

În debutul anului 1922, îl întâlnim frecventând atelierul de desen și sculptură al sculptorului Mihail Kara din Oradea, cu care a învățat modelajul în lut. A stat la internatul greco-catolic „unde este rector dl. dr. Miculaș și de acolo umblu toată ziua la atelier”¹⁸. Apoi s-a întors acasă, la Moneasa, unde a continuat să deseneze, să picteze peisaje și să sculpteze. Aici, a realizat prima lui sculptură mai reprezentativă, bustul mamei sale¹⁹. (IL. 68)

Într-una din zile, a fost plăcut surprins de vizita familiei generalului Olteanu, care a petrecut o săptămână în casa părintească a sculptorului. Cu această ocazie s-a luat decizia organizării unei expoziții, cu lucrările de desen și pictură, în incinta fostei Școli primare confesionale catolice din Moneasa, la care au fost invitați să participe turiștii veniți în stațiune pentru odihnă și tratament. „La vreo două zile după ce m-a făcut mai cu silă să fac expoziție în Moneasa cu lucrările ce le aveam care au fost și în Beiuș, nu ca să le vând numai ca să le vadă lumea și să am mai mulți cunoscuți altcum ziceau și alți domni ca să fac așa că veneau aproape în fiecare zi oaspeți de la băi ca să-mi vadă lucrările și cunoscuți și necunoscuți pe care îi mânau alții care le-au văzut... Domnul și Doamna General mi-au spus să le vând... am câștigat 2.600 lei”²⁰.

Familia generalului Olteanu i-a propus, apoi, să urmeze cursurile Școlii de pictură din Baia Mare, unde „e o școală foarte bună sub conducerea dlui Thorma... și e deschisă întreg anul”²¹.

La începutul anului 1923, s-a reîntors la Oradea, făcând și scurte vizite la Moneasa. În 2/11 februarie 1923 cu lucrările executate, a organizat o expoziție de sculptură, pictură și desen la Cercul Militar din Oradea. Expoziția s-a bucurat de un remarcabil succes. Majoritatea lucrărilor au fost vândute, iar cu banii câștigați a putut să-și continue studiile la Baia Mare²².

*Colecția de fotografii și documente a familiei Groza-Ziegler. „Certificat de absolvire”. (IL. 72)

¹⁸Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 7-8; Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 29.

¹⁹C.M.A., *C.I., F.G.*, nr. inv. 52.

²⁰Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 8; A. D. Rom.-Cat. T., *F. P. M.*, f. nenr. (Adresă către Oficiul romano-catolic Sebiș a directorului Școlii din Moneasa, din 20 martie 1936)

²¹Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 9.

²²*Ibidem*, p. 11.

1.4 Perioda băimăreană

Între 1922-1923 îl găsim pe tânărul Groza la Școala liberă de pictură de la Baia Mare, sub îndrumarea maestrilor Thorma Ianos și Réty Istvan²³: „a ajuns la Baia Mare în 1923, lângă pictorii Thorma Jonos și Réti Istvan, unde a pictat peisaje...”²⁴. Corecturile făcute la lucrările lui au reliefat o admirație profundă asupra talentului și studiului avansat. Cheltuielile de cazare și masă au fost suportate de generalul Olteanu, pentru toată perioada șederii. La pregătire au participat tineri de la Școala de Belle Arte din București, tineri de la Iași și artiști pictori, veniți din toate părțile, chiar și din străinătate²⁵.

Artistul rămâne în orașul de la Poalele Gutinului până în luna decembrie 1922, după care se întoarce la Oradea, deoarece cursurile au fost întrerupte timp de două luni. La începutul anului 1923, au fost reluate „cu mai mare sete și dragoste ca anul trecut, deoarece acum încep a învăța mai bine instrucțiunile date de domnul maestru Thorma. Deocamdată fac numai desen în cărbune și apoi o să mai fac și în ulei...”²⁶.

A continuat pregătirea până la sfârșitul anului 1923. Aici, a simțit din nou frustrarea unei pregătiri sumare, ceea ce l-a determinat să lucreze foarte mult desen și pictură în ulei. Stângăciile începutului au fost corectate pe parcurs. Însă mișcările sufletești, ce se degajă din privire și ținută, oglindesc multă tristețe, dar și visul melancolic al fericirii zilei de mâine.

Cu lucrările executate a reușit să organizeze o expoziție cu vânzare la Oradea și o alta la Brașov²⁷. Ultima a fost vernisată în anul 1924. Prezentat de către doamna Maria Olteanu, soția comandantului V de armată, cu o săptămână înainte de deschiderea expoziției, în sala Liceului real din Brașov, ziarul *Carpați* – în numărul din 15 aprilie 1924 – a consemnat că, Gheorghe Groza este „fiu de țăran din comuna Moneasa, jud. Arad, un român autentic și un formidabil talent artistic. A fost un veritabil autodidact. Nu era nici o școală în el, sau, dacă vreți, era o școală proprie. Era însă, talentul ce se anunța formidabil”²⁸.

Scurta biografie, creionată la Brașov, sublinia sensibilitatea artistică, apreciată de familia generalului Olteanu, care i-a asigurat suportul material. Format la școala italiană, care „a filtrat toate celebritățile picturii și sculpturii mondiale, ... În comparație cu pictorii noștri celebri din țară, Gheorghe Groza este astăzi pe trei sferturi un Lukian – ce va fi el mâine!”²⁹.

²³Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 29.

²⁴C.M.A., *C.I., F.G.*, nr. inv. 87/76; *Ibidem*, nr. inv. 87/75

²⁵Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 10.

²⁶*Ibidem*, p. 11.

²⁷C.M.A., *C.I., F.G.*, nr. inv. 87/76; *Ibidem*, nr. inv. 87/75

²⁸*Ibidem*, nr. inv. 87/69

²⁹Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 11.

„Acuma – scrie artistul profesorului Bușiția – trebuie să muncesc foarte mult pentru a putea dispune de o nouă loterie mare. Fiecare listă a 500 lei (25 numere a 20 lei), care se vor plasa aproape în toate orașele mai mari din țară. Tragerea se va face o dată aici cu ocazia unei mici expoziții, circa în luna aprilie și a doua tragere la București cu aceeași ocazie, circa în luna mai, așa că dacă vor succeda toate după cum sunt plănuite de Domnul și Doamna General Olteanu, cam în iunie cu ajutorul bunului Dumnezeu voi putea pleca în străinătate”³⁰.

Cu modestele sume câștigate și bursa din partea Ministerului Artelor a reușit să plece în străinătate, pentru să aprofundeze studiile³¹.

1.5 Călătoriile de studiu

Moda călătoriilor de studiu era recunoscută în epocă. Îndeobște, tinerii care proveneau din familiile înstărite își desăvârșeau pregătirea profesională la marile universități europene. Spre deosebire de ei, Groza a luat drumul Italiei, (IL. 76) cu banii obținuți din vânzarea lucrărilor de desen, pictură și sculptură, cu sprijinul Ministerului Artelor și al familiei generalului Olteanu. Între 24-29 noiembrie 1924, s-a înscris la Academia liberă de Belle Arte de la Roma, frecventând în paralel „Academia Liberă” din Florența. Timp de cinci zile, la Roma, (IL. 75) a susținut examenul, ce a constatat în „Desen, Anatomie, Osteologie. Examenul durează 6 zile. Cinci zile desemn după model viu (nud), fiecare zi între orele 9-1. Iar ziua a 6-a înainte de masă desemn grafic pur, anatomie numai mușchi și oasele unde se văd și se face numai un fragment, fiecare altă parte, după acelaș model, iar după masă oral din Osteologie, care am hodorosit-o și eu cum am putut în limba italiană în fața comisiei compusă din directorul școlii și din trei profesori”³². Gheorghe Groza a fost admis printre primii, obținând note mari: „am trecut examenul cu succes printre cei mai bunișori”³³.

Imediat după admitere a început cursurile, avându-l ca profesor pe renumitul Calcagnadoro³⁴, care de la primele corecturi a remarcat talentul său. Datorită progreselor, a devenit un apropiat al acestuia, fiind invitat să lucreze alături de el, în timpul liber, în atelierul său personal. La Academia de Belle Arte din Roma a simțit chemarea spre sculptură, mai ales că, într-o oarecare măsură, avea mâna formată, datorită meseriei de cioplitor în piatră, cu care s-a îndeletnicit în copilărie și adolescență, adăugându-se, la acestea, și acumulările teoretice și practice din țară.

„Aradi Hirlap” a consemnat în articolul „Cum a ajuns Gheorghe Groza din Moneasa la Roma în atelierul renumitului profesor Calcagnadoro de la Academia de Belle Arte” următoarele: „Am făcut o vizită în mijlocul

³⁰*Ibidem*, p. 12.

³¹Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 29-30.

³²Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 16.

³³*Ibidem*

³⁴Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 31.

tinerilor de artă din Roma, unde ne-a primit profesorul Calcagnadoro. Prima dată ne-a arătat atelierul lui, unde domina pictura monumentală destinată expoziției din Roma („Femeile după război”). În sala mare era liniște, retras picta un tânăr cu fața brunetă, tip athletic, profund ocupat, nici n-a privit spre musafiri. Este ucenicul meu de artă din Banat, spune profesorul Calcagnadoro, numai lui îi dau voie să lucreze în atelierul meu cât dorește. Am mulți elevi, dar pe el îl dau ca exemplu (model) de talent, sânguință și voință de fier. Cum se numește acest tânăr domnule profesor ? – îl întrebăm noi. Profesorul răspunde: Gheorghe Groza. Ne-am apropiat de tânăr, cerându-i scuze pentru deranj. Nu ne-am putut ascunde curiozitatea și l-am întrebat: din ce parte este ? Sunt din județul Arad. Părinții mei locuiesc la Moneasa. La întrebările noastre tânărul artist Gheorghe Groza ne-a relatat că acasă, la Moneasa, a modelat printre altele bustul fiului generalului Olteanu Marcel, bustul episcopului Ciorogariu, plăcuța lui Szabacska Mihaly, pictura fiicei domnului Iosif Vulpe, prefectul județului Arad, pictura fetei doamnei Lakatos, soția directorului Băncii din Arad, precum și altele”³⁵.

Dintr-un autograf de pe o copertă „A mio carissimo animo Gh. Groza con affetto Antonino Calcagnadoro, Roma 1926” reiese aprecierea și atașamentul pentru tânărul artist³⁶.

„Tribuna Nouă”, în articolul, din 3 aprilie 1925, intitulat „Gheorghe Groza” a asemănat viața artistului cu cea a „faimosului sculptor iugoslav Ivan Mestrovic... Același instinct artistic, aceleași lupte, aceleași mizerii... încrezător în talentul său a plecat la Roma, unde a devenit „mândria profesorului Calcagnadoro... Biruințele talentului lui Gh. Groza, în Roma lui Michel Angello și Raffaello Sanzio, sunt și vor fi biruințele întregului neam românesc din Ardeal, care abia scăpat din lanțuri dă lumii talente uimitoare... Gheorghe Groza e unul dintre primii pelerini ai artei românești din Ardealul descătușat”³⁷.

În toamna anului 1925, s-a întors acasă pentru o scurtă vacanță. Cu lucrările executate în Italia, a organizat versisaje. Una dintre acestea a avut loc, la Palatul Cultural din Arad, în data de 11 noiembrie 1925.

Articolul „George Groza – Cu prilejul expoziției lui de la Palatul Cultural”, din 10 noiembrie 1925, reiterează asemănări, zbateri și „lumina” din viața altor artiști: „Fiul pietrarului, cu o mână vrăjită a deschis porțile întunericului și iată-l, uimit, pe plaiurile vaste ale luminei! Viața lui ?! ... Ascultându-i povestea, mi-am adus aminte de un păstorel de capre din Dalmația, de un păstorel, care până la vârsta de nouăsprezece ani se juca între iezi pe munții săraci, cioplinind cu râvnă pietrele zadarnice. Întâmplarea i-a deschis demult visătorului păstorel dalmațian drumul spre

³⁵C.M.A., C.I., F.G., nr. inv., 87/76.

³⁶*Ibidem*, nr. inv. 87/84.

³⁷*Ibidem*, nr. inv. 87/89.

Spania și Viena, și astăzi lumea întreagă îl cunoaște sub numele de Ivan Mastrovic, ... Același biruitor instinct artistic l-a rupt din întuneric și l-a călăuzit și pe George Groza al nostru. ... Ivan Mestrovic, mai norocos, a crescut liber, fără griji, pe urma caprelor, în măreața sălbăticie a naturii; George Groza, fiu de pietrar, a copilărit în lupta zilnică și grea cu piatra. Mic copil, văzuse pe un oarecare Novak sculptând flori pe blocurile de piatră și de-atunci râvna copilului de pietrar era să învețe și el acest minunat meșteșug. Dar unde ? Cu cine era să învețe copilul acesta care trebuia să lucreze de dimineața până seara, alături de tatăl său, pentru un bruş de pâine?!...

... După scurt timp de studii lacome, din nou: militărie, de astădată românească, sub protecția omului de bine: generalul Marcel Olteanu. Muncă dârză..., Clase de liceu, trecute câte două deodată. Sârguință de fier... Și-n urmă – Roma!

Roma eternă, Roma lui Michel Angelo, Roma: visul tuturor pictorilor și sculptorilor din lume, Roma, cu comorile-i de artă, pe care marele Thorwaldsen, după un popas de patruzeci de ani acolo, n-a avut curajul să spună că o cunoaște perfect.

Puternicul talent al lui George Groza nu s-a dezmințit nici în capitala Italiei. Academia de arte frumoase din Roma l-a considerat pe acest tânăr, ca pe cel mai strălucit elev ce l-a avut în ultimul timp. După opt săptămâni de studii cu profesorul Calcagnadoro, lipsa de mijloace l-a silit să se-ntoarcă în patrie, pentru că burse și schimb nu primesc, de obicei, decât cei ce pleacă în străinătate ca să petreacă.

Dar oricum, cu burse sau fără burse, fiul pietrarului din Moneasa e pe drumul larg al marilor speranțe.

Ca mâine lumea îl va primi între cei mari ai săi, iar România se va mândri cu opera lui. Expoziția pe care-înainte de-a pleca la Florența-a deschis-o la Palatul Cultural din localitate, e una dintre primii pași spre marile realizări ce le așteptăm de la el cu cea mai deplină încredere”³⁸.

De asemenea, „Művészet”, în articolul „Groza György festmény-és szobar-tárlatán” a prezentat expoziția lui Gheorghe Groza, care „azi este o personalitate la modă, cu care să se facă reportaje. Tânărul artist este sculptor și pictor, dar se pricepe tot așa de bine la plachete și la desene în tuș, pe care le face foarte ingenios, în loc de pensulă cu bețișoare. Stăpânește așa de bine tehnica sculptatului, încât cu mare ușurință sculptează cu briceagul său sâmburele de piersică.

La vernisaj cele mai apreciate erau picturile în ulei făcute în Italia. Tabloul care prima dată atrage atenția este „Căruciorul cu vin”, altele „Curtea romană” și „Târg roman”, toate sunt deosebite prin culorile vii. Groza este entuziasmat de razele solare, de minunatul cer italian, de peisajele proaspete și liniștite. În picturile lui de ulei se manifestă

³⁸*Ibidem*, nr. inv. 87/119.

dragostea și admirația lui profundă, față de clasici, mai ales de Michelangelo. Pe tabloul „Târg roman” aproape că se-trec culorile, prin puterea lor, am putea enumera templul lui Romulus, strada Borgo, arcul lui Titus, prin care se manifestă concepția pură și aspirațiile artistului. Groza deocamdată nu se ocupă de fenomene și de esența interioară a personajelor, de reprezentarea mișcărilor, mai degrabă atinge efectul prin împletirea culorilor.

Tablourile făcute la Moneasa ne prezintă frumusețea curților românești din jurul Aradului. Surprinzător este tabloul făcut la Moneasa „Atmosferă de toamnă”, unde lumina roșcată muribundă de soare exemplifică foarte bine lirica aparte a artistului. În total are 38 de picturi în ulei expuse, artistul fiind foarte mult ajutat de clasicismul nobil al Academiei italiene. Urmează grafica în cărbune, creion și tuș. Dintre acestea cea mai bună este studiul „Bolnavul”, pe fața căruia se vede febra prin lumina lampei, cu o nuanță palidă. Portretul lui S.C. reprezintă o fată tânără, cu atâta forță, încât pare a fi lucrarea unui artist consacrat.

În sfârșit putem vorbi de statuile lui Groza. Tehnica lui este foarte fină, fețele caracteristice, reprezintă trăsăturile cele mai tainice. Sunt foarte originale lucrările în gips. Dintre portretele lui în relief cel mai important este portretul lui Szabolcska Mihaly, iar dintre statui, figurina în gips reprezentând părinții artistului cu mare sinceritate și realism”³⁹.

„Aradi Közlöni” a realizat un excurs asupra vieții și activității lui Gheorghe Groza, în articolul „Groza György kép-és szoborkiállítása”, din 8 noiembrie 1925, cu prilejul expoziției de la Palatul Cultural din Arad. Amintește de „greutățile” întâmpinate, care i-au șlefuit personalitate artistică, căci „Gheorghe Groza mai degrabă cochetează cu lutul, nu este îndrăgostit de el, mai aproape stau de inima lui creta și culorile în ulei.... Culorile lui sunt verde închis, mult, mult galben și brun, foarte puțin roșu și pe ici pe colo sepia. ... compoziția și structura sunt realizări artistice deosebite, nuanța aproape neagră a trandafirilor de Rusali sunt așa de reale, de parcă ar trăi. ... „Strălucirea de soare” este dovadă de sinceritate, frumusețe, înclinație artistică...” Grafica este „foarte sobră, exprimă multe sentimente. ... „Bolnavul” împreună cu „Maternitatea” și „Gânditorul” alcătuiesc baza artei lui Groza. Dintre statui sunt semnificative busturile părinților lui Groza, bustul lui Szabolcska Mihaly și a unui tânăr țigan, ... „Maternitatea” și una două portrete în relief; toate acestea dau dovadă de o mare profunzime și promit un viitor excepțional”⁴⁰.

Cu banii obținuți s-a reîntors în Italia, la Florența, oraș care i-a produs o impresie puternică, în urmă cu un an, când îl vizitase. Aici, nu a stat multă vreme. S-a reîntors la Roma, unde a continuat pregătirea sub îndrumarea aceluiași profesor Calcagnadoro de la Academia liberă de Belle

³⁹*Ibidem*, nr. inv. 87/99.

⁴⁰*Ibidem*, nr. inv. 87/74.

Arte, pe care o termină cu calificativul superlativ la pictură, în primăvara anului 1926.

La Roma a cunoscut mulți tineri români veniți la studii, cu care s-a împrietenit. Printre aceștia îl putem aminti pe pictorul arădean Cornel Minișan, cu care în luna mai a anului 1926 a colindat Italia (Pozzuoli, Insula Capri și Palermo)⁴¹.

Înainte de a pleca din Italia, tânărul artist a vizitat sudul, pentru a-l immortaliza pe pânză, realizând numeroase picturi, cu care s-a întors în țară. Una dintre lucrările realizată la Palermo, „Casa în care a locuit Nicolae Bălcescu”, a fost achiziționată de Academia Română, actualmente găsiindu-se la Muzeul Național de Artă din București⁴².

În vara anului 1926, s-a reîntors în țară. La Arad, a aflat că, Lazăr Nichi, directorul Palatului Cultural, în urma unei cereri către ministrul culturii, Vasile Goldiș⁴³, adresată încă din 23 ianuarie 1924, și-a manifestat dorința de a amplasa busturile lui A. D. Xenopol și George Coșbuc, în fața prestigioasei instituții de cultură⁴⁴. Plin de entuziasm, a început modelarea în gips. „La Coșbuc lucrez aici la băi într-o odaie cu lumină potrivită”⁴⁵. (IL. 76)

Fabrica V. V. Rășcanu, prima turnătorie artistică de bronz, alamă, zinc și metale fine, fondată în 1905, cu sediul în București a fost selectată pentru turnarea în bronz a busturilor celor doi oameni de cultură. Intelectualitatea arădeană a fost preocupată de organizarea festivităților de dezvelire. În acest sens s-a purtat o intensă corespondență între arădeni și cercurile bucureștene⁴⁶.

Dezvelirea busturilor celor doi oameni de cultură, A. D. Xenopol și G. Coșbuc, a avut loc în anul 1929, la sfârșitul lunii mai. „În data de 21..., în cadrul unei festivități naționale va fi inaugurat bustul renumitului istoric A.D. Xenopol, lucrarea cunoscutului sculptor, tânărul Gheorghe Groza. Bustul va fi plasat în fața Palatului Cultural, iar la festivități vor participa alături de ministrul Trâncu-Iași, numeroși reprezentanți ai lumii științifice și artistice românești”⁴⁷.

S-a îndreptat spre orașul de pe malurile Begăi, la Timișoara, apoi, la Brașov, unde a vernisat expoziții cu lucrările executate în Italia. Expoziția

⁴¹Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 31.

⁴²C.M.A., *Arhiva Palatului Cultural (A.P.C)*, F. neinv., *Adresa de la Muzeul de Artă din București, la 29 iulie 1958*; *Ibidem*, *Răspunsul secretarului științific secție, El. Purica, de la București, 8 iulie 1960*.

⁴³Ion Mamina, *Monarhia constituțională în România, Enciclopedie politică, 1866-1938*, Ed. Enciclopedică, București, 2000, p. 329.

⁴⁴C.M.A., A.P.C., F. neinv., *Cerere a directorului Palatului Cultural Arad către ministrul culturii, din 23 ianuarie 1924*.

⁴⁵Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 25; Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 33.

⁴⁶C.M.A., A.P.C., F. „Lazăr Nichi”, dos. 25/1927, f. 1-5; Idem, dos. 25/1928, f. 1-3.

⁴⁷Idem, C.I., F.G, nr. inv. 87/98.

personală de la Timișoara, deschisă în 10/24 octombrie 1926, a cuprins 57 de picturi, o sculptură și 7 portrete în basorelief. Succesul expoziției a fost remarcat și de presa timișoreană⁴⁸.

Ziarul „Temesvári Hirlap” a consemnat în articolul „Groza György kiállítása Temesvaron” faptul că „... Acum s-a întors și aici la secția de carte a revistei Temesvári Hirlap, unde organizează o nouă expoziție, pe urma căreia să se ducă la Paris, pentru a continua studiile. ... vor fi expuse picturi realizate în insula Capri, la Roma și Neapole, mai departe bustul mamei sale și al unei doamne timișorene cunoscute, precum și câteva plachete reprezentând capii timișoreni”⁴⁹.

Același ziar sublinia, patru zile mai târziu, că „Tânărul artist, Gheorghe Groza, a răsărit din solul brazilor ardeleni și din solul multicolor al satelor cu multe etnii, și puterea artistică nealterată a acestui sol îl ridică pe el spre culmi, la fel și cariera lui plină de promisiuni. ... Tablourile expuse sunt făcute în Italia, este foarte interesant faptul că fiul munților înzăpeziți din Ardeal, cum este de fermecat de luxul meleagurilor veșnic calde și de strălucirea lor aurie. Gama sensibilă a măestriei sale se reflectă cu o elasticitate nemaipomenită în redarea peisajelor și a atmosferei dulci italiene, așa ceva este numai prin academismul impresionist.

În forfota de azi a artei, care înseamnă curente și posibilități de exprimare modernă, nu ni se pare ciudat totuși că Groza în loc de elanuri mari și voințe rătăcite, pe cale evoluționară pornește cariera sa artistică. Tinerii artiști de foarte multe ori se feresc de forme, de lucruri sigure, de adevăruri absolute, tind spre libertate artistică absolută, dar aceste tendințe câteodată sunt suspecte pentru că fac dubioase multe accesorii artistice indispensabile, care formează baza artelor dobândite prin studiere, indiferent care este forma lor de exprimare, care tinde spre perfecțiune.

La Groza, toate acestea nu le întâlnim, pictorul singur își clădește fortăreața sa artistică, a și ajuns la prima oprire. Lucrările sale sunt dovada unui talent care stă deasupra tuturor criticilor... Tablourile sale ne arată faptul că ochii lui absorb orgia puternică a culorilor, iar pensula sa redă cu mare siguranță și convingere tot ce văd ochii lui. Această pensulă mai are o calitate rară și foarte apreciată și anume că este absolut sigur de desen. Este un artist absolut. Este perfect în desen, culoare și exprimare, dar este sigur că pictura lui de azi este doar punct de pornire... Deja este în clar cu puterea culorilor, brunul profund, roșul fierbinte, aceste culori sunt premergătoare unei evoluții cromatice, care va domina dezvoltare lui viitoare. Dar nu are voie să se oprească aici, pentru că toate aceste lucruri deși perfecte, sunt doar promisiuni, care trebuie să fie îndeplinite.

⁴⁸Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 34; C.M.A., *C.I., F.G.*, nr. inv. 87/79; *Ibidem*, nr. inv. 87/86.

⁴⁹C.M.A., *C.I., F.G.*, nr. inv. 87/13; *Ibidem*, nr. inv. 87/78; *Ibidem*, nr. inv. 87/95; *Ibidem*, nr. inv. 87/94.

Din numărul larg al tablourilor sale cele mai admirate sunt: „Curtea Romană”, „Camera mea de la Roma”, „Bucătăria romană”, „Studii de lumină”, „Starda din Bergot”, „Târg la Roma” și „Studiul de desen”. Statuile sale sunt lucrări puternice, sigure, pe care simțul său plastic, observat din tablourile sale, este și mai vizibil și câștigă teren de exprimare”⁵⁰.

Într-un alt articol, din 16 octombrie 1926, semnat de T. B., la Timișoara, autoritățile timișorene au fost aspru criticate pentru faptul că tânărul artist român a fost nevoit să apeleze la cei de la biblioteca ziarului „Temesvári Hirlap” pentru vernisarea expoziției personale. În succinta biografie, T. B. a subliniat talentul, geniul înăscut al /fiului/ „unui pietrar din Moneasa (jud. Arad) /care/ până la 20 de ani Gh. Groza desprindea, alături de tatăl său, blocuri de peatră sau tăia, alături de alți lucrători, la pădure, pentru a contribui și el cu ceva la susținerea fraților săi mai mici. Schinteia divină, darul ceresc ce face pe oameni excepționali, ce e proprie geniilor alese, chiar când ele sunt născute și ținute în condițiuni vitrege desvoltării și afirmării lor, a îndemnat pe acest copil de țăran, ca în opoziție cu ocupațiile și preocupările din oarele libere ale camarazilor săi de aceeași vârstă, cari petreceau duminicile și sărbătorile de horă, etc., să se ocupe din popria inițiativă de arta care a găsit în el un viguros și esecpțional interpret. Mici figurine de lemn și de peatră și schițe naive ca și concepție, purtând însă pe ele ca execuție pecetea geniului, eșiau, în orele de repaus din mâna tânărului pietrar.

Tablourile expuse la Timișoara sunt în majoritatea lor lucrate în Italia. După ce va putea plasa și aceste mici capo de opere, va pleca la Paris pentru ca din contemplarea operelor marilor maiestrii și a diferitelor școale și direcții să-și completeze cultura artistică”⁵¹.

Sub genericul „Expoziția pictorului Groza”, R. Ch. Brasey, în 17 octombrie 1926, a redactat ca un veritabil critic de artă, în „Voința Banatului” impresii despre arta lui Groza. „Tânărul artist român a expus aici, munca colectivă a începuturilor sale: pictură, desen și sculptură. Impresia care te cuprinde și te încălzește din ce în ce, e suavă: frăgezimea tinereței artistice, nădejdea roză și albastră a unui frumos început de muncă, în școlile pline de soare ale Italiei. Ce farmec pătrunzător au până și micile nedibăcii tehnice, până și convenționalismul pictural, în unele din pânzele pictorului Groza! – Insula Capri și împrejurimile sale stâncoase, mare de topaze și smaralde, cu valurile sale regulate și concentrice, cerul limpede al mărilor de miază-zi, toate au o calitate suverană: tinerețea ochilor cari le-au văzut și prospătimea sufletului care le-a fixat aevea, fără prea multă complicație scolastică, fără prestigiul rețetelor savante.

Am și văzut de pe acum, culorile încercate, spre care se îndreaptă domnul Groza, în scenele de interior de biserică, precum și laviul în sepia,

⁵⁰*Ibidem*, nr. inv. 87/77.

⁵¹*Ibidem*, nr. inv. 87/79.

sobru, prin care se arată lumina ce se strecoară în mici bucătării și odăi din pitorescul ținut al sudului italian. Capetele expuse de d-sa, sânt mai mult decât portrete: sânt capete de expresie, iar tehnica desenului d-sale e cinstită, îngrijită și inteligentă. Aceeași probitate a permis armonia sculpturilor d-lui Groza și mai ales frumoasa expresie din capul femeii bătrâne”⁵².

Într-un articol scurt mai apărea: „Mai rar a avut lumea artistică timișoreană o expoziție așa de apreciată, ca și expoziția lui Gheorghe Groza, tânărul pictor și sculptor, la secția de carte a ziarului Temesvári Hirlap. Datorită faptului că expoziția este foarte vizitată, artistul nu încheie expoziția duminică, 17 octombrie, ci o prelungește cu o săptămână, până în data de 24 octombrie. Probabil este o veste îmbucurătoare pentru cei care vor să viziteze de mai multe ori expoziția pictorului”⁵³.

Periplul a continuat spre Oradea, unde a modelat busturile eroilor martirizați de armata maghiară, Ciordaș și Bolcaș. Aceste lucrări de sculptură, urmau a fi instalate în piața centrală din Beiuș. După 1944 au fost distruse prin topire⁵⁴.

Cu banii câștigați din expoziții și lucrări la comandă, precum și cu sprijinul ministrului culturii, Vasile Goldiș⁵⁵, a plecat la Paris, în primăvara anului 1927, pentru a aprofunda arta statuară. Înainte, a întreprins o scurtă vizită la Moneasa, pentru a-și lua rămas bun de la părinți. Apoi, a început călătoria. La Arad a fost așteptat și condus la gară de prietenul său, publicistul și poetul, Negrea. După un scurt popas, în Budapesta, s-a oprit la Viena, unde a fost oaspetele prietenului său din Vașcău, Ioan Frenț Todor, care era student la Academia de Comerț. Cu această ocazie a vizitat, încă odată, Palatul Schömburn⁵⁶.

Ajuns la Paris, Gheorghe s-a înscris la Academia de Artă „Julien”, cea mai prestigioasă instituție de învățământ de profil din Europa. Aici, a fost îndrumat de profesori renumiți, precum Henri Bouchard și I. Landowsky. Selecția artistului, sub îndrumarera lui Bouchard, s-a îndreptat spre arta statuară „zi de zi tot sculptura* mă atrăgea mai mult”, spre modelajul rodian⁵⁷. În 1928, la recomandarea profesorului Bușiția către maestrul Bouchard, Gheorghe Groza a participat la salonul anual de artă, organizat de Societatea artiștilor francezi, cu bustul „Jourdin”⁵⁸. Catalogul tipărit a cuprins, așadar, și numele lui Georges Groza din Moneasa – România – elev a lui Ioan Bușiția și a lui Bouchard.

⁵²*Ibidem*, nr. inv.87/86.

⁵³*Ibidem*, nr. inv. 87/91.

⁵⁴Interviu cu d-na Dobrin-Bayer, nepoata poetei Viora din Bihor.

⁵⁵Ion Mamina, *op. cit.*, p. 329.

⁵⁶Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 26.

*Gh. Groza „În atelier”. (IL. 79)

⁵⁷Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 34; Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 30.

⁵⁸*Ibidem*, p. 35; C.M.A., *C.I., F.G.*, nr. inv. 87/96.

Un ziar francez a consemnat următoarele: „Ce n'est pas que Groza, à la manière d'un de ses fameux compatriots, ait demandé à l'anormal de retenir l'attention. Il faut plus de subtilité pour dégager les raisons de l'indéniable charme cette oeuvre. Elles m'apparaissent être en premier lieu dans la solidité du styl, dans l'énergie de la facture, dans l'équilibre de la masse. Groza a travaillé à Rome et à Florence. Cette influence clasique est visible dans le faire de Groza, mais elle n'a point étouffé l'originalité, la personnalité d'un sculpteur qui se cherche sans doute plus lui – meme que sa sérénité ne le laisse supposer...”⁵⁹.

În ciuda succeselor obținute, Gheorghe Groza părea nemulțumit de prestația sa artistică. Următoarele rânduri, relatate în ziarul „Românul”, din duminica de 29 aprilie 1928, sub titlul „Pictorul Groza”, descriu starea de spirit a tânărului artist proaspăt întors de la Paris. „L-am întâlnit în dimineața sâmbetei mari în compartimentul rece și gol, al trenului ce ne ducea pe ambii spre meleagurile de unde pornisem pentru a ne căuta rosturile. Convorbirea se leagă banală deși ne cunoșteam mai demult. La întrebările mele despre planurile de viitor ce le are, acum când se întoarce în țară, mi-a mărturisit că vine să pregătească câteva expoziții din care cu prima vrea să împodobească serbările jubileului de 100 ani a școalei unde a învățat: Liceul „Samuil Vulcan” din Beiuș⁶⁰, (IL. 78) și să răsplătească în felul acesta pe părintele lui artistic: profesorul Bușiția de la același liceu. Cu a doua expoziție vom fi cinstiți noi arădenii, iar celelalte vor continua la Brașov, etc.

Venind vorba de expoziții l-am întrebat (am fost indiscret) de succesul expoziției din Arad. Mi-a răspuns zâmbind modest: „Ar fi bine să fie toate așa!”

Convorbirea noastră alunecă spre Saloanele oficiale de artă plastică. La întrebarea mea mi-a răspuns că la București nu are nimic expus. În schimb are Salonul oficial din Paris, ceea ce e mai mult.

Convorbirea a continuat despre alte o mie de lucruri până la Sebiș. De aici el a plecat spre Moneasa, de unde profesorul Bușiția l-a dus la el, l-a învățat și l-a crescut așa cum trăia el: În mijlocul naturei.

Pictorul Groza s'a dus acasă, în acel colț de raiu ce se numește Moneasa, ca în mijlocul părinților săi țărani, să pregătească capodopere care-i vor face fală.

⁵⁹C.M.A., *C.I., F.G.*, nr. inv. 87/82.

⁶⁰De la stânga la dreapta: Gheorghe Groza – sculptor, pictor; D. Andrițoiu – Vașcău, sculptor; Gheorghe Cosma – Beiuș, viitor scriitor; Ioan Bușiția – Sighetul Marmăției, profesor pictor, violonist, dirijor; Reli Drăgan – Beiuș, prof. desen; Gheorghe Meza – măcelar, violonist, dirijor; N. Popp – prof. pictor; Balla Peti – profesor violonist la Institutul Baltok; Niți Mezur – profesor istorie, scriitor, violonist.

La sfârșitul acestor șire permite-mi să-ți urez scumpe pictore: Bun venit și petrecere frumoasă în mijlocul nostru!...”⁶¹.

În luna martie a anului 1928, s-a reîntoars acasă, în Moneasa, unde în atelierul său, improvizat, a început să modeleze noi busturi statuare. Numeroasele comenzi l-au obligat să se deplaseze la Arad, Timișoara, București, Brașov, participând, totodată, la expoziții.

Tot în 1928, cu ocazia serbării centenarului Liceului „Samuil Vulcan” din Beiuș Gheorghe Groza a expus 29 de lucrări⁶². La Salonul de desen și gravură, din 1928, de la București a participat cu lucrările: „Interior” bis. S. Croce, Florența, Cap de țigan (studiu), „Doi prieteni străini”(Paris), și 2 Nud-uri⁶³.

Ziaristii de la „Erdelyi Hirnap”, la 29 august 1928, au realizat un interviu despre și cu tânărul artist, publicat în articolul „Páris fölfedezte az egykori meyházai kőfaragó fiut”, în care prezintă evoluția artistică a lui Gheorghe Groza. „Evenimentul artistic cel mai important a fost cariera aparte a pietrarului de la Moneasa, Gh. Groza. El a fost fiul unui țaran român, a lucrat pentru început la cariera de piatră de la Moneasa, ca și muncitor.

Talentul lui nemaipomenit a erupt cu atâta putere, încât nu numai publicul amator, dar chiar și cercurile critice superioare trebuiau să se confrunte cu el. Începutul carierei sale romantice a fost că Groza a sculptat în sâmbure de piersică efigia defunctului rege al României, relieful lui Ferdinand, la fel și efigia reginei Maria, și când perechea regală a văzut la un moment dat lucrările sculpturale miniaturale au fost încântați și au exprimat că Groza va fi mândria nației. Acest fapt s-a adeverit pentru că Groza nu era numai un tânăr talentat, dar avea și o siguranță și o energie aparte, împletită cu o tenacitate puternică de a învăța.

Valoarea băiatului cioplitor în piatră prin presă a fost descoperită și de stat, datorită acestui fapt Groza a intrat în contact cu minunile lumii italiene, care l-au vrăjit în lumea sa artistică, în culorile sale. După câteva expoziții a fost pusă baza studiilor pariziene, studii care au ținut un an, artistul întorcându-se în această vară. Azi se află la Arad și cu modestia-i binecunoscută s-a destăinuit ziaristului.

- M-am chinuit mult, am luptat mult cu credința în D-zeu, de multe ori cu pumnii strânși că trebuie să devin cineva în viață. La Paris am studiat la Academia Julien, la profesorii Bouchard și Landowski, am învățat multe, profesorii mei au fost mulțumiți de mine. Sub îndrumarea lui Bouchard am trimis Societății Artiștilor Francezi portretul unui director de restaurant, din Paris la Salonul din 1928. La această Societate este foarte mare severitate, lucrările sosite aici 80% sunt refuzate. După ce am ajuns

⁶¹C.M.A., C.I., F.G., nr. inv. 87/101.

⁶²*Ibidem*, nr. inv. 87/100.

⁶³*Ibidem*, nr. inv. 87/103.

acasă, am fost anunțat de directorul Paul Chabas, că a fost acceptată lucrarea mea.

Probabil sub acest impuls am fost observat de orașul Paris, pentru că abia trec câteva săptămâni, când sosește prin poștă între munții Bihorului, unde am petrecut vara, din partea revistei „Revue du Vrai et du Beau”, o scrisoare prin care au cerut datele mele personale și proiectele mele artistice pentru următorul lor număr. Deasemenea, redactorii ziarului „Revue Mondene” au cerut fotografia mea și datele mele personale, dar surpriza cea are a fost când am răsfoit revista „Les artistes Aujourd’hui”, unde am citit că Parisul m-a descoperit.

Mai trebuie să amintesc că Liceul din Beiuș a organizat o expoziție din tablourile mele, dintre aceste tablouri ministrul culturii, Lapedatu, a cumpărat unul pentru Academia Română, iar în ceea ce privește statuile de bronz ale lui Xenopol și Coșbuc, chiar am fost înștiințat că deja sunt turnate în bronz, și data viitoare vor fi inaugurate în fața Palatului Cultural.

Gheorghe Groza va mai rămâne câteva săptămâni la Arad, după care se va întoarce la Paris pentru a continua studiile⁶⁴.

La Brașov, în data de 2/11 februarie 1929, a organizat o expoziție personală, a cărei catalog intitulat „Catalogul expoziției de pictură, sculptură și desen, Gh. Groza” cuprinde 39 de picturi, 78 de desene și 9 sculpturi („Bustul d-lui General M.O.” – gips, „Portretul d-rei R.O.”, „Portretul P.B.”, „Portretul L.B.”, „Maternitatea” (bronz), „Maternitatea” (gips), „Cap de negresă” (gips) și o schiță „Sărutul etern”⁶⁵. Afișul expoziției se găsește, în patrimoniul Complexului Muzeal Arad.

În articolul „Gheorghe Groza kiállitása”, H. H. a consemnat faptul că „La Cercul Militar s-a deschis o expoziție foarte interesantă, lucrările lui Gheorghe Groza, tânăr pictor și sculptor, lucrările sunt produsele ultimilor doi ani. Lucrările sunt desene în cărbune și tuș, acuarele, pictură în ulei și câteva statui. Groza care acum câțiva ani era cioplitor în piatră, pe urmă a devenit pictor și artist. Lucrările dau dovadă de un talent foarte mare. Tânărul pictor dă dovadă de putere și finețe, o viziune proaspătă a culorilor și un simț deosebit pentru forme.

Unele picturi ca și „Femei legând spice”, precum și alte peisaje ne asigură că tânărul artist va ajunge la rezultate excelente. Dintre desenele în cărbune sunt renumite câteva portrete de femei, care degajă simplitate și sinceritate. Un desen este făcut cu cretă roșie, reprezentând o femeie în vârstă cu un copil mic, foarte expresiv este portretul bărbatului bolnav, tablourile reprezentând străzi romane, scene de gen, desene în tuș etc. Este o tehnică personală a lui Groza, caracterizată prin lejeritate, mai ales tablourile de dimensiuni mici.

⁶⁴*Ibidem*, nr. inv. 87/97.

⁶⁵*Ibidem*, nr. inv. 87/102, *Ibidem*, nr. inv. 87/104.

Motive asemănătoare găsim și în cazul picturilor în ulei, la grafica lui, este un fapt lăudabil că tablourile care reprezintă o tematică „periculos” de frumoasă, străzile Romei, piețele..., porțile și ruinele Romei, niciodată nu cedează reprezentării dulcege. Un peisaj din Campagna dă dovadă de tușe energice și late... biserica Sf. Onofrio în lumină puternică gălbui-portocalie. La fel este și tabloul numărul 9 și tablourile 27 și 28 cu peisaje marine și un peisaj cu lac din Villa Borghese.

Este o unitate fină pe natura statică „Bulgăre de zăpadă” cu fondalul roșu și cu albastrul baticului, Groza este înmiresmat de culori, fapt dovedit pe tabloul reprezentând căruțe romane de târg, pe care prelata primitivă a căruței prin culorile de piatră prețioasă devine o scoică minunată. Pe tabloul numărul 24, tablou de dimensiuni mici, apare un zid, care stă să se dărâme, o căsuță în umbră, albastrul cerului și roșcatul hainelor puse la uscat, ne arată o îmbinare de culori, care ne aduce aminte de Böcklin⁶⁶.

Ecoul expoziției sale de la Cercul militar din Brașov a stârnit aprecierile presei brașovene în articolele „Pictorul G. Groza la Brașov”, „Expoziția pictorului Gheorghe Groza este una dintre rarele ocazii ce se oferă Brașovului pe tărâmul artei”⁶⁷. Un alt autor, în „Expoziții de pictură”, a apreciat originalitatea artistului, oglindită în „studiile și portretele executate în tuș, cu un lemnus ascuțit, o tehnică specială, foarte greu de imitat. Pe lângă portrete pictorul are diverse peisaje și schițe din Roma și alte părți, ..., căruțe cu cai, ... Splendide sunt: bărbatul bolnav în pat, mama cu copilul, mult apreciate de cercuri competente din Roma. Un admirabil studiu de bărbat (cap și piept) apoi peisajele și natura moartă 28, 34, 36, 39, sunt tablouri de valoare. Peisajul mării mediteraneene cu pescarii în repaus este de asemenea un fermecător tablou”⁶⁸.

În cursul aceluiași an, a onorat comanda Casei regale de a executa bustul regelui Mihai I. Urma, apoi, să onoreze o comandă a Monumentului eroilor din Buziaș⁶⁹.

La finele aceluiași an, a câștigat concursul pentru executarea bustul omului de cultură Emanuil Ungureanu, lucrare propusă de primăria timișoreană. „Voința Poporului”, din 15 octombrie 1929, a apreciat că „Ideea aceasta este pe cale de realizare. La inițiativa primăriei, a sosit în localitate talentatul sculptor Groza, care lucrează actualmente la o machetă după un portret al defunctului mecena bănățean. Macheta dlui Groza va fi gata până miercuri sau joi săptămâna viitoare, când se va hotărî definitiv data la care se va dezveli monumentul și locul unde va fi plasat”⁷⁰. „Renașterea”, în numărul din 27 octombrie 1929, a consemnat faptul că „reputatul artist

⁶⁶*Ibidem*, nr. inv. 87/93.

⁶⁷*Ibidem*, nr. inv. 87/87.

⁶⁸*Ibidem*, nr. inv. 87/88.

⁶⁹Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 37.

⁷⁰C.M.A., *C.I., F.M.O.*, nr. inv. 87/106.

sculptor Groza a executat bustul în condițiuni excelente” și că acesta „se va ridica pe un loc de frunte al orașului și se va dezveli încă în toamna anului curent”⁷¹.

„Voința Banatului” a criticat dur, într-un număr din 30 octombrie, lentoarea autorităților bănățene. „De ce întârzie desvelirea monumentului lui Emanuil Ungureanu” că deși „bustul este terminat, – și este o lucrare de care – sculptorul Groza se poate mândri”, autoritățile timișorene nu au alocat bani suficienți pentru recepția de dezvelire a bustului. S-a făcut un apel către domnii gen. Domășneanu și dr. Gropșianu, care au inițiat proiectul, să nu mai treneze acțiunea, ci să ceară insistent sprijinul autorităților⁷².

Dezvelirea monumentului lui Emanuil Ungureanu a avut loc la 28 iunie 1931, în prezența autorităților civile și militare, clerului etc. Din păcate, tânărul artist s-a stins din viață cu un an înainte⁷³.

La scurt timp, respectiv pe 5 februarie 1930, în timp ce finisa o lucrare de sculptură, a fost cuprins de niște dureri abdominale puternice, fiind transportat la Spitalul Mârzescu, unde a decedat. Diagnosticul stabilit a fost peritonită.

Moartea tânărului artist tocmai în momentul de început al afirmării sale, a înmărmurit apropiații. Merită a menționa articolul, „Sculptorul Gheorghe Groza a murit”, publicat în „Biserica și Școala”, din 16 februarie 1930. „Ca o lovitură groaznică a căzut printre prieteni și cunoscuți vestea că pictorul și sculptorul Gheorghe Groza, fiul județului Arad, a încetat din viață, miercuri 5 februarie la Broșov”⁷⁴. Părinții și fratele său, Florian, au plecat la Brașov pentru a aduce corpul neînsuflețit la Moneasa, ca să-l înhumeze în locul său natal. Din motive necunoscute până astăzi, funeraliile s-au desfășurat la Brașov. Uitarea s-a așternut repede, căci peste câțiva ani peste rămășițele lui pământești a fost așezat altcineva. Ce a mai rămas din osemintele artistului au fost depuse într-o pungă, alături de cel decedat.

Intrarea în memorie a fost pregătită de prieteni și admiratori, care în 1931, au așezat pe frontispiciul modestei case părintești din Moneasa, o placă comemorativă: „În această casă i-a surâs prima rază de soare, marelui și neîntrecutului artist, pictor și sculptor, Gheorghe Groza, prin a cărui

⁷¹*Ibidem*, nr. inv. 87/109.

⁷²*Ibidem*, nr. inv. 87/108.

⁷³Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 37-38; C.M.A., C.I., F.G. nr. inv. 87/108; *Ibidem*, nr. inv. 87/109, *Ibidem*, nr. inv. 87/61, *Ibidem*, nr. inv. 87/67; G. Postelnicu, *Ridicarea monumentului lui Emanuil Ungureanu*, în „Analele Banatului”, an IV, aprilie-decembrie, Timișoara, 1931, p. 78-83; Vasile Râmneanțu, *Emanuil Ungureanu 1845-1929*, Ed. Mirton, Timișoara, 1996, p. 80.

⁷⁴Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 36.

moarte pre timpurie s-a spulberat speranța neamului românesc, ducând un trist doliu în întreaga lume artistică”⁷⁵.

În 26 august 1932, protopresbiterul ortodox român, din Buteni, Ștefan Lungu, a convocat, două zile mai târziu, un sobor de preoți care să participe la dezvelirea plăcii comemorative „în amintirea sculptorului Gheorghe Groza din comuna Moneasa”. La această solemnitate a participat și d-l Vulpe, care împreună cu preotul ortodox, Vasile Marcu, trebuiau să slujească în aer liber, la un altar improvizat, în fața bisericii. Audiența a fost asigurată de un „public mare”⁷⁶.

La împlinirea a 6 ani de la trecerea în neființă a artistului Gheorghe Groza un ziar arădean a reiterat câteva date biografice⁷⁷.

În 1948, la 18 ani de la moartea tânărului artist, Gheorghe Groza, presa a comemorat „Un mare talent din popor: Gh. Groza”, iar în ziarul „Libertatea”, din 3 decembrie același an, i-a rememorat zbuciumul artistic. Spicuim următoarele: „Moneasa a dat țării un om de valoare cu care se mândrește întreaga regiune – pe pictorul și sculptorul Gheorghe Groza.

Pietrar și tăetor de lemne – în timpul cât nu lucra la carieră – Gheorghe Groza din Moneasa – Arad avea talent și cu toate că nu știa ce-i pictura și sculptura, desena pe furiș în timp ce tatăl și cumnatul său tăiau la ferăstrău, ori despicau stânjean. Gheorghe scobea cu briceagul piatra și făcea craca sau frunza pe care și-o dorea el. Avea atunci 20 de ani și era înalt ca bradul; numai școală avea puțină – patru clase primare. Ființă era dornic de lumină, s-a zbatut în fel și chip, a bătut la toate ușile și a intrat ca elev la un liceu. I se dăduse un pat lângă ușă, de unde trebuia să dispară dacă venea vreo inspecție, și mânca pe apucate, te miri ce. Așa a terminat Gheorghe Groza liceul în patru ani și s-a înscris la școala de pictură din Baia Mare. Prima expoziție a organizat-o la Arad și după 3-4 zile a vândut totul. A doua expoziție, la Timișoara s-a bucurat de același succes. Banii i-a încredințat unei „protectoare”, doamna general Olteanu și a plecat la Roma urmând ca ea să-i trimită lunar din ceea ce strânsese prin truda și talentul lui.

În 1926 expune la Salonul oficial din Roma, pleacă la Paris și se înscrie la Academia de Sculptură Julien. În 1928 expune la Salonul Oficial din Paris. Reîntors în țară, moare în 5 februarie 1930, în urma unei operații.

În hârtiile lui se găsesc și azi scrisori, scrise către „protectoarea” lui care și-a însușit fructul muncii lui luându-i banii și o parte din lucrări și

⁷⁵Placa memorială este păstrată de nepoata sculptorului Gheorghe Groza, Florina Groza-Ziegler, din Moneasa.

⁷⁶A.B.O.R.M., f. 205 (Înștiințarea nr. 745/1932, trimisă în data de 26 august 1932 de către protopresbiterul ortodox român preotului ortodox din Moneasa, Vasile Marcu).

⁷⁷Teodor T.Țiucra, *Gheorghe Groza*, în “Hotarul”, III, nr. 4-5, aprilie-mai, Arad, 1936, p. 73-75.

lipsindu-l de strictul necesar. Și astăzi lucrările se găsesc la această așa zisă „protectoare”, deși familia sculptorului le-a cerut în nenumărate rânduri înapoi. Ea a promis să le vândă și să trimită bani, dar nici banii nici lucrările n’au parvenit familiei... Pe casa în care s-a născut Gheorghe Groza este o placă comemorativă pentru cinstirea memoriei acestui fiu al poporului, de care consătenii lui care l-au stimat, s-au mândrit cu el și l-au iubit”⁷⁸.

La 30 de ani a apărut un nou articol, având ca motto „Vreau să mă fac pietrar și să fac flori din piatră”, și care a reiterat, în rândurile sale, viața și activitatea sculptorului Gheorghe Groza: „Lui Gheorghe Groza i-a plăcut să cutreiere locurile atât de minunate din jurul satului Moneasa. Oamenii bătrâni din sat povestesc că desena cu bețișoare pe pământul reavăn și cu creionul pe hârtiile pe care le găsea aruncate. Alteori, încrusta cu briceagul pe bețe.

În ciuda tuturor greutăților și în schimbul diferitelor servicii personale prestate preotului romano-catolic din localitate, se obține favorul ca fiul cioplitorului de piatră să poată urma cele patru clase elementare. Deși cu calități excepționale la desen, preotul nu dă nici o îndrumare elevului, ba de multe ori îl descurajează. La ce folos era talentul unui copil sărac care se trăgea dintr-o familie de cioplitori de piatră?

Gheorghe Groza începe să lucreze alături de frații și tatăl său. Întreaga familie se mută la cariera de marmură de la Bucova, din apropierea Hațegului. Aici Gheorghe este atras de un mare meșter, sculptor în marmură. Într-o zi i-a spus tatălui său: „Vreau să mă fac pietrar și să fac flori din piatră...”

În plină forță creatoare, cu gândul de a-și închina întreaga activitate poporului, dându-i frumuseți înălțătoare, o moarte năpraznică i-a curmat viața, în anul 1930 la Brașov, fără ca familia să poată obține de la autorități vreo explicație.

Mulți oameni... care vizitează stațiunea Moneasa merg pe la nana Mărioara Carpine, sora artistului. Aici se găsesc picturile „Mama”, „Șodincea Sofia”, „Sora Mărioara”, „Peisaj de deal”. Pe un dulăpior la un loc de cinste se găsește sculptura „Mama”. În rame se găsesc multe fotografii făcute în țară și străinătate. Alături de casa Mărioarei Carpine se află Casa muzeu, unde s-a născut Gheorghe Groza. O casă mică, ascunsă între pomi, cu două cămăruțe. Aici se află picturi, desene, schițe și câteva sculpturi.

În scurta activitate creatoare, Gheorghe Groza a dat naștere la câteva sute de lucrări care sunt de o reală valoare și care anunțau un mare talent”⁷⁹.

⁷⁸C.M.A., C.I., F.G., nr. inv. 87/112.

⁷⁹Vitalie Munteanu, *Pictorul și sculptorul Gheorghe Groza (1899-1930)*, în „Crișana”, an V, nr. 162/10 iulie 1960, p. 3.

Odată cu moartea surorii sale, Mărioara, casa a intrat în paragină. Fratele mai mic al artistului, Florian, ofițer de profesie, departe de casa părintească, prin anii 1970, a oferit, ca donație obiecte de artă, Inspectoratului pentru cultură Arad. Bunurile au intrat, ulterior, în patrimoniul Complexului Muzeal Arad. I s-a refuzat, la început, oferta. Mai târziu, instituția de cultură arădeană a achiziționat mare parte din operele de artă și documentele păstrate, din care s-a constituit Fondul Groza.

În deceniile opt-nouă ale veacului XX, profesorul de desen din Moneasa, Ferentz Mihai, a realizat bustul lui Gheorghe Groza, care, actualmente, se găsește în fața Școlii generale „Gheorghe Groza”.

Amintirea tânărului Gheorghe Groza a rămas neștersă. Și astăzi bătrânii povestesc despre el, ca fiind un om elegant, bine crescut și popular.

2. Fragmente din corespondența sculptorului Gheorghe Groza

Personalitatea în formare a tânărului sculptor Gheorghe Groza continuă să stârnească interes, chiar și după 77 de ani de la moartea sa. Cu toate că, afirmarea sa pe plan artistic a fost scurtă, totuși s-au păstrat un număr mare de lucrări, care se află în posesia familiei sale, a Complexului Muzeal Arad și a urmașilor prietenilor săi.

Legăturile de prietenie menținute de-a lungul timpului, cu persoane de condiție socială diferită, vin să evidențieze trăsăturile personalității artistului. Memoria urmașilor păstrază amintiri și fapte din viața lui, care coroborate reconstituie etapele vieții și creației. De altfel, din corespondența sa, am putut desprinde și numele personalităților, care au contribuit la afirmarea sa ca desenator, pictor și, mai apoi, ca sculptor.

Mecenatul familiei generalului Olteanu⁸⁰ a reprezentat piatra de temelie a carierei sale artistice. Treptat, relațiile cu familia generalului Olteanu, în special cu soția acestuia, s-au transformat în angoase și nemulțumiri, generate de exigențele sau poate șicanele gratuite ale d-nei Olteanu. La acestea se adaugă permanenta îngrijorare față de situația sa financiară și a familiei sale din Moneasa; toate afectând latura formativ-artistică a tânărului sculptor.

Dorința de a se reîntoarce în oaza de liniște a familiei sale a fost animată de planuri de amenajare a unui atelier în casa părintească – „vreau să-mi cer o sobă din „tulipanlak” în soba ce din sus, unde să pot lucra sculptură și ce vreau, până-mi voi face acasă atelier”⁸¹.

⁸⁰L-a cunoscut pe generalul Olteanu, comandantul brigăzii, în perioada cât a fost soldat în Regimentul 85 Infanterie, de la Oradea; acesta i-a remarcat talentul și, apoi, l-a susținut în viitoarea carieră artistică (vezi Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 25-36); Această familie era apropiată regalității României.

⁸¹C.M.A, C.I., F.G., nr. inv. 99, f. 3 (Scrisoare trimisă părinților din Florența, la 23 ianuarie 1926).

Întors de la București, unde a primit „să fac o icoană... pentru regimentul din Brașov”, la Brașov⁸², timp de 8-10 zile a locuit la maestrul constructor, D-l Puiu, pe strada Sitei, nr. 41⁸³.

Întâlnirea cu d-na Olteanu, s-a transformat într-un schimb de replici dure, din care redăm următoarele: „am mai fost eu supărată, da așa tare niciodată și ice că să știu că nimic nu-mi mai are grija...” Discuția a continuat cu reproșuri „... da acuma nu mai ai nevoie de mine, dacă te-am ridicat până aici. Apoi zisei eu : Mai tare m-ați stricat și m-ați apăsât decât ridicat că numa de ace am fost bolnav de venin, apoi ice că sunt obraznic și numa un leneș că nu vreau să lucru nimic numa tot cu sila și că acasă am fost liber. Ba zisei eu, că am lucrat și așa deși am fost bolnav, apoi ice că nu am lucrat că unde-s banii?”⁸⁴

Toate acestea au culminat cu intrarea în viața intimă a sculptorului: „ai aflat o tare jidancă pe acolo și ai stat cu ea așa prăpădit”. Finalul discuției a fost amenințător. D-na Olteanu i-a promis că, nu-i va trimite bani, dacă nu-i va scrie adresa la care locuiește. În cele din urmă l-a invitat la prânz alături de nepotul și nepoatele ei. Groza a plecat la un prieten, care i-a găsit o „sobă”, de care era foarte mulțumit⁸⁵.

După perioada de formare artistică în țară, unde a răspuns comenzilor de pictură și sculptură, a plecat la studii în străinătate. Prin urmare anii 1924-1926/27 i-a petrecut în Italia și Franța.

Itinerarul a început în noiembrie 1924. În gara din Arad, s-a întâlnit cu un prieten, apoi a plecat din Timișoara, miercuri la ora 18⁸⁶, spre Jimbolia, singur, „... cu bagaj destul de modest: un coș cât un hâmbar, 5 perechi de scărtoage una mai ruptă decât cealaltă, mi le-am adus toate că știam că nu mă țin mai mult de o lună de zile fiecare pereche”. Avea ranița cu merindea „gătită de biata mamă, care a rămas plângând numărând toate zilele câte sunt de la zăpostirea Crăciunului până la Sf. Petru...” Mai avea cutia cu „văpsele, stative și biata scoarță de violinuță, nedespărțita mea prietenă, la care cânt așa țigănește și doinele...”

În impresiile de călătorie a relatat despre condițiile grele în care se circulă, cu trenurile personale din România, „de cari să te ferească D-zeu”⁸⁷. După ce a trecut de granița română „toate vagoanele erau încălzite și luminate cât se poate de bine”.

Drumul pâna la Roma a fost anevoios, pentru că nu avea cu cine conversa „sunt cam încăpățânați sârbii și nu prea vorbesc altă limbă decât

⁸²*Ibidem*, nr. inv. 106, f. 1 (Scrisore trimisă părinților din București, la 9 octombrie 1924); Generalul Olteanu se mută împreună cu familia la Brașov.

⁸³*Ibidem*, f. 7.

⁸⁴*Ibidem*, f. 2-3.

⁸⁵*Ibidem*, f. 4-6.

⁸⁶*Ibidem*, nr. inv. 109 (Vedere Postumia, trimisă părinților, la 27 noiembrie 1925).

⁸⁷Idem, A.P.C., *F. neinv.*, f. 1 (Scrisoarea din 10 noiembrie 1924, trimisă familiei).

cea sârbească, deși știu și altele...”. Fire deschisă și amabilă, s-a împrietenit, în cele din urmă, cu un student polonez care mergea în Italia, la Napoli, cu care a întreținut tot drumul discuții în ungurește și nemțește⁸⁸.

Odată ajuns la Triest, unde a văzut marea cu vapoare plutind în largul ei, a schimbat trenul spre Veneția, la ora 11, iar sâmbătă dimineața, la ora 5, a ajuns în Veneția, unde „în loc de birje /a văzut/ gondolele /ce/ se legănau pe apă în fața gării, în loc de tramvaie vapor așa mai nu vin ei unul după altul pe grand-canal, care formează și strada principală”⁸⁹. Sosit în piața San Marco, în zori, a vizitat orașul, care era „decorat cu tot felul de sculpturi ornamentale decorative, tot în marmură albă și colorată, broderii din cele mai delicate, Palatul Dogilor, Palazzo Reale, Palazzo de la Biblioteca”⁹⁰.

Documentele din colecția Fondului Groza, în special corespondența cu cei din țară, nu este numeroasă, în perioada următoare. Astfel, spre sfârșitul anului 1924, un amic al sculptorului, Gabi, i-a transmis sărbători fericite, cu ocazia Crăciunului și a Anului Nou, cu rugămintea de a-i trimite câte o ilustrată frumoasă din Roma⁹¹. La începutul anului 1925, a primit vederi și de la prietenii săi din Brașov, Cornel, Reli, Nițu, Nicolae Păcuraru, Dănilă⁹². La debutul anului 1925, tânărul Groza era într-o criză financiară. I-a cerut, fratelui său, Florian Groza, să-i trimită suma de 7,50 lei. Cu această ocazie și-a exprimat admirația față de piața Sf. Petru, „unde stă și papa” căci locuința lui era aproape de reședința papală⁹³.

La 18 aprilie 1925, baroneasa Hortense Popp, precum și alți prieteni i-au transmis un „Paște fericit”⁹⁴. Trebuie amintit că, baroneasa Hortense Popp, verișoara poetei Viora dr. Ciordaș din Bihor, a fost una dintre persoanele influente, care i-a sprijinit cariera artistică.⁹⁵

Apoi, din Florența, în 30 noiembrie 1925, scria că a sosit la ora 9 și „soba în oraș e mai bună decât la Roma că e pe jos cu cieglă /țiglă/ nu cu piatră și așa oricum e mai calduță”. În cele din urmă, și-a făcut lista de cheltuieli, din care a reieșit că are 100.800 lei; a cheltuit 70.160 lei și mai avea de primit 25.000 lei, și 33.500 datorii, care trebuiau plătite de familia sa cu banii ce urma să-i primească de la Beiuș (4.000 lei) și de la Arad

⁸⁸*Ibidem*, f. 2.

⁸⁹*Ibidem*, f. 3.

⁹⁰*Ibidem*, f. 4.

⁹¹*Colecția personală a familiei sculptorului Gh. Groza* (Vedere trimisă din B., la 29 decembrie 1924 lui Gh. Groza, la Roma, Piazza Rusticucci, 34 Int. Roma).

⁹²*Ibidem*, (vedere trimisă la 9 ianuarie 1925 de la Beiuș lui Gh. Groza, la Roma).

⁹³C.M.A., C.I., F.G., nr. inv. 102 (Vedere din Roma, trimisă părinților la 17 ianuarie 1925).

⁹⁴Idem, A.P.C., F. *neinv.*, f. 6–7.

⁹⁵Interviu cu d-na Dobrin-Bayer, nepoata poetei Viora din Bihor.

(5/6.000 lei)⁹⁶. Însă, d-nei Olteanu „ăi scriu că am câștigat 97.000 lei, că așa s-a nimerit”⁹⁷.

Grija pentru „scumpii și mult doriții părinți”⁹⁸ cărora le scria să-și păstreze banii pe care i-au primit fie de la Arad – „cei 6.000 lei”⁹⁹ – fie din altă parte, precum și dorința de a-și ajuta sora, Mărioară, să-și construiască casa¹⁰⁰, l-au determinat să contracteze numeroase împrumuturi, „de la Banca din Arad de la d-nul dr. Iustin Miron care este un om cu mare suflet și care înțelege greutățile omului sărac”¹⁰¹, pentru a putea să se hrănească și pentru a putea lucra.

Greutățile și neajunsurile l-au adus în situația de a face „comerț din artă”. Indignarea, dar și nevoia de a creea, mânat de impulsurile artistice ale propriului „eu”, converg spre formularea crezului său artistic, exprimat în rândurile: „că pânăi lumea nu voi ajunge artist. Banii vor veni ei fără ca să mă gândesc la ei ca să-i câștig anume”. A considerat că omul poate să facă artă adevărată dacă o „face condus numai de bunul D-zeu și de sufletul și simțul ce-l are artistul, cu talentul dăruit de la bunul D-zeu”¹⁰².

Astfel, pentru a lucra cât mai comod și fără frustrări a inventat un stativ, pe care putea desena fie șezând, fie stând în picioare. Admirația pentru invenția sa din partea mai multor apropiați a însemnat și primirea unui sfat de obținere a unui brevet, prin care stativul să nu poată fi „fabricat fără voia mea”¹⁰³.

La Roma, a locuit la adresa: Dacia Traiană, Via delle Coppelle 72, unde a primit numeroase scrisori¹⁰⁴. Cărțile poștale, din partea D-lui General Olteanu și a soției lui, conțineau mulțumiri pentru frumoasele rânduri. În data de 22 martie 1926, a primit suma de 6.000 lei din partea d-nei Olteanu, care și-a revizuit atitudinea față de Groza. Tonul hotărât al scrisorii expediate protectoarei sale „foarte respicat... în privințele atât cu banii și cu toate afacerile mele... deoarece nu pot să mai fac artă”¹⁰⁵ – în condiții mizere a fost umbrat de o nouă ofertă tentantă „adecă să fac pe Ciordaș și pe Bolcaș – pe care i-au omorât ungurii”, sculptură care se va pune în Oradea-Mare într-o piață ori în Beiuș. Ingeniozitatea d-nei Olteanu

⁹⁶C.M.A., C.I., F.G., nr. inv. 104, f. 1–2 (Scrisoare din Florența, adresată părinților, la 30 noiembrie 1925).

⁹⁷*Ibidem*, f. 3.

⁹⁸Idem, nr. inv. 99, f. 1.

⁹⁹Idem, nr. inv. 104, f. 2.

¹⁰⁰Interviu cu nepoata sculptorului Gh. Groza, Florina Groza Ziegler, din Moneasa.

¹⁰¹C.M.A., C.I., F.G., nr. inv. 99, f. 5.

¹⁰²*Ibidem*, f. 6-7.

¹⁰³Idem, nr. inv. 107, f. 1 (Scrisoarea din Florența, adresată părinților, la 30 ianuarie 1926).

¹⁰⁴*Ibidem*

¹⁰⁵Idem, nr. inv. 105, f. 1 (Scrisoare din Roma, trimisă părinților, la 22 martie 1926).

s-a remarcat și de data aceasta, prin promisiunea câtorva sute de mii. Tânărul Groza a acceptat oferta și din dorința de a putea ajunge acasă¹⁰⁶.

Înainte de a reveni în țară, a mărturisit părinților săi, că dorește să mai vadă Roma, unde „va face ceva icoane ca la vară în lipsă de bani să mai pot vinde câte unul pe la domnii de la Feredeu, așa că atunci pentru toți va fi mai ușor”. Continuă scrisoarea cu instrucțiuni clare legate de repartitia banilor – 15.000 – pe care trebuia să-i primească de la județ, din care lui urma să-i trimită 10.000, iar restul să rămână pentru nevoile casei. Scrisoarea se încheie, cu rugămintea, de a nu o arăta nimănui și, apoi, să o arunce în foc¹⁰⁷. Explicațiile ar putea fi multiple, dar nu dorim să facem speculații, pentru că, din cele prezentate, se pot deduce numeroase poziții atitudinale.

În tot zbuciumul cotidian, a găsit și puțin răgaz pentru a se bucura românește „cu bere și doină”, cu profesori și studenți¹⁰⁸.

Ca întotdeauna, a primit felicitări din partea părinților și a prietenilor chiar de Sf. Gheorghe, după ce s-a întors de la biserică. În cele 4 file, ca răspuns la vederea părinților săi, și-a manifestat dorința de a fi alături de cei dragi, dar și tristețea că nu și-a văzut nepoata frumos îmbrăcată, cu catrințe, de Paști. Pe aceasta o sfătuiește „să mănânce ouă cât mai multe și să beie lapte mult și să doarmă mult”, pentru că era o fire bolnăvicioasă. Tot acum își anunță și plecarea spre Napoli, Sicilia, unde va sta, 2-3 săptămâni, împreună cu un alt român pietrar¹⁰⁹.

La 4 mai 1926, a expediat o vedere, din Pozzuoli, fratelui său, Florian Groza, relatând că se află la 10 km de Napoli. De aici, peste 10 zile a plecat spre insula Capri, orașele Palermo și Pompei, împreună cu d-l Minișor din Arad. Așadar, peste 5-6 săptămâni, urma să se întoarcă în țară¹¹⁰. Splendidul peisaj al insulei Capri l-a vrăjit pe tânărul artist. Încremenit în fața naturii, plin de dorințe și frustrări, Groza a poposit în această oază de liniște italiană, 3 săptămâni¹¹¹. Itinerarul propus, în Italia, a fost relatat, pe larg, într-o scrisoare expediată, din Pozzuoli, la 15 mai 1926. De pe malul mării aproape de Napoli „pe unde merg tot cam la două zile cu tramvaiul”, duminica dimineața a plecat, cu un același domn Minișor, pe insula Capri, unde a stat 3 zile. În timpul iernii a rămas la Florența. Peste 2-3 zile și-a programat o călătorie la Veneția, Budapesta și,

¹⁰⁶*Ibidem*, f. 3–4.

¹⁰⁷*Ibidem*, f. 5-7.

¹⁰⁸*Colecția personală a familiei sculptorului Gh. Groza* (Vedere din Roma trimisă părinților la 3 aprilie 1926).

¹⁰⁹C.M.A., C.I., F.G., nr. inv. 101, f. 1-4 (Scrisoare, trimisă părinților, de la Roma în 25 aprilie 1926).

¹¹⁰Idem, nr. inv. 108 (Vedere din Pozzuoli, 4 ianuarie 1926, adresată fretelui său, Florian Groza, elev în clasa a VII-a liceu, „Căminul Studentesc”, Str. Gen. Dragalina).

¹¹¹*Colecția personală a familiei sculptorului Gh. Groza* (Vedere din Insula Capri, scrisă de la „Caffe Centrale”, trimisă familiei la 16 mai 1926).

în cele din urmă, trebuia să se întoarcă în țară, prin 15-20 iunie. Între timp, a sosit vestea că, la Roma, a primit 100 lire de la Reli din Beiuș „ca să ăi cumpăr ceva de pe aici”; și tot în această perioadă a împrumutat, de la banca d-lui Neamțu, 16.000 lei¹¹².

Potrivit planurilor urma să se întoarcă în țară, pe 1 iulie, mai ales că, a aflat că, venise și fratele său mai mic, Florian, în vacanță¹¹³. Cu toate acestea și-a continuat itinerariul prin Napoli, unde a fost la muzeu și „merg cu vilaniu electric”. La 22 mai 1926, a plecat spre Napoli, Palermo, insula Capri. Aici a poposit 2 săptămâni, nu 3 cât a dorit. După ce s-a întors în țară, la scurtă vreme, în 30 iulie 1926, Generalul Olteanu i-a expediat o vedere, în care îi mulțumește pentru cuvintele sale care „au impresionat mai ales cercul intim al familiei mele”¹¹⁴.

La începutul lunii septembrie (2 septembrie 1926) primește o vedere de la un prieten, Toader, care, pe lângă reproșul că nu i-a mai scris, l-a rugat că, dacă se întoarce până în 15 septembrie, să-i aducă un pachet de acasă, de la Șimand sau să treacă pe la sora sa, „pe la Șiria, măritată Agrina Todor, la moara cea mare, aproape de gară”¹¹⁵. De asemenea, dr. Marcel Olteanu, fiul generalului, la 12 decembrie 1926, îi mulțumește pentru rândurile sale, exprimându-și totodată bucuria de succesul avut de Groza la examen. Tot acum îi trimite și 452 de lire (4.000 lei)¹¹⁶.

Două zile mai târziu, Viora dr. Ciordaș, poeta din Bihor, și-a exprimat regretul de a nu putea avea la timp, „scoarțele cărților mele dragi făcute de D-ta”. Încheie vederea cu „Primește expresiunea distinsei mele considerațiuni...”¹¹⁷ Poeta Viora din Bihor a fost o altă persoană influentă, în cercurile intelectualității, care a sprijinit activitatea artistică a tânărului Groza. A făcut numeroase comenzi de tablouri, pe care, apoi, le-a vândut. Mai amintim că, actualmente, în posesia urmașilor amintitei poete, se află câteva picturi¹¹⁸.

Reluăm firul călătoriilor.

La sfârșitul anului 1926, s-a îndreptat spre capitala Ungariei, Austriei și, apoi spre Zürich, ajungând, în cele din urmă, la Paris¹¹⁹, unde a

¹¹²C.M.A., C.I., F.G., nr. inv. 100, f. 2-4 (Scrisoare din Pozzuoli, la 15 mai 1926, adresată părinților); *Colecția personală a familiei Groza-Ziegler* din Moneasa.

¹¹³*Colecția personală a familiei Groza-Ziegler* din Moneasa (Vedere trimisă din Roma, la 19 iunie 1926).

¹¹⁴*Ibidem*

¹¹⁵C.M.A., A.P.C., F. neinv., f. 9.

¹¹⁶*Colecția personală a familiei Groza-Ziegler*, din Moneasa (Vedere din Brașov, trimisă lui Groza la Roma).

¹¹⁷*Ibidem* (Vedere din Beiuș trimisă lui Groza, la Moneasa, în 14 decembrie 1926).

¹¹⁸Interviu cu d-na Dobrin-Bayer, nepoata poetei Viora din Bihor.

¹¹⁹Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 27.

locuit la adresa „11-ar 3 cité Joly (nu Joli)”¹²⁰, de unde a trimis considerațiile sale celor de acasă și prietenilor săi.

În perioada pariziană, s-a conturat și mai mult dragostea pentru sculptură „simțesc acum de o vreme, că totuși acea ă-mi place mai mult”, inspirată de la profesorul său, Henri Bouchard, care era „un sculptor foarte mare francez”¹²¹. Atmosfera culturală a Parisului l-a însuflețit, însă nu egalează „cele ce iubesc foarte mult și anume dealurile și văile și pădurile cele frumoase și cu aerul cel curat cum este pe la Moneasa mea cea scumpă”¹²². „Muzeele și toate cele sunt splendide pe aici... Este splendid și mult, mult mai bogat și mai mare decât vastul Vatican din Roma. Acolo e (în Louvre) capodopera lui Leonardo da Vinci „Monalisa” sau „Gioconda” care este o minune nu altceva. Apoi tot acolo este și „Venus din Milo” (aflată pe insula Milo), apoi am fost de am văzut și mormântul lui Napoleon I și hainele pe care le-a purtat el. Tot acolo este și un vagon de tren de cl. I în care s-a suscris pacea acum după războiul mondial, apoi am fost în Panteon unde am văzut mormântul lui Victor Hugo, Voltaire, Rousseau, Emile Zola și alți mari oameni”. Trăia „aici” cu „o liră pe zi, lapte foarte bun, cu 1 franc și 6 cetime (cam 10 lei)”¹²³.

Scrisorile și vederile, atât cele aflate în patrimoniul Complexului Muzeal Arad, cât și cele din colecția familiei sculptorului, au fost redactate într-o primă variantă, pentru că avea obiceiul de a le rescrie. Deseori, în textele sale găsim greșeli de ortografie sau o exprimare simplistă, lucru pe care l-am redat în citate sau în explicații, tocmai pentru a redefini un spirit artistic.

Autodidact, înzestrat cu talent artistic, Gheorghe Groza, cu firea sa deosebit de temperamentală, a trăit cu maximă intensitate toate momentele, atât cele de satisfacție profesională, cât și zbuciumul cotidian. Din motive rămase încă neelucidate, asupra cauzei morții sale, planează suspiciunea.

Chipul nostalgic al lui Gheorghe Groza a rămas viu în amintirea bătrânilor satului, care îl iubeau datorită umorului și bune sale dispoziții. Astfel că întâlnirile cu prietenii săi din Moneasa, în timpul șederii sale acasă, se desfășurau „La codrul verde”, (IL. 80) locul în care se depăneau amintirile și aventurile trăite.

¹²⁰C.M.A., A.P.C., *F. neinv.*, f. 1.

¹²¹Idem, *C.I., F.G.*, nr. inv. 103, f. 1 (Scrisoare din Paris, 24 aprilie 1927, adresată părinților).

¹²²*Ibidem*, f. 2.

¹²³*Ibidem*, f. 3-4.

3. Poarta spre nemurire

3.1 Interviu cu nepoata sculptorului, Florina Groza-Ziegler¹²⁴

Florina-Groza: În armata austro-ungară nu intra orișicine, trebuia să ai o anumită înălțime, greutate, grad de cultură, chiar dacă nu avea-i școală. Și de la Moneasa, Dezna, Sebiș, o fost singurul ales, ... Gheorghe Groza, în 1917, deci la 18 ani. Și o fost înrolat în armata austro-ungară și dus pă front... Când s-o făcut România Mare o ajuns la vârsta de încorporare, iară l-or luat și în armara română*. Și-atuncea, vezi nici eu nu știu amănunte, printr-un complex de împrejurări, generalul Olteanu l-o văzut și l-o luat ordonanță. Și-atuncea și-o dat seama de talentul lui. Vezi nu-mi mai aduc aminte în ce an a fost asta. O fost după Bușiția. El o făcut picturile. Într-adevăr d-na Olteanu s-o ocupat de expoziții și vindea, să-i trimită lui bani acolo. Și din scrisori ai citit ce foame răbda!

- Da...

Florina-Groza: Placa lui Gheorghe Groza e la mine în casă. Și cu Olteanu, din scrisori reiese că o făcut foame.

- Dar, după expoziția de la Brașov i-a promis că-i dă 4.000 de lei, ori erau, foarte puțini.

Florina-Groza: Și mânca citrice și-și distrugea pictura.

- Da, noroance.....

Florina-Groza: Da și cum scrie acolo, zice, că simt cum flacăra de artist se stinge și trebuia să distrugă pictura ca să poată pe aceeași pânză să mai picteze. Deci el nu avea materialul necesar picturilor. Și când o murit el la Brașov, poate c-o fi făcut apendicită.

- Există undeva scris lucrul ăsta ?

Florina-Groza: Nu există, pentru că tata era locotenent atunci. Olteanu era general. Și când l-o îngropat în Brașov cu pompă militară... Păi tata avea un cuvânt de spus ? Nu. Și atâta zice că în casa lui, și tot n-o fost un apartament de două camere la generalul Olteanu, zice că nu puteai pune degetul de picturile lui Gheorghe Groza.

- Și unde-s ?

Florina-Groza: Unde-s, unde-s... E clar că doar a patra generație mai trăiește. Probabil că și ei or făcut canalul și or fi fost deportați. S-or prăpădit. Da numa așa din gură-n gură. Că vezi cum îi și familia Bayer, de care ți-am spus, vreo cinci tablouri, ne pot sta la dispoziție, în cazul unei expoziții. Deci așa, Miloș¹²⁵ o avut iarăși pictură de-a lui Gheorghe Groza. Da el s-o îndrăgostit de-o oarecare, de o prostituată din Paris, Tosca. Aveți la muzeu bustul. Tosca o fost logodnica lui și cu aia urma să se căsătorească. Și aia era o pasăre de noapte. Și el o vrut să se sinucidă, mort

¹²⁴Interviu cu Florina Groza-Ziegler, nepoata sculptorului Gheorghe Groza, din Moneasa.

* Colecția de fotografii a familiei Groza-Ziegler. „Gh. Groza-soldat” (IL. 71)

¹²⁵Este vorba de arhitectul arădean Miloș Cristea.

de foame. Știi! Și ea l-o luat, l-o dus acasă. Și am avut scrisori, care începeau cu „mon amour” și le semna Tosca. Da, Dumnezeu mai știe unde-s. Deci el urma să se căsătorească cu această Tosca. N-o mai apucat c-o murit. Și când s-or dus la înmormântare n-or avut voie să meargă decât bunicu, bunica și tata. Nu ți se pare ceva ciudat ?

- Mai circulau zvonuri că el ar fi fost otrăvit!?

Florina-Groza: Păi da, s-o zis la un moment dat, în ultima scrisoare scria că vine sănătos o ajuns după ce o fost îngropat. Da, da o fost o apendicită galopantă. Diagnosticul a fost dat de Spitalul militar. Tata o vrut să-l ducă la Moneasa să-l îngropape. Nu ți se pare normal ?

- Dar, din câte știi, nu l-a lăsat.

Florina-Groza: Nu, nu. Nu știu de ce.

- Și mormântul lui, unde-i ?

Florina-Groza: La Brașov are o plăcuță de piatră și o fost îngropat altcineva deasupra.

- Extraordinar!

Florina-Groza: Ei tot din familie! Tot din familie. Numai eu când am fost, era Gheorghe Groza pictor și sculptor. Era.

- În afară de perioada Paris, Florența și celelalte, când se-ntorcea acasă cum reacționa d-na Olteanu? Pentru că apare în scrisori, la un moment dat, consemnat: „da că mergi acasă și îți petreci timpul aiurea, nu lucrezi nimica, ești leneș, dai banii acasă și nu-mi dai banii mie!”

Florina-Groza: Adevăru-i că el s-o băgat în bancă.

- Am văzut că foarte multe conturi și-o deschis.

Florina-Groza: Și-o deschis pentru soră-sa, Mărioara, de i-o făcut casa. O murit și o rămas tata cu toate datoriile la bancă. Dacă tata nu era girant, era singurul salariat... Nu știu, tu ai citit cartea... tot legat de Gheorghe Groza. Poate că l-or reabilitat, da nu-i vorba de reabilitare, pentru că niciodată n-o fost consacrat și destituit și iară să-l... Nu s-o ocupat nimeni în mod special de el. Îs atâtea mistere în jurul lui. Și în fiecare an ce trecea tot mai adânc se îngropa misterul.

- D-na Olteanu nu a avut influență asupra comenzilor pe care le-a primit Groza ?

Florina-Groza: Se poate că la regele Mihai o fi avut, Marcelică fiind aghiotantul lui Mihai.

- Asta mă întreb, pentru că Lazăr Nichi cere să fie executate cele două busturi: Coșbuc și Xenopol...

Florina-Groza: Da nu erau concursuri pe atuncea ?! Că la monumentul de la Buziaș, care n-o mai apucat să-l facă, zice că o câștigat concursul.

- Era plecat în Italia, era la Roma atunci.

Florina-Groza: Da, putea să trimită schița. No, pă regele Mihai îl am, da-i la Ștefan, numa am poză.

- El avea un bar preferat la care merea în Moneasa?

Florina-Groza: Da, Codrul Verde.

- Da, nu știu, mi-ați povestit odată.

Florina-Groza: Trebuie să fie în scrisori și așa ceva. „Codrul Verde” era unde-i casa lui Rodica și a lui Călin. Era un birt „La Codrul Verde”, unde se duceau ei, prietenii.

- Avea prieteni în Moneasa ?

Florina-Groza: El era foarte, foarte simpatizat și foarte iubit. Vezi dacă ar veni tanti Ili și tanti Ghita a lu` baronu, că ele l-or cunoscut personal. Ea vine în septembrie, că are 87 de ani. Cu ea trebuie să vorbesc. Că și tanti Ili are basorelief cap de copil. Ioji țâganu, bunicu lu` Dana de la țâgani, are la voi un bronz, cap de țâgan.

- Groza scria că vrea să se-ntoarcă la Moneasa și să-și facă un atelier.

Florina-Groza: Da o avut și schema, locul lui o fost unde-i casa lui Rodica a lui Călin.

- Da ?

Florina-Groza: Tata l-o moștenit pă câte datorii le-o dat.

- Nu aveți scrisorile lui de la iubite ?

Florina-Groza: Nu, io scrisori n-am nimic, decât ce-o dat tata la voi. P-o țărancă. Și ști pă cine o iubit el, ca ficior? Foarte tare! Pă nană Mărinca. Da, astea toate-s mai bătrâne, nici măcar poze de la nană Mărioara nu am. Da așa era o figură veselă. El o făcut prima dată bețele alea împletite, el o fost cu ideea cu bățele alea, care le-or făcut țigani după aia. Pe ce punea mâna împeștrita și aranja. Și făcea pă vale mori și jucărioare, care se duceau pă vale una după alta. Jucării pentru copii, se juca efectiv cu copii pă vale. Era foarte legat de Moneasa.

- El și spunea: „Moneasa mea scumpă”

Florina-Groza: Păi da. Și că nu dau Moneasa pentru toate frumusețile Parisului și Italiei.

3.2 Interviu cu d-na Dobrin-Bayer¹²⁶

- Ce amintiri vă leagă de Gheorghe Groza ?

Dobrin-Bayer: În Beiuș este un monument în piața centrală a Beiușului, monument care reprezintă, de fapt, o femeie, așa într-un vâl foarte frumos, România, la picioarele căreia sunt îngenuncheați cei doi, Bolcaș și Ciordaș. Această statuie, bust, este un monument statuar. Pe un soclu foarte înalt, iar dedesupt este scris numele celor doi. Când au venit rușii l-au dat jos și în timp s-a spus ce-i cu el și pe urmă a fost topit, iar acum după '90 s-a refăcut, după modelul ăla, dar așa într-o manieră mai modernă și dacă mergi în Beiuș îl vezi refăcut. Ai văzut fotografie cu monumentul?

- Nu.

Dobrin-Bayer: Există și fotografia cu monumentul vechi și cu monumentul nou. Monumentul nou a fost refăcut, cu ocazia împlinirii, să mă gândesc, deci ei au fost omorâți în 4 aprilie 1919, la împlinirea unei sume rotunde, probabil că la 75 de ani.

- Și spuneți-mi care a fost totuși legătura lui Gheorghe Groza cu Vioara din Bihor ?

Dobrin-Bayer: Viora, care este o Viorică dezmiardată, e un nume destul de obișnuit în zona Beiușului. Ah, cred că sigura legătură a fost de protejare, de ajutorare, pentru a se strânge fonduri, pentru ca el să-și poată desăvârși studiile, lucrările... Asta.

- Pentru că în aprilie 1926 îi trimite o scrisoare, de fapt o vedere lui Gheorghe Groza, prin care, își exprimă regretul că nu a reușit să primească scoarțele pentru cărțile ei.

Dobrin-Bayer: Pentru că bunica scria, cu toate că vă spun a fost o autodidactă, care și-a făcut în particular toate studiile. Știa câteva limbi și le știa bine, adică scria corect și-n germană și-n franceză și era extrem de sensibilă.

- Spuneți-mi în ce împrejurări l-a cunoscut pe Gheorghe Groza ?

Dobrin-Bayer: Deja asta nu mai știu, da cred că prin Bușia.

- Și despre familia Olteanu ?

Dobrin-Bayer: Despre familia Olteanu, atâta știu, familia Olteanu erau prieteni foarte buni cu un frate de-al tatei, cu Caius Dobrin și cu soția lui, nu știu dacă nu erau și ceva rude, care era din Sibiu, cu Florica Dobrin. Și ei erau foarte prieteni cu familia Olteanu. ... Ioana Dobrin, fiica tatălui tatii a stat în ultima perioadă la ei, având grijă de ea Anca, sora mea cea mai mare. Ei, și Ioana avea o cameră la Breaza în casa familiei Olteanu, și cu această ocazie Anca o mai ducea cu mașina acolo. Se vedea și cu familia Olteanu și cumva s-a apropiat, îi cunoștea și se vedea cu ei cât de cât. ... Marcelică Olteanu o avut doi sau trei băieți, unul din ei, noi am pierdut legătura cu ei, că d-na Olteanu, Dora Olteanu, cred c-o fi murit între timp.

¹²⁶Interviu cu d-na Dobrin-Bayer, nepoata poetei Viora din Bihor, o mecena a sculptorului Gheorghe Groza.

Și cred că Dora era soră cu tanti Florica. ... familia Olteanu care era din Craiova, o veche familie boierească...

Că și la noi în familie sunt tablouri de-ale lui. Probabil bunica le-o cumpărat sau probabil le-o primit. Că și la bunica sunt niște fulgi de nea, stau așa, foarte frumoși. Pă urmă și eu am natura moartă, tablouri de la mama, care sunt la mine și la unul din verii noștrii, care-i mai în vârstă decât noi și știe mai multe, Sabin Negru, care a fost medic în București.

3.3 Interviu cu Ghita Nesnera¹²⁷

- Ce vă amintiți despre Gheorghe Groza ?

Ghita Nesnera: Despre Gheorghe Groza știu că eu am fost cu 14 ani, 15 ani mai tânără decât el, dar ca om era așa de simpatic, așa de înțelegător și cu copii, așa că ne-am înțeles așa de bine, că atunci încă era Hotelul Mare, în capătul ruinelor de fostul hotel...

- Vila 1 ?

Ghita Nesnera: În capăt, știți, dacă ieșiți de la lac atunci în sus, acolo era cel mai mare Hotel din Moneasa, ăsta era primul și-acolo am stat și... foarte bine ne-am distrat acolo.

- Am înțeles, de la doamna Ziegler, că vă făceați vizite dese sau venea el pe la dumneavoastră!

Ghita Nesnera: Noi am petrecut verile, că taică-meu a fost amorezat de Moneasa. Și tot timpul l-am petrecut împreună. El era mai mare ca noi, dar era foarte înțelegător și cu tinerii... Și tot acolo ne-am întâlnit cu familia, eram ca niște rude deja... io am fost și fată de onoare la o nuntă cu fratele lui mai mic, cu Florian, a lu` prefectul Groza, era pe-atunci în Arad, el era prefect în orașul Arad și fata lui s-o măritat, și ne-a chemat pe toți la Moneasa, care eram o grupă în Moneasa. Am petrecut foarte bine timpurile acolo. În ceea ce-l privește pe Georgiță era un băiat foarte drăguț, modest, talentat... de-aia am pomenit și de Hotelul acela, atunci ăla era hotelul cel mai mare din Moneasa, în timpurile mele, acum 65 de ani. Și era un mic salon cu pian și eu cântam la pian. Ha! – ne-am distrat așa de bine, am dansat și era și masă de ping-pong, foarte bine m-am distrat. Totdeauna mingile cădeau în pârau de lângă, totdeauna... în fiecare zi trebuia să cumpărăm mingi de ping-pong, că toate au sărit în pârau. ... Și în ceea ce privește pe Georgiță eram prieteni foarte buni, ședeam pe la el, el era băștinaș din Moneasa. Noi eram goști la el. În fiecare seară după cină, că noi am mâncat acolo la el...

- Picta ?

Ghita Nesnera: Nu picta. El făcea sculptură din miez proaspăt de pâine. Așa figuri făcea, că era mai bătrân decât noi, dar tare mult îi plăcea cu copii, cu fetele. Și ne-a făcut figuri, ne-a făcut o armată întreagă pentru noi, în două minute, noi numai trebuia să comandăm, păi da, și el sculpta în coajă și a făcut...! Extraordinar, ce fatalitate a fost! Și era atunci încă foarte tânăr. Păi, el a fost cu mult mai bătrân decât mine. Așa că și totdeauna era vesel și foarte atent și cu noi și cu copii mici și nu mi-a spus: ioi mucoasa! Totdeauna ne-a primit și ne-a făcut de toate, foarte simpatic... Așa în doliu am fost când am auzit că săracul nu mai este. Ce-a pățit și cum a pățit asta este un secret. În ce an s-a născut George ?

-1899

¹²⁷Interviu cu Ghita Nesnera, cuscra baronului Andreny; aceasta a copilărit cu sculptorul Gheorghe Groza.

Ghita Nesnera: În '99. Sigur era cu 15 ani mai bătrân decât noi atunci. Asta era frumos din partea lui. Totdeauna a stat de vorbă cu noi. Niciodată n-am stat în spatele lui. Hai, fă-ne asta și fă-ne aia și așa de drăguț ne-o servit. Era săritor. Dacă trăia, era ceva extraordinar. Eu nici n-am cunoscut altfel de oameni până atunci. Foarte, foarte drăguț și modest... Cine are așa un talent și poate să rămâie așa simplu și modest, asta rar se-ntâmplă.

- Ce m-a frapat a fost întotdeauna privirea lui tristă, parcă degaja o melancolie deranjantă.

Ghita Nesnera: Parcă și-a simțit deja viitorul.

Capitolul 8

Stațiunea balneo-climaterică Moneasa

„monesenii ...sunt oameni fanatici, devotați stațiunii lor”
(Sabin Manuilă, 1925)

Peisajul pitoresc al stațiunii Moneasa este completat armonios de izvoarele termale și aerul puternic ionizat. Izvoarele termale au fost amintite în diploma din 1597, în care se consemnează actul de donație făcut de Sigismund Báthory lui Kornis Gaspar¹. „Băile termale” au fost cunoscute și apreciate de otomani. Descoperind calitățile binefăcătoare, turcii le-au utilizat pentru recuperarea sănătății. Nu știm însă dacă au fost angajați medici turci, dar s-a cunoscut faptul că, de multe ori, s-au adresat vracilor². În acele vremuri, băile nu au fost exploatate în scop turistic. Interesul pentru amenajarea stațiunii a început abia în secolul al XIX-lea când proprietarii Monesei, pe lângă exploatarea minelor, calcarelor și marmurei au început amenajarea stațiunii.

De-a lungul vremii, s-au făcut numeroase aprecieri asupra locurilor pitorești ale Monesei. Istoricii perioadei moderne au menționat-o ca fiind „unica stațiune balneară din comitatul Arad, situată în părțile nord-estice”. Viitoarea stațiune și-a luat denumirea de la satul cu același nume. Ea atrage prin efectul curativ al izvoarelor termale³. Cercetătorii au apreciat că apele termale izvorăsc din calcarele triasice, care se găsesc la o distanță de ¼ h de satul Moneasa⁴. Efectul curativ al apelor termale poate fi simțit în afecțiunile organelor digestive, bolilor reumatice, debilitate generală și boli abdominale. Dintre izvoare, doar două au o semnificație mai deosebită. Analiza a permis stabilirea temperaturii lor, ce variază între 18, 25 și 31°C. Apa este cristalină și conține Na, Ca, Fe, K și Mg, sub formă de săruri minerale și carbonice; la acestea se adaugă acidul silic, ce se găsește în proporție mare⁵. Pe lângă acestea, există și izvoare cu apă rece, ce au un debit bogat. Cu toate că nu au însușiri chimice deosebite, totuși, sunt foarte utile, deoarece asigură băilor o temperatură plăcută⁶.

¹Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 165; Somogyi Gyula, *op. cit.*, p. 180-181.

²Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 248, 259, 264; Somogyi Gyula, *op. cit.*, p. 180-181.

³Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 502-504.

⁴D.J.A.N.A., *F.P.J.A., Acta congregationum*, dos. 753/1822, f. 5; C. Diaconovich, *op. cit.*, p. 797.

⁵Gaál Jenő, *op. cit.*, 502-504; Dr. Kardos Géza, *Erdélyi Fűrdőkalauz*, Arad, 1928, p. 156; C. Diaconovich, *op. cit.*, p. 320; Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruț, *op. cit.*, p. 35; A. Șc. Gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Gh. Bărbuceanu, *mss. cit.*, p. II.

⁶Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 502-504.

Susurul izvoarelor și singurătatea sălbatică a locurilor te conduc spre o baie retrasă frecventată de turiști pentru recuperarea sănătății. Amenajările realizate în preajma băii și hotelului cu camere de către proprietarul Névery, au îmbiat turiștii, în număr mic cei drept la mijlocul secolului al XIX-lea, să vină pentru însănătoșire și distracție⁷ chiar de la distanțe apreciabile. Cu toate măsurile luate de proprietarul amintit, stațiunea a fost neglijată, motiv pentru care nici nu prea a fost vizitată. Chiar și drumul de acces era aproape impracticabil. Traseul Sebiș – Moneasa, cu căruța, era parcurs în 2h, din cauza lipsei amenajării drumurilor și podurilor. În anotimpul ploios, căruțele intrau până la butucul roții în noroi și apă. De multe ori, datorită locurilor puține de cazare, turiștii au fost nevoiți să plece, iar cei cazați să renunțe la multe comodități⁸.

Din ordinul comitelui suprem al Aradului către pretorul plasei Buteni, începând cu data de 20 mai 1853, notarul din comuna Prăjești a fost obligat să verifice și să întocmească, sub îndrumarea pretorului din Buteni, un tabel cu străinii care vin la tratament în băile Moneasa⁹. Ca urmare, din listele întocmite rezultă că, în acest an, stațiunea a fost vizitată, cu precădere, de turiștii din comitatul Arad și din comitatele învecinate, fără a fi semnalate persoane venite din străinătate, cu funcții și poziții sociale importante. Asistența medicală a fost asigurată de medicul comitatului cu sediul în comuna Sebiș, „care se deplasa zilnic în acest scop la Moneasa”¹⁰. În cursul lunii iunie a aceluiași an, inspectorul Băilor din comuna Sebiș a consemnat un număr de 12 persoane, împreună cu 17 însoțitori (membrii de familie și servitori)¹¹. Într-un raport al primpretorului din plasa Buteni către comisarul gubernial cezaro-crăiesc s-a aratat că turiștii „vin pentru distracții și odihnă. Bolnavii veniți pentru tratament, în general, părăsesc sănătoși stațiunea”. Însă, pentru a susține dezvoltarea și creșterea numărului de vizitatori s-a propus amenajarea stațiunii după „planul medicului primar al comitatului Arad, dr. Bittner Emeric”¹².

Cu toate acestea raportul autorității comitatului Arad către Consiliul locotenențial cezaro-crăiesc, departamentul Oradea, cu privire la desfășurarea sezonului balnear la băile din Moneasa în anul 1819, arăta că băile Moneasa abia puteau fi considerate în categoria stațiunilor balneare, întrucât nu au fost elaborate standarde de funcționare și administrare la nivelul scontat. Turiștii au fost, cu precădere, locuitorii din comitatele învecinate, dar și din Arad, nesemnându-se persoane străine sau cu

⁷Fábián Gábor, *op. cit.*, p. 75.

⁸Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 502-504.

⁹D.J.A.N. A., *F.P.J.A., Actele comitatului*, dos. 328/1854, f. 4.

¹⁰Idem, dos. 566/1853, f. 1.

¹¹Idem, dos. 190/1853, f. 2; Idem, dos. 260/1853, f. 1.

¹²Idem, dos. 533/1853, f. 1.

poziții sociale foarte înalte. Asistența medicală a celor din stațiune a fost asigurată de medicul comitatului din circumscripția Sebiș, care se deplasa zilnic în acest scop la Moneasa¹³.

Pentru o mai bună funcționalitate a băilor, în anul următor, notarul zonal a fost însărcinat să le administreze¹⁴ fixând prețurile de cazare și meniul. Capacitatea stațiunii s-a limitat la 5 camere de baie și 14 camere de oaspeți¹⁵. Decizia de a acorda credibilitate autorităților din localitatea Moneasa cu scopul de a lua măsuri pentru bunul mers al stațiunii a însemnat începutul unei administrații mai eficiente. În perioada 18 iunie-4 august s-a înregistrat o creștere a numărului vizitatorilor la 25, cei mai mulți din comitatul Arad¹⁶.

Un alt raport al pretorului cezaro-crăiesc al plasei Buteni către împuternicitul cezaro-crăiesc al comitatului Arad, privind înaintarea listelor cu străinii care au vizitat stațiunea, consemnează că evidențe asemănătoare au fost trimise și la Poliția cezaro-crăiască din Viena și la împuternicitul cezaro-crăiesc din Arad. Tabelele anexate conțin informații referitoare la anul 1854, luna iunie, când trei persoane au vizitat băile Moneasa. Ele erau venite din Batanya, Arad și Lököshaza. Fiecare vizitator a fost însoțit de un servitor¹⁷. În luna iulie, numărul vizitatorilor a crescut, atingând cifra de 28. Ei erau însoțiți de 16 servitori. Aceștia au venit din Arad, Ghioroc, Batanya, Lökösháza, Seghedin, Zărand, Sebiș, Kikinda Mare și Sânmartin. În luna august, au fost 23 de vizitatori, însoțiți de 4 servitori, care sunt de loc din Ineu, Chișineu-Criș, Nădab, Vinga, Lökösháza, Arad, Cinte, Vânători, Sebiș, Sânmartin.

Dintre cei 54 de vizitatori, în lunile iunie-august, 20 au fost femei, venite cu soții lor, însoțite de fata de casă și guvernantă, cum e cazul baronesei Simony. Un alt exemplu, este soția protopopului din Sebiș, Terentie Raț, care venea cu soțul ei, însă fără servitori. O situație interesantă a fost cea a studentului venit din Kikinda Mare, Mihai Stoikovits, care, probabil, fiind grav bolnav a fost însoțit de două persoane (o gospodină și verișoara sa).

La rubrica „ocupația vizitatorilor”, figurau următoarele înregistrări: soție de pretor, pensionar, baron și moșier, comerciant de făină, administrator de moșie, moșier, meșter pilar, notar, soție de notar, student, soție de protopop, baroneasă, protopop ortodox român și romano-catolic, soție de administrator de moșie, om de știință.¹⁸ Raportul pe luna septembrie, elaborat cu ocazia închiderii sezonului la Moneasa,

¹³Idem, dos. 566/1853, f. 1.

¹⁴Idem, dos. 328/1854, f. 1-4.

¹⁵Idem, dos. 7636/1854, f. 3.

¹⁶Idem, dos. 115/1855, f. 21-25.

¹⁷Idem, dos. 328/1854, f. 21-26, 30-31.

¹⁸*Ibidem*

consemnează prezența a 27 de vizitatori, nobile comitatensă arădeană, care au avut o atitudine pașnică și ordonată. Bolnavii au fost vizitați de medicul stațiunii Bittner Emeric¹⁹.

Bunul mers a fost coordonat de reguli pentru a menține ordinea în stațiunile balneare existente pe teritoriul circumscripțiilor din Oradea. Normele erau următoarele:

- folosirea liberă a băii este admisă tuturor celor care și-au achitat taxa fixată pentru utilizarea băii;

- fiecare vizitator al băii este obligat cu ocazia sosirii sale la stațiunea balneară de a se prezenta la proprietarul stațiunii, respectiv la arendașul acesteia, pentru a declara: numele său, starea civilă, domiciliul, precum și pentru a-i înregistra în condica străinilor, care va fi verificată de inspectorul băii, zilnic;

- este o obligație a vizitatorilor de a îngriji fiecare vană; după folosire să fie complet golită și să fie curățată cu perii, înainte de a se pregăti o nouă baie;

- vizitatorul este liber să fie prezent la umplerea vâinii sale, de a se convinge de curățenia ei și de a stabili gradul de temperatură a apei;

- dacă vreun vizitator primește o vană deja umplută și are bănuiala fondată că apa parțial a fost deja folosită, atunci are dreptul de a cere golirea vâinii și umplerea ei din nou;

- arendașul băii are obligația menținerii curățeniei camerelor de baie și a garniturilor, de a se îngriji de utilitatea lor și de curățenia vâinilor, iar vizitatorii sunt obligați să mențină curățenia în camerele de baie și a mobilierului existent înăuntru:

- vizitatorii care nu au costume de baie să fie prevăzuți cu ele în schimbul unei plăți; costumele murdare și umede să fie restituite vizitatorului și în locul lor trebuie să primească haine uscate și curate;

- în caz de îmbolnăvire subită, ca să se poată acorda primul ajutor îndată, trebuie să se țină așa-numita „hoffmani” și să sufle în cornul de cerb, pus la dispoziție; în fiecare cameră de baie trebuia să fie instalată la un loc potrivit o sonerie de tras;

- taxele costumelor de baie și ale băilor, fiecare separat, trebuie să fie afișate într-un loc public, pentru a le putea oricine folosi.

Aceste reguli trebuiau să fie afișate în casa cu vâinile, în anumite locuri bătătoare la ochi și să fie supravegheate pentru a nu fi rupte²⁰.

Raportul din 20 septembrie 1856 al pretorului din plasa Buteni către împuternicitul cezaro-crăiesc din comitatul Arad a fost înaintat cu ocazia închiderii sezonului la stațiunea balneară din Moneasa bilanțul final. S-a consemnat faptul că stațiunea a fost vizitată de 27 de notabilități ale vremii. Atitudinea lor și a servitorilor lor, atât politică, cât și socială, în

¹⁹*Ibidem*, f. 41.

²⁰*Ibidem*, f. 13-14.

timpul șederii a fost pașnică și ordonată; bolnavii au fost vizitați de medicul primar din Sebiș, dr. Bittner Emeric²¹.

Într-un alt raport al pretorului plasei Buteni către autoritatea comitatului Arad despre închiderea sezonului de la stațiunea balneară Moneasa s-a arată că sezonul a luat sfârșit în luna august, iar în numărul celor 36 de persoane care s-au perindat la cură nu au fost incluși servitorii. Turiștii s-au arătat nemulțumiți de aspectul neglijent al băilor și camerelor de oaspeți²².

Schimbările au început în 1891, când stațiunea a trecut în proprietatea contelui Wenckheim Friedrich²³. Noul proprietar a construit pe cont propriu o cale ferată de la gara Sebiș și până la stațiunea Moneasa, înlăturând, în acest mod, neplăcerile drumului. (IL. 1)

În stațiune încep modernizările. În locul clădirilor vechi și dărăpănate ale băii cu cabine de lemn și restaurantului demodat, edificate de contele Waldstein în deceniul șapte al secolului XIX, s-a conceput proiectul unei noi baze de tratament, a cărei reconstrucție a început în anul 1895. Impozantul edificiu, numit, mai târziu de localnici, vila „Nufărul” sau nr. 1, (IL. 4) avea o lungime de 80 m. La parter, au fost amenajate 13 cabinele pentru baie. Fiecare cabină avea câte o vană, placată cu „marmură roșie” de Moneasa. Vămile noi au avut o capacitate diferită, de la 1 m³ până la 3-4 m³. Cele mai mici au fost destinate copiilor, cele mijlocii pentru 1-2 persoane, iar cele mai mari pentru 3-4 persoane. Alimentarea cu apă s-a făcut prin trei robineti, unul cu apă termală supraîncălzită, altul cu apă termală naturală și al treilea cu apă rece. Cabinele erau fiecare dotate cu un pat și cuier pentru haine. Tot la parter s-a aflat cabinetul medical, precum și saloane, în care protipendada vremii putea purta discuții diverse, un club de distracții și grupuri sociale, iar la etaj erau camerele de oaspeți. Lângă această clădire s-a construit un restaurant cu o capacitate de 300 de locuri. Vis-à-vis s-a mai edificat bucătăria²⁴, purtând mai târziu denumirea de vila 2.

Întru-cât valea băilor era foarte îngustă și nu mai exista posibilitatea extinderii stațiunii în acest perimetru s-a recurs la noi amenajări în lunca principală a Văii Moneasa. Tot pe terenul acestei lunci s-a amenajat parcul stațiunii, unde s-au plantat puieți de conifere și tei, iar pe axul principal au fost trasate aleile. La ieșire din Valea Băilor, în aval, pe partea dreaptă a aleii principale din parc, a fost ridicat Hotelul Central (IL. 5) cu două nivele, având 16 camere²⁵. În incinta parcului, mai în aval, s-a construit

²¹Idem, dos. 859/1856, f. 6.

²²Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 502-504; D.J.A.N.A., *F.P.J.A., Actele comitelui suprem*, dos. 859/1856, f. 6.

²³Gheorghe Lanevski, *op. cit.*, p. 134.

²⁴Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 502-504; D.J.A.N.A., *F.P.J.A., Actele comitelui suprem*, dos. 859/1856, f. 6.

²⁵A. Șc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Gh. Bărbuceanu, *mss. cit.*, p. III.

baza de hidroterapie (ștrandul), dotată cu 2 bazine în aer liber, cabine și o clădire în interiorul căreia au fost montate instalații de hidroterapie pentru femei și bărbați. (IL. 7) Apa termală a fost asigurată printr-un foraj la o adâncime de 320 m, situat în vecinătatea celor trei izvoare termale naturale din spatele bazei de tratament (Vila 1 sau Pavilionul 1)²⁶.

Transformările edilitare, realizate de contele Wenckheim, au avut ca model renumitele stațiuni din Europa de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Izvorul termal realizat prin foraj la o adâncimea de 320 m a asigurat un debit de 60 hl/min. Analiza apei termale de la acest izvor a fost efectuată de dr. Lengyel Bela, profesor universitar pensionar, director al Institutului de Chimie nr. 2 din Budapesta²⁷. Rezultatul analizelor a fost trimis domnului administrator domenial, Razel Istvan, însoțit de o scrisoare ce avea următorul conținut:

„Am onoarea de a vă trimite anexat rezultatul analizei apei fântânii arteziene, împreună cu un mic text în care prezint stațiunea balneară.

Analizele dovedesc că prin forarea fântânii arteziene – Moneasa a obținut un izvor, care corespunde într-un tot cu caracterul izvoarelor vechi. E incontestabil că apa provine din acel bazin subteran din care provin și apele celorlalte izvoare, cu excepția apei izvorului rece. Pot afirma că, acele impresii favorabile, pe care le-am obținut despre Stațiunea balneară Moneasa m-au impresionat adânc și am avut deja ocazii de a vorbi despre stațiune cu câțiva colegi.

N-ar fi de prisos de a tipări actele trimise de mine și a le trimite medicilor mai renumiți din țară. Eu nu sunt adept al reclamelor, sunt convins însă că stațiunea balneară Moneasa ar merita să devină mai cunoscută în cercurile mai largi.

Stațiunea balneară din Moneasa este proprietatea contelui Wenckheim Frideric, care nu cruță nici o cheltuială ca să ridice stațiunea balneară la nivelul cerut al cerințelor moderne. Se poate spune că ceea ce se poate obține prin sacrificii în scurt timp a și realizat în mare parte.

Nu vorbesc mai amănunțit despre hotel sau despre clădirile mai mari, care sunt sortite pentru primirea vizitatorilor. Acestea sunt prevăzute cu mobilier simplu, dar cu gust, corespunzător tuturor pretențiilor.

Nu vorbesc despre parcul recent amenajat, care, cu fântânile sale tâșnitoare și cu aleile sale mari, peste câțiva ani, când vor crește brazii, sădiți în grupuri elegante, va fi cu adevărat frumos, de care, de fapt, de-abia era nevoie, deoarece munții care înconjoară stațiunea sunt acoperiți cu păduri dese, care au drumurile lor tăiate pentru promenade de Czárán Gyula – deja constituie un parc uriaș.

²⁶*Ibidem*

²⁷Dr. Lengyel Béla a fost consilier ministerial, profesor pensionar al Facultății de Științe Regale Maghiare, directorul Institutului de chimie nr. 2.

În sfârșit, nu vorbesc despre situația climaterică, deoarece nu o cunosc din propria experiență, dar, totuși, risc observația că circumstanțele climaterice trebuie să fie favorabile, pe de-o parte datorită situației geografice a văii, iar pe de altă parte, fiindcă teritoriul stațiunii balneare este întretăiat de multe pâraie mari și frumoase ale căror ape fac aerul incontestabil mai proaspăt.

Halele de baie sunt amenajate conform cerințelor tehnicii noi. Vămile sunt confecționate din marmură roz, provenită de la cariera de marmură de pe domeniu. Bazinele la fel. Instalația, prevăzută cu trei robinete, furnizează apă cu trei tipuri de temperatură. Și cabinele de băi sunt amenajate cu un confort necesar.

Punctul culminant al stațiunii este fără îndoială stabilimentul de hidroterapie (ștrandul) cu apă rece. Sala mare a clădirii este prevăzută cu dușuri, bazine, băi de șezut, băi de picioare, locuri de odihnă etc., ceea ce face posibilă aplicarea tuturor posibilităților de tratament cu apă rece.

Din sală se poate ajunge în sala de înot, care se poate afirma că este amenajată elegant. În bazinul de cca 150-200 m², apa se schimbă continuu, care ajunge aici prin țevi din izvorul artezian abundent. Sub un singur acoperiș există două asemenea stabilimente, unul pentru bărbați și altul pentru femei.

Face o impresie plăcută curățenia și ordinea predominant în toată stațiunea balneară.

Pentru diferitele băi, apa o furnizează cinci izvoare, dintre care patru sunt de mult folosite. Apa izvoarelor Ernő (Ernest), Maria, Kerestély și a unui izvor rece am examinat-o în 1887.

Deoarece aceste izvoare n-ar fi putut furniza apă în cantitate suficientă pentru o stațiune balneară grandioasă, s-a decis forarea unei fântâni arteziene, pentru a se putea aproviziona cu o cantitate de apă îmbelșugată stațiunea balneară în dezvoltare. Planul a fost realizat cu succes și în prezent, pe lângă izvoarele vechi, și izvorul artezian recent terminat furnizează o cantitate mare de apă.

Fiind rugat să analizez compoziția chimică a acestui izvor, m-am deplasat la fața locului, pentru a efectua munca necesară acolo. Atunci am avut prilejul de a dobândi impresiile de mai sus, și totodată de a mă convinge că administrația domeniului pune un accent deosebit pentru dezvoltarea stațiunii, după modeluri moderne, în raport cu pretențiile publicului civilizat.

Fântâna arteziană

Fântâna este forată pe tot traseul în straturi de calcar, în imediata apropiere a halei de băi. Fântâna are o adâcime de 320 m și un debit de 60 m³ apă pe secundă, deci, în 24 h furnizează 14.400 hl de apă.

Rezultatul analizei apei recent efectuate a întărit părerea mea ce am exprimit-o încă din 1887, când am analizat apele celorlalte izvoare.....

Și în baza acestei analize mă asociez la părerea dr. Boleman Istvan, conform căreia Moneasa-Băi aparține de grupa de ape minerale care se găsesc în stațiunile din: Keszthely, Oradea, Römer Bad, Tobel Bad, Gastein și Vöslau.”

Budapesta, 1898, V, 28

Dr. Lengyel Béla”²⁸

În colaborare cu dr. Lengyel Béla, Boleman Ștefan a efectuat o altă analiză a apei izvoarelor 1, 2, 3 de la Moneasa.

Efectul curativ al apelor mezotermale a fost dovedit în afecțiunile organelor digestive, bolilor reumatice, debilitate, boli abdominale etc²⁹, după acum am menționat deja. În cursul anului 1895 în baza legii XXIII s-a reglementat folosirea pâraului de la Moneasa³⁰.

Aspectul stațiunii a început să se modifice. S-a introdus iluminatul cu lămpi cu petrol în încăperile vilelor și în parcul stațiunii. Pentru asigurarea iluminatului din parc a fost angajată o persoană care aprindea lămpile seara și le stinge dimineața, după un program bine stabilit. La sfârșitul secolului XIX, s-a renunțat la iluminatul lampant pe bază de petrol, respectiv în anul 1898, amenajându-se o uzină hidroelectrică. Aceasta a folosit forța apei, activată de o turbină cu generator de curent electric. Uzina a fost amplasată la ieșire din valea băilor spre parc³¹.

În urma reamenajării stațiunii, a crescut și numărul turiștilor. Dacă înainte doar câteva familii își petreceau vacanțele la Moneasa, în anul 1895 numeroși oaspeți vizitează stațiunea în timpul verii. Astfel, încă înainte de se fi terminat construcțiile sus-amintite, 100 de persoane au rămas în stațiune timp de o lună, iar numărul celor care stăteau zile mai puține se cifra la 2.000. Semnalăm un număr mare de excursioniști, veniți din Arad doar pentru ziua de duminică³². Atmosfera era animată „cea mai bună orchestră de țigani din comitatul Arad /care/ locuiește la Ineu. Atât de frumos cântă, încât s-ar putea duce în turneuri și în străinătate, însă se mulțumește să cânte vara în fața publicului de la stațiunea balneară din Moneasa”.

În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, stațiunea a beneficiat de un statut propriu de organizare și funcționare. Conform acestui statut, durata sezonului este cuprinsă între 15 mai și 30 septembrie. Prim-pretorul de la Sebiș era numit din oficiu drept comisar al stațiunii, care supraveghea și era atent la doleanțele vizitatorilor. În activitatea desfășurată, era

²⁸D.J.A.N.A., *Márki Sándor, F. pers.*, R. 10, f. 747-749.

²⁹Samogyi Gyula, *op. cit.*, p. 180-181; *Meleaguri arădene. Ghid turistic*, p. 96.

³⁰Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 512.

³¹În acest loc funcționează actualmente un mic complex comercial cu un cafe-bar.

³²Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 502-504.

sprijinit de doi funcționari domeniali, de cei doi preoți locali și de patru oaspeți ai stațiunii.

Din taxele plătite de oaspeți pentru tratament și muzică s-a constituit un fond, din care se acoperă cheltuielile orchestrei de țigani, abonamentele ziarelor și celelalte distracții ale oaspeților. Această taxă era de 20 creițari/zi pentru o persoană în plin sezon, adică lunile iulie-august, și de 10 creițari în sezoanele secundare, respectiv lunile iunie și septembrie. Fiecare oaspete avea obligația de a respecta prescripțiile medicului stațiunii și regulamentul de funcționare, privitor la facilitățile și obligațiile vizitatorilor. Întreținerea a fost destul de ieftină. De amintit este că, o cameră pe zi costa între 60 creițari și 1 fl și 20 creițari, iar hrana zilnică a unei persoane costa 1 fl și 50 creițari³³.

Timpul liber era ocupat și de alte distracții. Printre acestea putem menționa: biliardul, popicele, tenisul, jocuri pentru copii, iar, la 24 iunie, anual, s-a organizat „Krisztina-bal” și, în data de 20 august, renumitul bal al Sfântului Ștefan; excursiile de la minele de fier și marmură, care intrau în categoria excursiilor de scurtă durată. Excursiile de lungă durată erau cele de pe Valea Lungă, Tinoasa, Restirata, Dezna – heleșteul familiei Török și la ruinele cetății Dezna, la Vașcău sau la sticlăria din Beliu etc.³⁴.

La baza construirii căi ferate înguste Sebiș-Moneasa au stat și rațiuni de ordin economico-turistic. Cu „trenuțul”, care circula numai duminica cu tarif redus, turiștii puteau face excursii în împrejurimile stațiunii Moneasa³⁵.

Distracțiile îi ajutau pe oaspeți să scape de griji, ceea ce le recomanda medicul comitatului, Kery Emeric, care a scris în limba latină pe placa de marmură aplicată pe frontispiciul bazei de tratament „Liber curis hanc cure vallem saluta. Heu hospes, hic vix curatur qui curat” (Să salutați fără grijă această vale curativă! Voi, oaspete cel frământat de gânduri abia se însănătoșește aici)³⁶.

Ca urmare a eforturilor de modernizare făcute de contele Wenckheim, la 13 mai 1896, Moneasa obține de la Ministerul de Interne Regal Maghiar statutul de stațiune balneară³⁷.

Stațiunea Moneasa a ajuns oaza de liniște, în care numeroase personalități ale timpului și-au recuperat sănătatea.

Spre sfârșitul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, înalta societate arădeană a împodobit parcul stațiunii Moneasa cu vile, încadrate arhitectural în moda epocii³⁸. Paradeyser Ludovic a construit vila

³³*Ibidem*, p. 660.

³⁴*Arad képes városismertető. Ipari és kereskedelmi kalauz*, Arad, 1904, p. 71-72.

³⁵Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 403, 502-504.

³⁶*Ibidem*, p. 660.

³⁷D.J.A.N.A., *Márki Sándor, F. pers.*, R. 10, p. 750.

³⁸Eugeniu Dublea, *Băile Moneasa*, în „Orașe din România în imagini-Municipiul și județul Arad”, Arad, 1938, p. 13.

Paradayser (vila 5), Societatea Căilor Ferate Arad-Cenad a edificat Vila Căilor Ferate Unite Arad – Cenad (vila 7)³⁹, unde angajații acestei societăți veneau împreună cu familiile lor în concediu. Putem adăuga, apoi, vilele construite de contele Wenckheim (vila 10), somptuoasa vilă a văduvei baronului Andrányi (vila 11), edificată după planurile arhitectului arădean Steiner József⁴⁰, Vila Mager (vila 8), Vila fraților Csiky-Szandrin, Janos și Gyula (vila 9). La sfârșitul secolului al XIX-lea, Moneasa a fost numită „Gasteinul Ungariei”⁴¹.

O bogată activitate de valorificare a frumuseților naturii din comitatul Arad a desfășurat-o Asociația Turistică Arădeană, înființată în 1898. Strădaniile sale au vizat organizarea a numeroase excursii, reuniuni, serbări, conferințe, editarea de anuare, publicarea articolelor de ziar, sporturi de iarnă în Munții Bihorului. Membriilor săi și familiilor acestora, ea le-a asigurat cazare și masă în stațiuni balneare, hoteluri și restaurante.

Printre membrii activi s-a numărat Czárán Gyula din Șepreuș⁴² stabilit în Moneasa după 1890. A locuit, la început, în vila Paradayser, apoi până la sfârșitul vieții în vila Csiky-Zielinski (nr. 9). Animat de spiritul naturii, Czárán Gyula a trasat potecile din jurul stațiunii Moneasa, a cercetat întregul complex carstic al Munților Codru-Moma până în Munții Bihorului și Vlădeasa, a stabilit și descris numeroase trasee turistice pentru vizitatori. Chiar și un izvor din Moneasa poartă numele de „Fântâna lui Czárán”, care este obârșia pârâului Bucovics. În data de 15 ianuarie 1906 s-a stins din viață, fiind înmormântat în cimitirul romano-catolic din Moneasa (IL. 24). Localnicii catolici povestesc că în acea zi așa de mult a fost tras capotul bisericii, încât s-a spart.

Asociația Turistică Arădeană, în vara anului 1906, respectiv în data de 19 august, a amplasat mai multe plăci comemorative în perimetrul stațiunii Moneasa. Dintre acestea amintim pe cea de pe frontispiciul fostei vile Csiky-Zubor-Zielinski (nr. 9), a vilei Paradeyser cu inscripția „Aici a locuit Seprösi Czárán Gyula, sufletistul prieten al naturii, cercetătorul ei până la sacrificiu, membru onorific al Asociației Turistice Arădene până în 1906, Asociația Turistică Arădeană, 1906”, iar pe o stâncă din centrul stațiunii inscripția: „În amintirea lui Czárán Gyula, 1906, Asociația Turistică Arădeană”⁴³. Cu prilejul centenarului morții sale, placa din capătul aleii principale a stațiunii, luată în timpul regimului comunist, a fost reșezată.

³⁹Gaál Jenő, *op. cit.*, p. 502-504.

⁴⁰Gheorghe Lanevschi, *op. cit.*, p. 135.

⁴¹Biblioteca Județeană „A.D.Xenopol” (în continuare B. J. ”A. D. Xenopol”), nr. inv. 16.471, *A Menyházai fűrdő imertetése*, p. 5, 14-15.

⁴²Dorel Gureanu (coord.), *op. cit.*, p. 26-29.

⁴³Somogyi Gyula, *op. cit.*, p. 51; Siska Szabó Z., *Scurtă biografie, Czárán Gyula*, Ed.Fundației Alma Mater, Arad, 2002, p. 6, 22.

Revenind la istoricul stațiunii amintim că, Ministerul de Interne Regal Maghiar a elaborat o circulară, în anul 1913, prin care a solicitat vicecomitelui Comitatului Arad înaintarea statutelor de funcționare a tuturor stațiunilor balneare arădene⁴⁴.

Apreciată pentru frumusețea și sălbăticia locurilor, turiștii s-au putut bucura, la începutul secolului XX, de curățenia din stabilimentul balnear, de apele termale și de puritatea aerului, fiind indicată pentru bolnavii debili și pentru afecțiunile femeilor. În timpul verii, turiștii veniți la tratament, au beneficiat de consultația medicului angajat la stațiune. Zilnic medicul a venit din Sebiș la Moneasa pentru bolnavii de la băi⁴⁵.

În timpul Primului Război Mondial stabilimentul de tratament cu apă rece a fost afectat, fiind refăcut la scurt timp⁴⁶.

Evoluția topografică a stațiunii Moneasa la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX poate fi desprinsă din Planul Stațiunii Moneasa*, păstrat în Arhiva Primăriei Moneasa. (Schița 3)

Extinderea stațiunii s-a datorat, după cum am putut observa din cele expuse, inițiativelor particulare, baronului Wenckheim, care după Unirea din 1918 și problema „optanților” a preferat să rămână în Germania și Ungaria, unde a avut și alte proprietăți.

După 1918, stațiunea Moneasa a intrat în administrarea Ministerului Sănătății și Ocrotirii Sociale, o parte din acțiuni fiind deținute de județul Arad, care preluase acțiunile unei foste societăți maghiare. Administrația arădeană a deținut cele două hoteluri mari⁴⁷. Loisir-ul a fost însoțit de muzică de estradă, de două ori pe zi, concert în timpul meselor, pian în salonul de cură, ping-pong, reviste săptămânale și ziare zilnice, biliard, cafea, terenuri de tenis în parc, bărci pe lacul cu pești, seri de dans, tombole, cabarete, piese de teatru, concerte⁴⁸.

Decretul regal, din iulie 1924, a introdus Regulamentul balneo-climateric, prin care o asociație trebuia să exploateze stațiunea Moneasa. Unii istorici au susținut că această lege amenință existența stațiunii și pe proprietarii vilelor. Cât despre locuitori s-a afirmat că „sunt oameni fanatici” devotați stațiunii lor⁴⁹.

În stațiune condițiile favorabile de sejur începeau în luna mai și se terminau în septembrie. Începând cu luna mai temperatura era de 12,3°C,

⁴⁴D.J.A.N.A., *F.P.J.A., Actele vicecomitelui*, nr. 5755/1913, f. 1.

⁴⁵C. Diaconovich, *op. cit.*, p. 320.

⁴⁶Dr. Kardos Géza, *op. cit.*, p. 136.

*O hartă cu planul stațiunii este anexată și la volumul coord. de Dorel Gureanu; Schița evoluției stațiunii Moneasa a fost propusă de Spiridon Groza și cartografiată de Dorel Gureanu.

⁴⁷Eugeniu Dublea, *art. cit.*, p. 13.

⁴⁸Dr. Kardos Géza, *op. cit.*, p. 158.

⁴⁹Sabin Manuilă, *Un atentat la sănătatea publică a statului. Regulamentul stațiunilor balneo-climaterice*, în „Societatea de mâine”, nr. 1-2, Cluj, 1925, p. 21-22.

apoi lunile iunie-iulie erau ploioase, în iulie temperatura se ridica la 18,8°C, în august la 18,4°C, iar septembrie era lună ploioasă. Umiditatea aerului înregistrată a fost de 76,8%, iar stratul de ozon măsura 9,5%⁵⁰. Cele trei izvoare cu apă termală au fost: de jos sau Ernő (18°C), de mijloc sau Viaria (25°C) și de sus sau Keresitély (31°C)⁵¹.

În perioada interbelică prețurile la restaurant și la Hotelul Băilor Moneasa au fost echivalate cu cele ale restaurantelor de categoria I din capitalele de județe din țară⁵².

Primăria arădeană a propus, în urma cererilor funcționarilor, să li se vândă terenuri pentru case din parcul stațiunii, cerere la care, Consiliul local – prin delegatul Ciupertea Nuțu – s-a opus, susținând „că prin împărțirea parcului ... întreaga stațiune balneară își pierde valoarea, fiindcă acest loc este singurul parc al stațiunii”. Cu această ocazie s-a propus vinderea locurilor „de pe vale”⁵³.

În 30 iunie 1934, în cadrul ședinței Consiliului Comunal Moneasa s-a stabilit că, în stațiune, există 3 hoteluri și vile de categoria I și 7 de categoria a II-a, private⁵⁴.

1. Hoteluri clasa I: Baza de tratament cu hotelul, Hotel Central, Vila Szentgyörgy, Vila Andreny, Vila Societății Căilor Ferate Arad-Cenad
2. Hoteluri clasa II: Vila Zöld, Zubor Andrei, Vila Morariu, dr. Dutsch Artur, Hotelul Băilor, Vila Titteldorf, Vila Kaufmann
3. Hoteluri clasa III: Casele particulare din întreaga comună⁵⁵.

În urma hotărârii 43/1932 a administrației de la Moneasa au fost fixate prețul camerelor la hoteluri: Vila Soc. Arad – Cenad între 40-120 lei, Hotel Băile Moneasa la fel, iar la vilele particulare prețurile vor fi corelate cu cele ale băilor⁵⁶.

Trei ani mai târziu prețul camerelor la hoteluri și vile a crescut:

1. Vila văduvului Kaufman Iulius, sezon/1 cameră/1pat – 50-60 lei; 1 cameră/2 paturi – 80-100 lei; extrasezon, 1 cameră/1 pat – 40-50 lei; 1 cameră/2 paturi – 60-80 lei
2. Vila Societății Căilor Ferate Arad – Cenad, 1 cameră/1 pat – 60-70 lei, 1 cameră/2 paturi – 90-120 lei
3. Vila Szentgyörgy, 1 cameră/1 pat – 60-70 lei, 1 cameră/2 paturi – 90-120 lei
4. Vila Morariu, 1 persoană – 100-120 lei
5. Vila Dr. Fr. Duschar, 2 paturi – 80-100 lei

⁵⁰Dr. Kardos Géza, *op. cit.*, p. 154-159.

⁵¹*Meleaguri arădene. Ghid turistic*, p. 96.

⁵²A. P. M., *Registrul deliberărilor consiliului comunal*, 1929-1932, p. 6-8.

⁵³*Ibidem*, p. 77.

⁵⁴D.J.A.N.A., *F.P.J.A., Acte administrative*, dos. 731/1934, f. 18.

⁵⁵A.P.M., *Condica pentru ședințele Consiliului comunal Moneasa/1933-1936*, f. 68-69.

⁵⁶*Ibidem*, p. 152-153.

6. Vila Zöld, 2 paturi – 80-100 lei⁵⁷

La 1 iulie același an, Szentgyörgy Emil a cerut majorarea taxelor pentru cameră la vila sa, consiliul apropiând cererea pentru că „vila este cea mai luxoasă și mai bine aranjată din toate punctele de vedere”, prețul camerei ridicându-se la 120-180 lei⁵⁸.

Prețurile la vile și hoteluri erau variabile. Pentru a combate specula, Consiliul Comunal Moneasa a refixat următoarele prețuri:

1. Vila Szentgyörgy, sezon/cameră – 160 lei/zi; extrasezon/cameră – 140 lei/zi
2. Vila Morariu, sezon/extrasezon – 100-120 lei/zi
3. Vila Societății Căilor Ferate Arad – Cenad, 1 cameră/2 paturi/partener și etaj I – 120 lei/zi; etaj II – 90 lei/zi; cameră/1 pat/partener și etajul I – 70 lei; etaj II – 60 lei/zi; iar patul suplimentar 30 lei/zi
4. Proprietarul Kaufman Adalbert: 1 cameră – 60-120 lei/zi
5. Proprietarii de camere din interiorul comunei închiriază camere cu 20-40 lei/zi

În ceea ce privește taxa de cură și muzică s-au luat măsuri pentru scoaterea acesteia, pentru că, în acest interval de timp, stațiunea nu asigură serviciu sanitar, vizitatorii trebuind să parcurgă 9 km până la cel mai apropiat punct de ajutor medical⁵⁹.

Administrația stațiunii Moneasa și Ministerul Sănătății au hotărât, încă din anul 1935, să arendeze băile pentru 15-20 ani. În anul următor, Consiliul Comunal Moneasa a hotărât stabilirea unor contacte cu foruri competente pentru a înființa o cooperativă comunală, care să le administreze⁶⁰.

La 21 iunie același an, direcțiunea Băilor Moneasa a anunțat cotidianelor arădene locurile limitate de cazare existente, pentru că, în cea mai mare parte, au fost rezervate pentru lunile iulie și august, iar dacă se mai doresc rezervări se pot face doar până la data de 28 iunie a anului menționat⁶¹.

Membrii Consiliului Județean Arad, în ședința din anul 1936, au reluat în discuție problema băilor Moneasa. Cornel Buștea a subliniat ineficienta administrare și lipsa de profit, în condițiile în care organismul amintit face investiții de 5 ani. Soluția propusă a fost transformarea Monesei și în stațiune de iarnă. În consecință s-a discutat alocarea din bugetul județului a sumelor pentru investițiile necesare⁶².

⁵⁷Idem, *Registrul deliberărilor consiliului comunal/1936*, f. 13-14.

⁵⁸*Ibidem*, f. 27.

⁵⁹Idem, *Condica pentru ședințele Consiliului comunal Moneasa/1933-1936*, f. 124, 126.

⁶⁰D.J.A.N.A., *F.P.J.A., Acte aditive*, dos. 7400/1944, f. 46-50.

⁶¹*Băile Moneasa*, în „Știrea” din 21 VI, Arad, 1935, p. 3.

⁶²*Chestiunea băilor Moneasa*, în „Știrea” din 4 XI, Arad, 1936, p. 4.

În cursul aceluiași an, la Moneasa s-a organizat o colonie de vară pentru copii cu probleme psihice. Au fost cazați la căminul „Marele Voievod Mihai”, clădirea fostei parohii romano-catolice, organizată de Camera de Muncă din Arad. Investițiile pentru amenajarea căminului au costat 400.000 lei. Înzestrarea ei s-a ridicat la nivelul unor adevărate sanatorii curative. Programul ucenicilor din colonie cuprindea diverse activități, printre care și ore de educație fizică și sport. Grupul a fost însoțit de Iosif Vulpe, președintele Camerei de Muncă. În anul 1942-1943, s-a prevăzut înființarea unei noi colonii de vară în stațiunea Moneasa⁶³.

Spre sfârșitul deceniului patru al secolului XX, paginile cotidianelor importante ale Aradului, făceau publicitate Băilor Moneasa. „Ape minerale termale, băi calde și mici, două hoteluri cu confort modern, parc îngrijit, aer ozonizat, poziții pitorești, viață efină, se tratează boli: neurastenii, histerie, boli de femei cu exudate cronice, anemie, reumatism, catar pulmonar incipient, SE FAC EXCURSII”⁶⁴. Se mai adugă prețurile avantajoase pentru clasa de mijloc, curățenia desăvârșită, iluminatul etc.

Conducerea județului a fixat prețurile la cazare, pentru a înlătura specula. Dacă se întâlneau asemenea situații prefectul col. Dobriceanu, cunoscut pentru vigilența sa, a prevăzut măsuri drastice.

Au fost îmbunătățite condițiile de cazare prin refacerea mobilierului, înlocuirea plapumelor și cearceafurilor vechi, au fost completate instalațiile sanitare. De asemenea, s-a asigurat transportul turiștilor cu autobusul de la gară până la băi și au fost reduse taxele de transport CFR etc. Odată ajunși la gara stațiunii (IL. 2) – unde azi este vila Ana – turiștii erau așteptați, de cele mai multe ori, de copiii care, pentru un ban, îi ajutau să-și transporte bagajele. (IL. 3) Facilitățile și condițiile de primire asigurate turiștilor au încurajat dezvoltarea stațiunii, putând fi comparată cu oricare altă stațiune din Transilvania⁶⁵.

La deschiderea fiecărui sezon s-a organizat ședința Comitetului Local de turism, în care s-a discutat refixarea taxelor. Spre exemplu, în anul 1941, ele au rămas aceleași ca în anul precedent. O altă problemă discutată a fost cea a transportului turiștilor. Aceștia aveau legătură spre Moneasa cu trenul C.A.P.S. din gara Sebiș, iar de la 1 iulie curse speciale de automotoare zilnice pentru fiecare tren ce oprea în gara din Sebiș. În 17 iunie 1941, băile Moneasa au fost vizitate de prefectul județului însoțit de d-l colonel, de d-l consilier al Camerei Agricole din Arad, de d-l primpretor Popa din Sebiș, d-l ing. Șef al Ocolului silvic Sebiș, d-l ing. agronom din

⁶³*Colonia de vară a ucenicilor la Moneasa*, în „Știrea” din 1 VIII, Arad, 1936, p. 4; *Planul real de activitate al prefecturii județului Arad pe anii bugetari 1942/43, 1943/44, 1944/45*, vol. I, p. 139, 142, 186.

⁶⁴*Băile Moneasa*, în „Știrea” din 16 iulie, Arad, 1939, p. 3.

⁶⁵*Unde să ne refugiem de căldură?*, în „Știrea”, din 1 august, Arad, 1938, p. 2.

Sebiș. Impozanta delegație, care dorea să verifice chestiunile manageriale ale stațiunii, a fost întâmpinată de directorul băilor Constantin Damian⁶⁶.

Până în anul 1942, stațiunea a fost administrată de Ministerul Sănătății, după aceea a trecut în administrarea Prefecturii județului Arad⁶⁷, care a trecut la amenajarea Băilor Moneasa⁶⁸.

Potrivit Regulamentului Financiar adoptat la Primăria Moneasa în anul 1945, vizitatorii trebuiau să plătească o taxă de 5.000 lei dacă stăteau mai mult de 5 zile în localitate. Taxa varia în funcție de situația materială a fiecărui vizitator, copii sub 16 ani și servitorii fiind scutiți⁶⁹.

Pe anul financiar 1947-1948, programul de lucrări propus de Primăria comunei Moneasa făcea referiri la modernizările din stațiune și remunerarea personalului⁷⁰.

A fost înaintat prefectului și un referat privind întocmirea bugetului băilor Moneasa, care cuprindea lista de venituri și cheltuieli⁷¹ și

⁶⁶Băile Moneasa, în „Știrea”, din 21-22 VI, Arad, 1941, p. 3.

⁶⁷D.J.A.N.A., *F.P.J.A., Acte aditive*, dos. 7400/1944, f. 46-50.

⁶⁸Planul real de activitate al prefecturii județului Arad pe anii bugetari 1942/43, 1943/44, 1944/45, vol. I, p. 150.

⁶⁹A.P.M., *Registru pentru deciziunile primarului* 1944/1945, p. 19-29.

⁷⁰D.J.A.N.A., *F.P.J.A., Acte administrative*, dos. 119/1947, *Dosar privind întocmirea bugetului general al băilor Moneasa pe exercițiul Financiar 1947/1948*, f. 2; *Ibidem*, dos. 114/1946, f. 9-10. (Proiectul de buget prevedea angajarea personalului de serviciu, furnituri de cancelarie, completarea și repararea mobilierului din birou, arendarea Restaurantului Băilor Moneasa, Bazarului din parc, Frizeriei Băilor Moneasa, parcul/iarba Băilor Moneasa, valoarea lemnului uscat și doborâte, procurarea carburanților necesari uzinei electrice (benzină și ulei), repararea și tencuirea tavanelor sparte și pereților distruși, văruierea integrală a camerelor, interiorului și exteriorului de la toate hotelurile și clădirile aparținătoare Băilor Moneasa, spălătul pavimentelor și ferestrelor, reparatul, spălătul și călcatul întregii rufării aparținând băilor, curățitul parcului, lucrări de grădinarit și împrejmuire, reparatul și completatul pedetelor și băncilor fixe din tot cuprinsul băilor, continuarea și terminarea lucrărilor la cabinele demontate de la ștrand, completarea cabinelor noi la ștrand, pavimentarea platformei și refacerea barei-grilaj de la ștrand, repararea conductelor de apă în camerele de la hoteluri, bucătărie, băilor calde și ștrandului și repararea conductei principale de apă, repararea instalației electrice în toate clădirile, parcul și în locurile lipsă, scoaterea și valorificarea arborilor uscați care pereclitează clădirile și instalațiile din apropiere, fasonarea și transportarea materialului lemnos necesar la construcțiile și reparările clădirilor și ștrandului băilor, și fasonatul lemnului de foc necesare băilor calde, publicațiile și prospectele de propagandă.)

⁷¹*Ibidem*, f. 3. (Veniturile stațiunii s-au obținut din chiria camerelor (105.000.000), venituri de la băile calde și ștrand, taxa de serviciu (10%), chiria restaurantului, bazarului, taxe de iluminat electric, iarba și uscătoriile din parcul băilor, diverse și cheltuieli neprevăzute. Cheltuielile au fost: salariul personalului administrativ, de serviciu și sanitar, diurne și deplasări, furnituri de cancelarie, mobilier cancelarie, taxe poștale, telefon, abonamente, curățitul interior al clădirilor și parcului, a rufăriei, carburanți, cheltuieli de propagandă, impozit, fond credite.)

remunerarea personalului administrativ și auxiliar⁷². Proiectul a fost aprobat de către comună. Notarul Iustin Eugen Popa și primarul Ioan Șodinca au început să-l pună în aplicare⁷³.

În cursul anului 1947, a fost adoptat Regulamentul privind organizarea și funcționarea administrației băilor Moneasa⁷⁴.

„Administrația băilor Moneasa pentru anul 1947 va avea următorul personal: Directorul Băilor care va îndeplini și funcția de Administrator al Băilor, în persoana notarului Iustin Eugen Popa; Contabilul Băilor în persoana d-lui Hofman Nicolae; Secretar – casierul băilor în persoana d-lui Ioja Ștefan; Medicul băilor, designat de Ministerul Sănătății; Angajații Băilor: Intendentul băilor care va îndeplini și serviciul de magazioner, în persoana d-lui Șodinca Ambrosie, care va face și pe încasatorul la strand; Grădinarul Băilor, în persoana d-lui Șodinca Mihaiu; Mecanicul Uzinei Electrice, în persoana d-lui Princz Tiberiu; Medame la hotel, în persoana văduvei Dragoș Iuliana, Deac Iuliana, văduva Bortiş Florica și Deliman Lucreția; Îndrumător și serviciul poștal, în persoana lui Deac Margareta”⁷⁵

Regulamentul făcea referiri și la modalitatea de funcționare a băilor: „Sezonul oficial al Băilor Moneasa începe la 15 iunie și durează până la 1 septembrie a fiecărui an. Sezonul ulterior este de la 1 septembrie și până la 15 iunie când tarifele atât la camere cât și la băi sunt reduse cu 50%;

- Se consideră ca vizitator orice persoană care se menține în stațiune peste 3 zile în timpul sezonului
- Atât vizitatorul permanent cât și cel provizoriu indiferent dacă stă în hotelul băilor, hoteluri particulare sau case particulare din comună, este obligat a se prezenta la Cancelaria administrației Băilor și la Postul de jamdarmi al stațiunii în termen de două ore de la sosirea în comuna Moneasa
- Tariful camerelor și a taxelor respective se întocmesc de directorul Băilor potrivit prețurilor fixate de Primăria comunală
- Patul camerei se achită anticipat, camera nu poate fi rezervată sau reținută decât pentru durata zilelor pentru care s-a achitat chiria
- Se interzice gătirea în interiorul camerelor de hotel a băilor

⁷²*Ibidem*, f. 5, 6, 11. (Personalul de serviciu a fost următorul: 2 cameriste la Hotelul central și 2 la Hotelul Băilor, un om de serviciu pentru pază, curățitul parcului, fasonatul lemnului și curilor, mecanic pentru Uzina Electrică, bazinier pentru curățatul bazinelor de la strand și la dispoziția vizitatorilor, taxator la strand. Personalul administrativ de conducere și serviciu de la băile Moneasa aveau următoarele venituri pe anul financiar menționat: Iustin Eugen Popa, ad. Notar delegat (4.000.000 lei), Hofman Nicolae, casier-contabil (4.000.000 lei), Bărbuceanu Gheorghe, com. fin. Central (1.500.000 lei), Șodinca Ioan, com. fin. Central (1.000.000 lei), Groza Aurel, camerist telefon (1.030.000 lei)

⁷³*Ibidem*, f. 8-10.

⁷⁴Idem, dos. 114/1946, f. 11.

⁷⁵Idem, dos. 53/1947, f. 11.

- Vizitatorii stațiunii, care locuiesc în hotelurile băilor, vor beneficia de reduceri în abonamentul lunar sau săptămânal al băilor reci „Ștrand” și băilor calde la vană. Abonamentele se fac pe zile și nicidecum pe numărul băilor făcute, astfel că în timp ploios abonații au la dispoziție băile naturale termale la vană

- Băile reci și la vană stau la dispoziția vizitatorilor de la orele 6 până la 20 seara”⁷⁶.

În anul următor a fost prevăzut un nou proiect de buget, în care era stipulat programul de lucrări privind administrarea și exploatarea băilor Moneasa⁷⁷.

Schimbările politice și reformele din timpul regimului comunist, precum și legea naționalizării a condus la trecerea vilelor în proprietatea statului. Primăria din Moneasa, prin notarul Octavian Simon, a raportat Prefecturii Județului Arad, în urma ordinului telegrafic, din 17 iunie 1948, despre situația vilelor din Moneasa. Astfel că „D-l Marcu Ilie, domiciliat în Timișoara, posedă în comuna Moneasa 2 vile având următoarele încăperi: Vila Mare compusă din subsol, o cameră pentru servitoare, parter, patru camere și bucătărie; etajul II, 2 camere cu câte două paturi fiecare. Vila este locuită de d-na Marcu cu doi copii și personal de serviciu compus din două servitoare. În ziua de 17 iulie, au mai sosit două doamne din Timișoara. Vila Hortensia compusă din 4 camere și bucătărie din care o singură cameră este ocupată de familia Prinzt Tiberiu”⁷⁸.

Uniunea Femeilor Democate Române din Arad (U.F.D.R.) a cerut Prefecturii județului Arad ca vilele Zubor și Kaufman din stațiunea Moneasa să fie rechiziționate în scopul organizării unei colonii de vară pentru copiii de la căminele de zi⁷⁹. Primăria Moneasa împreună cu Prefectura județului Arad au căzut de acord asupra următoarelor vile: Clădirea Kaufman Andrei, compusă din cinci încăperi, momentan nelocuite;

⁷⁶*Ibidem*, f. 12.

⁷⁷*Ibidem*, f. 10. (Acesta prevedea angajarea personalului administrativ și a personalului de serviciu pe anul 1947, inventarierea întregii averi a băilor Moneasa și întocmirea inventarului general al Băilor Moneasa, procurarea registrelor și imprimatelor aditive și de contabiliate, curățitul camerelor, mobilierului, spălatul, cârpitul și călcatul lenjeriei de la hoteluri, propaganda băilor în ziare, reviste și afișe, arendarea restaurantului băilor, bazarului, frizeriei, atelierului de fotografiat și iarba din parcul Băilor, întocmirea devizelor și angajarea lucrărilor de reparații privind zăgrăvitul interior-exterior al pavilioanelor băilor, conductelor de apă și instalațiilor de la băi, instalațiilor electrice, reparațiile la clădirile de pe teritoriul băilor, aranjarea parcului cu flori, angajarea orchestrei pentru băi, amenajarea camerei de consultații medicale și angajarea personalului sanitar pentru băi, procurarea de carburanți și reparatul instalațiilor electrice în pavilionul și în parcul băilor, întocmirea tarifului pentru taxele de hoteluri și la băi pe anul 1947, întocmirea regulamentului băilor pe anul 1947/1948, valorificarea și fasonarea materialului lemnos din pădurea băilor.)

⁷⁸*Idem*, dos. 96/1948, f. 1.

⁷⁹*Ibidem*, f. 2.

vila Zubor Andrei, compusă din trei încăperi, nelocuită; vila Hortensia, proprietatea d-lui Marcu Ilie, compusă din 4 încăperi⁸⁰. Biroul M.O.N.T. a trimis Ministerului Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat București, Raportul Primăriei din Moneasa pentru rechiziționarea celor trei vile în scopul înființării unui cămin de zi pentru copii. În răspunsul Ministerului către Prefectura jud. Arad se aproba rechiziționarea vilelor, dar cu condiția plății chiriei legale⁸¹. Ca urmare a ordinului nr. 5773/1948 și la solicitarea U.F.D.R., cu sediul în Arad, str. Cloșca, nr. 8, vila Zubor a fost rechiziționată⁸².

În urma controlului desfășurat în 1948 de Comisia de constatare a Prefecturii Județului Arad, compusă din Pop Iancu (președintele comisiei), dr. Mișca Teodor (membru, medic circă Dezna), Bălcuș Irimia (subinginer), din 25 iunie 1947, s-a constatat că din inventarul Băilor Moneasa au lipsit o serie de obiecte. Evenimentele din toamna anului 1944 au afectat edificiile Stațiunii Moneasa. Martorii Nicolici Iancu, notar în Dezna, și Ghergariu Florea, intendent al Prefecturii Arad, au declarat că în perioada luptelor, Băile au fost părăsite de întreg personalul din acea vreme, „așa că elementele fugare de civili și militari au avut trecere liberă prin incinta băilor, putând lua și distruge o parte a obiectelor de inventar fără a putea fi opriți sau controlați de cineva”. În acest sens s-a propus scăderea din inventarul băilor Moneasa a tuturor obiectelor lipsă⁸³. În consecință, s-a întocmit un referat, în data de 23 II 1948, de către Traian Vuia, jurist-consult al Prefecturii județului Arad, și Pascu Hărtău, ajutor contabil, în care s-a consemnat următoarele: „Suntem de acord cu procedura de confruntare a inventarelor, urmând ca apoi să se facă scăderile bunurilor degradate; Toate cheltuielile angajate legal vor fi preluate și trecute ca rămășițe de plată în bugetul băilor pe anul financiar viitor; Propunem a se face un plan de repartizare a unei sume de 7.000.000 lei în bugetul comunelor din județ, pentru a constitui un fond de refacere a băilor pentru a corespunde cerințelor de cazare a vizitatorilor și în primul rând refacerea acoperișului restaurantului de vară, dușumelelor, repararea mobilierului și înzestrarea cu lenjerie, repararea geamurilor; Noi nu renunțăm la concesionarea băilor; Bugetul pe anul 1947/48 pe perioada 15 VIII 1947-31 III 1948 se va verifica și aproba imediat”⁸⁴.

În procesul verbal încheiat cu această ocazie de către Traian Vuia, Pascu Hărtău, lt. col. rez. Florian Groza (primarul comunei Moneasa), Iustin Popa (fost notar al comunei Moneasa) s-a stipulat că instalațiile și mobilierul băilor au fost predate lt. Col. Rez. Florian Groza și notarului

⁸⁰*Ibidem*, f. 4.

⁸¹*Ibidem*, f. 4-6.

⁸²*Ibidem*, f. 7-9.

⁸³Idem, dos. 77/1948, f. 1.

⁸⁴*Ibidem*, f. 2-3.

Iustin Popa, ca gestionar, Pavilionul „Hotelului Central” (et. 1 – 7 camere, parter – 7 camere); Pavilionul „Hotelul Băilor” (et. 1 – 27 camere, parter – 14 camere); Pavilionul bucătăriei; Bazarul Băilor Moneasa; Chioșcul pentru muzicanți; Clădirea uzinei și birouri; Clădire ștrand, hidroterapie; Parcul băilor⁸⁵. Tot cu această ocazie, administrația Băilor a acuzat pe Crișan Traian, șofer la Prefectura Județului Arad, că în momentul plecării la Arad ar fi luat cu sine motorul primit de la Prefectura Arad, care trebuia montat pentru furnizarea energiei electrice. Acesta a declarat că toate sculele mecanice au rămas în administrarea mecanicului Litzeck Lali⁸⁶.

Treptat, stațiunea Moneasa și-a reluat activitățile turistice. Casele de odihnă au fost puse la dispoziția muncitorilor Uzinelor Textile Arad, de Vagoane și Uzinei Strungul „Iosif Rangheț” din Arad.

În perioada administrației Regiunii Crișana, 1956-1968, a fost modernizată infrastructura stațiunii. În anul 1961, s-a construit restaurantul „Izvorul Rece” cu aportul deosebit al meșterului-arhitect local, Condea Dănilă; a fost regularizată albia râului băilor de la grotă până la vărsare, au fost asfaltate aleile din parc, a fost construit bazinul mare de la ștrand, s-au întreprins reparații interne la Baza de tratament și vile, a fost împrejmuit perimetrul stațiunii cu un gard de protecție, cu fundație din marmură și plasă din sârmă, s-a construit bazinul acoperit cu apă termală de la baza de tratament (Vila 1) pe locul fostului restaurant, s-a amenajat canalizarea și rețeaua de apă potabilă la toate obiectivele stațiunii, s-au montat centrale termice la principalele obiective ale stațiunii, prin execuția de foraje în vederea asigurării unei mai mari cantități de apă termală, s-a construit un complex comercial (cantină, restaurant, cofetărie) și s-a amenajat camping-ul.

Ca urmare a lucrărilor de modernizare, perimetrul stațiunii s-a extins treptat în amonte până la confluența pârâului Meghiș cu râul Moneasa și Lacul de agrement. Începând așadar cu anul 1961, dezvoltarea infrastructurii, condițiile optime de cazare și tratament, au contribuit la schimbarea statutului stațiunii de la sezonieră la permanentă⁸⁷.

Modernizările s-au datorat, în mare parte, aportului deosebit al autorităților, localnicilor și colaborării fructuoase dintre primar, directorul stațiunii și directorul carierei de marmură.

Din anul 1968, ca urmare a reorganizării administrativ-teritoriale, stațiunea a trecut în subordinea Consiliului Județean Arad, după care, din 1971, a fost preluată de Ministerul Turismului.

An de an, numărul turiștilor veniți la odihnă și tratament a sporit, depășind capacitatea de cazare, mai ales în sezonul de vară (mai-august).

⁸⁵*Ibidem*, f. 4-23.

⁸⁶*Ibidem*

⁸⁷*Dicționarul enciclopedic român*, vol. III, p. 403; Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruț, *op. cit.*, p. 235.

În această situație, conducerea stațiunii a încheiat contracte de cazare cu moneseni care dispuneau de camere, ce asigurau un confort acceptabil. Pentru turiștii cazați la particulari, stațiunea asigura masă și tratament balnear. Băile mai dispunea de numeroase vile de cazare, locuri de agrement, precum strandul, cinematograful, biblioteca, o cantină spațioasă și lacul de agrement, unde turiștii se puteau plimba cu barca. Totodată, vizitatorii beneficiau de excursii pe traseele marcate din apropierea stațiunii, precum Peștera Liliecilor, cariera de marmură, casa vânătoarească și păstrăvăria⁸⁸.

Pentru suplimentarea locurilor de cazare, în anul 1976, Ministerul Turismului a aprobat construirea Hotelului Parc (IL. 16), cu 150 locuri de cazare, un restaurant de 100 locuri, bar și cofetărie.

Așadar, spre sfârșitul celei de-a doua jumătăți a secolului XX stațiunea balneo-climaterică Moneasa a dispus de o capacitate de cazare de 738 locuri, un hotel modern, stabilimente balneare și numeroase vile, dotări turistice corespunzătoare, un strand și un loc de agrement. Turiștii au putut beneficia de o diversificare a paletelor de agrement. Au fost organizate excursii interesante spre zona carstică Tinoasa, vf. Izoi, Valea Rujii și spre platoul carstic al Vașcăului; înspre Sebiș la cetatea Deznei și la hanul pescăresc cu cele două helește⁸⁹.

În anii '80 ai secolului XX, au fost create noi locuri de cazare turistică⁹⁰, înmănunchate în complexul balneo-climateric de la Moneasa⁹¹. În 1984 s-a terminat construcția Hotelului Moneasa (IL. 15), cu bază de tratament proprie, cu o capacitate de cazare de 200 locuri, restaurant de 150 locuri, bar cu 50 locuri. Noua bază de tratament găzduia aparatură modernă și oferea o bogată paletă de tratamente balneo-fizioterapeutice. 500 persoane pe serie puteau beneficia de servicii și tratament balnear.

Aparatura modernă a fost completată de hidroterapie, băi termale cu bule de aer, tratamentul termo-terapeutic, realizat prin parafină, tratament fototerapeutic, cu raze infraroșii și ultraviolete, masaj și kinetoterapie în două săli de gimnastică. Toată gama de tratamente a fost realizată de personal calificat. Bolile reumatice, afecțiunile post-traumatice, neuro-motorii și nevrozele asmatică⁹², constituie apanajul Băilor Moneasa.

În anul 1986, cu fondurile Uniunii Naționale a Cooperativelor Agricole de Producție, s-a mai edificat Hotelul Codru-Moma (IL. 17), ce dispunea de bază de tratament și restaurant. Membrii cooperativelor de stat și, mai nou, pensionarii agricoli erau principalii beneficiari.

⁸⁸Meleaguri arădene. *Ghid turistic*, p. 97-99.

⁸⁹Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruț, *op. cit.*, p. 245.

⁹⁰*Ibidem*, p. 260.

⁹¹*Ibidem*, p. 35.

⁹²Aurel Ardelean, *op. cit.*, p. 42-50.

Capacitatea de cazare s-a ridicat la 550 locuri. Stațiunea a fost vizitată de 5.400 persoane pentru tratament și 4.000 persoane pentru odihnă.

La finele anului 1989, stațiunea avea 306 salariați, dintre care 275 personal de deservire, 12 salariați tehnico-administrativ și 31 salariați angajați în sistemul medical⁹³.

Proiectul pentru anul 1989 a prevăzut intrarea Vilei 1 în reparație capitală, care din nefericire au fost abandonate în anul 1990. Lipsa fondurilor și instabilitatea economico-politică din perioada postdecembristă, au contribuit la degradarea treptată, până la stadiul de ruină a amintitului edificiu.

În intervalul 1991-2000, întreaga stațiune a intrat într-o perioadă de declin. Pentru a se evita falimentul, stațiunea s-a transformat în Societate Comercială pe acțiuni, S.C. Moneasa S.A. Vilele 7, 8, 9, 10 au fost date în locație de gestiune Societății „Tim-Electrocolor” din Timișoara; Vila 11, fosta vilă de protocol a P.C.R., în 1995, a fost trecută, prin hotărâre de guvern, la S.R.I. Fostul restaurant „Izvorul Rece” a fost dat în gestiune la S.C. Tanamera S.A., care l-a cumpărat în 1998. Din acest an încep lucrările de modernizare, ajungând să servească drept motel, restaurant și sală de nunți și aniversări.

Legislația, în domeniul privatizării, a facilitat din 15 mai 2000 vinderea stațiunii la pachet către S.C. Arconserv S.A. Arad, patronată de Bercea Alexandru. Societatea a făcut numeroase investiții, prin modernizarea Hotelului Moneasa, a bazei de tratament. Hotelul Moneasa a fost vândut, după 1990, de către S.C. Arconserv S.C. „Regina Noptii” S.R.L., patronată de Nicoară Creț.

Hotelul Parc și vila 3 „Magnolia” au fost achiziționate de S.C. Gastro-Tur patronată de Teodor Morar. Societatea a mai cumpărat și cantina din fostul complex comercial. Vechea cantină modernizată a găzduit o cofetărie și o discotecă, actualmente purtând numele de Club „Massini”. Investițiile recente, realizate pentru modernizarea Hotelului Parc s-au ridicat la standarde europene; spații de cazare, sală de conferințe, bază de tratament, restaurant, bar și o cofetărie. Hotelul dispune de 64 de camere, din care 28 sunt de trei stele, 32 de două stele și 4 apartamente dotate cu televizoare, satelit și frigider. Sălile de conferințe au o capacitate între 20 și 300 de locuri, iar baza de tratament pune la dispoziție proceduri de electroterapie, magnetodiaflux, ultrasunete, băi galvanice, masaj, kinetoterapie. Începând cu anul 2007, Hotelul Parc va avea o nouă fațadă, iar clădirea va fi dotată cu un lift, piscină proprie și o cortină de sticlă care va placa peretele exterior⁹⁴.

⁹³Informație orală obținută prin bunăvoința fostului director al Stațiunii Moneasa (1956-1990), Aurel Brad.

⁹⁴Marcel Istrate, *art. cit.*, p. 9.

Trecem în revistă evoluția modernizărilor la celelalte spații de cazare.

Vila 1 – „Nufărul” în anul 2005, a fost vândută de către S.C. Arconserv Arad Societății Comerciale Trading Invest. Investitorii societății menționate au vizitat ruinele Vilei „Nufărul”, născându-se astfel *Proiectul Moneasa*. Schița proiectului de restaturare prezentat de arhitecții firmei Ubuda Ujlak a conceput un complex spa&wellnes, care va cuprinde un hotel de patru stele, cu 20 de camere, un centru de spa&wellnes, restaurant, centru de conferințe, zonă de parcare, centru comercial, care urmează a fi finalizat în anul 2010⁹⁵.

Vila 3 – fostul „Hotel Central” din parcul stațiunii Moneasa, amenajat în timpul baronului Wenckheim, redenumit, în perioada comunistă, vila „Magnolia” – a fost vândută firmei arădene „Cerbul Albastru”, patronată de familia Heredea. „Cerbul Albastru” (IL. 6) dispune, în prezent, de 12 camere, 5 apartamente și sală de conferințe.

Vila 4 – a fost proprietatea dr. Balogh din Sântana, apoi a trecut în proprietatea rudelor sale, fam. Vanda. Această vilă a fost construită în anii 1937-1938 de către localnicul Condea Dănilă, care i-a predat-o amintitului doctor la cheie. Actualmente este dăruită⁹⁶.

Vila 5 – fostă „Paradayser”, a fost edificată, în ultimul deceniu al secolului XIX, de dr. Paradayser. În deceniul trei al secolului XX a trecut în proprietatea familiei Morariu până la naționalizare⁹⁷. Nefiind revendicată, după 1989, a fost vândută împreună cu ștrandul și vila 6 de S.C. Arconserv S.R.L. Arad, către S.C. R&R, patronată de Ioan și Mariana Șoaită. (IL. 9)

Familia Șoaită a preluat și fostul sanatoriu de hidroterapie. 2007 va aduce reamenajări în incinta ștrandului. Proiectul se bazează pe conceptul de sat de vacanță, incluzând un pool bar și alte spații de agrement⁹⁸. (IL. 8)

Vila 6 – „Rangheț”, devenită „Dalia” (IL. 18), a fost construită de Intreprinderea de Strunguri Arad *Iosif Rangheț*⁹⁹ în anii 1952-1953. După naționalizare a trecut în proprietatea statului, iar în perioada postdecembristă a trecut în proprietatea S.C. Arconserv S.R.L., care a vândut-o familiei Șoaită. Actualmente este demolată.

Vila 7 – „Narcisa” a fost construită de Societatea Unită Căile Ferate Arad – Cenad, la sfârșitul secolului al XIX-lea. După naționalizare a trecut în proprietatea Statului român. A fost cumpărată de S.C. Arconserv S.R.L., în anul 2003, și vândută, în cele din urmă către S.C. Mayumi din

⁹⁵*Ibidem*

⁹⁶Informație orală, obținută prin bunăvoința urmașilor lui Condea Dănilă.

⁹⁷Biroul de cadastru și publicitate imobiliară, *Dos. Localitatea Moneasa*, Foaia de proprietate.

⁹⁸Marcel Istrate, *art. cit.*, p. 9.

⁹⁹Iosif Rangheț a fost membru al C.C. al P.C.R.; a ținut cuvântare cu ocazia adunării muncitorilor de la Arad din 11 septembrie 1946.

Timișoara. Noii proprietari au câștigat proiectul de restaurare al edificiului prin programul Sapard, în valoare de cca. 162.000 euro. (IL. 14)

Vila 8 – a fost proprietatea fotografului din Arad, Weiss, revendicată ca moștenire de familia Simon din Timișoara. (IL. 12)

Vila 9 – a avut ca primi proprietari familia Csiky Szandri, Janos și Gyula. Din 1912 a fost moștenită de familia Csiky Victoria și Czárán Sidonia, iar din 1917 de Zubor Andrei, pentru ca, în 1917, proprietar să figureze Csiky Janos. Ca urmare a ordinului nr. 5773/1948 și la solicitarea U.F.D.R., cu sediul în Arad, str. Cloșca, nr. 8, vila Zubor a fost rechiziționată¹⁰⁰. În baza decretului nr. 92/1950 a trecut în proprietatea statului. Conform contractului de moștenire 415/2000 și a actului de partaj a defunctului Zubor Andrei, proprietatea s-a întăbulat pe Feier Emilia Ana Margareata și pe Zielinski Robert, Petru și Maghera Ema Ana Denisa. În baza contractului de donație nr. 726/23 X 2000, vila a fost trecută în proprietatea lui Feier Artur și Alexandru. Conform prevederilor contractului de vânzare-cumpărare, din 5 XII 2003, a trecut în proprietatea lui Fekete Maria și a lui Feier Anton. În cele din urmă, în baza contractului de moștenire, nr. 123/2005, vila a trecut în proprietatea lui Manghera Arpad și Iulius¹⁰¹. Actualmente, edificiul a revenit familiei Zielinski. (IL. 10)

Vila 10¹⁰² – a fost edificată de contele Wenckheim, apoi a revenit lui Francisc Boros Andreny. În baza contractului de vânzare-cumpărare, din 10 iulie 1935, a fost întăbulat de Szentgyörgy Emil, rudă cu fam. Wenckheim. Conform unui nou contract de vânzare-cumpărare, încheiat în 7 octombrie 1946, a fost întăbulat cu drept de proprietate de Marcu Ilie. Decretul nr. 92/1950 a stipulat naționalizarea edificiului. Dispoziția nr. 21/25 octombrie 2002 a Primăriei Moneasa a revizuit întăbularea cu drept de proprietate prin restituirea în favoarea lui Marcu Virgil Ilie și Marcu Hortensia-Floare. Aceștia au vândut-o S.C. Arconserv S.A Arad¹⁰³, care a întreprins lucrări de reparații și modernizări, după care a fost cumpărată de S.C.I.L. Paladio S.R.L. Actualmente poartă numele de Hotel Club-Castel¹⁰⁴, proprietar italianul Fabris.

Hotelul, amenajat la standarde de patru stele, cu 7 camere și un apartament nupțial, restaurant, parc, parcare, terasă, precum și sală de fitness, saună, masaj, oferă o vacanță care te transpune în vremea cezaro-crăiască. (IL. 11)

¹⁰⁰D.J.A.N.A., *F.P.J.A.*, dos. 96/1948, f. 7-9.

¹⁰¹Biroul de cadastru și publicitate imobiliară, *Dos. Localitatea Moneasa, Fișa de proprietate*.

¹⁰²C.M.A., *C.I., F. M.O.*, nr. inv. 7638 (fotografie).

¹⁰³Biroul de cadastru și publicitate imobiliară, *Dos. Localitatea Moneasa, Conform contractului încheiat în 6 aprilie 2004*.

¹⁰⁴*Ibidem*, Conform contractului încheiat la 20 februarie 2006.

Vila 11 – fosta vilă Andrenyi, se pare că ar fi aparținut lui Wenckheim și că abia prin 1928-1930 ar fi trecut în proprietatea amintitei familii, potrivit foii cadastrale. Istoricii arădeni susțin că văduva Andrenyi ar fi edificat-o, după moda epocii, pe propria-i cheltuială. După naționalizare, a intrat sub oblăduirea Serviciului Român de Informații și în cele din urmă a revenit urmașilor fostului proprietar, Ludovic Andrenyi, în 2005/2006¹⁰⁵. (IL. 13)

Vila 12 – „Lia” a fost edificată de Zóld Francisc în octombrie 1941, după care a trecut în proprietatea familiei Ardelean Ștefan. În baza decretului nr. 92/1950 a fost naționalizată, trecând în proprietatea Statului Român. Ulterior, prin sentință judecătorească, pronunțată în 1997, la Judecătoria Gurahonț, a revenit ultimului proprietar, d-na Aurora Ardelean¹⁰⁶.

Vila 13 – fostă „Hortensia”, a fost construită de dr. Dutschac din Timișoara. În baza contractului de vânzare, din 9 august 1945, a trecut în proprietatea lui Marcu Ilie, industriaș în Timișoara. Ca și celelalte vile, conform decretului 92/1950, a fost naționalizată. Conform Hotărârii guvernamentale 1.041/1990 și în baza Legii 15/1990 a fost intabulată prin dreptul de proprietate de către S. C. Moneasa. Legile de restituire au repus în drepturi urmașii vechilor proprietari, Marcu Virgil și Hortensia, care în data de 06.04.2004 au vândut-o către S. C. Moneasa. În baza contractului de vânzare-cumpărare din data de 27.12.2004, clădirea a trecut în proprietatea S. C. Johan&Ana S.R.L., cu sediul în Moneasa.

Clădirea Administrației Stațiunii, fosta gară CFR, a fost vândută de către aceeași societate, S.C. Arcoserv S.R.L. Arad, patronului Budișan Nicolae, care a renovat-o și a transformat-o în vilă de 4 stele, sub denumirea de Vila „Ana”. (IL. 20)

Din filele unei biografii de familie am desprins câteva crâmpoie, care freamătă în liniștea profundă ce conduce turistul curios spre cărarea Pitroasei, unde „... Către răsărit, deasupra coroanelor copacilor se ițește acoperișul hotelului. Acolo se află clădirile moderne ale băilor”¹⁰⁷. Apoi, destinul unor reputele edificii s-a spulberat în derizoriu. După 1989, de exemplu „Vila 1” a fost devastată. O melancolie adâncă te cuprinde parcurgând drumul spre această clădire. „Vila cu două etaje și parterul ocupat de sălile de tratament are latura principală orientată spre pădure și pârâu. Deși în paragină, ea mai păstrează vechea eleganță. Peronul cu două trepte joase și două coloane grațioase de marmură aproape că atinge bolovănișul unei minuscule grote de pe versantul din dreapta al pădurii. Blazonul de pe frontispiciu are însemnele temeinic răzuite. Pe acoperiș

¹⁰⁵Biroul de cadastru și publicitate imobiliară Gurahonț, *Dos. Localitatea Moneasa*, Conform ședinței nr. 545/1997, pronunțată de Judecătoria Gurahonț.

¹⁰⁶*Ibidem*

¹⁰⁷Stela Simon, *Album de familie*, Ed. Marineasa, Timișoara, 2004, p. 112.

cresc arbuști. În prelungirea vilei mai există un mic pavilion. Micul pavilion a fost pe vremuri restaurant cu sală de bal. Acolo se juca whist, tarot, exista poate și o ruletă în jurul căreia se îngrămădeau doamne în rochii lungi și domni cu barbete și monoclu ... Pe peronul clădirii, o tăbliță scrisă stângaci avizează trecătorii că acesta a fost construită, în 1891, de către contele von Wenckheim și că ea a fost devastată între anii 1989-2000”¹⁰⁸.

Urmașii vechilor familii nobiliare povestesc cu nostalgie de vacanțele petrecute la Moneasa, de balurile și concertele de la vila „Nufărul”, de vechi prieteni, vremuri uitate sau, poate, necunoscute pentru cei mai mulți dintre noi.

Propuneri de valorificare a potențialului turistic

Apendice

Intenționalitatea noastră se îndreaptă spre câteva propuneri de valorificare a potențialului turistic moneșean. Considerăm necesar să amintim că, la Moneasa, în continuare, se organizează, în luna august, „Festivalul cântecului, portului și jocului popular din Țara Zărandului”¹⁰⁹. De o bună bucată de vreme, moda festivalurilor s-a extins. Am putea aminti, pe lângă „Zilele Monesei”, Festivalul Cătlanelor, clătitelor, gemenilor, care se îndreaptă spre tradiționalitate.

Sărbătorile, la care participă numeroși turiști, sunt antrenate de excursiile pe traseele turistice marcate. Le menționăm în continuare: Moneasa – Culmea Osoiului – ruinele cetății Dezna, Moneasa – Cabana „Gaudeamus” – platoul carstic Tinoasa – V alea Meghieșului – Moneasa, Moneasa – Culmea Feredeului – cabana „Gaudeamus” – vârful Izoi, Culmea Feredeului – platoul carstic Tinoasa – creasta principală, Moneasa – Valea Boroia – Valea Bârlogel – creasta principală, Moneasa – Valea Lungă – Câmp Moți – Vașcău – Vârzarii de Sus – Băița, Moneasa – Culmea Zelea Neagră – Valea Lungă – Moneasa, Moneasa – Culmea Zelea Neagră – Vârful Crețu – Vârful Pietroasa – creasta principală, Moneasa – Peștera Liliecilor.

Stabilimentele turistice care oferă servicii sunt: Hotel „Moneasa”, Hotel „Parc”, Hotel „Codru Moma”, Vila „Rebeca”, Vila „Ruxandra”, Vila „Mayumi”, Vila „Club Castel”, Motel „Yna”, Club „Elitaire”, Ștrandul „Moneasa”, Cabana „Vatra Haiducilor”, Cabana „Dallas”, Cabana „Casa Albă”, Pensiunea turistică „Lucia”, Pensiunea „Anastasia”, Tabăra Moneasa¹¹⁰.

¹⁰⁸*Ibidem*, p. 114-115.

¹⁰⁹Dorel Gureanu, (coord.), *op. cit.*, p. 70.

¹¹⁰*Ibidem*, p. 87-103.

O altă ofertă de turism vizează valorificarea potențialului cinegetic și speologic.

Este cunoscut faptul că, peste 80%, din suprafața încadrată în hotarul localității (extravilan), este ocupată de vegetația forestieră, în care viețuiesc numeroase specii de animale și păsări, iar apa cristalină a Văii Moneasa găzduiește fauna piscicolă, variată, specifică zonelor montane.

Efectul benefic al apelor termale este completat fericit de pasiunea pentru vânătoare. Recurgem la o scurtă retrospectivă istorică, amintind că, la începutul secolului XX, baronul Andrenyi a concesionat de la contele Wenckheim, iar după 1918 de la Casa Pădurilor Statului (CA.P.S.) Fondul de vânătoare și pescuit al zonei Moneasa. Administrarea acestui fond a vizat angajarea unor pădurari și paznici, amenajarea și întreținerea potecilor, amplasarea unor observatoare, construirea unor adăposturi și locuri de hrană pentru animale de vânat.

La finele deceniului trei al secolului amintit, a fost amenajată „Păstrăvăria”, dotată cu bazine în aer liber și cu un incubator pentru înmulțirea păstrăvilor. După 1948, „Păstrăvăria” a fost administrată de Ocolul Silvic Sebiș prin brigadierul Groza Nicolae. După pensionarea acestuia, din lipsă de personal calificat, „Păstrăvăria” a intrat într-o perioadă de declin. Din 1956, când Ocolul Silvic Sebiș – Moneasa a trecut în subordinea Direcției Regionale Silvice Oradea, s-au luat măsuri de reamenajare, fiind angajați doi păstrăvari calificați, Cârja Mihai și Ardelean Petru. S-a repus în funcționare incubatorul pentru puieți, repopulându-se cele cinci bazine cu păstrăvi. În anul 1957 a fost sporită capacitatea de producție, ajungându-se la popularea cu păstrăvi a pârâului Ruja, Boroaia, Valea Lungă, Valea Moneasa și Zugău. Revenirea la Ocolul Silvic Sebiș – Moneasa și instabilitatea economică de după 1984 au condus la faliment.

Memoria colectivă păstrează amintirea vechii „Păstrăvării” vizitată de numeroși turiști, care rămâneau uimiți de „aurul munților”.

„Ce frumos ar fi dacă s-ar reamenaja vechiul incubatorul” care ar activa importanța motelului de la „Păstrăvărie”.

Promovarea turismul speologic, dincolo de interesul științific al speologilor, ar fi de bun augur. Zona Moneasa, prin structura sa geologică, cu depozite masive de calcare triasice și jurasice, în care s-a dezvoltat endocarstul, atrage prin frumusețea adâncurilor.

Un alt obiectiv este cuptorul de topit fier, ultima mărturie a existenței meșteșugului extractiv și prelucrativ al minereului de fier. Cu toate că a fost declarat monument de patrimoniu, pare a fi abandonat. Să fie oare indiferența ? Sau poate goana după bani și case de vacanță ? Căci, în ciuda proiectelor propuse de arhitecți pentru restaurare și conservare, a rămas un loc unde nu se întâmplă nimic. Ar fi păcat să fie înghițit de cabanieriștii dornici de promovarea turismului haotic.

Cât despre „Casa memorială Gheorghe Groza” nu putem spune decât că a rămas la faza de intenționalitate diplomatică. Autoritățile locale, cu susținerea specialiștilor ar putea realiza un proiect ambițios, mai ales că, urmașii sculptorului Gheorghe Groza, respectiv familia Groza-Ziegler și urmașii prietenilor lui au manifestat un viu interes.

Terenul de sport, pe care s-au desfășurat o mulțime de competiții sportive (fotbal, concurs hipic) va fi transformat într-o modernă bază sportivă, cu sprijinul financiar al Uniunii Europene și al organelor locale. Ea va asigura condiții optime pentru pregătirea în diverse ramuri sportive.

La acestea se adaugă proiectul amenajării pârtiei de schi de la Moneasa.

Capitolul 9

Figuri peste timp

1. Ioja Lazăr – „popa Lazăr”¹ (1899-1973)

S-a născut în satul Rănușa, în primăvara anului 1899, chiar în ziua de sâmbăta lui Lazăr, în familia preotului Sinesie și a soției sale, Maria Ioja, din Dezna. „Popa Lazăr” cum îi spuneau localnicii a fost penultimul copil din cei 13.

Cursurile primare le-a urmat la școala confesională maghiară din Dezna, iar gimnaziul la vestita școală românească de la Blaj. Și-a continuat cursurile liceale la Preparandia din Arad. A absolvit în anul școlar 1919-1920². (IL. 62)

Nerecunoscându-i-se stagiul militar în armata austro-ungară³, în 1920, a fost recrutat și încorporat pentru instruire, cu termen redus la Craiova. În 1921, s-a căsătorit cu Elisabeta Brad, din Rănușa. În același an, a fost hirotonit preot la Biserica ortodoxă din Sălăjeni, unde își va îndeplini misiunea duhovnicească. Timp de 16 ani a fost învățător și director de școală. După 2 ani de la căsătorie i s-a născut unicul copil, Cornelia.

Activitatea sacerdotală, în intervalul 1937-1952, a îndeplinit-o la Moneasa. Iubit și apreciat de localnici, părintele Lazăr a contribuit prin dăruire și talent la creșterea numărului credincioșilor, care frecventau duminică de duminică Sfânta biserică, adăugându-li-se turiștii veniți din stațiune.

Devenită neîncăpătoare, părintele Lazăr a propus consiliului bisericesc mărirea lăcașului de cult. Fondurile au fost obținute prin valorificarea masei lemnoase din pădurea comunală, urbană și a bisericii și, mai puțin, de la credincioși. Însuși părintele Lazăr a renunțat la salariul său, timp de doi ani, cât a durat reconstrucția noului lăcaș (1941-1942). Cum am menționat deja, din vechiul edificiu eclezialic s-au mai păstrat doar o parte din pereții laterali și din fundație. Efortul enorișilor în frunte cu preotul Lazăr a fost remarcabil, mai ales că, a fost ridicat în anii grei ai celui de-al Doilea Război Mondial. Noua eclezie a fost sfințită, în toamna anului 1942, spre marea mulțumire a comunității locale.

¹Ioja Lazăr – absolvent al Preparandiei arădene.

²Theodor Botiș, *Istoria școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox-român din Arad*, Arad, 1922, p. 498.

³Înrolat în armată, presupunem că a întrerup școala, ceea ce ar explica faptul că a finalizat pregătirea liceală în priul an școlar de după război. Apoi, s-a reîntors acasă, ocupând postul de învățător în satul său natal. La 1 Decembrie 1918 a făcut parte din delegația locală la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia.

Potrivit atribuțiilor preoțești, nu s-a limitat numai la serviciul religios, ci a fost prezent la patul bolnavilor, făcându-le o rugăciune de împărtășanie, dând chiar și îndrumări de ordin medical, ajutând familiile nevoiașe cu alimente și bani. Bun cunoscător al situației materiale a moneșenilor, la botezuri, cununii și înmormântări, nu pretindea plată.

Era cunoscut ca o persoană zâmbitoare, glumeață, respectuoasă față de semenii, indiferent de categoria socială, etnie sau apartenență religioasă. Duminica sau în zile de sărbătoare, după slujbă, avea răbdarea și plăcerea de a mai sta de vorbă cu credincioșii.

La începutul anului 1949, bănuind că ar fi simpatizat cu mișcarea legionară – mai ales că, fratele său, Ioja Sinesie, titular la parohia din satul Valea Mare, comuna Gurahonț, a fost legionar – „popa Lazăr” a fost arestat timp de șase luni, pe motiv că era „dușmanul statului comunist”. Pentru că nu s-au găsit motive de acuzare a fost eliberat.

A revenit la Moneasa, în timpul slujbei, într-o zi de duminică. În timpul detenției, a fost înlocuit de preotul din Slatina. Părintele Lazăr era slăbit, palid, cu fire de păr albe, iar pe față îi curgeau lacrimile. Îmbătrânise cu zece ani. Detenția i-a marcat tot restul vieții.

Ultima parte a activității harice a desfășurat-o, până la pensionarea sa, în 1961, în satul Rănușa. Și după pensionare a continuat să îndeplinească misiunea preoțească. De câte ori era anunțat că există vreo parohie prin împrejurii fără preot, duminica se urca pe bicicletă și pornea într-acolo pentru a oficia Sfânta Liturghie. Spre exemplu, în anii 1960-1962, postul de preot al parohiei din Moneasa a fost vacant.

S-a stins din viață în data de 3 iunie 1973. Ca un ultim gest, „popa Lazăr” și-a exprimat dorința ca, în timpul coborârii sicriului în mormânt, să fie intonat imnul „Tricolorul”. Dorință i-a fost îndeplinită. Părintele Lazăr a fost un model de dăruire, slujire și moralitate⁴.

2. Cornelia Dobre – profesoară de matematică (1923-2003)

Unicul copil al preotului Ioja Lazăr, Cornelia Dobre (IL. 63), s-a născut la 5 aprilie 1923. A urmat cursurile școlii primare din localitatea Rănușa. A continuat studiile gimnaziale la Liceul de fete „Elena Ghiba Birta” din Arad, absolvind în 1942. S-a înscris la Facultatea de Matematică a Universității din Cluj-Napoca, apoi la Timișoara, în perioada ocupării vremelnice a Ardealului de Nord de către hortiști.

Cariera didactică, ca profesoară de matematică, a debutat-o la Liceul de Fete din Dej, în anul școlar 1946-1947. Înființarea claselor gimnaziale la Moneasa, începând cu anul școlar 1948-1949, a determinat-o, la solicitarea părinților și a organelor de conducere locale, să părăsească Dej, venind acasă și predând la clasele gimnaziale ore de matematică și alte discipline. La acea vreme, era singura profesoară calificată.

⁴Informație orală primită de la familia preotului Ioja Lazăr din Rănușa.

De la început, a probat înaltul nivel de pregătire profesională și tact pedagogic, îmbinând foarte bine exigența cu bunătatea. În calitate de dirigintă, foștii săi elevi își amintesc cu admirație de sfaturile părințești, pe care le-au primit de la tânăra, pe atunci și frumoasa, domnișoară dirigintă Cornelia Ioja. Era un adevărat părinte pentru elevii săi⁵.

Redăm o scurtă portretizare realizată de fosta sa elevă Irina Groza, căsătorită Dragoș: „Îmi amintesc cu drag de iubita noastră profesoară de matematică și fizică și, totodată, dirigintă. N-am să uit niciodată ziua de 25 mai 1949, când eram la școală în clasa a VI-a și trebuia să dăm teza la matematică și când am fost anunțată că trebuie să plec acasă urgent, pentru că mama mea decedase după o grea suferință. La 13 ani ai mei rămăsesem singura femeie în casă alături de tata și trei frați, fiind obligată să rezolv toate problemele gospodărești. De la această dată Domnișoara dirigintă a devenit protectoarea mea, mângâindu-mă mereu, alinându-mi suferința, dovedindu-mi o iubire de mamă. Chiar după transferarea ei de la Școala din Moneasa se interesa de soarta mea. Visasem și eu să urmez mai departe, după terminarea gimnaziului un liceu, dar acest vis nu s-a mai putut împlini. Cât a trăit, am stimat-o și de când a murit, o păstrez în memorie”⁶.

În funcție de capacitatea intelectuală și înclinația fiecărui elev, Cornelia Dobre, la finele anului școlar 1949-1950, când a absolvit prima clasă a VII-a de gimnaziul a cărei dirigintă era, personal, pe cei care au dorit să urmeze un liceu sau școală profesională, i-a însoțit și i-a înscris la concursul de admitere.

Din nefericire, Cornelia Ioja, în anul școlar următor, 1950-1951, nu și-a mai putut continua activitatea didactică, fiind transferată la cea din Bârzava, pe motiv că era fiica preotului Ioja Lazăr, ce păstora Biserica Ortodoxă din Moneasa și în acest caz nu ar face o educație materialist-dialectică antireligioasă elevilor.

A rămas, la Bârzava, până în 1953, când s-a căsătorit cu maiorul Constantin Dobre, pe care l-a urmat în Oradea.

În 1956, a dat naștere primului copil. Având nevoie de sprijinul familiei pentru creșterea acestuia, s-a reîntors în satul natal, unde a profesat ca învățătoare timp de un an, după care a predat matematica la Școala generală cu clasele I-VII din Dezna.

În 1961, s-a mutat împreună cu soțul și cei doi copii la Arad. Aici a continuat cariera didactică la Școlile generale nr. 5 și 8, apoi la Liceul industrial nr. 5 din Arad. În vara anului 1979 s-a pensionat.

⁵Informație orală primită prin bunăvoința învățătorului Lazăr Dobre din Rănușa.

⁶Informație orală obținută prin bunăvoința d-nei Irina Dragoș, locuitoare în Moneasa.

S-a stins din viață la 31 martie 2003, în Rănușa, cu mulțumirea sufletească a datoriei împlinite. Fostii săi elevi îi păstrează o frumoasă amintire⁷.

3. Învățătorul Nicolae Palade (1911-1997)

S-a născut, la 23 martie 1911, în localitatea Dezna, fiind al doilea copil din cei șapte ai familiei Nicolae și Catița Palade.

Cursurile școlii primare le-a urmat în localitatea natală, a continuat la Liceul „Moise Nicoară” din Arad, iar cursurile superioare la Școala Normală de învățători „Dimitrie Țichindeal” din Arad, obținând diploma de învățător în vara anului 1929.

A fost dascăl în satul Zugău, începând cu anul școlar 1929-1930, după care s-a transferat la Moneasa.

S-a căsătorit, la vârsta de 21 de ani, în data de 8 octombrie 1932, cu Silvia Dragoș, fiica lui Dănilă și Silviei Dragoș din Moneasa.

În intervalul 1932-1933 a fost încorporat la Arad în Regimentul 93 Infanterie și a fost lăsat, apoi, la vatră cu gradul de sergent.

Periplul didactic începe din nou. Din 1 septembrie 1933 până în 31 august 1934 a ocupat postul de învățător în satul Sălăjeni, în anul școlar următor s-a întors la Zugău, apoi a fost detașat la Rănușa. Timp de 10 ani, 1936-1946, a fost învățător și director de școală în satul Buhani. Între timp, respectiv în anii 1935 și 1939, i s-au născut cei doi copii, Silvia și Nicolae.

Activitatea didactică a fost întreruptă la 6 septembrie 1941, când este concentrat în Regimentul 93 Infanterie Arad. Pe frontul de răsărit, a participat la luptele pentru recuperarea Basarabiei, la Odessa, Cotul Donului. La 21 mai 1942, în localitatea Alexandrevca, a fost rănit. Imediat a fost desconcentrat și dus la un spital din Ploiești. Inapt, el a fost demobilizat, reluându-și activitatea didactică la școala din Buhani.

În vara anului 1944, a fost din nou concentrat, participând la luptele pentru apărarea zonei Crișului Alb, zona Beliu⁸, împotriva armatelor hortiste.

Își reia activitatea didactică, în 1 septembrie 1946, la Școala din Moneasa. Aici a funcționat ca învățător până în 1973, timp de 27 de ani, fără întrerupere. Prin decretul Ministerului Învățământului Public, nr. 99434, din 24 aprilie 1949, a fost numit în funcția de director al Școlii generale cu clasele I-VII din Moneasa. A rămas în funcție până în 1963.

Chipul dascălului distins, cu talent pedagogic, a pregătit generații la rând. Lecțiile le-a ținut într-un mod atractiv, determinând elevii să frecventeze cu drag orele sale. Părintește îi îndruma în alegerea meseriei, funcție de aptitudinile fiecăruia: „Am avut marele noroc al vieții mele să-i fiu elev și să-i urmez sfaturile părintești, îmbrățișând nobila profesie de

⁷Informație orală primită prin bunăvoința învățătorului Lazăr Dobre din Rănușa.

⁸Aici fratele său Ioan a căzut la datorie, fiind înmormântat în cimitirul de la Beliu într-o groapă comună alături de alți camarazi.

dascăl. În cei 42 de ani de activitate la catedră, în calitate de profesor, am căutat să-i aduc mulțumire prin realizările mele”⁹.

În calitate de director al Școlii generale din Moneasa, Nicolae Palade (IL. 65) a fost preocupat de ridicarea calității învățământului, de extinderea spațiului școlii și de îmbunătățirea bazei didactice. Implicat în viața culturală a comunității a organizat împreună cu celelalte cadrele didactice trupa de teatru, dansuri, cor etc. Corul bărbătesc al Monesei a fost condus, de el, timp de 30 de ani.

A participat activ la îmbogățirea edilitară a localității. Alături de Consiliul local a susținut electrificarea, construirea Căminului Cultural, extinderea școlii, construirea dispensarului medical, introducerea canalizării.

Directoratul său ia sfârșit în 1963, lăsând condurea școlii fostului său elev, Vasile Drăghici. Și după pensionarea sa în 1973 a continuat să sprijine instituția școlară.

S-a stins din viață, la 9 septembrie 1997, la venerabila vârstă de 86 de ani, după o lungă suferință¹⁰.

4. Gheorghe (1905-1993) și Elisabeta Bărbuceanu (1902-1983)

Gheorghe Bărbuceanu s-a născut în 1905, orașul Corabia (județul Olt). După ce a terminat cursurile școlii primare în localitatea natală, apoi cursurile Școlii Normale de învățători de la Craiova, a obținut, în 1926, diploma de învățător. În același an, a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar, fiind lăsat la vatră în primăvara anului 1928.

După Marea Unire, cum Ardealul ducea lipsă de învățători, a fost trimis, să-și îndeplinească nobila misiune de dascăl, alături de alți foști colegi, în județul Arad. A fost numit ca învățător în Rănușa, începând cu anul școlar 1928-1929. După un an a fost detașat la Moneasa, pentru ca, din 1931-1932, să revină la Rănușa. În următorul an școlar a fost transferat definitiv la Moneasa, cedând postul de la Rănușa fostului său coleg de școală și prieten apropiat, Ioan Dobre.

Cele două posturi de învățători de la Moneasa au revenit unul lui Gheorghe Bărbuceanu, iar celălalt Elisabetei Molnar, născută în 1902, în localitatea Pil (județul Arad), care, la scurt timp, i-a devenit soție. (IL. 64)

Activitatea soților Bărbuceanu a fost apreciată la nivel de inspectorat. Din cele 11 inspecții școlare întreprinse de subinspectorul școlar Petre Ugliš, în perioada 1939-1942, încheiate prin tot atâtea procese verbale, se desprind următoarele constatări: localul școlii este bine întreținut și curat, ordine desăvârșită în școală, documentele școlare au fost îngrijit întocmite, arhiva, biblioteca și materialul didactic sunt în ordine,

⁹Amintirile prof. Spiridon Groza din Moneasa

¹⁰Colecția de documente și fotografii a fam. Palade, *Autobiografie. Nicolae Palade*, mss., f- 1-4

lecțiile sunt bine organizate și elevii sunt bine pregătiți. Calificativul primit de cei doi a fost „foarte bine”¹¹.

Peste timp, în memoria foștilor elevi s-a imprimat adâncă recunoștință față de învățătorii Bărbuceanu. Ioan Groza, absolvent al clasei a VII-a, în anul școlar 1937-1938, devenit ulterior șeful Carierei de marmură din Moneasa a povestit, când a fost întrebat următoarele: „După terminarea clasei a VII-a ne-am deplasat împreună cu domnul învățător Bărbuceanu la școala din Dezna, unde am susținut examenul de absolvire, alături de elevii de la școlile din Rănușa, Dezna, Laz, Buhani, Neagra, Slatina și Zugău. Domnul învățător, înainte de începerea examenelor, ne-a spus: Să arătați ce știți, să nu mă faceți de rușine, eu n-o să stau cu voi în clasă să vă ajut, pentru că v-am învățat până acum. După ce s-au dat rezultatele, noi, cei de la Moneasa, am obținut mediile cele mai mari. Eram fericiți, iar pe fața domnului învățător apărea un zâmbet de mulțumire”¹².

Soții Bărbuceanu nu se rezumau numai la activitatea didactică, ci erau și animatorii vieții culturale din localitate. Organizau serbări, conferințe și șezători culturale. Meritele lor i-au făcut să devină adevărați lideri ai corpului didactic din fosta plasă Sebiș. Pentru a consolida cele afirmate, dăm, ca exemplu, anul 1943, când pe timp de război, soții Bărbuceanu au obținut gradul didactic I, însă nu au putut fi remunerați. Cu toată sărăcia de după război, Ministerul Educației Naționale, prin adresa nr. 224182/1946 le-a fost recunoscut gradul didactic, beneficiind, din 1 septembrie 1946, de salarii corespunzătoare vechimii lor profesionale.

În cursul anului 1949, a fost reclamat că ar proteja familia industriașului Marcu Ilie din Timișoara, care locuiau în vila 10. A fost arestat și trimis la construirea canalului Dunăre – Marea Neagră, timp de 2 ani, fără a fi condamnat. La reîntoarcere, ambii soți au fost obligați să părăsească Școala din Moneasa, fiind considerați cu „pete la dosar”. Au plecat la Zerind.

După umilința îndurată, au avut puterea de a ceda, în 1955, în favoarea Casei Corpului Didactic, parcela de teren pe care o aveau ca proprietate în incinta Băilor, pentru a se edifica o Casă de Odihnă pentru învățători. Intenția a rămas doar la nivel de proiect¹³.

După pensionare s-au mutat la Calafat, unde d-l Bărbuceanu avea un nepot care a avut grijă de ei. În vara anului 1971, s-au reîntors în Moneasa, exprimându-și dorința de a fi înmormântați în cimitirul catolic. Dorința a rămas neîmplinită. Împreună cu o nepoată, Gheorghe

¹¹A. Șc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Nicolae Palade, *Repere istorice ale școlii din Moneasa*, mss., f. nenr.

¹²Informație orală primită prin bunăvoința lui Ioan Groza, fostul șef al carierei de marmură din Moneasa.

¹³Informații obținute de la Lazăr Dobre din Rănușa, finul soților Bărbuceanu.

Bărbuceanu a revenit în Moneasa, în anul 1982. Cu această ocazie și-a vizitat fostul coleg și fin, Ioan Dobre, fost învățător, pensionar din Rănușa.

La Biserica Ortodoxă, din Moneasa, și-a revăzut foștii elevi. Emoționați de reîntâlnire au immortalizat momentul, fotografiindu-se¹⁴. (IL. 53)

În după-amiaza acelei zile, au vizitat stațiunea, poposind la Hotel Moneasa, pentru a putea lua masa în liniște și a depăna amintiri alături de Spiridon Groza, pe atunci director al Școlii din Moneasa, Mihai Ferent, fost profesor de desen, Ioan Groza, pe atunci șeful carierei de murmură și alții.

Elisabeta Bărbuceanu s-a stins din viață în anul 1983 la Corabia, iar soțul ei în anul 1993, în același oraș.

Activitatea și dăruirea au reprezentat modele pentru generațiile care s-au format sub îndrumarea lor¹⁵.

5. Condea Dănilă – meșter constructor (1904-1985)¹⁶

S-a născut la 4 aprilie 1904, în casa lui Vasile și Persida. Numeroasa familie cuprindea încă cinci copii. A urmat cursurile Școlii confesionale romano-catolice din Moneasa. Din fragedă pruncie, a avut înclinație spre sculptarea lemnului, remarcându-se, apoi, în domeniul construcțiilor.

Grație talentului său, la numai 14 ani, după o scurtă perioadă de studiu, a confecționat o vioară după toate normele. Ambiția și dorința de cultivare a spiritului l-au împins spre a învăța să cânte la acest instrument. După această reușită simțea nevoia confecționării altor instrumente de acompaniament, pentru a înjgheba o orchestră. Astfel că, înainte de a pleca în armată, mai confecționează, încă trei viori și, ce-și dorea mai mult, un contrabas; instrumentele muzicale i-au adus frumoase aprecieri din partea specialiștilor. La întoarcere din armată, Dănilă Condea a reușit să alcătuiască un mic taraf, în care a cooptat pe unul dintre frați și doi nepoți.

La vârsta de 25 de ani, s-a căsătorit cu Elena, fiica lui Nicolae Todoran și Maria din Dezna. Din căsătorie au rezultat patru copii, dintre care trei trăiesc și astăzi, respectiv două fete casnice, căsătorite în Moneasa și un băiat ce-i poartă numele și care, moștenindu-i talentul muzical, a urmat Liceul Pedagogic. A fost învățător în localitatea Bârsa, unde s-a

¹⁴Colecția de fotografii și documente a familiei Groza Spiridon din Moneasa. Fotografia „Revedere cu prof. Gheorghe Bărbuceanu” (Pe scaune: Suba Ioan (preot), nepoata prof. Bărbuceanu, d-l Dobre (învățător pensionar din Rănușa), Condea Ioan (preot); Brad Cornel, Dronca Pantelimon, Groza Floare, Groza Gheorghe, Dragoș Mihai, Miclea Ștefan, Dragoș Alexandru, Groza Dănilă-fost primar, Ciupertea Nuțu, Dronca Terentie, Dragoș Dănilă, Condea Pavel, Groza Vasile, Brad Ilarie, Kantler Pavel, Groza Aurel, Groza Mihai, Groza Spiridon, Ferent Mihai, Șodincea Simion, Rădac Pavel, Ioja Ioța, Groza Milenti, Bortiş Mihai, Codruț Ioan, Voian Ioan, Șodincea Gheorghe, Șodincea Milenti, Groza Terentie, Voian Ioan)

¹⁵Informații obținute de la Lazăr Dobre din Rănușa, finul soților Bărbuceanu.

¹⁶Colecția de fotografii și documente a familiei Condea Dănilă, învățător, pensionar din Bârsa. Acesta a redactat o scurtă biografie a tatălui său.

stabilit prin căsătorie. În prezent este pensionar, dar pe lângă activitatea didactică a mai condus și conduce cu competență corul bărbătesc de aici.

Revenind la meșterul-constructor Condea Dănilă (IL. 66), în perioada interbelică, a reușit să se califice în meseria de constructor-dulgherie și zidărie, în cadrul Camerei de muncă a județului Arad, obținând diploma de maestru constructor, care i-a dat dreptul de a practica meseria în condiții legale.

În anul 1940, consiliul bisericesc ortodox Moneasa, în frunte cu regretatul preot Lazăr Ioja au hotărât să demoleze veche biserică și să ridice pe același loc alta. Lucrarea a fost contractată de către I. Crișan din Șiria, care în ultimul moment a renunțat la edificare. Condea Dănilă și-a asumat răspunderea finalizării lucrării, dar cu condiția ca proiectul inițial, proiect care prevedea lăcașul cu un singur turn și în formă de corabie, să fie schimbat.

Dând dovadă de profesionalism, spirit de sacrificiu a reușit, cu sprijinul consătenilor, ca la finele anului 1942, să finalizeze lucrarea atât în interior, scaune, iconostas, pupitre de strană, sfeșnice și scaun episcopal, cât și-n exterior. Pentru executarea mobilierului din interior, în iarna 1941-1942, în propria casă și-a amenajat atelierul de tâmplărie, ajutat fiind de unul dintre frați și nepoți. Turiștii, veniți în stațiune, printre care și ingineri constructori renumiți, au rămas plăcut impresionați de aspectul arhitectural al Sfintei Biserici, dorind să-l cunoască pe acest om modest și talentat.

În anii următori, Episcopia Aradului l-a solicitat să ridice și să repare numeroase lăcașe de cult și case parohiale, printre care amintim bisericile din Șofronea și Bontăști.

În Moneasa, a mai construit Casa parohială, Școala, Căminul cultural, Dispensarul uman, obiective din incinta Stațiunii și peste 40% din casele și anexele gospodărești ale localnicilor.

În zilele de iarnă, când nu era ocupat cu lucrări, era des vizitat de consăteni sau chiar și de cetățeni din alte localități, solicitându-i angajarea unor lucrări de construcție sau sfaturi privitoare la utilizarea materialelor de construcție.

Ca un bun creștin, în duminici și zile de sărbătoare, era nelipsit de la biserică. În anumite perioade, la Biserica Ortodoxă din Moneasa a îndeplinit funcția de epitrop.

A încetat din viață, în 1985, la venerabila vârstă de 82 de ani, lăsând în urmă imaginea unui talentat meșter-constructor, ieșit din rândul monesenilor¹⁷.

¹⁷*Ibidem*

Bibliografie

I. Izvoare inedite

A. Fonduri arhivistice:

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Arad

Colecția manuscrise: *Catastrum locorum populosorum regni Hungariae 1774 concinnatum*

Colecția Registre Stare Civilă, Oficiul Parohial Ortodox Moneasa

Colecția Registre Stare Civilă, Oficiul Parohial Romano-catolic Moneasa

Fond Prefectura Județului Arad

Márki Sándor, Fond personal

Archivum Dioecesanum Rom.-Cat. Timisorensis

Colecția de schematisme

Fond Moneasa, neinventariat – documente

Complexul Muzeal Arad

Arhivă dos. „Raionul Gurahonț”

Arhiva Palatului Cultural, Fond „Lazăr Nichi”

Colecția de istorie, Fond Suciu

Fond Muzeu Oraș

Fond Groza

Arhiva Școlii generale „Gheorghe Groza” Moneasa

Gheorghe Bărbuceanu, *Monografia comunei Moneasa*, mss.

Nicolae Palade, *Lista eroilor căzuți în Primul Război Mondial*, mss.

Idem, *Lista eroilor căzuți în al Doilea Război Mondial*, mss.

Idem, *Repere istorice ale școlii din Moneasa*, mss.

Scrisoarea învățătoarei Silvia Jurcău

Registrul matricol/an școlar 1885-1925

Registrul matricol, nr. 1-22

Registrul de procese verbale al Comitetului, Vol. I, II

Arhiva Primăriei Moneasa

Condica pentru ședințe a Consiliului comunal Moneasa 1933-1936

Comitetul agricol. Registrul de procese verbale pe anul 1944-1945

Deciziuni pentru consiliul comunal Moneasa 1936-1937

Dosar Evoluția vetrei satului

Evidența ajutoarelor de concentrare 1943-1946

Hotărârea nr. 70/1921 a Judecătoriei rurale Buteni.

Registrul decedaților din comuna Moneasa, 1879-1934

Registrul deliberărilor consiliului comunal 1929-1932

Registrul de căsătorii – Act de căsătorie, nr. 10/8 XI 1938

Registrul pentru deciziunile Primarului, 1945
Stația hidrologică Moneasa

Arhiva Bisericii Ortodoxe Române Moneasa

Documente, corespondență

Hronicul bisericii întocmit de preotul Gălușcă, mss

Arhiva Ocolul Silvic Sebiș

Dosar *Fond Forestier*

Arhiva Direcția generală a poștelor. Filiala Moneasa

Dosar Adrese și corespondență

Biroul de cadastru și publicitate imobiliară Gurahonț

Dosar *Localitatea Moneasa*

B. Colecții particulare:

Familia Condea Dănilă

Colecția de fotografii și documente a familiei Condea Dănilă, învățător, pensionar din Bârsa.

Familia primarului Condea Pavel

Colecția de fotografii

Familia Groza Dănilă

Autobiografie Dănilă Groza, fost primar al Monesei (1961-1980), mss.

Colecția de fotografii a familiei Groza Dan, fiul lui Dănilă Groza

Familia Groza Spiridon. Moneasa

Orășanu I., *Caracterizare geologică și hidrogeologică a zonei Moneasa*, mss.

Colecția de fotografii

Familia Groza-Ziegler Florina. Moneasa

Colecția de fotografii și documente

Familia Moț Marian

Colecția de fotografii

C. Surse orale. Interviuuri

Lista martorilor:

Brad Aurel – fost director al Stațiunii Moneasa (1956-1990), informație orală.

Condea Dănilă - fiul meșterului-constructor Condea Dănilă, învățător pensionar din Bârsa, informație orală.

Dobre Lazăr din Rănușa, informație orală.

Dobrin-Bayer Maia – s-a născut la Lugoj, naționalitate română, religie ortodoxă. Interviu a fost realizat de Felicia-Aneta Oarcea, în localitatea Moneasa, județul Arad, în data de 5 august 2005.

+Erdely Elisabeta – căsătorită Humeniuc, informație orală

Florea Diana – s-a născut în 1972, naționalitate română, religie romano-catolică, consilier cultural la Primăria din Moneasa. Interviu a fost realizat de Felicia-Aneta Oarcea, în localitatea Moneasa, județul Arad, în 26 iulie 2006.

dr. Fetea Carmen – medic generalist la Dispensarul medical din Moneasa, informație orală.

Frankl Maria – s-a născut în 27 martie 1945, naționalitate maghiară (origine evreiască), religie romano-catolică, studii superioare, profesoară/pensionară și fostă bibliotecară la Sinagoga evreiască din Arad. Interviu a fost realizat de Felicia Oarcea, în Arad, în data de 2 ianuarie 2006.

Groza-Ziegler Florina – s-a născut la 8 decembrie 1942, naționalitate română, religie ortodoxă, învățătoare/pensionară. Interviu a fost realizat de Felicia-Aneta Oarcea, în localitatea Moneasa, județul Arad, în data de 6 ianuarie 2006. De la aceeași persoană am obținut și o bogăție de informații orale.

Groza Ioan – informație orală; fost șef al carierei de „marmură” din Moneasa între 1953-1984.

Groza Maria – s-a născut în 1926, naționalitate română, religie ortodoxă, casnică, studii 7 clase. Interviu a fost realizat de Felicia Oarcea, în localitatea Moneasa, județul Arad, în data de 7 ianuarie 2006. De la aceeași persoană am obținut și o bogăție de informații orale.

Groza Mihai – s-a născut în 1924, naționalitate română, religie ortodoxă, muncitor, studii 7 clase. Interviu a fost realizat de Felicia Oarcea, în localitatea Moneasa, județul Arad, în data de 7 ianuarie 2006.

Groza Spiridon – s-a născut în 1937, naționalitate română, religie ortodoxă, studii superioare, profesor/pensionar. Interviu a fost realizat de Felicia-Aneta Oarcea, în localitatea Moneasa, județul Arad, în data de 7 ianuarie 2006. De la aceeași persoană am obținut și o bogăție de informații orale.

Groza Terentie – s-a născut la 20 mai 1935, naționalitate română, religie ortodoxă, studii 12 clase, funcționar/pensionar. Interviu a fost realizat de Felicia Oarcea, în localitatea Moneasa, județul Arad, în data de 13 decembrie 2005.

Ioja Cristina – s-a născut în 1935, naționalitate română, religie ortodoxă, studii 4 clase, casnică. Interviu a fost realizat de Felicia Oarcea, în localitatea Moneasa, județul Arad, în data de 6 ianuarie 2006.

Nepoata preotului **Ioja Lazăr**, informație orală.

Nesnera Ghita – născută în aprilie 1916, naționalitate maghiară, religie romano-catolică, studii 7 clase, casnică. Interviu a fost realizat de Felicia Oarcea, în Arad, în data de 2 ianuarie 2006.

Szabo Eva – s-a născut în anul 1926, naționalitate română, religie baptistă, bucătăreasă. Interviu a fost realizat de Felicia-Aneta Oarcea, în localitatea Moneasa, județul Arad, în 26 iulie 2006.

Varga Rozalia – căsătorită Groza, care a îndeplinit funcția de telefonistă în perioada 1951-1988, informație orală.

Voian Brândușa – informație orală; s-a născut în 1934, în localitatea Moneasa, naționalitate română, religie ortodoxă, studii medii, pensionară.

II. Izvoare editate

1. Documente. Statistici

Caciora Andrei, Nicolae Roșuț, Mircea Timbus, *Aradul în lupta pentru eliberarea socială și națională*. Documente II, Arad, 1980

Magyar Statisztikai Közlemények 1900. A magyar korona országainak 1900, vol. I, Budapesta, 1902

Magyar Statisztikai Közlemények, 1910. *Uj sorazat. A magyar korona országainak 1910*, vol. 42, Budapesta, 1912

Magyar Statisztikai Közlemények, vol. 46, Budapesta, 1913

Recensământul din 1930, București, 1938

Rotariu Traian (coord.), *Recensământul din 1880, Transilvania*, Ed. Staff, București, 1997

Idem, *Recensământul din 1900, Transilvania*, Ed. Staff, București, 1999

Idem, *Recensământul din 1910, Transilvania*, Ed. Staff, București, 1999

Idem, *Recensământul din 1941. Transilvania*, Presa universitară clujană, Cluj-Napoca, 2002

Veress Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX, București, 1929-1939

Direcția Județeană de Statistică Arad

Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Regiunea Crișana, Populație, vol. I, Direcția Centrală de Statistică, București, 1967

Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Regiunea Crișana, partea a doua-Locuințe ocupate, uz intern, vol. XI, Direcția Centrală de Statistică, București, 1970

Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992, Clădiri, locuințe, gospodării, vol. III, Direcția Centrală de Statistică București, 1981

Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992, Populație. Structură demografică, vol. I, Direcția Centrală de Statistică București, 1994

Recensământul populației și al locuințelor 2002 (format electronic)

Biblioteca județeană „A. D. Xenopol”

A Menyházai fürdő imertetése

2. Periodice

Buletin de informare a Direcției Sanitare și filialei USSM Arad, nr. 1, 2, 3, 4, Ed. Serviciul de educație sanitară a județului Arad, Arad, 1970

Idem, nr. 1, 2, 3, 4, Ed. Serviciul de educație sanitară a județului Arad, Arad, 1971

Idem, nr. 1, 2, 3, Ed. Serviciul de educație sanitară a județului Arad, Arad, 1972

Idem, nr. 1, 2, 3, 4, Ed. Serviciul de educație sanitară a județului Arad, Arad, 1973

Hotarul, an I-XII/1938

Monitorul Oficial al României, Partea I, an XVII, nr. 646/16 iulie, București, 2004

Monitorul Oficial, , nr. 220/10 X, București, 1925

Știrea, Arad, an V, nr. 947/21 VI 1935; an VI, nr. Festiv, 1936; nr. 1258/1 VIII 1936; nr. 1332/4 XI 1936; an VII, nr. 1504/11 VI 1937; nr. 1612/25 octombrie 1937; an VIII, nr. 1833/1 august 1938; an IX, nr. 2114/16 iulie 1939; nr. 2160/10 septembrie 1939; an XI, nr. 2681/21 VI 1941

3. Articole și studii

Berényi Maria, *Învățământul confesional din Ungaria în secolele XIX-XX*, în „Simpozion”, Giula, 2006

Bichicean Gheorghe, *Situația intelectualului român din Transilvania până în 1918. Cazul învățătorului Ioan Georgescu (manuscris inedit)*, în „Ziridava” XXI, Arad, 1998

Bodea Cornelia, *Cetatea Deznei*, în „Hotarul”, II/1937

Bolovan Sorina Paula, *Aspecte ale ciclului vieții familiale în satul românesc din nord-vestul Transilvaniei la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Sabin Manuilă, Istorie și demografie”, Centrul de Studii transilvane, Cluj-Napoca, 1995

Idem, *Familia și relațiile matrimoniale în satul românesc transilvănean în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie” Cluj, XXXV, 1996

Caciora Andrei, Eugen Glück, *Cnezate și voievodate românești arădene*, „Studii privind istoria Aradului”, Ed. Politică, București, 1980, p. 155.

Demșea Dan, *Un istoric al parcurilor și grădinilor decorative din teritoriul județului Arad (secolele XVIII-XX). Obiectivele din afara orașului Arad*, în „Ziridava” XXIII, 2003

Dragomir Silviu, *Statistici sârbești din dieceza Caransebeșului și a Aradului în veacul al XVIII-lea*, în „Foaie Diecezană”, Caransebeș, an XXIII, 1 martie 1909

Dublea Eugeniu, *Băile Moneasa*, în „Orașe din România în imagini-Municipiul și județul Arad”, Arad, 1938

Gureanu Dorel, *Harta geologică 1:200.000*, în „Foaia Brad”, 1967, f. nenr.;

Idem, *Harta geologică 1:50.000*, în „Foaia Vașcău”, 1979, f. nenr.

Hossu Ofelia, *Holera din 1872-1873 în Transilvania. Atitudini și comportamente în timpul epidemiei*, în „Identitate și alteritate. Studii de imagologie” II, Presa universitară clujană, Cluj-Napoca, 1998

Kovach Géza, *Structura internă și dezvoltarea proprietăților în comunele din comitatul Arad după reglementarea urbarială din 1771 până în anul revoluționar 1848*, în „Populație și Societate. Studii de demografie istorică”, vol. II, Cluj, 1972

Idem, *Conscripția satelor arădene în 1828*, în „Ziridava” XV-XVI, Arad, 1987

Idem, *Începuturile mișcării muncitorești din Arad*, în „Studii și articole de istorie”, vol. III, București, 1961

Lazăr Nichi, *Importanța săpăturilor arheologice în județul nostru*, în „Hotarul”, an V, nr. 1-2/I-II, Arad, 1938

Leu Valeriu, *Plecarea la școlile de la oraș sau traversarea orizontului*, în „Identitate și alteritate. Studii de imagologie” I, Ed. Banatica, Reșița, 1996

Manuilă Sabin, *Un atentat la sănătatea publică a statului. Regulamentul stațiunilor balneo-climaterice*, în „Societatea de mâine”, nr. 1-2/1925

Marinescu Ștefan, *Colonizările din a doua jumătate a secolului al XIX-lea pe teritoriul fostului comitat Arad*, în „Ziridava” XIX-XX, Arad, 1996

Moldovan Liviu, *Registre parohiale de stare civilă, izvoare de date demografice*, în „Populație și societate”, vol. II, Cluj-Napoca, 1972

Moldovan Iosif, *Din istoricul „Reuniunii Învățătorilor” din protopopiatele arădene I-VII*, în „Școala vremii”, an III, nr. 6

Munteanu Ioan, *Naționalitate și confesionalitate în Banatul istoric la începutul secolului al XX-lea*, în „Apulum”, XXXVII/2, Alba Iulia, 2000

Pădurean Corneliu, *Contribuții la studiul căsătoriilor mixte din județul Arad în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Identitate. Alteritate. Multiculturalitate”, Arad, Ed. Museum, 2001

Idem, *Izvoare demografice referitoare la comitatul Arad în secolul al XIX-lea*, în „Teologia”, V, Arad, nr.3-4/ 2001

Pădurean Maria, Corneliu Pădurean, *Comportamentul nupțial al ortodocșilor din Arad în perioada interbelică*, în „Biserică și societate” coord. Corneliu Pădurean, Mihai Săsăujan, Ed. Gutenberg Univers, Arad, 2005

Popeangă Vasile, *Dezvoltarea școlilor populare românești pe teritoriul Eparhiei Aradului*, în „Eparhia Aradului. Istorie, Viață culturală, Monumente de artă”, Arad, 1989

Sava Doru, *Proiectul Moneasa*, în „Adevărul”, luni, 15 mai, Arad, 2006

Silva Christian, *Marmura, în repaus*, în „Jurnalul Național”, 12 VII, București, 2006

Tolan Isaia, *Ungurii din ținutul Aradului*, în „Hotarul”, an I, nr.6./octombrie, Arad, 1933

Vasilovici Romulus, Lucian Emandi, Andrei Caciora, *Date și documente din trecutul medicilor al Aradului*, în „Buletin de informare al Direcției sanitare și filialei U.S.S.M. Arad”, an II, nr. 4/1971

Vesa Pavel, *Clerul-componentă a elitei românești*, în „Aradul cultural”, Arad, iunie 2001

4. Lucrări generale

Alexianu George, *Repertoriul general alfabetic al tuturor codurilor, legilor, decretelor-legi, convențiuni, decrete, regulamente, etc. 1 ianuarie 1860-1 ianuarie 1940, A-L*, București, 1940

Arad képes városismertető. Ipari és kereskedelmi kalauz, Arad, 1904

Aradul permanentă în istoria patriei, Arad, 1978

Aurel Ardelean, *Trasee turistice județene*, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2002

Bleahu Marcian, *Relieful carstic*, Ed. Albatros, București, 1982

Bocșan Nicolae, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Ed. Facla, Timișoara, 1986

Bolovan Ioan, *Transilvania între revoluția de la 1848 și unirea din 1918. Contribuții demografice*, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2000

Bolovan Sorina Paula, *Familia în satul românesc din Transilvania*, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1999

Botiș Theodor, *Istoria școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox-român din Arad*, Arad, 1922

Ciuhandu Gheorghe, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940

Cocean Pompei, *Peșterile României*, Ed. Dacia, 1995

Colta Elena Rodica, *Maghiarii din Ghioroc*, Ed. Fundației pentru studii europene, Cluj-Napoca, 2005

Conor Remer Martha, *Germans & Hungarian 1828, Hungarian Land Census Arad conuty*, Las Vegas, 1998

Cornea Corneliu, *Jurnalul detenției politice în județul Arad 1945–1989*, Ed. Mirador, Arad, 2000

Diaconovich C., *Enciclopedia României*, vol. III, Sibiu, 1904

Dicționarul enciclopedic român, vol. III, Ed. Politică, București, 1965

Edvi-Illes Laszlo, *Közigazdasági leirása az Aradi Kereskedelmi és iparkamara kerületének*, Arad, 1897

Fábián Gábor, *Arad vármegye leirása historiai geographiei és statisztikai*, vol. I, Buda, 1835

Fényes Elek, *Magyarország Geographiai Szótára*, III, Pesta, 1851

Filipașcu Alexandru de Dolha și Petrova, *Istoria Maramureșului*, Ed. Gutinul, Baia Mare, 1997

Gaál Jenő, *Arad Vármegye és Arad Szabad Királyi Város Közigazdasági, Közigazgatási és Közművelődési Allapotának Leirása*, Arad, 1898

Goicu Viorica, *Nume de persoane din Țara Zărandului*, Ed. Amphora, Timișoara, 1996

Graur Alexandru, *Nume de persoane*, București, 1965

Gureanu Dorel (coord.), *Monografia turistică montană a județului Arad*, Ed. Carmel Print, Arad, 2005

Hamangiu C., *Codul general al României. Legi noi de unificare 1922-1926*, vol. XI-XII, Ed. „Universală”, București, 1926

Ianovici V., *Geologia Munților Apuseni*, Ed. Academiei, 1976

Istoria lumii în date, Ed. Enciclopedică română, București, 1969

Împărțirea administrativă a României înșătită de legea pentru unificare administrativă, București, 1926

Împărțirea administrativă din 1965 a RPR, Anexă la Legea 3/1960, București, 1965

Jekelfalussy József, *Magyarország Helysegnevtara*, Budapesta, 1895

Kardos Géza, *Erdélyi Fürdő kalauz*, Arad, 1928

Kehrer Károlyi, *Arad vármegye és Arad Szabad Királyi Város nepoktatas ügye*, Arad, 1895-1910

von Klimstein Franz Antonius, *Imago expressa sigillorum [Dioeceseos Temesvariensis]*, Timișoara, 2007

Kozma Pál, *Zaránd vármegye földrajzi, statisztikai és történeti leírása*, Cluj-Napoca, 1848

Lanevschi Gheorghe, *Aradul vremurilor de mult apuse. 1834-1914*, Ed. Polis, Cluj-Napoca, 2005

Lebigre Arlette, *Lungul drum al divorțului*, în „Amor și sexualitate în Occident”, Ed. Artemis, București, 1991

Mamina Ion, *Monarhia constituțională în România, Enciclopedie politică, 1866-1938*, Ed. Enciclopedică, București, 2000

Márki Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad király város története*, vol. I, II, Arad, 1892, 1895

Martinovici C., Istrati N., *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, 1921

Medeleanu Horia, *Artiști plastici arădeni*, Arad, 1973

Meleaguri arădene. Ghid turistic, Arad, 1972

Mitu Sorin, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, Ed. Humanitas, București, 1997

Idem, *Imagini europene și mentalități românești din Transilvania*, Ed. Presa universitară clujană, 2000

Moldovan Iosif, *Monografia Reuniunii Învățătorilor români de la școalele confesionale greco-orientale române din Dieceza Aradului*, Ed. Revistei „Școala bănațeană”, Timișoara, 1940

Moldovan Silvestru, Nicolae Togan, *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune românească din Ungaria*, Sibiu, 1900

Idem, *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune românească din Ungaria*, Ed. Asociațiunii, Sibiu, 1919

Munteanu Ioan, *Banatul Istoric. 1867-1918. Așezările. Populația*, vol. I, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2006

Nagy Ludovicus, *Notice politico-geografico-statistique incluyti regni Hungariae partiumque eidem adnexarum tomus primus*, vol I, Buda, 1828

Neuman Victor, *Identități multiple în Europa regiunilor. Interculturalitatea Banatului*, Ed. Hestia, Timișoara, 1997

Oprea Marius (coord.), *Securiștii partidului. Serviciul de Cadre al P.C.R. ca poliție politică*, Ed. Polirom, București, 2002

Pădurean Corneliu, *Populația comitatului Arad în secolul al XIX-lea*, Ed. Universității „Aurel Vlaicu” Arad, 2003

Pârvu G., *Carierile din România*, Ed. Tehnică, București, 1964

Planul de învățământ pentru școli populare în districtul Consistoriului rom. ort. din Arad, aprobat cu rezoluțiunea consistorială din 12 august 1888, nr. 3174, Arad, 1888

Planul real de activitate al prefecturii județului Arad pe anii bugetari 1942/43, 1943/44, 1944/45, vol. I, Imprimeria județului Arad, Arad, 1942

Popeangă Vasile, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului. 1721-1821*. Arad, 1974

Idem, *Școala românească în părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea (1821-1867)*, Arad, 1979

Idem, *Eparhia Aradului în perioada instituționalizării cultural-naționale 1807-1948*, Ed. „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2006

Râmneanțu Vasile, *Emanuil Ungureanu 1845-1929*, Ed. Mirton, Timișoara, 1996

Repertoriu arheologic al Mureșului Inferior, Județul Arad, Ed. Orizonturi Universitare, Timișoara, 1999

Roman Petre, *Cultura Coțofeni*, București, 1976

Roz Alexandru, Kovách Géza, *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, Ed. Universității de Vest „Vasile Goldiș”, Arad, 1997

Rusu Adrian Andrei, George Pascu Hurezan, *Cetăți medievale din județul Arad*, Arad, 1999

Schematismus cleri dioecesis csanádiensis pro anno domini MCMVII, Timișoara, 1907

Simon Stela, *Album de familie*, Ed. Marineasa, Timișoara, 2004

Somogy Gyula, *Arad Szabad királyi város és Arad vármegye községséinek leirása*, Arad, 1913

Szöllőssy Károly, *Aradmegye népoktatási intézeteinek névtára*, Arad, 1879

Suciu I.D., *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, București, Ed. Academiei, 1967, vol. I

Școala noastră poporală și darea culturală, Arad, 1918

Timișoara 700. Pagini din trecut și de azi, Timișoara, 1969

Toduța Gheorghe, Grec Vasile, Lujanski Nicolae, *Localitățile județului Arad*, Arad, 1972

Toșa Ioan, *Casa în satul românesc de la începutul secolului XX*, Ed. Supergraph, Cluj-Napoca, 2002

Tudoran Petru, *Țara Zarandului. Studiu geo-ecologic*, Ed. Academiei, București, 1983

Vancu Petru, *Monografia comunei Măderat, Arad*, 1905

Velcea Valeria, Ioan Velcea, Octavian Mândruț, *Arad Monografia (Județele patriei)*, Ed. Sport Turism, București, 1979

Vesa Pavel, *Biserici de lemn de odinioară*, Ed. Gutemberg, Arad, 1997

Idem, *Bisericile de mir arădene între tradiție și modernitate*, Ed. Mirador, Arad, 2000

Idem, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 2006

5. Lucrări speciale

Berariu Pavel, *Scurtă viață a unui artist, Gheorghe Groza din Moneasa, desenator, pictor, sculptor (1899-1930), Corespondența cu I. Bușșia*, Ed. Marineasa, Timișoara, 1997

Halasi Gábor, *Noi contribuții la cunoașterea carstului Monesei*, în „Buletinul cercului de speologi amatori „Liliacul” Arad, 1978

Istrate Marcel, *Vila Nufărul. De la ruină la spa&wellnes*, în „Info Moneasa”, an II, nr. 2/martie, Arad, 2007

- Iuga George, *Prezența lui Ursus spaeleus roseum în Peștera Liliiecilor de la Moneasa*, în „Armonii naturale”, III, Ed. Trinom, Arad, 2000
- Miloia Ioachim, *Însemnări. Sculptorul Gheorghe Groza*, în „Analele Banatului”, an III, ianuarie-martie, Timișoara, 1930
- Munteanu Vitalie, *Pictorul și sculptorul Gheorghe Groza (1899-1930)*, în „Crișana”, an V, nr. 162/10 iulie 1960
- Mureșan Augustin, Ioan V. Popovici, *Două tipare sigilare ale satelor Dulcele și Moneasa*, în „Studii de știință și cultură”, an II, nr. 1 (8)/ martie, Universitatea „Vasile Goldiș” University Press Arad, Arad, 2007
- Oarcea Felicia-Aneta, *Aspecte privind căsătoriile mixte din localitățile Moneasa, Buteni și Galșa, din județul Arad, în secolul al XIX-lea*, în „Căsătorii mixte în Transilvania, secolul al XIX-lea și începutul secolului XX”, coord. Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan, Ed. Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2005
- Idem, *Istorii din umbra memoriei. Despre rezistența anticomunistă în localitățile Almaș și Moneasa din județul Arad*, în „Rezistență anticomunistă. Cecetare științifică și valorificare muzeală”, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2006
- Idem, *Evoluția istorică a stațiunii balneo-climaterice Moneasa (jud. Arad) până în 1918*, în „Analele Banatului Arheologie-Istorie” XIV/2, Ed. Mirton, Timișoara, 2006
- Idem, *Episoade din memoria unei familii mixte (sfârșitul secolului XIX-secolul XX)*, în „Confesiune și căsătorie în spațiul românesc secolele XVII-XXI. Studii de demografie istorică”, coord. Corneliu Pădurean, Ed. Universității „Aurel Vlaicu”, 2006
- Postelnicu George, *Ridicarea monumentului lui Emanuil Ungureanu*, în „Analele Banatului”, an IV, aprilie-decembrie, Timișoara, 1931
- Siska Szabó Z., *Czárán Gyula. Scurtă biografie*, Ed. Fundației Alma Mater, Arad, 2002
- Târcuș Gheorghe, *„Jumelțul” de la Moneasa*, în „Flacăra Roșie”, 1 februarie 1986
- Țucra T. Teodor, *Gheorghe Groza*, în „Hotarul”, III, nr. 4-5, aprilie-mai, Arad, 1936

Moneasa

Historical monograph

Moneasa is situated at the north-eastern border of Arad county, at about 100 km from the county residence, at the intersection of the coordinates 22°18' eastern longitude and 46°35' northern latitude. The Moneasa valley, with its mountainous vegetation and fauna, also has protected natural areas.

Moneasa during the flow of time

Traces of neolithic living have been discovered by archaeologists in the surrounding caves, named „hoance” by the locals.

Mentioned as a village, integrated in vast territory of the Dezna castle, Moneasa took its own way through history, conditioned by its geographic position, the existence of the thermal springs, the huge woods and the riches of the subsoil. The first documentary mention dates back to the year 1561. Special mentions were made within the donation act from 1597, signed by prince Sigismund Báthory in favour of Gaspar Kornis.

The Austrian period brought modernization specific to the enlightenment. As the conquered territories were considered „new aquisitions”, they became property of the State Treasury. In order to have a more efficient administration, Moneasa has been donated to the duke Rinaldo di Modena, through the diplomas from October 27th 1726 and February 11th 1732. Not being satisfied by the duke's administration, the State Treasury donated Moneasa to the Supreme Comes of Arad, George Fekete, count of Galandha.

Together with his brother Joseph, the baron Alexander Névery of Gyula-Várşand, inherited Moneasa, in 1804, from Francis Szotoviky. In 1847, Alexander Névery sold his huge estate, including Moneasa, to count Cristian Waldstein Wartemberg for 800.000 Florin. On July 1st 1891, Cristina, count Friedrich Wenckheim's wife, bought the estate for 1.000.000 Florin from count Wladstein's son, Ernest Francis.

After the Union with Romania, from 1918, the local administration applied the laws of the agrarian reform, bought the local town hall and built the cultural house. The communist regime altered private life and the security of some families, life stories stored carefully within the local memory. The post December 1989 period brought some serious changes, among which, the accessing of European funds for the modernization of Moneasa are the ones in process now.

Habitat and population

The anarchy, that went along with the Turkish domination, has been significantly diminished by the Austrian state policy, a situation

witnessed by the data of the conscriptions. The families Groza, Șodinca, Ciupertea, Crișan, settled in Moneasa at the beginning of the XVIIIth century, founded the first households. The ethnic and confessional spectrum has been diversified through the colonization. Germans, Slovaks and Hungarians have been brought here, while Jews have been attracted by the commercial perspectives. The newcomers built their own “district”. Slowly, a multiethnic and pluriconfessional community crystallized.

Birth, death, natural growth and marriage reflect the demographical dynamic of the village, starting with the Modern Age and still going on.

Tradition. Continuity. Economical progress.

Components of the Modern Age.

Since the Ottoman period, agriculture remained the basic occupation of the villagers.

Specialized labor force has been colonized here, starting with the XVIIIth century in order to work in the mines, quarries and in forestry. The exploitation of these natural riches got more intense at the end of the XIXth century and the beginning of the following, still surviving in our days.

The modernization started during the XIXth century continued in the following. It mainly refers to the building of the Sebiș – Moneasa railway, opened to traffic on August 14th 1893, the introduction of electric lighting, postal, telephone and medical services.

Society and school

The instruction level of the villagers preoccupied the political and ecclesiastical authorities. As a symbol of the community, school opened new professional and mental horizons. An intellectual elite, consisting of teachers and priests, grew in the rural world.

Two confessional schools existed in Moneasa during the Modern Age: the Orthodox and the Romano-Catholic. Until 1864, the Orthodox children went to school in Dezna and Rănușa. After that date, Avram Cociuba is mentioned as a teacher in Moneasa. Meanwhile, the children of lower material condition were taught by local priests like Dăscălescu, Zaharia Miliam and Terentie Nonu. Through time, school evolved into the major educational institution it is today.

Besides the Romanian school, there was also a confessional Romano-Catholic one within which, at its beginning, in 1870, the teaching language was German and, later, Hungarian. After 1918, this school has been closed.

In the fifties of the XXth century, the kindergarten has been opened.

Confessional life

Until the first decades of the XXth century, the confessional life of Moneasa has been organized around the Orthodox and the Romano-

Catholic church, the first built in 1756 and the later in 1760. Each community has been involved in the modernization of their church, payment of the priests, taking part at all crucial events.

The confessional spectrum got more diverse during the first decades of the XXth century due to the apparition of neoprotestant beliefs, such as baptism and pentecostalism. The members of these communities contributed to the rising of their churches.

The life and work of the sculptor Gheorghe Groza (1899-1930)

The sculptor Gheorghe Groza was born on April 18th 1899 in Moneasa. Though he had a poor material situation, he still succeeded in graduating high school with the help of the teacher Ioan Bușția from Beiuș and of general Olteanu's family. Afterwards he continued studying with the sculptor Mihail Karara in Oradea and at the Painting School from Baia Mare. He finalized his artistic studies at the Fine Arts Academy in Rome and at the Julien Academy in Paris.

He had several exhibitions in Romania and abroad also honoring demands for sculptures in public places such as the busts of the poet George Coșbuc and the historian A.D. Xenopol, both still standing near the Cultural Palace from Arad, as well as the one of Emanuel Ungureanu, in Timișoara.

The spa Moneasa

The history of the spa is closely linked to that of the village Moneasa. The thermal springs, discovered by the Turks, the picturesque landscape and the strongly ionized air attracted tourists.

At the beginning, they were few because, during the time of Névery and Waldstein, Moneasa wasn't on the list of spas officially recognized in the Empire. After the modernizations made by count Wenckheim, Moneasa obtained, on May 13th 1896, the status of a spa recognized by the Royal Hungarian Ministry of the Interior. Holiday houses of aristocrats like Wenckheim, Andreny and Paradayser began to adorn the parks of Moneasa.

Nowadays the spa undergoes a process of refurbishing which aims at a serious redimensioning of its touristic potential.

Instead of a final word. Portraits over time

Ioja Lazăr – „priest Lazăr” (1899-1973), Cornelia Dobre – math teacher (1923-2003), teacher Nicolae Palade (1911-1997), Gheorghe (1905-1993) and Elisabeta Bărbuceanu (1902-1983), Condea Dănilă – building craftsman (1904-1985), are just a few of those who put their names on the files of Moneasa history.

dr. Peter Hügel

Moneasa

Monographie historique

La localité Moneasa est située dans l'extrémité du nord-est au département d'Arad, à 100 km de la ville d'Arad, étant assise par 28°18' de longitude est et 46°35' de latitude de nord. La depression, à une végétation et faune spécifique aux régions montagneuses, a les aires naturelles protégées.

Moneasa au long des siècles

Les anciennes traces de l'habitation néolithiques ont été découvertes par les archéologues dans les caves nomées des habitants „hoance”.

Mentionné comme une localité englobé dans le vast domaine du Dezna, Moneasa a eu une histoire distincte, grâce à sa position géographique, aux sources thermales, aux richesses du sol et sous-sol. La première mention documentaire date de l'an 1561. Des mentions spéciales ont été stipulées dans l'act de donation (1597) fait par le prince Sigismund Báthory à Kornis Gaspar.

La période Autrichienne a apporté des modernisations spécifiques d'Illuminisme. Les territoires conquis ont été considérés „des nouvelles acquisitions” et, en conséquence, sont devenus les propriétés d'État. Pour une meilleure administration, par les diplômes de 27 octobre 1726 et 11 février 1732, Moneasa a été donnée au duc italien Rinaldo de Modena. Ultérieurement, respectivement à 17 mars 1773, parce que celui-ci ne les a pas pu administrer, l'État les a données au chef suprême d'Arad, comte Fekete Gheorghe de Galandha.

Le baron Névery Alexa de Gyula Vărşand à son frère Iosif a hérité Moneasa, en 1804, à Szotoviky Francisc. Alexandru Névery a trahi pendant l'année 1847 le grand domaine qui contient Moneasa au comte Waldstein Wartemberg Cristian aux 800.000 fl. Puis à 1 juillet 1891, l'épouse du comte Friederich Wenckheim, Cristina, l'a acheté à 1.000.000 fl de fils héritier du comte, Waldstein Ernest Francisc.

Après l'Union d'an 1918, l'administration locale a mis en application les lois de réforme agraire, a acheté le siège de la mairie, a édifié la maison culturelle, etc. Le régime communiste a altéré la vie particulière et la sécurité de certaines familles, les mémoires locales stockant à une grande attention ces contes des vies. La période post-communiste, aux toutes les transformations, a déterminé les autorités locales d'accéder les fonds d'UE pour moderniser Moneasa.

Habitat et population

L'anarchie créée pendant la domination ottomane a été diminuée de celle autrichienne que, par les politiques d'État, a introduit le recensement

de la population. Les familles assises dans la localité Moneasa, au début du XVIII-ème siècle, Groza, Șodinca, Ciupertea, Crișan, ont formé les premiers noyaux des ménages. Le spectre ethno-confessionnel a été diversifié par la politique de la colonisation. Ici ont été amené les Allemands, les Slovaques, les Hongrois ou, grâce aux relations commerciales, les Juifs. Les nouveaux venus ont constitué leur propre „quartier”. Petit à petit s’est cristallisé une communauté multiethnique et pluriconfessionnelle.

La naissance, la mort, le spore naturel, le mariage, reconstituent la dynamique démographique de la localité et, partiellement, de la commune Moneasa, en commençant à modernité et continuant à la période contemporaine.

Tradition. Continuité. Progrès dans la vie économique. Composants de la modernité

De période ottomane jusqu’à la contemporaine, l’agriculture est resté l’occupation de base.

En commençant de XVIII-ème siècle, en même temps que l’amener de l’Empire des specialists ont commencé l’exploitation minière, forestière, de calcaire, de marbre. Elles s’étaient intensifiées à la fin du XIX-ème siècle et le début de suivant, pour continuer, par intermittence, dans la période contemporaine.

Les modernisation commence encore de XIX-ème siècle ont continué pendant les suivants siècles. Elles ont visé la mise en circulation de la voie ferrée étroite Sebiș-Moneasa à 14 août 1893, ainsi que les autres moyens de transport, à introduire l’électricité, le service postal et de téléphonie, le médical.

Société et l’école

Le niveau de la scolarisation de la population a été une préoccupation des autorités politiques et ecclésiastiques. Le symbole de la communauté, l’école a ouvert des nouvelles perspectives professionnelles et mentales. On a créé une élite intellectuelle dans le monde des villages, représentés par les maîtres d’école et les prêtres.

Dans la localité Moneasa ont fonctionné deux écoles pendant la période moderne, l’école confessionnelle orthodoxe et catholique. L’éducation des enfants orthodoxes a été effectuée jusqu’à 1864 aux écoles de localité Dezna et Rănușă, pour qu’après l’année mentionnée, en Moneasa soit appelé comme maître d’école Avram Cociuba. Parallèlement, les enfants pauvres ont été appris lire et écrire par les prêtres Dăscălescu, Zaharia Miliam, Terentie Nonu. Par étapes, l’école se développera, arrivant que pendant le XXI-ème siècle, être un modèle d’institution instructive-éducative.

À côté de l’école roumaine, celle catholique a commencé de fonctionner par l’année 1870, à la langue allemande, puis, après la

legislation, a eu un nouveau statut, l'instruction a été réalisée en magyare. Après 1918, elle a été supprimée.

Des '50 années de XX-ème siècle a été fondé l'école maternelle.

La vie confessionnelle

Jusqu'aux premières décennies de XX-ème siècle, en Moneasa, la vie confessionnelle a gravité autour de l'Église Orthodoxe et Catholique. La première a été construite en 1756, la deuxième en 1760. Chaque communauté a participé à la modernisation des édifices, à la payante de prêtres, aux événements spéciaux.

Le spectre confessionnel s'est diversifié pendant les premières décennies par l'apparition de néoprottestantisme, le baptisme et pentecostalism. Les chrétiens appartenus ont contribué à l'édification des églises.

La vie et opéra du sculpteur Gheorghe Groza (1899-1930)

Le sculpteur Gh. Groza est né à 18 avril 1899 en Moneasa. Ainsi que a eu une situation matérielle modeste, à l'aide du professeur à dessin, Ioan Bușitia, à Beiuș, à la famille Olteanu a réussi, cependant, à finaliser le gymnase et le lycée. En Roumanie, il a continué la préparation artistique à l'École de sculpture du professeur Mihail Karara à Oradea et à celle de la peinture à Baia Mare. Il a achevé sa carrière artistique à l'Académie de Belle Arte à Rome et l'Académie Julien à Paris.

Il a vernissé des nombreuses exposition dans la Roumanie et dans l'étranger et a honoré les commandes de sculptures. Rappelons les bustes du poète G. Coșbuc et d'historien A.D.Xenopol assises en face du Palais Culturel, le buste d'Emanuil Ungureanu à Timișoara.

Station balnéo-climatique Moneasa

L'histoire de la station s'était jointe à celle de la localité Moneasa. Découverte par les ottomans, les sources thermales, les beautés du lieu et l'air ionisé avait attirer les tourists.

Au début, les tourists ont visité plus rar le station, parce que pendant la période de Névery et Waldstein n'est pas entrée au rang de la station balnéaire reconnue dans l'Empire. Après la modernisation entreprises par le comte Wenckheim, Moneasa a obtenu, en 13 mai 1896, au Ministère d'Interne Royal Magyar, le statut de station balnéaire. Les maisons de vacances d'aristocrate Wenckheim, Andreny, Paradayser ont commencé à orner le parc de la station Moneasa.

Actuellement, la station bénéficie de nouveaux aménagements que contribueront à redimensionner le potentiel touristique.

Au lieu de conclusion. Visage sur temps

Ioja lazăr – “prêtre Lazăr” (1899-1973), Cornelia Dobre – professeur de math (1923-2003), le maître d'école Nicolae Palade (1911-1983), Condea

Dănilă – contremaître constructeur (1904-1985), voilà quelques noms qui se sont inscrits l'activité sur les pages d'histoire de la localité Moneasa.

Felicia-Aneta Oarcea

Moneasa

Geschichtliche Monographie

Die Ortschaft Moneasa liegt an der nord-östlichen Grenze des Kreises Arad, ungefähr 100 Km von der Kreishauptstadt entfernt, an der Kreuzung der Koordinaten 22°18' östlicher Länge und 46°35' nördlicher Breite. Die Senke, in welcher sich die Ortschaft befindet, ist von einer reichen, den Berglandschaften charakteristischen, Flora und Fauna gekennzeichnet und beherrscht Naturschutzgelände.

Moneasa im Laufe der Zeit

Spuren jungsteinzeitlicher Bewohnung wurden von den Archäologen in den umliegenden Höhlen, von den Einheimischen „hoance“ genannt, geborgen.

Als dem breiten Territorium der Burg Dezna einverleibte Ortschaft, hat Moneasa ihren eigenen geschichtlichen Weg eingeschlagen, bedingt von seiner geographischen Lage, von der Existenz der Warmwasserquellen, des Forstgeländes und der Bodenschätze. Die erste dokumentarische Erwähnung stammt aus dem Jahre 1561. Besondere Hinweise befinden sich in der Schenkungsurkunde des Sigismund Báthory an Gaspar Kornis, 1597 datiert.

Die österreichische Periode hat die Neuerungen der Aufklärung mit sich gebracht. Die eroberten Gebiete, als „neue Anschaffungen“ betrachtet, gelangten in Besitz der Schatzkammer. Hinsichtlich einer besseren Verwaltung, wurde Moneasa, durch die Diplome vom 27. Oktober 1726 und dem 11. Februar 1732, dem italienischen Herzog Rinaldo von Modena geschenkt. Da dessen Verwaltung aber nicht erwartungsgemäss verlief, wurde Moneasa von der Schatzkammer, am 17. März 1773, an den Obercomes von Arad, Graf Georg Fekete von Galandha, geschenkt. Baron Alexander Névery von Gyula-Várşand, erbte Moneasa, zusammen mit seinem Bruder Joseph, 1804, von Franz Szotoviky. 1847, verkaufte Alexander Névery sein riesiges Anwesen, zu welchem auch Moneasa gehörte, dem Grafen Cristian Waldstein Wartemberg für 800.000 Florin. Am 1. Juli 1891, kaufte die Frau des Grafen Friedrich Wenckheim, Cristina, das Anwesen für 1.000.000 Florin vom Sohn und Erben des Grafen Waldstein, Ernst Franz.

Nach der Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien (1918), hat die rumänische Verwaltung die Agrarreform durchgesetzt, das Rathaus angekauft, das Kulturheim errichtet usw. Das kommunistische Regime führte zur Verderbung des Privatlebens und stellte sogar die Sicherheit einiger Familien unter Frage. Das Gemeinschaftsgedächtniss beherrscht diese Familiengeschichten mit Sorgfalt. Die postkommunistische Geschichte brachte, nebst anderer Entwicklungen, auch das Antreten

europäischer Fonds, seitens der Lokalverwaltung, mit sich. Diese tragen nun zur Beschleunigung der Modernisierung von Moneasa bei.

Habitat und Bevölkerung

Die von der türkischen Herrschaft bedingte Anarchie wurde von der österreichischen Verwaltung bezeichnend vermindert, wobei die Conscriptionen einen recht genauen Zeugen der neuen Staatspolitik darstellen. Die Familien Groza, Șodinca, Ciupertea, Crișan, die sich Anfang des XVIII. Jahrhunderts in Moneasa niederliessen, bildeten die ersten Hauswirtschaftskerne. Das ethno-konfessionelle Spektrum erweiterte sich durch die Kolonisierungspolitik. Deutsche, Slowaken, Ungaren und, Dank der Handelsverbindungen, Juden kamen nach Moneasa. Die Neukömmlinge errichteten ihr eigenes Viertel. Somit entstand eine multiethnische und multikonfessionelle Gemeinschaft.

Geburten, Verstorbene, das natürliche Anwachsen, die Eheschliessungen widergeben die demographische Dynamik der Ortschaft seit der Moderne bis hin zur Gegenwart.

Tradition. Kontinuität. Fortschritt im Wirtschaftsleben. Komponenten der Moderne.

Seit der türkischen Herrschaft bis in die Gegenwart, bleibt Landwirtschaft die Hauptbeschäftigung der Ortseinwohner.

Spezialisierte Arbeitskraft wurde von den Habsburgern seit dem XVIII. Jahrhundert hier kolonisiert um in den Bergwerken, Steinbrüchen und im Forstwesen zu arbeiten. Die Ausbeutung dieser Reichtümer erreichte Ende des XIX. Jahrhunderts ihren Höhepunkt und dauert auch heute weiter.

Die im XIX. Jahrhunert angebahnten Modernisierungen wurden auch im folgenden fortgesetzt: am 14. August 1893 wurde die Schmalspurbahn Sebiș – Moneasa eröffnet, elektrische Beleuchtung wurde eingeführt, Post und Telephondienst, sowie Krankenbetreuung.

Gesellschaft und Schule

Um die Erziehung der Einwohner haben sich sowohl die laischen als auch die kirchlichen Behörden bemüht. Als Symbol der Gemeinschaft, öffnete die Schule neue berufliche und geistige Horizonte. Eine intellektuelle Dorfelite entstand, dargestellt von Lehrern und Pfarrern.

In Moneasa, haben, während der Moderne, zwei konfessionelle Schulen funktioniert: eine orthodoxe und eine römisch-katholische. Bis 1864, besuchten die Kinder der Orthodoxen die Schulen aus Dezna und Rănușă. Erst nach diesem Jahr wird der Lehrer Avram Cociuba aus Moneasa erwähnt. Gleichzeitig, wurden die ärmeren Kinder von den Dorfpfarrern Dăscălescu, Zaharia Milian und Terentie Nonu unterrichtet. Im Laufe der Zeit entwickelte sich die Schule zu der vorbildhaften Lehranstalt des XXI. Jahrhunderts.

Neben der rumänischen Schule, funktionierte auch eine konfessionelle, römisch-katholische, in der anfangs (1870) in deutscher Sprache und später in ungarischer unterrichtet wurde. Nach 1918 wurde diese jedoch abgeschafft.

In den fünfziger Jahren des XX. Jahrhunderts, wurde der Kindergarten gegründet.

Das konfessionelle Leben

Bis in die ersten Jahrzehnte des XX. Jahrhunderts, war das konfessionelle Leben in Moneasa um die orthodoxe und die römisch-katholische Kirche organisiert. Die erste wurde 1756 errichtet, die zweite 1760. Jede der beiden Glaubensgemeinschaften beteiligte sich jeweils an der Modernisierung der Kirchenbauten, der Bezahlung der Pfarrer und an den wichtigsten kirchlichen Ereignissen.

Das konfessionelle Spektrum hat sich in den ersten zwei Jahrzehnten des XX. Jahrhunderts erweitert, durch das Auftreten der neoprotestantischen Strömungen, Baptismus und Pentikostalismus. Die Zugehörigen der beiden Gemeinschaften beteiligten sich am Bau der jeweiligen Kirchen.

Leben und Schaffen des Bildhauers Gheorghe Groza (1899-1930)

Der Bildhauer Gheorghe Groza wurde am 18. April 1899, in Moneasa geboren. Trotz seiner bescheidenen materiellen Lage, gelang es ihm, Dank der Unterstützung des Zeichenlehrers Ioan Bușitia aus Beiuș und der Familie des Generals Olteanu, die Gymnasial- und Lyzealstudien zu beenden. Seine künstlerische Ausbildung setzte er in der Bildhauerschule des Mihail Karara (Oradea) und innerhalb der Mahlschule von Baia Mare fort und vollendete sie an der Kunstakademie Rom und an der Julien Akademie in Paris.

Er hatte zahlreiche Ausstellungen im In- und Ausland, honorierte aber auch Bestellungen. Es seien die Büsten des Dichters George Coșbuc und des Historikers A. D. Xenopol, erwähnt, beide in Nachbarschaft des Arader Kulturpalastes aufgestellt, sowie jene des Emanuil Ungureanu aus Temeswar.

Der Kurort Moneasa

Die Geschichte des Kurortes ist eng verflochten mit jener der Ortschaft Moneasa. Die von den Türken entdeckten Warmwasserquellen, die pitoreske Landschaft und die stark ionisierte Luft zogen Touristen an. Anfangs waren es recht wenige da, noch zu Zeiten Néverys und Waldsteins, Moneasa nicht zu den anerkannten Kurorten der Monarchie gehörte. Erst nach den von Graf Wenckheim unternommenen Modernisierungen, erhielt Moneasa, am 13. Mai 1896, seitens des Königlichen Ungarischen Innenministeriums den Status eines Badekurortes. Ferienhäuser der

Adligen Wenckheim, Andreny und Paradayser begannen den Park des Kurortes zu schmücken.

Zur Zeit befindet sich der Kurort in einer radikalen Erneuerung die zu der Redimensionierung seines touristischen Potentials beiträgt.

Anstatt Schlusswort. Zeitüberstehende Bildnisse

Ioja Lazăr – „Pfarrer Lazăr” (1899-1973), Cornelia Dobre – Mathematik Lehrerin (1923-2003), Lehrer Nicolae Palade (1911-1997), Gheorghe (1905-1993) und Elisabeta Bărbuceanu (1902-1983), Condea Dănilă – Baumeister (1904-1985) sind, neben den schon erwähnten, bloss einige Namen die für die Geschichte der Ortschaft Moneasa stehen können.

dr. Peter Hügel

ANEXE

Tabel 1

Ajutoare bănești (lei) pentru persoanele concentrate între 1942-1945

Numele		Bortiş Aurel	Țigan Alexandru	Brad Lazăr	Groza Terentie	Pavel Ioja	Silade Dragoș
Loc de concentrare							
An	Luna	Ctg. 1934, reg. 93 Inf., nr. decizie 4/943	Ctg. 1932, campania 7 sanitară, nr. decizie 17/943	Ctg. 1930, centru op. 610, nr. decizie 18/943	Ctg. 1934, bt. 21, Vânători Munte	Ctg. 1933, reg. 7 Pioneri, nr. Decizie 35/943	Ctg. 1926, reg. 11 Jandarmi
1942	I	900	-	-	-	-	1.300
	II	900	-	-	900	900	1.300
	III	900	-	1.300	700	1.300	1.300
	IV	900	-	1.300	900	1.100	1.300
	V	-	-	1.300	900	1.300	1.300
	VI	-	-	1.300	900	1.300	1.300
	VII	-	1.700	2.000	1.400	2.000	2.000
	VIII	-	2.000	2.000	1.400	2.600	2.000
	IX	-	-	1.300	900	1.500	-
	X	-	-	2.000	1.400	2.300	-
	XI	-	-	2.000	1.400	2.300	-
	XII	-	-	2.000	1.400	2.300	2.000
1943	I	-	-	2.000	1.400	-	2.000
	II	-	-	2.000	-	1.700	2.000
	III	-	-	2.000	-	1.700	2.000
	IV	-	2.000	2.000	-	1.700	2.000
	V	-	2.000	-	-	1.700	2.000
	VI	2.000	2.000	-	-	1.700	2.000
	VII	2.000	-	-	1.400	1.700	2.000
	VIII	1.000	-	-	1.400	1.700	2.000
	IX	2.000	-	2.000	1.400	1.700	2.000
	X	2.000	-	-	1.400	1.700	2.000
	XI	1.000	2.000	2.000	2.000	1.700	2.000
	XII	-	2.000	2.600	2.000	750	2.000
1944	I	-	2.000	-	2.000	2.300	2.000
	II	-	2.000	-	2.000	2.000	2.000
	III	-	2.000	-	2.000	2.000	2.000
	IV	1.000	2.000	2.000	2.000	2.300	2.000
	V	2.000	2.000	2.000	2.000	2.300	2.000
	VI	2.000	2.300	2.000	2.000	2.300	2.000
	VII	2.000	2.300	2.000	-	2.300	2.000
	VIII	2.000	2.300	2.000	-	2.300	2.000
	IX	2.300	2.300	2.000	-	2.300	2.000
	X	2.300	2.300	2.000	2.000	2.300	1.700
	XI	2.300	2.300	2.000	2.000	2.300	1.000
	XII	5.300	5.300	3.700	-	5.300	4.600
1945	I	6.900	6.900	5.100	6.000	6.900	-
	II	4.600	4.600	3.400	4.000	-	-
	III	4.600	4.600	3.400	4.000	-	-
	IV	4.600	4.600	3.400	4.000	-	-
	V	17.400	17.400	14.600	1.600	-	-
	VI	10.000	11.000	9.000	10.000	-	9.000
	VII	13.500	6.500	9.000	-	-	9.000
	VIII	11.000	-	9.000	-	-	9.000
	IX	-	-	-	-	-	9.000
	X	10.000	-	-	-	-	9.000
	XI	10.000	-	-	-	-	9.000
	XII	-	-	-	-	-	9.000
Total		127.400	98.400	1.077.000	68.800	73.550	126.100

Sursa: A.P.M., Evidența ajutoarelor de concentrare pe anii 1943-1946

Tabel 2

Ajutoare bănești (lei) pentru persoanele concentrate între 1942-1944

Nr. crt.	Numele și locul de concentrare	Ajutoare de concentrare (suma în lei)																								Total												
		Anul																																				
		1942												1943								1944																
		Luna												Luna								Luna																
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1.	Miclea Aurel	1.300	-	1.100	1.100	1300	1.300	2.000	2.000	1.100	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	38.400	
	Ctg. 1942, bt. A.A. 73, nr. decizie 3/1943																																					
2.	Draghici Alexandru	-	500	700	700	700	700	1.400	1.400	900	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	550	1.600	1.600	1.600	1.600	1.600	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.600	1.600	1.600	1.600	1.600	-	38.450
	Ctg. 1934, bt. 2, Vânători Munte																																					
3.	Faur Constantin	-	-	-	-	-	-	1100	1100	700	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	29.300
	Ctg. 1931, bt. 8 Vânători Munte, nr. decizie 9/943																																					
4.	Brad Aurel	-	-	-	-	-	900	1.100	1.100	700	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	36.700	
	Ctg. 1938, reg. 7, Vânători Munte, nr. decizie 14/1943																																					

[illegible]

Sursa: A.P.M., *Evidența ajutoarelor de concentrare pe anii 1943-1946*

Tabel 3

[illegible]

[illegible]

Tabel 4

Ajutoare bănești (lei) pentru persoanele concentrate între 1943-1945

Nr. crt.	Numele Și locul de concentrare	Ajutoare de concentrare (suma în lei)																																				Total	
		Anul																																					
		1943												1944												1945													
		Luna												Luna												Luna													
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII		
1.	Barna Alexandru	-	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800	-	-	-	800	800	800	800	800	800	800	800	800	1.800	2.400	1.600	1.600	1.600	1.600	10.400	6.000	6.000	-	-	-	-	-	46.600
	Ctg. 1941, Reg. 11 călăreți, nr. decizie 5/943																																						
2.	Groza Gheorghe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	2500	3300	2200	2200	2200	2200	-	7000	-	-	-	-	-	-	-	33.700
	Ctg. 1929, reg. 31, artilerie, remorcă, nr. decizie 7/1943																																						
3.	Szabo Ladislau	-	800	-	-	-	-	234	800	800	800	800	800	800	800	-	-	-	-	-	-	-	800	1.800	1.600	1.600	1.600	1.600	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16.434	
	Ctg. 1940, bt. 1005, nr. decizie 10/1943																																						
4.	Groza Ioan	-	-	-	-	700	-	-	-	-	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	3.200	4.200	2.800	2.800	13.200	800	800	800	-	-	-	-	-	-	25.400	
	Ctg. 1931, reg. 93 inf., nr. decizie 11/943																																						
5.	Brad Mihai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	2.500	3.300	2.200	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5.500	
	Ctg. 1932, reg. 85 inf. Nr. decizie 12/1943																																						

[illegible]

Tabel 5
Ajutoare bănești (lei) pentru persoanele concentrate în 1944

Nr. crt.	Numele și locul de concentrare	Ajutoare de concentrare (suma în lei)												Total
		Luna												
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1.	Roman Alexandru	-	2.000	2.000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4.000
	Ctg. 28, Reg. 7 Roșiori, nr. decizie 58/944													
2.	Voian Ilie	-	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	-	14.000
	Ctg. 935, Reg. 93 Inf., nr. decizie 59/944													
3.	Barna Vasile	-	800	800	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.600
	Ctg. 1936, Fl.n. Aviație, nr. decizie 61/944													
4.	Roman Zaharie	-	-	1.100	1.100	-	-	-	-	-	-	-	-	2.200
	Ctg. 1935, Reg. 1 Artilerie, nr. decizie 62/944													
5.	Barna Gheorghe	-	-	1.700	1.700	1.700	-	-	-	1.700	1.700	-	-	8.500
	Ctg. 1943/42, bt. 2 Transmisiuni munte, 66/944													
6.	Groza Gheorghe	-	-	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	-	15.300
	Ctg. 1942, C. Justiție cavalerie													
7.	Covaci Iosif	-	-	-	1.400	-	-	-	1.400	1.400	1.400	-	-	5.600
	Ctg. 1931, reg. 1 artilerie, 72/1944													
8.	Voian Terentie	-	-	-	800	800	-	-	-	-	-	-	-	1.600
	Ctg. 1923, C.R.Arad, 81/944													
9.	Ciupertea Pali	-	-	-	1.100	-	-	-	-	-	-	-	-	1.100
	Ctg. 1933, reg. 19 Inf, nr. decizie 83/944													
10.	Crișan Ioan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2300	5300	7600
	Ctg. 1932, GRC, nr. decizie 104/944													

11.	Lingurar Roman																
	Ctg. 1942, Reg. 5 Vânători, nr. decizie 84/944	.	.	.	800	800	.	.	.	.	.	.	.	.	1.800	3.400	
12.	Lingurar Aurel																
	Ctg. 1942, reg. 5 Vânători, nr. decizie 85/944	.	.	.	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800	1.800	8.200	
13.	Ancuța Petru																
	Ctg. 1932, reg. 93 Inf., 89/944	.	.	.	.	.	1.700	.	.	.	.	.	.	.	.	1700	
14.	Bogdan Ioan																
	Ctg. 1936, reg. 93 Inf., 90/944	.	.	.	.	.	.	.	.	1.100	1.100	1.100	1.100	.	.	3.300	
15.	Cușovschi Alexandru																
	Ctg. 1942, Reg. 9 Art.antiaeriană, nr. decizie 92/944	.	.	.	.	.	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	.	6.600	
16.	Draghici Vasile																
	Ctg. 1929, reg. 80 inf., 93/944	.	.	.	.	.	1.400	1.400	1.400	.	.	.	.	.	.	4.200	
17.	Nica Pantelimon																
	Ctg. 1928, reg. 90 Infanterie, 94/944	.	.	.	.	.	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	2.500	9.100		
18.	Groza Nicolae																
	Ctg. 1929, reg. Pionieri, nr. decizie 97/944	.	.	.	.	.	.	1.100	1.100	1.100	1.100	.	.	.	.	3.300	

Sursa: A.P.M., *Evidența ajutoarelor de concentrare pe anii 1943-1946*

Tabel 6

Ajutoare bănești (lei) pentru persoanele concentrate între 1944-1945

Nr. crt.	Numele și locul de concentrare	Ajutoare de concentrare (suma în lei)																							
		Anul																							
		1944												1945											
		Luna												Luna											
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1.	Roman Gheorghe	-	-	-	1.100	5.500	1.100	-	-	1.100	1.100	1.100	2.500	3.300	2.200	2.200	2.200	7.000	7.000	7.000	-	-	-	-	-
	Ctg. 1936, reg. 6 Vânători Munte, nr. decizie 70/944																								
2.	Șodinca Iosif	-	-	-	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	2.500	4.200	2.800	2.800	2.800	8.000	8.000	8.000	8.000	-	-	-	-
	Ctg. 1936, reg. 93 Inf., nr. decizie 73/944																								
3.	Dragoș Dănilă	-	-	-	1.100	-	-	-	-	-	-	1.400	3.200	2.800	2.800	2.800	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ctg. 1936, reg. 93 Inf., nr. decizie 74/944																								
4.	Drăghici Gavrilă	-	-	-	1.100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7.000	7.000	-	-	-	-	-
	Ctg. 1942, reg. 11 Călărași, nr. decizie 82/944																								
5.	Groza Florea	-	-	-	-	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	2.500	3.300	2.200	2.200	2.000	7.000	7.000	7.000	7.000	7.000	7.000	7.000	-
	Ctg. 1943, reg. 4 Transmisiuni, nr. decizie 86/944																								
6.	Șodinca Simion	-	-	-	-	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	2.500	3.300	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Ctg. 1942, reg. 1 Artilerie, nr. decizie 88/944																								
		Total																							
		30.900																							
		44.600																							
		14.100																							
		15.100																							
		68.900																							
		13.500																							

7.	Șodinca Ioan	.	.	.	.	.	.	.	1.700	.	.	.	.	.	3.400	3.400	.	.	.	.	.	.	.	6.800	
	Ctg. 1930, D.2 tunari munte, nr. deciziei 99/944	.	.	.	.	.	.	.	1.700	.	.	.	.	.	3.400	3.400	.	.	.	.	.	.	.	6.800	
8.	Dragoș Ioan	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	800	1.800	1.600	1.600	1.600	1.600	.	.	.	.	.	.	6.400	
	Ctg. 1930, reg. 8 Vânători munte	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	800	1.800	1.600	1.600	1.600	1.600	.	.	.	.	.	.	6.400	
9.	Miclea Pavel	466	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	9.000	9.000	9.000	.	.	.	.	27.000
	Ctg. 1933, Reg. 17 Inf., nr. deciziei 57/944	466	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	9.000	9.000	9.000	.	.	.	.	27.000

Sursa: A.P.M., *Evidența ajutoarelor de concentrare pe anii 1943-1946*

Tabel 7

Ajutoare bănești (lei) pentru persoanele concentrate între 1945-1946

Nr. crt.	Numele și locul de concentrare	Ajutoare de concentrare (suma în lei)																								
		Anul																								
		1945												1946												Total
		Luna												Luna												
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1.	Cusovschi Mihai	-	-	-	-	-	7.000	7.000	7.000	-	-	-	-	6.000	6.000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	33.000	
	Ctg. 1943																									
2.	Cusovschi Ludovic	-	-	-	7000	7000	7000	7000	7000	7000	7000	7000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	63.000	
	Ctg. 1943, reg. 75 Inf.																									
3.	Tipei Gligor	-	-	-	-	-	-	6.000	6.000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6.000	6.000	6.000	30.000	
	Ctg. 1943, reg. 11 Călărași																									
4.	Brad Teodor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	24.000	
	Centru exploatare																									
5.	Bogdan Tiberiu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7.000	7.000	7.000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	21.000	
	A. T. A.																									
6.	Baruța Mihai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6.000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6.000	
	Ac. mi. București																									

Sursa: A.P.M., Evidența ajutoarelor de concentrare pe anii 1943-1946

Tabel 8
Dinamica botezaților
ortodocși pe sexe (1853-1878)

Anul	Sex		Total
	Baieti	Fete	
1853	8	5	13
1854	9	3	12
1855	6	7	13
1856	9	6	15
1857	13	5	18
1858	8	10	18
1859	7	5	12
1860	13	8	21
1861	6	6	12
1862	10	6	16
1863	10	7	17
1864	7	6	13
1865	7	9	16
1866	6	7	13
1867	16	4	20
1868	9	9	18
1869	8	7	15
1870	13	9	22
1871	7	5	12
1872	8	9	17
1873	7	3	10
1874	5	3	8
1875	10	15	25
1876	10	8	18
1877	8	8	16
1878	13	4	17

Sursa: D. J. A. N. A., C.R.S.C., Of.
 Paroh. Ort. Moneasa, *Matricula*
botezaților, R. 1/1853-1878

Tabel 9
Repartiția sezonieră a copiilor
nelegitimi ortodocși (1853-1878)

Anul	Sex			Total
	Luna nașterii	Băieți	Fete	
1853	-	-	-	-
1854	II	-	1	1
1855	VI	1	-	1
1856	VI	1	-	1
1857	-	-	-	-
1858	-	-	-	-
1859	-	-	-	-
1860	IV	1	-	1
1861	X	-	1	1
1862	-	-	-	-
1863	-	-	-	-
1864	-	-	-	-
1865	-	-	-	-
1866	I	-	1	1
1867	-	-	-	-
1868	-	-	-	-
1869	III	1	-	1
1870	-	-	-	-
1871	-	-	-	-
1872	-	-	-	-
1873	IX	1	-	1
1874	I	1	-	1
1875	IV,XI	1	1	2
1876	V,VII	-	2	2
1877	I,II,V,X,XI	5	2	7
1878	-	-	-	-

Sursa: D.J.A.N.A, C.R.S.C. Of. P. O., Moneasa, R.
1/1853-1878

Tabelul 10
Evoluția ilegitimității la populația catolică (1850-1900)

Anul	Copii ilegitari	%	Copii legitimi	%	Total
1850	-	-	-	-	-
1851	1	20	4	80	5
1852	-	-	4	100	4
1853	1	20	4	80	5
1854	-	-	3	100	3
1855	1	16,66	5	83,33	6
1856	1	20	4	80	5
1857	1	14,28	6	85,71	7
1858	2	25	6	75	8
1859	1	33,33	2	66,66	3
1860	-	-	5	100	5
1861	-	-	4	100	4
1862	1	16,66	5	83,33	6
1863	1	12,5	7	87,5	8
1864	-	-	4	100	4
1865	1	16,66	5	83,33	6
1866	1	16,66	5	83,33	6
1867	-	-	4	100	4
1868	1	25	3	75	4
1869	-	-	3	100	3
1870	2	33,33	4	66,66	6
1871	1	20	4	80	5
1872	-	-	7	100	7
1873	-	-	4	100	4
1874	2	33,33	4	66,66	6
1875	-	-	3	100	3
1876	-	-	4	100	4
1877	1	16,66	5	83,33	6
1878	1	14,28	6	85,71	7
1879	-	-	3	100	3
1880	-	-	5	100	5
1881	-	-	6	100	6
1882	-	-	3	100	3
1883	-	-	4	100	4
1884	1	16,66	5	83,33	6
1885	1	12,5	7	87,5	8
1886	1	16,66	5	83,33	6
1887	1	33,33	2	66,66	3
1888	1	16,66	5	83,33	6
1889	2	18,18	9	81,81	11
1890	3	42,85	4	57,14	7
1891	1	12,5	7	87,5	8
1892	5	55,55	4	44,44	9
1893	2	25	6	75	8
1894	1	20	4	80	5
1895	1	14,28	6	85,71	7
1896	3	50	3	50	6
1897	-	-	6	100	6
1898	1	11,11	8	88,88	9
1899	1	20	4	80	5
1900	1	33,33	2	66,66	3
Total	46	16,54	232	83,45	278

Sursa: D.J.A.N.A., C. R. S. C, Of. P. Rom.- Cat. Moneasa, R. 1/1850-1900

Tabelul 11**Evoluția sezonieră a deceselor (1853–1918)**

Anul	Luna												Total
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1853	-	2	2	1	1	1	-	1	2	1	3	2	16
1854	-	-	1	-	2	1	-	1	1	-	-	-	6
1855	1	1	-	5	-	2	-	1	3	-	10	3	26
1856	1	1	1	1	3	5	-	3	-	-	-	-	15
1857	-	2	1	1	2	-	-	-	-	-	1	1	8
1858	-	1	3	3	2	1	1	2	1	-	-	1	15
1859	1	-	-	-	-	2	-	1	-	-	2	1	7
1860	-	1	5	1	-	2	-	2	2	2	-	-	15
1861	-	-	1	3	-	-	1	-	-	5	4	4	18
1862	3	5	1	-	-	-	-	1	1	-	1	2	14
1863	2	1	1	3	-	2	-	1	-	-	-	-	10
1864	2	-	2	2	2	1	-	2	1	2	1	-	15
1865	-	-	2	-	-	1	-	-	-	3	-	-	6
1866	-	1	-	-	1	-	-	-	-	2	2	-	6
1867	-	1	-	-	-	1	-	4	-	1	2	1	10
1868	-	3	5	3	1	-	-	-	-	-	-	-	12
1869	-	3	7	3	4	1	1	1	2	-	2	-	24
1870	1	-	4	-	-	1	-	-	3	-	-	3	12
1871	1	2	1	2	3	3	-	-	2	2	-	2	18
1872	-	2	4	-	2	2	-	-	1	1	1	-	13
1873	2	-	-	-	-	2	8	3	-	-	2	-	17
1874	1	-	4	6	1	1	1	-	1	2	3	3	23
1875	1	1	3	4	-	2	1	-	1	-	1	1	15
1876	-	2	-	-	1	-	-	2	-	-	2	-	7
1877	-	3	-	1	1	-	1	-	-	1	-	1	8
1878	-	1	4	-	-	2	1	3	1	-	-	2	14
1879	1	2	-	1	-	1	-	1	1	1	1	2	11
1880	-	2	1	1	1	-	-	1	2	-	2	1	11
1881	1	1	4	-	-	-	-	-	-	1	2	3	12
1882	1	3	1	1	2	1	1	1	-	2	3	1	17
1883	3	-	1	1	-	-	-	-	2	-	1	1	9
1884	1	1	1	1	3	1	-	2	2	-	-	-	12
1885	3	-	3	3	-	3	1	-	1	1	2	-	17
1886	1	2	1	-	3	1	1	1	-	1	1	3	15
1887	4	6	3	2	1	2	2	-	1	-	2	-	23
1888	2	-	2	-	1	-	1	1	-	2	-	2	11
1889	3	3	2	2	2	-	1	2	1	-	1	-	17
1890	1	2	3	-	1	-	1	1	1	-	2	2	14
1891	2	1	2	-	-	-	2	2	-	1	1	-	11
1892	-	1	2	3	1	-	-	2	1	3	1	3	17
1893	-	1	3	1	2	2	1	-	1	2	2	-	15
1894	1	-	-	1	1	-	1	2	-	2	-	1	9
1895	1	6	4	1	3	1	1	2	3	1	1	1	30
1896	1	3	3	1	1	-	3	1	2	-	-	2	17
1897	1	1	-	3	2	1	3	1	2	1	2	1	18
1898	1	7	3	1	1	2	-	-	-	-	1	3	19
1899	1	3	3	-	2	1	2	1	-	-	1	-	14
1900	-	1	-	2	1	-	-	-	-	2	1	3	10
1901	1	2	1	4	3	2	-	2	1	1	6	1	24
1902	1	-	2	-	-	-	2	1	-	2	3	-	11

1903	-	-	-	1	3	-	1	2	2	1	-	1	11
1904	1	1	1	-	2	-	1	1	-	1	-	3	11
1905	1	1	2	1	1	-	-	1	1	1	-	2	11
1906	2	-	4	3	4	1	1	-	1	-	1	1	18
1907	1	6	1	5	-	-	-	-	-	-	1	1	15
1908	-	4	4	1	-	1	1	-	-	2	3	-	16
1909	1	4	-	-	-	-	-	3	1	3	2	1	15
1910	5	1	5	2	1	-	1	-	-	1	-	-	16
1911	-	1	1	5	4	-	1	2	3	9	2	2	30
1912	3	-	-	2	2	-	2	1	1	1	2	2	16
1913	1	5	1	2	1	1	1	1	1	1	2	1	18
1914	1	2	-	4	2	3	1	-	1	1	-	1	16
1915	2	1	2	3	1	2	2	-	2	3	-	-	18
1916	1	2	1	2	1	-	1	1	2	-	-	1	12
1917	3	3	1	2	-	-	-	-	-	-	2	-	11
1918	1	-	3	2	1	1	1	-	1	1	17	2	30

Sursa: A.P.M., *Registrul decedaților din comuna Moneasa, 1879-1934*

Tabelul 12
Repartiția mortalității pe sexe (1879-1918)

Anul	bărbați		femei		băieți		fete		Total
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	
1879	3	27,27	2	18,18	4	36,36	2	18,18	11
1880	2	18,18	2	18,18	5	45,45	2	18,18	11
1881	5	41,66	1	8,33	5	41,66	1	8,33	12
1882	6	35,29	-	-	8	47,05	3	17,64	17
1883	1	11,11	3	33,33	4	44,44	1	11,11	9
1884	3	25	2	16,66	3	25	4	33,33	12
1885	4	23,52	5	29,41	5	29,41	3	17,64	17
1886	1	6,66	3	20	7	46,66	4	26,66	15
1887	3	13,04	-	-	14	60,86	6	26,08	23
1888	3	27,27	1	9,09	-	-	7	63,63	11
1889	5	29,41	3	17,64	5	29,41	4	23,52	17
1890	3	21,42	1	7,14	4	28,57	6	42,85	14
1891	3	27,27	1	9,09	4	36,36	3	27,27	11
1892	5	29,41	2	11,76	5	29,41	5	29,41	17
1893	4	26,66	3	20	2	13,33	6	40	15
1894	1	11,11	1	11,11	2	22,22	5	55,55	9
1895	6	20	3	10	16	53,33	5	16,66	30
1896	6	35,29	4	23,52	3	17,64	4	23,52	17
1897	4	22,22	4	22,22	4	22,22	6	33,33	18
1898	2	10,52	5	26,31	3	15,78	9	47,36	19
1899	2	14,28	1	7,14	10	71,42	1	7,14	14
1900	6	60	4	40	-	-	-	-	10
1901	7	29,16	1	4,16	9	37,5	7	29,16	24
1902	1	9,09	3	27,27	4	36,36	3	27,27	11
1903	-	-	4	36,36	4	36,36	3	27,27	11
1904	2	18,18	2	18,18	4	36,36	3	27,27	11
1905	4	36,36	3	27,27	3	27,27	1	9,09	11
1906	6	33,33	3	16,66	5	27,27	4	22,22	18
1907	2	13,33	1	6,66	6	40	6	40	15
1908	2	12,5	8	50	5	31,25	1	6,25	16
1909	3	20	2	13,33	3	20	7	46,66	15
1910	3	18,75	2	12,5	5	31,25	6	37,5	16
1911	11	36,66	6	20	2	6,66	11	36,66	30
1912	3	18,75	5	31,25	5	31,25	3	18,75	16
1913	5	27,77	2	11,11	7	38,88	4	22,22	18
1914	5	31,25	4	25	4	25	3	18,75	16
1915	8	44,44	1	5,55	2	11,11	7	38,88	18
1916	3	25	2	16,66	2	16,66	5	41,66	12
1917	1	9,09	4	36,36	1	9,09	5	45,45	11
1918	6	20	9	30	9	30	6	20	30
Total	150	23,88	113	17,99	193	30,73	172	27,38	628

Sursa: A.P.M., Registrul decedaților din comuna Moneasa, 1879-1934

Tabelul 13
Dinamica sezonieră a căsătoriilor (1853–1900)

Anul	Luna												Total
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1853	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	2
1854	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	4
1855	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	3
1856	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-	6
1857	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	4
1858	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	2	-	4
1859	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
1860	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
1861	1	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	3
1862	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	-	3
1863	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2
1864	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	3
1865	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1866	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	3
1867	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
1868	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	2	-	3
1869	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
1870	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	2
1871	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	3
1872	-	2	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	3
1873	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2
1874	-	2	-	1	-	-	-	-	2	1	-	-	6
1875	-	2	-	-	-	-	1	-	-	1	3	-	7
1876	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1877	-	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	3
1878	-	2	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	4
1879	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	-	3
1880	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5
1881	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2
1882	2	-	-	-	-	-	-	-	-	3	2	-	7
1883	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2	-	-	4
1884	-	-	-	-	3	-	1	-	1	2	-	-	7
1885	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	4
1886	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	2
1887	-	1	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	3
1888	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6
1889	1	2	-	1	2	-	2	-	1	1	-	-	10
1890	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	2
1891	-	2	-	-	1	1	-	-	-	-	1	-	5
1892	1	3	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	6
1893	5	-	-	-	1	-	4	-	-	-	-	-	10
1894	3	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	5
1895	1	-	-	-	1	-	1	-	-	1	-	-	4
1896	-	-	-	-	1	2	-	-	2	-	1	-	6
1897	1	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	4
1898	-	1	-	-	-	1	-	-	1	1	-	-	4
1899	-	1	-	-	2	2	1	-	-	1	1	-	8
1900	-	4	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	6

Sursa: D.J.A.N.A., C.R.S.C., *Registrul căsătoriilor, 1853-1900*

Tabelul 14

Evoluția căsătoriilor la populația ortodoxă pe categorii de vârstă (1853-1900)

Vârsta mire	Vârsta mireasă	1853-1862		1863-1872		1873-1882		1883-1892		1893-1900	
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
SUB 24	SUB 20	6	18.75	10	43.47	6	15.78	2	4	6	13.95
	20-24	8	25	1	4.34	2	5.26	4	8	5	11.63
	24-30	-	-	-	-	1	2.63	-	-	1	2.33
	30-40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	40-50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	PESTE 50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
24-30	SUB 20	5	15.62	7	30.43	11	28.94	18	36	15	34.88
	20-24	3	9.37	1	4.34	10	26.31	14	28	5	11.63
	24-30	1	3.12	-	-	1	2.63	1	2	1	2.33
	30-40	-	-	1	4.34	-	-	1	2	1	2.33
	40-50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	PESTE 50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
30-40	SUB 20	1	3.12	2	8.69	2	5.26	2	4	4	9.30
	20-24	3	9.37	1	4.34	2	5.26	2	4	2	4.65
	24-30	4	12.5	-	-	-	-	-	-	-	-
	30-40	-	-	-	-	1	2.63	-	-	-	-
	40-50	-	-	-	-	-	-	1	2	-	-
	PESTE 50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
40-50	SUB 20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	20-24	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	24-30	-	-	-	-	2	5.26	-	-	-	-
	30-40	-	-	-	-	-	-	1	2	-	-
	40-50	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
	PESTE 50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
50-60	SUB 20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	20-24	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	24-30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	30-40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	40-50	1	3.12	-	-	-	-	1	2	1	-
	PESTE 50	-	-	-	-	-	-	1	2	-	-
PESTE 60	SUB 20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	20-24	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	24-30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	30-40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	40-50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	PESTE 50	-	-	-	-	-	-	2	4	-	-
Total		32	100	23	100	38	100	50	100	43	100

Sursa: D.J.A.N.A., C.R.S.C., Of. P. O., Moneasa, R. 2/1853-1900

Fișa de familie nr. 1

	Mirele	Mireasa
Numele și prenumele	PÉRKO FERENCZ	IOSZEPHINA
Părinții	-	-
Religia	romano-catolică	romano-catolică
Locul nașterii	Croația	Viena
Data nașterii	IV 1877	1891
Stare civilă	necăsătorit	necăsătorită
Vârsta la căsătorie	31	17
Vârsta la moarte	39	73
Recăsătoriri	-	-

Data		Durata	
încheierii căsătoriei	încetării căsătoriei	căsnicieii	văduviei
8 XI 1908	1916	8	48

Copiii

Nr. crt.	Vârsta mamei la naștere	Durata căsătoriei	Intervalul între nașteri	Prenumele	Data			Vârsta la	
					nașterii	morții	căsătoriei	căsătorie	moarte
1.	19 ani	8 ani	2 ani	Iosif	1910	1970	1940	30 ani	60 ani
2.	21 ani	8 ani		Maria	1912	1939	-	-	27 ani
3.	24 ani	8 ani	3 ani	Ida	29 IX 1915	1989	1938	24	74 ani

Fişa de familie nr. 2

	Mirele	Mireasa
Numele şi prenumele	FLORIAN GROZA	IDA PERKO
Părinţii	Florian şi Ana	Ferencz şi Jozsephina
Religia	ortodox	romano-catolică
Locul naşterii	Bucova	Moneasa
Data naşterii	1908	1915
Stare civilă	necăsătorit	necăsătorită
Vârsta la căsătorie	30 ani	23 ani
Vârsta la moarte	84	74
Recăsătoriri	-	-

Data		Durata	
încheierii căsătoriei	încetării căsătoriei	căsnicieii	văduviei
8. XI. 1938	1989	51 ani	3 ani

Copii

Nr. crt.	Vârsta mamei la naştere	Durata căsătoriei	Intervalul între naşteri	Prenumele	Data			Vârsta la	
					naşterii	morţii	căsătoriei	căsătorie	moarte
1.	25 ani	51 ani	2 ani	Mariana	15 V 1940	-	1966	26	-
2.	27 ani	51 ani		Florina	8 XII 1942	-	1964	22	-

Fişa de familie nr. 3

	Mirele	Mireasa
Numele şi prenumele	PÁLFI FRANCISC	GROZA MARIANA
Părinţii	Francisc şi Iuliana	Florian şi Ida
Religia	refomat	ortodoxă
Locul naşterii	Chişineu Criş	Arad
Data naşterii	1937	1940
Stare civilă	necăsătorit	necăsătorită
Vârsta la căsătorie	29	26
Vârsta la moarte	60	-
Recăsătoriri	-	-

Data		Durata	
încheierii căsătoriei	încetării căsătoriei	căsniciei	văduviei
1966	1997	31 ani	-

Copii

Nr. crt.	Vârsta mamei la naştere	Durata căsătoriei	Intervalul între naşteri	Prenumele	Data			Vârsta la	
					naşterii	morţii	căsătoriei	căsătorie	moarte
1.	28 ani	31 ani	1 an	Cristina	1968	-	1992	24 ani	-
2.	29 ani	31 ani		Diana	1969	-	1994	25 ani	-

Fişa de familie nr. 4

	Mirele	Mireasa
Numele şi prenumele	ZIEGLER ŞTEFAN	GROZA FLORINA
Părinţii	Margareta şi Ştefan	Florian şi Ida
Religia	romano-catolic	ortodoxă
Locul naşterii	Arad	Arad
Data naşterii	1937	8 XII 1942
Stare civilă	necăsătorit	necăsătorită
Vârsta la căsătorie	27	22
Vârsta la moarte	-	-
Recăsătoriri	-	-

Data		Durata	
încheierii căsătoriei	încetării căsătoriei	căsniciei	văduviei
1964	1984	20 ani	-

Copii

Nr. crt.	Vârsta mamei la naştere	Durata căsătoriei	Intervalul între naşteri	Prenumele	Data			Vârsta la	
					naşterii	morţii	căsătoriei	căsătorie	moarte
1.	23 ani	20 ani	-	Ştefan	1967	-	1997	30 ani	-

Fişa de familie nr. 5

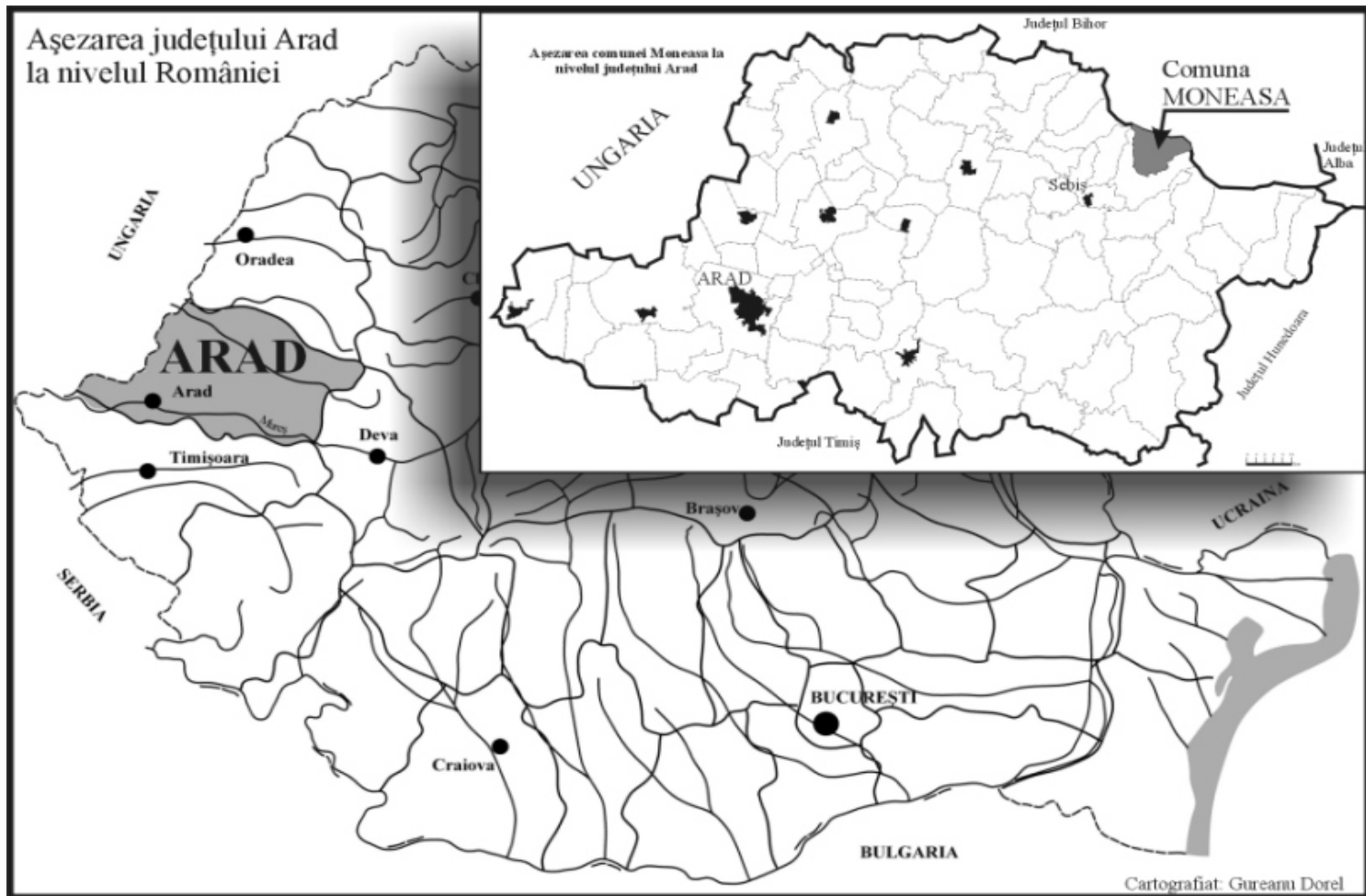
	Mirele	Mireasa
Numele şi prenumele	NICOLAESCU RADU	CRISTINA PÁLFI-GROZA
Părinţii	Ion şi Cornelia	Mariana şi Fancisc
Religia	ortodox	reformată
Locul naşterii	Făget	Arad
Data naşterii	1 VI 1965	1 X 1968
Stare civilă	Necăsătorit	Necăsătorită
Vârsta la căsătorie	27 ani	24 ani
Vârsta la moarte	-	-
Recăsătoriri	-	-

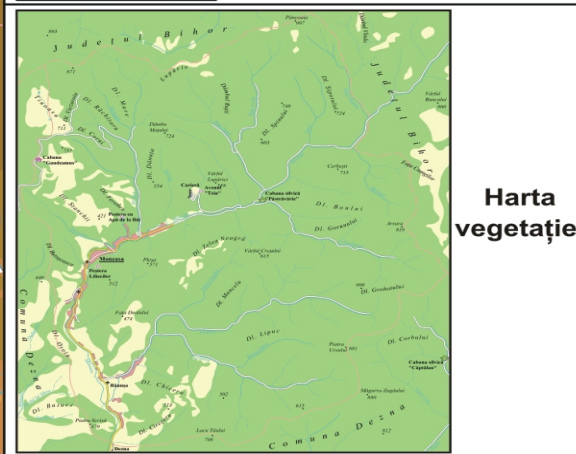
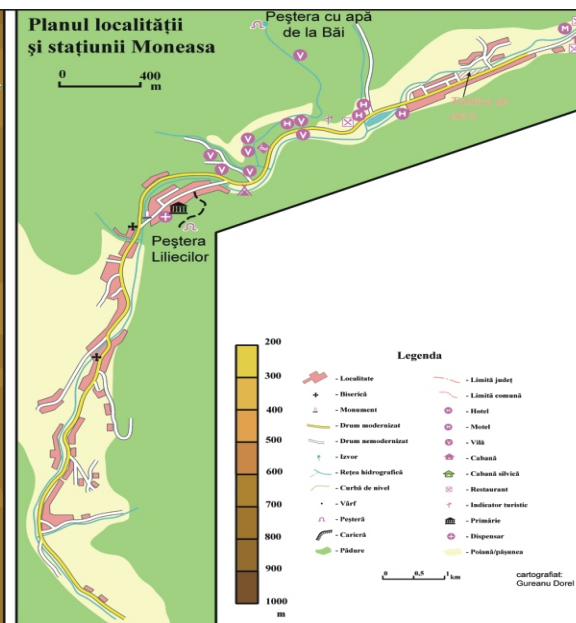
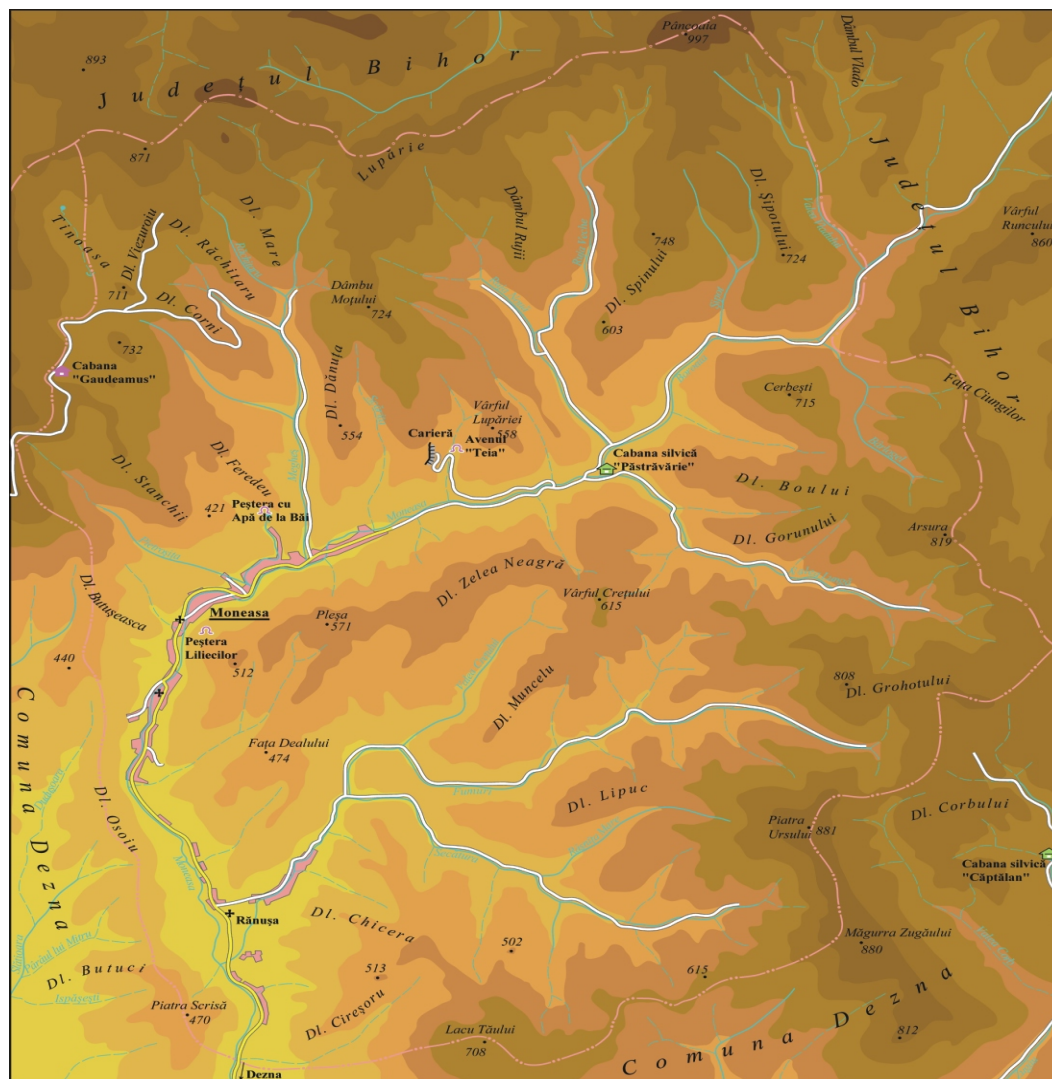
Data		Durata	
încheierii căsătoriei	încetării căsătoriei	căsniciei	văduviei
1992	-	-	-

Copii

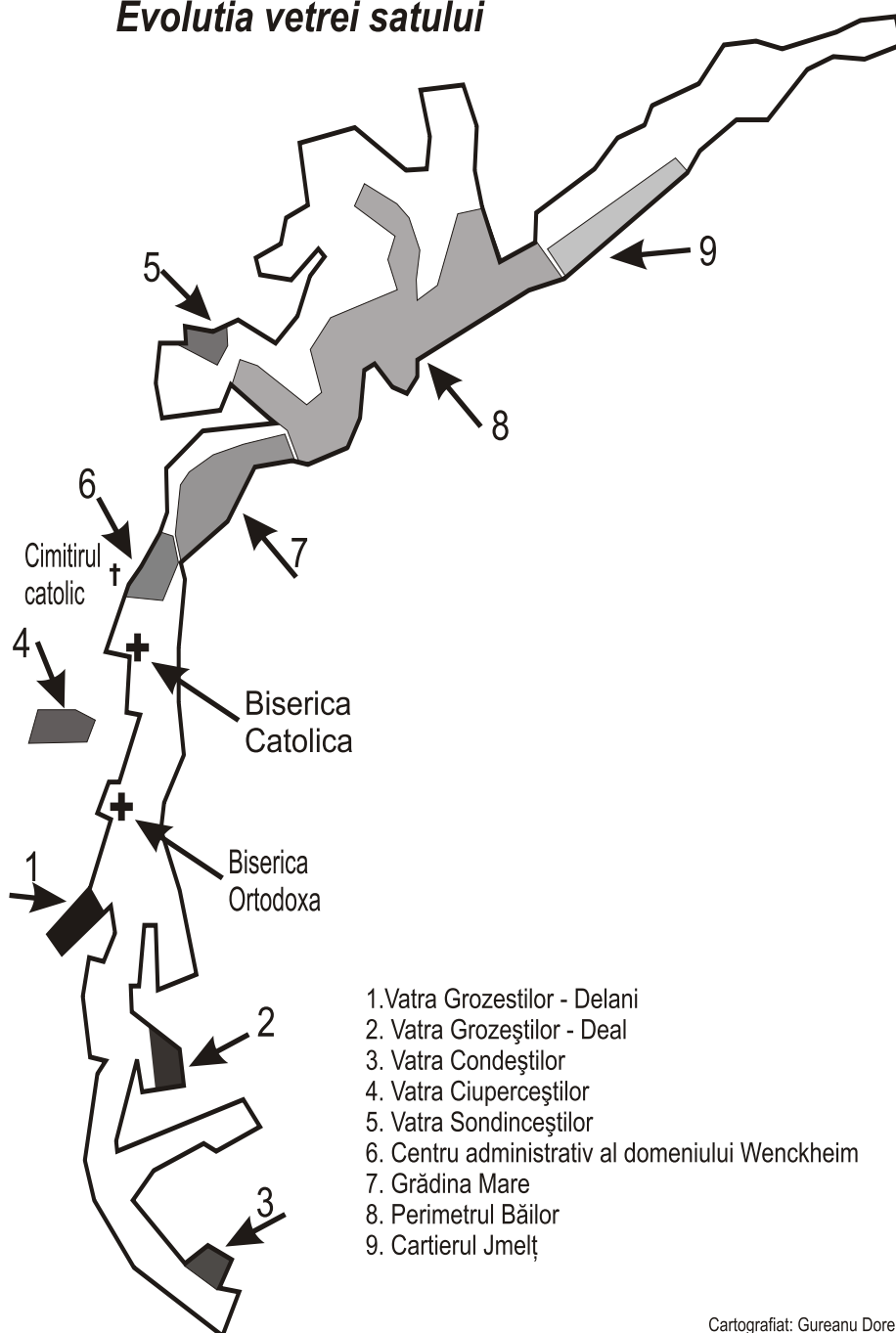
Nr. crt.	Vârsta mamei la naştere	Durata căsătoriei	Intervalul între naşteri	Prenumele	Data			Vârsta la	
					naşterii	morţii	căsătoriei	căsătorie	moarte
1.	27 ani	-	8 ani	Simina-Antonia	1995	-	-	-	-
2.	35 ani	-		Iulia-Carina	2003	-	-	-	-

Așezarea județului Arad la nivelul României

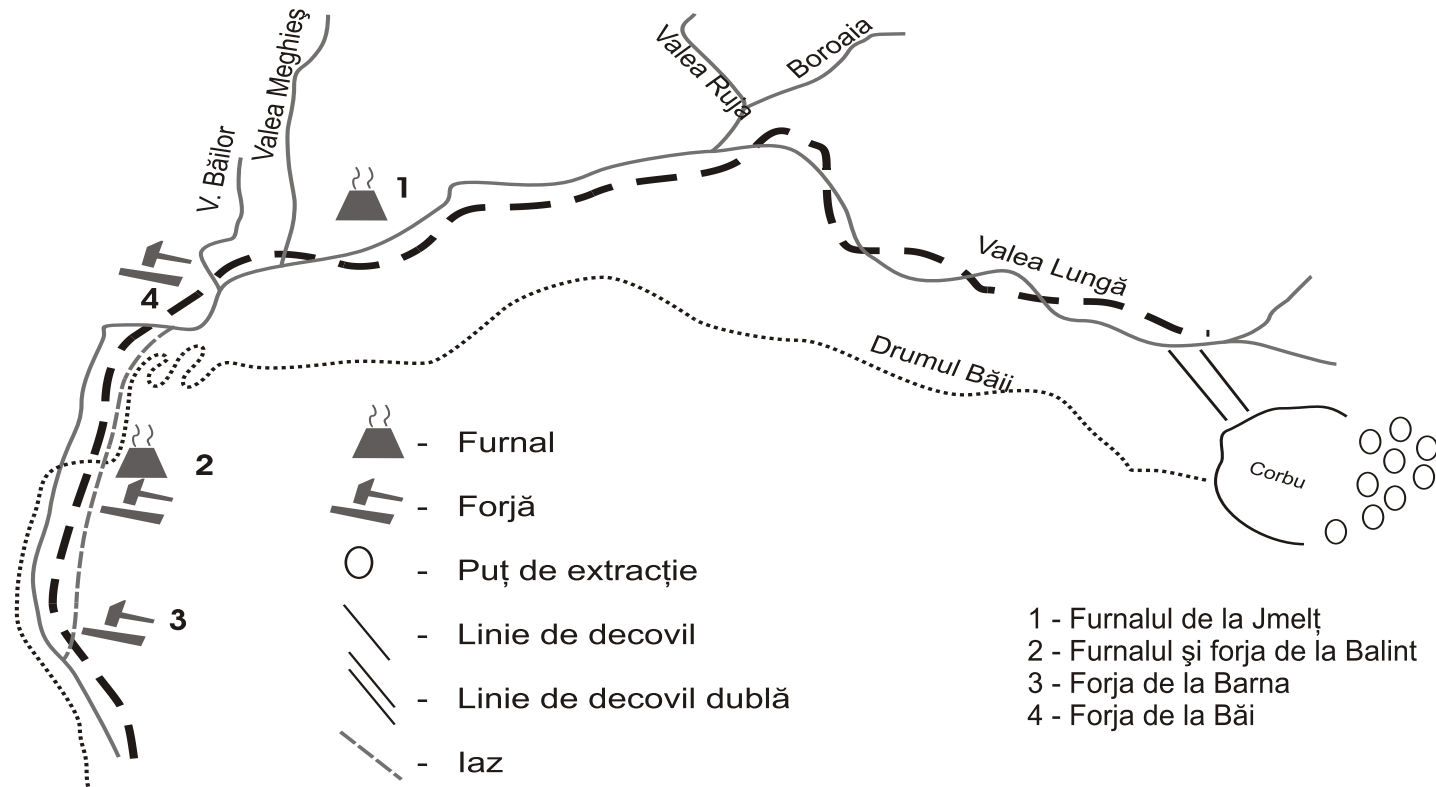

Evolutia vetrei satului

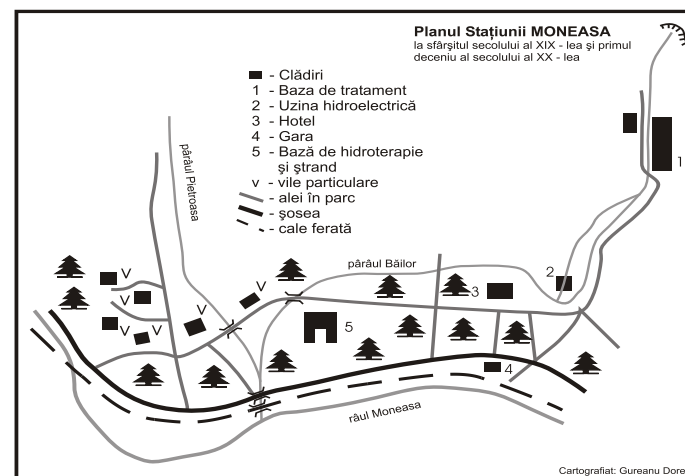
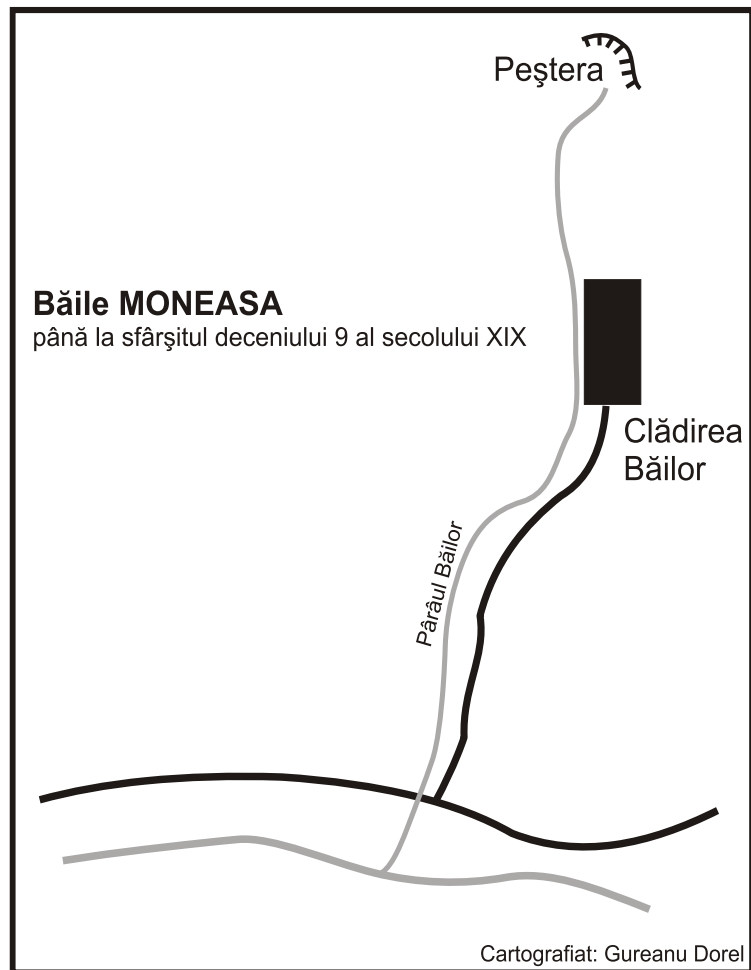

Cartografiat: Gureanu Dorel

Schița zonei de exploatare, transport și prelucrare a minereului de fier

Cartografiat: Gureanu Dorel

Album

1. Intrarea în
stațiunea Moneasa

2. Gara

3. Copii
cu bagajele turiștilor

4. Vila "Nufărul"

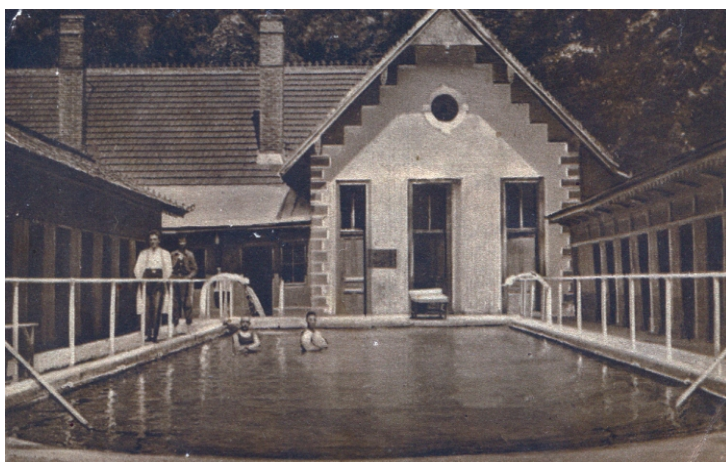
5. Fostul "Hotel Central"

6. Vila "Cerbul Albastru"

7. Vechiul ștrand

8. Noul ștrand

9. Vila "Paradayser"

10. Vila “Zielinski”

11. Vila
“Wenckheim-Andrenyi”

12. Vila “Simon”

13. Vila "Andrenyi"

14. Vila "Căilor
Ferate Arad-Cenad"

15. Hotel “Moneasa”

16. Hotel “Parc”

17. Hotel “Codru-Moma”

18. Vila Rangheț
(azi demolată)

19. Tabăra

20. Vila "Ana"

21. Crucea membrilor familiei Névery

22. Crucea preotului Terentie Nonu

23. Crucea preotului Simeon Graff

24. Crucea lui Czárán Gyula

25. Ida Pérko și
Florian Groza

26. Carnetul orfanei de
război Ida Pérko

27. Jozsephina și
Ferencz Pérko

28. Familia primarului
Pavel Condea

29. Căminul cultural

30. Primăria

31. Casă țărănească

32. "Colibă"

33. "Vălăul"

34. Cuptorul de topit fier

35. "Stânenari"

36. Cariera de "marmură"

37. Pietrarul din Moneasa

38. Brigada silvică (1912)

39. "Țapinari"

40. Fam. Titeldorf,
“iagăru și iegărița”
împreună cu fam. Pérko

41. Drezina

42. “Goanga”

43. Poșta veche
(azi casa Palade)

44. Poșta nouă

45. Dispensarul

46. Mocănița

47. Reuniunea învățătorilor
Moneasa, 1899

48. Școala generală
"Gheorghe Groza"

49. Fosta școală
confesională,
romano-catolică

50. Grădinița

51. Casa parohială
ortodoxă

52. Învățătoarea Silvia Jurcău

53. Revedere
cu înv. Bărbuceanu

54. Biserica Ortodoxă

55. Biserica Romano-Catolică

56. Corul bărbătesc (1970)

57. Corul mixt al Bisericii Ortodoxe (2006)

58.Noua Biserică Baptistă

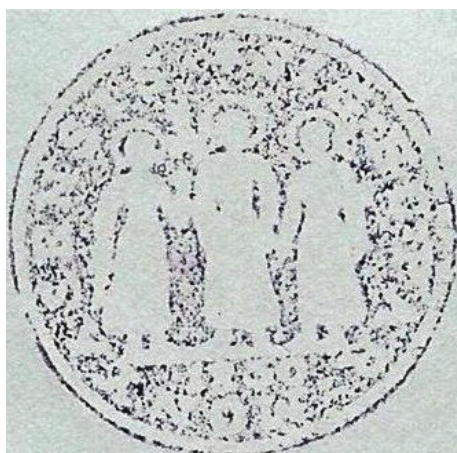

59.Vechi Biserică Baptistă

60.Biserica Pentecostală

61. Impresii sigilare ale Bisericii Romano-Catolice (1835, 1849, 1888, 1895, 1911, 1924)

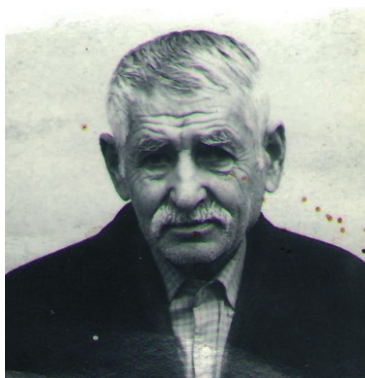
62. Lazăr Ioja

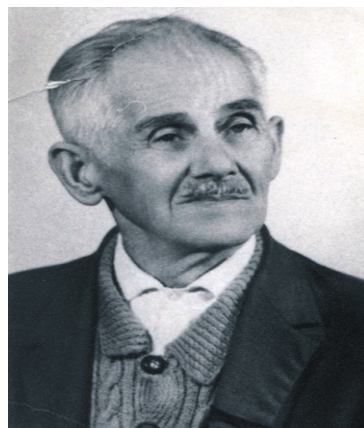
63. Cornelia Dobre

64. Elisabeta și Gheorghe Bărbuceanu

65. Nicolae Palade

66. Dănilă Condea

Gheorghe Groza, un destin frânt?

67. Părinții sculptorului

68. Gheorghe Groza cu mama

69. "Vofiu"

70. "Recrut"

71. "În armată"

Nr. 38 1923.
Pag.

Certificat școlar.

Groza George de rel. gr. ot. născ. la 18 Apr.
an 1899 în comuna *Moneasa* (Județul *Arad*)
elev *particular* în clasa *II* (*școală*) la liceul gr. cat. din BEIUȘ.
a meritat la finea anului școlar 1922/23 nota generală *școală și 50%*

NOTE DIN OBIECTELE DE STUDIU:

Religie	<i>Acoperă și 85</i> (<i>45%</i>)
Limba română	<i>cinci</i> (<i>5%</i>)
Limba latină	<i>cinci și 25</i> (<i>5%</i>)
Limba elenă	<i>cinci și 25</i> (<i>5%</i>)
Limba franceză	<i>școală și 25</i> (<i>5%</i>)
Limba germană - engleză	<i>școală și 25</i> (<i>5%</i>)
Istoria	<i>cinci și 25</i> (<i>5%</i>)
Geografia	<i>școală și 35</i> (<i>55%</i>)
Matematica	<i>cinci</i> (<i>5%</i>)
Științele naturale	<i>școală și 35</i> (<i>55%</i>)
Chimia și mineralogia	<i>cinci</i> (<i>5%</i>)
Fizica	<i>școală și 35</i> (<i>55%</i>)
Filozofia	
Instrucțiune civică, drept civile, economice, politice	
Igienă	<i>opt</i> (<i>8%</i>)
Muzica vocală	<i>școală</i> (<i>10%</i>)
Desenul artistic	
Desenul liniar	
Caligrafie	
Gimnastică	

OBIECTE FACULTATIVE:

Limba Italiană _____
Sienografia _____
Muzica instrumentală _____

Forma exterioară a lucrărilor scrise: *promovare*
Numărul orelor absențate: motivate _____ nemotivate _____
Purtarea: _____
Notărea conferenței profesorate: *se promovare*

Data: *Beiuș* la *20* a lunii *Sept.* 1920

Simion Bulb director școală *P. Lăzărescu* dirigentul clasei

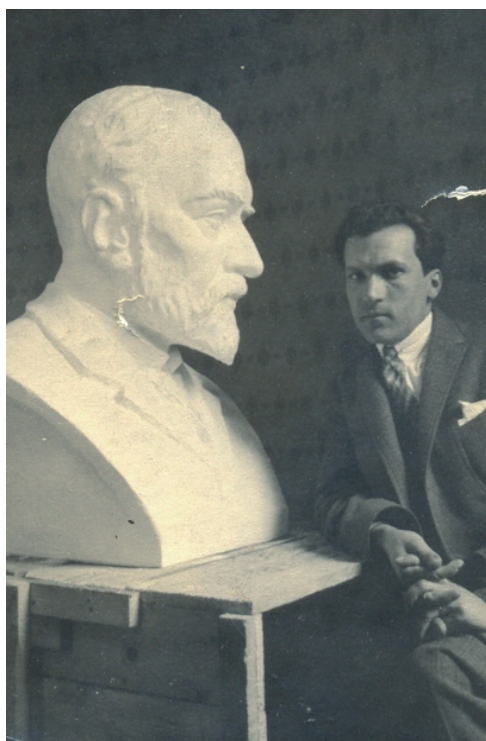
72. Certificat de absolvire

73-74. Împreună cu colegii de armată

75. La Roma

76. Cu bustul lui G. Coșbuc

76. În Italia

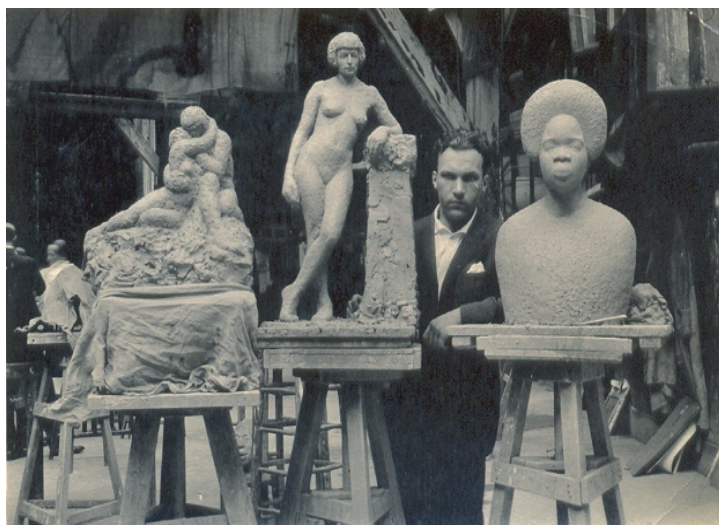

77. Cu Tosca la Paris

78. Gh. Groza, la centenarul
Liceului "Iosif Vulcan"
din Beiuș

79. În atelier

80. La "Codru Verde"

Catalog

Gheorghe Groza

IL. 1 – *Portret de fată*

Cărbune/carton, 28x39 cm; inv. F.G. 63

Semnat stânga jos cu negru: „9 V `923”, dreapta jos „Gh. Groza”

Stare conv.: bună

Prov.: Achiziție Florea Groza, Arad, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 2 – *Autoportret*

Cărbune/hârtie; 25x34 cm; inv. F.G. 67

Semnat stânga jos cu negru, pe trei rânduri „Autoportret, Oradea Mare, 16 V `922” și dreapta jos „Gh. Groza”

Stare conv.: bună

Prov.: Achiziție Florea Groza, Arad, b-l Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 3 – *Cap de fată*

Desen/creion, 22x30 cm; inv. F.G. 119

Semnat stânga jos cu tuș „Oradea Mare a 26 II 1922” și dreapta jos „Gh. Groza”

Stare conv.: bună

Prov.: Donație, Complexul Muzeal Arad, proces verbal 486/1996

IL. 4 – *Portret de femeie*

Cărbune/hârtie; 36x45 cm; inv. F.G. 65

Semnat stânga jos cu negru: „Baia Mare”, dreapta jos „Gh. Groza, `922”

Stare conv.: relativ bună

Prov.: Achiziție Florea Groza, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 5 – *Cap de copil*

Desen in sepia; 22,5x40,3 cm; F.A.P. neinv.

Semnat dreapta jos: „Gh. Groza, Roma, 1925”

Stare conv.: bună

Prov.: -

IL. 6 – *Biserică Veche*

Desen in sepia; 20x29 cm; inv. vechi F.A. 910

Semnat stânga jos cu roșu „Gh. Groza, 1925”

Stare conv.: bună

Prov.: naționalizare

IL. 7 – *Portret*

Desen in sepia; 30x43 cm; inv. Vechi F.A. 2384

Semnat stânga jos cu roșu: „Gh. Groza, 1925”

Stare conv.: bună

Prov.: Achiziționat de la Popescu Negură cf. Proces verbal 757/26 iunie

IL. 8 – *Portret*

Desen in sepia; 28x40 cm; inv. F.G. 34

Semnat stânga jos cu roșu „Roma, 1925”, dreapta jos cu negru „Gh. Groza”

Srare conv.: bună

Prov.: Achiziție Florea Groza, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 9 – *Pod peste Sena*

Creion/hârtie; 34,7x26,8 cm; inv. F.G. 70

Semnat stânga jos cu negru „Gh. Groza”, dreapta jos „Paris 927 V”

Stare conv.: bună

Prov.: Achiziție Florea Groza, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 10 – *Camera artistului*

Cărbune/hârtie; 18x13,4 cm; inv. F.G. 74

Semnat stânga jos cu negru „Paris 24 I 928”, dreapta jos „Odaia mea, nr. 41 3 cité Jolye Gheorghe Groza”

Stare conv.: bună

Prov.: Achiziție Florea Groza, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 11 – *Peisaj de iarnă*

Ulei/pânză; 27x34 cm; inv. F.G. 43

Semnat stânga jos, în tuș maro „Gh. Groza '922”

Stare conservare: bună

Prov.: Achiziție Florea Groza, Arad, b-l Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 12 – *Peisaj*

Desen/creion; 17,5x12,2cm; inv. F.G. 117

Semnat stânga jos cu negru „Beiuș”, dreapta jos „11 III 1921”

Stare conservare (conv.) bună

Proveniență (Prov.): Donație, Complexul Muzeal Arad, Proces verbal 486/1996

IL. 13 – *Portret de bărbat*

Ulei/pânză; 61,5x75 cm; inv. vechi F.A. 2533

Semnat stânga jos cu verde „Gh. Groza, Roma, 1925”

Stare conv.: bună

Prov.: Achiziție de la Petranu, Proces verbal 666/10 VI 1975

IL. 14 – *Din primele încercări*

Ulei/pânză; 31x25,8 cm; inv. F.G. 40

Semnat stânga jos cu gălbui „Gh. Groza”

Stare conv.: bună

Prov.: Achiziție Florea Groza, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 15 – *Cap de studiu*

Ulei/pânză; 45/54,5 cm; inv. vechi F.A. 1278

Semnat stânga jos cu maro „Gh. Groza, 1925”

Stare conv.: bună

Prov.: Fond Muzeu

IL. 16 – *Casa natală din Moneasa*

Ulei/carton; 40x33 cm; inv. F.G. 46

Semnat stânga jos, culoare bordo „Moneasa '922” și dreapta jos „Gh. Groza”

Stare conv.: bună

Prov.: Achiziție Florea Groza, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 17 – *Natură moartă*

Ulei/pânză; 58,5x49 cm; inv. F. A. 386

Semnat dreapta jos cu maro: “Gh. Groza, 1925”

Stare conservare: bună

Prov.: -

IL. 18 – *Flori*

Ulei/pânză; 44x36 cm; inv. F.G. 42

Semnat stânga jos, în tuș roșu, „Gh. Groza 1929”

Stare conservare: bună

Prov.: Achiziție Florea Groza, Arad, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 19 – *Insula Capri*

Ulei/pânză; 67x54 cm; inv. F.G. 45

Semnat stânga jos, culoare bordo, „Gh. Groza I-la Capri 1926”

Stare conv.: mediocră (pigment căzut pe margini)

Prov.: Achiziție Florea Groza, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 20 – *Posszuoli*

Ulei/pânză; 57x66 cm; inv. F.G. 44

Semnat stânga jos, culoare bordo, „Gh. Groza Pozzuoli 1926”

Stare conservare: mediocră (pigment căzut masiv pe partea stângă) pânză pe șasiu

Prov.: Achiziție Florea Groza, Arad, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 21 – *Camera artistului*

Ulei/carton; 35x27 cm; F.G. 28

Semnăt stânga jos cu roșu: "Gh. Groza, Firenze, 1926"

Stare conservare: bună

Prov.: Achiziție Florea Groza, Arad, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL.22 – *Maternitatea*

Turnare/bronz; 29x21 cm; inv. F. A. 303

Stare conservare: bună

IL. 23 – *Mama*

Gips; 40x29 cm; inv. F.G. 52

Semnăt prin sculptare în relief la baza, partea din față „MAMA”;

Stare conservare: bună

Prov.: Achiziție Florea Groza, Arad, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 24 – *Tata*

Gips; 38x25 cm; inv. F.G. 53

Semnăt prin sculptare în relief la baza, partea din față „TATA”, iar lateral dreapta incizia „Gh. Groza 1924”

Stare conservare: bună

Prov.: Achiziție Florea Groza, Arad, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 25 – *Profesorul Bușția*

Gips; 41,5x25 cm; inv. F.G. 51

Semnăt prin incizare la bază, lateral dreapta, „Gh. Groza Beiuș 30 VI 923”

Stare conservare: bună

Prov.: Achiziție Florea Groza, Arad, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 26 – *Tosca*

Gips; 39,5x11,5 cm; inv. F.G. 54

Semnăt prin incizie pe soclu, lateral stânga „Gh. Groza Paris 1928”

Stare conservare: mediocră

Prov.: Achiziție Florea Groza, Arad, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 27 – *Domnișoara MM*

Gips; 11x9 cm; inv. F.G. 55

Semnăt prin incizie stânga jos deasupra bazei „Gh. Groza 1925”

Stare conservare: mediocră

Prov.: Achiziție Florea Groza, Arad, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 28 – *Portret femeie*

Gips/basorelief; 39x28 cm; inv. F.G. 56

Semnăt prin incizie stânga jos deasupra bazei „Gh. Groza 1926”

Stare conservare: bună

Prov.: Achiziție Florea Groza, Arad, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 29 – *Cap de țigan*

Turnare în bronz; 49x25 cm; inv. F. A. 261

Stare conservare: bună

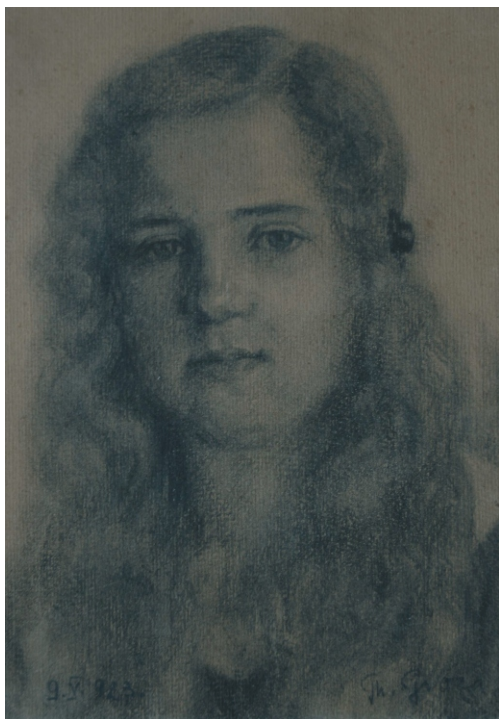
IL. 30 – *Cap de copil*

Gips/basorelief; 34x23,5 cm; inv. F.G. 57

Nesemnăt

Stare conservare: bună

Prov.: Achiziție Florea Groza, Arad, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, în 1970, proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

1. Portret de fată

2. Autoportret

3. Cap de fată

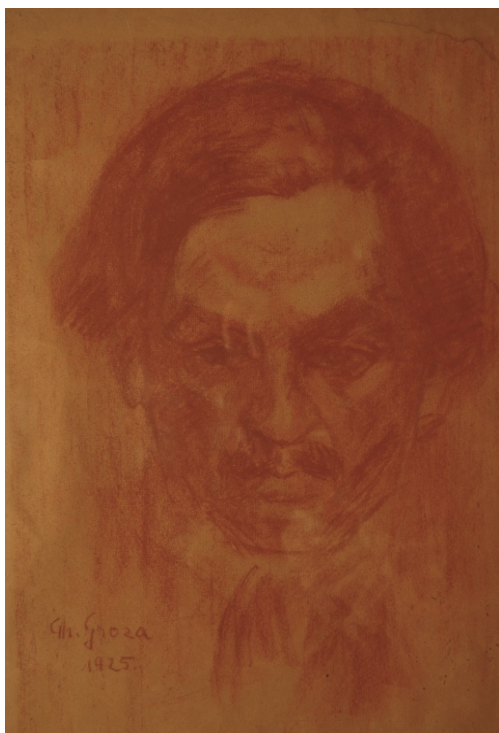
4. Portret de femeie

5. Cap de copil

6. Biserică veche

7. Portret

8. Portret

9. Pod peste Sena

10. Camera artistului

11. Peisaj de iarnă

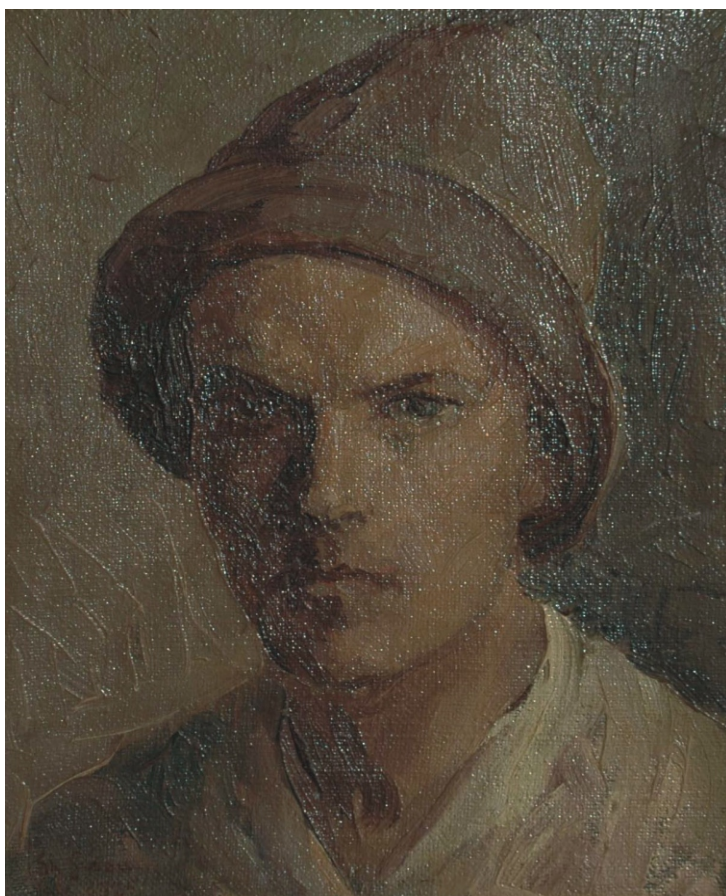
12. Peisaj

13. Portret de bărbat

14. Din primele încercări

15. Cap de studiu

16. Casa natală

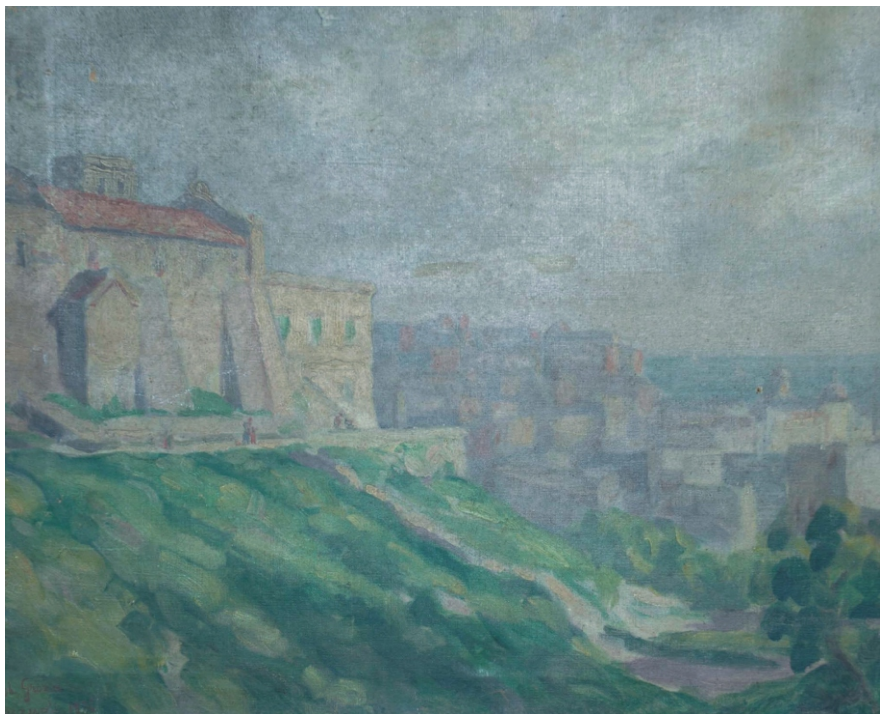
17. Natură moartă

18. Flori

19. Insula Capri

20. Insula Pozzuoli

23. Mama

24. Tata

25. Profesorul Bușia

26. Tosca

27. Domnișoara MM

28. Portret de femeie

29. Cap de țigan

30. Cap de copil